DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

SAYI:7 YIL: ARALIK 2002

İÇİNDEKİLER

Küresel Ekonomik Sisteme Entegrasyon Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabet Gücü
Ahmet Karaaslan -Hüseyin Altay 1

Regülasyon Politikaları Açısından Türkiye'de Bankacılık Sisteminin Analizi
Ali Petek 29

Ahilik Teşkilatı ve Günümüz Ekonomisi, Çalışma Hayatı ve İş ahlakı Açısından Değerlendirilmesi
Nurettin Öztürk 43

Dışsallıklar Sorununun İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler ve Sübvansiyonların Etkinliği: Analitik Bir Yaklaşım
İbrahim Bakırtaş 57

Türkiyenin AB'ye Uyum Sürecinde 2003 Yılı Katılım Ortaklığı Belgesi ve Kısa Vadeli Öncelikler
Ramazan Kılıç 73

Çevresel Düzenlemelerin Dış Ticaret ve Rekabet Gücü Üzerine Etkisi
Ekrem Gül- Aykut Ekinci 89

Türkiye'nin Reel Gayri Safi Milli Hasılası'nın Zamana Bağlı Yapısal Değişiminin Ekonometrik Analizi
Nevin Uzgören - Ergin Uzgören 101

Spor Kulüplerinin Halka Açılması ve Hisse Senetlerinin Değerini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Beşiktaş ve Galatasaray Örneği
Şerafettin Sevim - Ömer Zafer Güven 113

Menkul Kıymetler Borsası Aracı Kurumlarında İşlem Yapan Yatırımcılar Üzerine Bir Araştırma
Kemal Poyraz - İlker Nayır 129

Key Trends in Capital Markets in 21st Century
Şeref Kalaycı - Mecit Karataş - Ali Coşkun 157

Individual and Family-Level Determinants of Expatrite Adjustment
Kazım Develioğlu 167

Bürolarda Fiziksel Ortamın Düzenlenmesi ve Olumsuz Çevresel Faktörlerin Çalışanlar Üzerindeki Etkisi
Kemal Demirci - Kudret Armağan 179

Yeni Bir Pazarlama Stratejisi Olarak Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM)'in Sektörel Bazda Uygulanabilirliği
Müberra Yurdakul 193

Hizmet Pazarlaması Açısından Eğitim Hizmetlerinde Kalite (Kütahya'daki Özel Dersane Öğrencileri İle İlgili Bir Saha Araştırması)
Ercan Taşkın - Köksal Büyük 203

Jeo Politika ve Jeo Strateji Açısından Kürt Konusu, PKK ve Türkiye (I)
M.Sami Denker - Erol Kurubaş 225

Kamu Kesiminde Düzenleyici Kurumlar ve Politikalar Üzerine Bir Teorik Çerçeve
Ali Petek 251

Menkul Sermaye İratlarının Vergilendirilmesi
Ahmet Tekin 269

Türkiye'de Yönetimlerarası Mali İlişkilerin Düzenlenmesi, Ortaya Çıkan Sorunlar ve Çözüm Önerileri
Hatice Dayar 297

Türkiye'de Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Etkileri: Kütahya Belediyesi Örneği
Hatice Dayar 313

Peyami Safa'nın Mahşer Romanındaki İntihar Fikrinin Sosyal Boyutu
Yusuf Akçay 327

The Vector of Methodology in Fiction Studies
Petru Golban 331

Toplumsal Yapı ve Toplumsal Kurum Değişmesi (İhtisap Kurumunun Zabıta Teşkilatına Dönüşümü Örneği)
Ali Rıza Abay 353

Bir Kişilik Özelliği Olarak Suçluluk ve Sporla İlişkisi
Veysel Küçük – MehmetAcet 369

ULUSLARARASI MALİ VE PARASAL SİSTEME ENTEGRASYON SÜRECİNDE TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KÜRESEL REKABET GÜCÜ

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN[*]
Öğr. Gör. Hüseyin ALTAY[**]

ÖZET

Ekonomik küreselleşme süreciyle birlikte, ekonomik sınırların ortadan kalkmaya başlaması, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbestçe dolaşımına olanak tanımaktadır. Bu süreçle birlikte, dünyanın tek ve büyük bir pazar olmaya başlaması, tüketici arzu ve ihtiyaçlarındaki homojenlik, aynı pazarda aynı işi yapan işletmeleri ve dolayısıyla ulusal ekonomileri şiddetli bir rekabet ortamına itmiştir. Sonuç olarak, ekonomilerin küresel ekonomik sistemden istifade edebilmeleri küresel rekabet gücüne bağlanmaktadır. Küresel rekabetin boyutları da, üretim gücü, düşük maliyet, kalite, esneklik ve yenilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bağlamda Türkiye Ekonomisi'nin küresel rekabet gücünde çok gerilerde kaldığı görülmektedir. Küresel rekabetin artırılamaması Türkiye Ekonomisi'ni ekonomik küreselleşmenin mağdurları durumuna iterken, kronikleşen makro ekonomik sorunların da temelini oluşturmuştur. Bu sorunların aşılmasında, değişen ve gelişen rekabet boyutlarını sağlayacak parametreler olan ar-ge faaliyetleri, bilgi ve teknoloji yatırımları, bilişim teknolojileri, eğitim yatırımları ve KOBİ'lere öncelikli önemin verilmesi gerekmektedir.

ABSTRACT

Because of economic globalization progress, economic boundaries begin to vanish. Then goods, services and capital wander easily. Owing to begining of world to be a global market and homogeneity in consumers needs and desires, national economics is compelled to hard competition. Consequently, economics be able to benefit from economic system depends on competition force. The dimensions of the global rivalry show itself to us as the power of production, low cost price, quality, adaptation flexibility and innavation

In context, Turkish economy at global competition lags behind. Because of global competition not to be increased, Turkish economy is compelled among wronged of globalization and this is basis for to be chronic macroeconomic problems. To selve this problems, prior importance sheold be given to parameters, which are Re-Dev activities, investment of knowledge and tecnology, data precessing tecnologies, education investment and SMG's

[*] Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Öğretim Üyesi
[**] Dumlupınar Üniversitesi, Gediz MYO, Öğretim Görevlisi

GİRİŞ

Son zamanlarda dünya gündemine damgasını vuran, tartışmaların odak noktasını oluşturan konu, bir çok alanda sınırların ortadan kalkması ve insanların buna adapte olması süreci olarak tanımlanan küreselleşme[1] ve onun ağırlıklı aktörü olarak kabul edilen ekonomik faaliyetler[2] neo liberalist politikalar ve buna bağlı serbest pazar anlayışı ile şekillenmektedir.[3] Küreselleşmenin ekonomik yönü; milli ekonomilerin dünya ile bütünleşmesini, teknoloji, üretim, tüketim ve finansman piyasalarını kapsamaktadır.[4] Bu yönüyle ekonomik anlamda küreselleşme "mal, hizmet (finans hareketleri dahil) ve üretim faktörlerinin milli sınırlar ve bölgeler arasındaki hareketliliğinin hızlanması ve boyutlarının artması" şeklinde tanımlanmaktadır.[5] Diğer bir ifade ile, daha fazla pazarda mal ve hizmetleri üretme ve satışa yönelik faaliyetlerin genişletilmesi ve derinleştirilmesi olarak ifade edilen ekonomik küreselleşme, hızlı teknolojik gelişmeler ve değişimler ile tüketici istek ve ihtiyaçlarını hızla değiştirip, üretimin, talebin ve ticaretin küreselleşmesine neden olurken[6] diğer yandan, ulus ötesine taşan endüstri, firma ve ürünler hızla çoğalmış ve bu pazarlardaki rekabet şiddetlenmiştir.[7]

Ekonomik küreselleşme süreci ile birlikte, aynı pazarda aynı işi yapan işletmelerin ve ulusal ekonomilerin çoğalması tüm pazarın yapısını ve kurallarını değiştirmiştir.[8]Dünyanın, bu süreç içerisinde tek bir büyük pazara dönüşmesi işletme ve ulusal ekonomileri aynı işi yapabilen diğerleriyle rekabet etmek zorunda bırakmıştır.[9] Değişen bu dünyada işletmelerin ve buna bağlı olarak ulusal ekonomilerin başarısı, ürettikleri ve küresel pazara sundukları ürünleriyle, pazarda en ön sıralarda yer almalarına dayanmaktadır.[10] Dolayısıyla, küreselleşme ile birlikte ekonomik sınırların

---

[1] WATERS Malcolm, **Globalization**, Rautledge Press, London and New York, 1995, p.3
[2] KILIÇBAY Mehmet, "Kültür Çoğunluğu Sona Ererken", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.82
[3] YETİM Nalan, "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar:Ulusal-Yerel", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.130
[4] MASCA Mahmut, "Küreselleşme ve Küresel Kriz", **D.P.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Y:2, S:4, Haziran 2000, s.160
[5] YÜLEK Murat, "Nasıl Kalkınalım? Türkiye İçin Sosyal Altyapıya Dayalı Birincil Kalkınma Stratejisi Önerisi", **Piyasa Dergisi**, Kış-2002, s.42
[6] ERARI Ferhat, "Küreselleşme Sürecinde KOBİ'lerin Verimlilik Düzeyi ve Rekabet Gücü", **Verimlilik Dergisi**, MPM Yay, 2002/1, s.37
[7] ÇETİNTAŞ Hakan, "Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:22, Temmuz 2001, s.1
[8] HAMMER Michael, **Değişim Mühendisliği**, Sabah Yay., İstanbul, 1997, s.19
[9] RHEİNESMİTH Stephen H., **Yöneticinin Küreselleşme Rehberi, Değişen Dünyada Başarıya Götüren 6 Özellik**, (Çev: Gülden Şen), Sabah Yay., İstanbul, 2000, s.231
[10] JOSE San, "Buying Success In The New Economy", **ElectronicNews**, , Vol. 46, Issue 13, April 2000, p.18

ortadan kalktığı dünya pazarında başarının en önemli koşulu küresel rekabet gücü olmaktadır.[11] Bu bağlamda, ekonomik küresel sisteme entegre olmaya çalışan gelişmekte olan ülkelerin ekonomik istikrarının sağlanmasında ve küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılmasında uluslar arası düzeyde sağlanması gereken rekabet gücünün oluşturulması önem kazanmaktadır.[12] Zira bir ülkenin büyümesi ve ticaret hadlerinin gelişimi uzun vadede, üretme ve dünya ölçeğinde talebi olan malları ihraç edebilme kapasitesine kuvvetle bağlıdır.[13] Artık,küreselleşme sürecinde ekonominin alfabesi rekabetle başlamaktadır,[14] ve küreselleşmenin olmazsa olmaz kuralı rekabeti kabul etmektir.[15] Günümüzde, geleneksel uluslar arası "mukayeseli üstünlükler"kuramının yerini "rekabetçi üstünlük yaklaşımı almaya başlamıştır.[16] Bu yaklaşımla, küresel rekabet gücünü yakalayamayan ülke ekonomileri, küreselleşmenin mağdurları durumuna düşerken makro ekonomik sorunlarını da aşamamaktadırlar.[17] Bu gelişmeler ışığında, bu çalışmada ekonomik küresel sisteme entegre olmaya çalışan Türkiye ekonomisinin küresel rekabetteki konumu tespit edilmeye çalışılırken, ayrıca ekonomik küreselleşmenin mağdurlarından olan Türkiye'nin kronikleşen makro ekonomik sorunlarını aşmasında, küresel rekabet yönlü bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılacaktır.

1.Türkiye Ekonomisinin Küresel Rekabetteki Yeri

Dünya Ekonomik forumunun Küresel Rekabet Araştırması'na göre küresel anlamda rekabet edebilirlik bir ülkenin ekonomik refah ve yaşam standartlarını yükseltebilmesi için gerekli ekonomik güç olarak tanımlanmakta ve bir ülkenin küresel rekabet parametreleri açısından ne tür bir gelişme trendi içerisinde olduğunu göstermektedir.[18] Bilindiği üzere, ikinci dünya savaşından 1970'li yıllara kadar rekabet gücünün temel öğesi *üretim üstünlüğü* olup temel strateji kitlesel üretim idi. 1970'lerde ise *maliyet yönlü rekabet* dönemi başlarken 1980'lerde buna *kalite boyutu* eklenmiştir. Ve yakın zaman dilimi olarak 1990'lı yıllarda da küresel rekabet

---

[11] GÜZELCİK Ebru, **Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı**, Sistem Yay., İstanbul, 1999, s.40
[12] PARASIZ İlker, **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 2001, s.85
[13] ADDA Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002, s.82
[14] GÜNEŞ Hurşit, "Ekonomide Alfabe Rekabetle Başlar" http://www.milliyet .com.tr 2003/01/24/ yazar/gunes.html/24/01/2003/
[15] TÖZÜM Haluk, "Küreselleşme Gerçek mi? Seçenek mi?", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.156
[16] EŞİYOK Ali B., "Türkiye İmalat Sanayiinde ve Ülke Rekabet Gücündeki Değişmeler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:196, Temmuz 2002, s.56
[17] ODAMAN Serkan, "Kriz Ortamında Sosyal Diyalog", **Egevizyon Dergisi**, Y:8, S:28, Ağustos 2000, s.61
[18] ÖZKIVRAK Özlem, "Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.165

unsurlarına *esneklik (hız)* ve *yenilik (farklılık)* boyutları eklenmiştir.[19] Kısaca, artık günümüzde küresel rekabet üstünlüğü; en yeni ve kaliteli ürünleri en ucuz fiyatla en hızlı şekilde ve destekleyici hizmetlerle dünya pazarlarına ulaştırmaktan geçmektedir. Ülke ekonomilerinin bu rekabet boyutlarını yakalayıp küresel rekabette ön sıralarda yer alabilmeleri için küresel rekabet üstünlüğünü netice veren bazı parametrelere önem vermeleri gerekmektedir. Değişen ve şiddetlenen küresel rekabette verimliliği artırarak maliyetleri düşürme, kaliteyi, esnekliği ve yeniliği, farklı olmayı yakalayabilmek; ar-ge faaliyetleri, teknoloji politikaları, bilgi ve iletişim teknolojilerine gereken önemin verilmesi, esnek üretimin yakalanmasında KOBİ'lere yapılan desteklerle ve en önemlisi nitelikli insana yapılan yatırım ile sağlanacaktır. Bu bağlamda, küresel rekabet gücü ve üstünlüğünü netice veren bu parametreler Türkiye Ekonomisi açısından değerlendirilmeye çalışılıp, Türkiye'nin Küresel rekabetteki yeri analiz edilecektir.

1.1.AR-GE Harcamalarına Gereken Önemin Verilmemesi

Ülkelerin, küresel dünyanın gelişme potansiyelini yakalayıp, bunu rekabetçi üstünlük olarak sürdürebilmesinin en önemli şartı ar-ge faaliyetlerine gerekli önemin verilmesinden geçmektedir.[20] Üretilen mal ve hizmetlere ilişkin pazarın giderek genişlemesi ve küresel bir nitelik kazanması ar-ge faaliyetlerinin önemimi daha da artırmıştır.[21] Yeniliğin varlığı, yeni teknolojik gelişmenin somut ürün ve hizmetlere yansıması yalnızca ar-ge faaliyetleri ile gerçekleştirilecektir. Ar-ge kaynaklı yenilik küresel rekabet gücünün artırılmasında temelde iki biçimde rol oynamaktadır. Birincisi, kalite ile ürünlerin çekiciliğinin yükseltilmesi ve dolayısıyla fiyat dışı faktörlerde rekabetçi üstünlük kazanılmasıdır. İkincisi ve daha önemlisi de yeni ürün ve hizmetlerin piyasaya sürülmesiyle ortaya çıkan monopolcü rantının ekonomiye kazandırılmasıdır.[22]

Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki farkın açılma eğiliminde olmasının en önemli nedeni olarak da endüstriyel alandaki yenilik anlayışı ve çalışmaları gösterilmektedir.[23] Zira, teknolojik gerilik teorisyenleri bir ülkenin teknolojik seviyesi ile yenilik anlayışı ve yenilik

---

[19] GÜLEŞ Hakan K., "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:1, Bahar 2001, s.61

[20] ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:6, S:182, Mayıs 2001, s.35

[21] ILDIRAR Mustafa, "Türkiye'de AR-GE Sisteminin Girdi-Çıktı İliskisi ve Kurumsal Açıdan Bir Analiz", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:160, Temmuz 1999, s.98

[22] DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001 , s.144

[23] COOPER Charles, **Are Innovation Studies On Industrialized Economies Relevant To Technology Policy In Developing Countries?,** Uni/Intech Working Paper, No:3, Maastricht, 1991, p.1

aktiviteleri seviyesi arasında bağ kurmaktadırlar. Bir ülkedeki yenilik anlayışı ve aktivitelerinin seviyesi, yeni teknolojilerin ve yeni ürünlerin genişliği anlamına gelmektedir.[24] Diğer bir ifade ile ar-ge faaliyetlerine verilen önem, küresel rekabette yenilik olgusunun kavranması ve adaptasyonuyla yakından ilgilidir.

Bu bağlamda Türkiye'de yeni teknoloji ve yeni ürünlere yönelik harcanan bütün ar-ge harcamaları 1992'de sadece 1.316 milyar lira olup bu oran GSYİH'nın sadece %0.33'üne karşılık gelirken, OECD ülkelerindeki oranın sadece %3'üne tekabül etmektedir.[25] Ayrıca, Tablo 1'de yer alan veriler incelendiğinde de 1981-92 yılları arasında ar-ge harcamalarının GSYİH içindeki pay ortalamasının ancak %0.5 gibi dünya ortalamasına göre çok düşük bir seviyede gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 1: Çeşitli ülkelerde Ar-Ge Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı (1981-1992)

Ülke	**Oran**	**Ülke**	**Oran**
ABD	2.9	Singapur	0.9
İsveç	2.9	İspanya	0.9
Fransa	2.4	**Türkiye**	0.5
İngiltere	2.1	Benin	0.7
İsviçre	1.8	Romanya	0.7
Hollanda	1.9	Şili	0.7
Danimarka	1.8	Ruanda	0.5
Rusya	1.8	Vietnam	0.4
Belçika	1.7	Brezilya	0.4
Slovenya	1.5	Yunanistan	0.3
Mısır	1.0	Meksika	0.2
G.Afrika	1.0	Peru	0.2

Kaynak: DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001 , s.146

Bir ülkenin bilim ve teknoloji faaliyetlerinin ekonomik kalkınmada etkinlik sağlayabilmesi, ar-ge için GSYİH'dan ayrılan payın asgari %1, 10.000 kişi başına düşen ar-ge personelinin en az 15 olması ile mümkündür. Bu rakam ABD'de 78, Almanya'da 50, Japonya'da 65 kişi iken Türkiye'de 6'dır. Bu ülkeler, aynı zamanda GSYİH'dan ar-ge faaliyetleri için %2.5'ten fazla pay ayırmaktadırlar.[26] Ayrıca, ekonominin yenilik ve yaratıcılık gücünü ifade eden önemli bir gösterge olan patent sayısını esas alan göstergelerden

[24] FAGERBERG Jan, **Technology, Growth and Competitiveness**, Great Britain by Bookcraf Ltd., Massachusetts, 2002, p.4
[25] KAFAOĞLU Arslan B., **Kit Gerçeği ve Özelleştirme**, Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1995, s.84
[26] DPT, **Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** No:2357-ÖİK:564, Ankara, 1994**,** s.147

10.000 tam zamanlı ar-ge personeli başına ülkede yaşayanların patent başvurusu bakımından, Türkiye 31 ülke arasından 28. sırada yer almaktadır.[27] Ar-ge parametresine ilişkin rakamlar, Türkiye'de, küresel rekabetin en önemli boyutu olan yenilik kavramının henüz tam olarak algılanamadığını ortaya koymaktadır. Yenilik ve farklılığı yakalama isteğinin olmaması yeni teknolojik gelişmelerin, verimliliğin ve kalitenin yakalanmasını da engellemektedir.

1.2.Verimlilik ve Kaliteyi Artırmada Yeni Teknoloji ve Yönetim Tekniklerinin Uygulanmaması

Tüketiciler, üreticiler ve tedarikçiler açısından mal ve hizmetlerin tercih edilme derecesi olarak tanımlan ve küresel rekabetin diğer bir önemli boyutu olan kalite kavramı[28] maliyet kavramı ile birlikte verimlilikle sıkı bir ilişki içerisindedir.[29] Günümüz küreselleşen, değişen dünyasında kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerde ekonominin dinamizmini yansıtan verimlilik artışı olgusunun bilincine varılmış olup, verimlilik artışı her geçen gün daha büyük önem taşımaktadır. Bugünün gelişmiş ülkelerindeki ekonomik büyümenin daha fazla kaynak, girdi kullanılmasından değil, sürekli olarak daha fazla verimlilik artışı sağlanmasından kaynaklandığı yapılan araştırmalarla ortaya konulmuştur.[30] Özellikle gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu verimlilik sorunudur. Verimlilik sorunu da ancak teknolojik ilerlemeyle sağlanacaktır.[31] Diğer ifadesiyle, ekonomik zenginliğin en önemli parametresi verimliliktir. Bu açıdan küreselleşme sürecinde verimlilik artışını destekleyerek maliyetleri düşüren ve kaliteyi artıran her türlü yeni teknoloji ve yeni yönetim teknikleri küresel rekabet gücünün unsurlarını oluşturacaktır.

Verimliliği artırarak, küresel rekabet ortamında faaliyette bulunabilmek için, işletmelerin son yenilikleri içeren teknolojilere bir şekilde ulaşmaları zorunlu olmaktadır.[32] Bilginin şekil almış hali olarak tanımlanan

---

[27] ARIOĞLU Ergin-GİRGİN Canan, "Ar-Ge Göstergeleri Üzerinde Uluslar arası Karşılaştırmalı İstatistiksel Bir İnceleme", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:188, Kasım 2001, s.76

[28] EDOSOMWAN Aimie J., **Productivitiy and Quality Improvement**, British Library, Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo, 1988, p.9

[29] HEAP John, **Productivity Manegement: A Fresh Approach**, Cassel Educational Limited, London, 1992, p.1

[30] ERARI Ferhat, "Küreselleşme Sürecinde Kobi'lerin Verimlilik Düzeyi Ve Rekabet Gücü", **Verimlilik Dergisi**, MPM Yay., Ankara, 2002, s.38

[31] BİLDİRİCİ Melike ve Diğerleri, "Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998, s.8

[32] AKDEMİR Ali, **Global Normlu İşletme Yönetimi**, Kütahya, 1996, s.50

teknoloji[33] verimliliği artırarak küresel büyük pazarlarda genişleme maliyetlerini azaltırken, ölçek ekonomilerinden faydalanma imkanı tanımaktadır.[34] Ancak Türk işletmelerinde yeni teknolojilerin oluşturulmasından çok, üretimin çeşitli kritik noktalarına, yeni teknolojilerin birbirinden kopuk şekilde (selektif otomasyon) yerleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Bir çok sanayide, yeni yatırımlara mikro elektronik teknolojiler ilave edilerek herhangi bir esnekliğe sahip olmayan "otomasyonlu Fordizm" denebilecek bir ara sistem uygulanmaktadır.[35]

Ayrıca, yeni ürün geliştirmede, bir çok sektörde CAD (Bilgisayar Destekli Tasarım) kullanımı artmasına rağmen, tasarımcı ve yazılımcı eksikliği, yüksek maliyet ve ar-ge gereksinmesi ve sıkı müşteri ilişkisine dayalı olması gibi nedenlerle gereken önem verilememiştir. Sistemik entegrasyonun en temel uygulaması olan tasarım, üretim ve diğer birimler arasında doğrudan ilişkiyi amaçlayan CIM (Bilgisayar Bütünleşik İmalat) uygulaması da yaygın hale getirilememiştir.[36] Bununla birlikte, Türkiye'de 1990'lı yıllarda sanayii teknolojik anlamda destekleme adına Avrupa ve ABD'nin hurda makineleri ithal edilmiştir.[37] Aslında, sürdürülebilir bir küresel rekabette teknolojinin varlığından ziyade sürekli yenilenmesi gerekmekte[38]ve salt teknoloji ithali ile sanayileşme sorunları çözümlenememektedir.[39] Ayrıca, yapılan bazı araştırmalar doğrudan yabancı yatırımların dahi az gelişmiş ülkelerin teknolojisine katkı yapmadığını ortaya koymaktadır.[40] Gerçek anlamda teknoloji transferi için teknolojik ve örgütsel kapasite alt yapısının oluşturulması gerekmektedir.[41] Bu açıdan gelişmek isteyen her ekonomi sürekli gelişen teknoloji yarışında geri kalmamak için kendi teknolojisini üretmek zorundadır.

Ekonominin küreselleşmesi ulusal sınırlar içinde oluşan ekonomik güçlerin uluslararası pazarlardaki üstünlük arayışı ile başlayıp uluslar arası

---

[33] GROSSMAN Gene-HELPMAN Elhanan, **Innovation and Growth In The Global Economy**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1997, p.192
[34] WELFENS Paul J., **Globalization Of The Economy, Unemployment and Innovation**, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1999, p.1
[35] KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.376
[36] **A.g.e.**, s.376
[37] PARASIZ İLKER ve Diğerleri, "Ekonomik Krizden Çıkış Arayışları", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S:13, Ocak 2002, s.76
[38] İNAN Kamran, **Hayır Diyebilen Türkiye,** Timaş Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1996, s.65
[39] ANSAL Hacer-SOYAK Alkan, "Özelleştirmede Yabancı Ortağın Teknoloji GeliştirmeFaaliyetleri Üzerine Etkisi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998, s.24
[40] SOMEL Cem, "Türkiye'nin Az Gelişmişliği Üzerine", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:193, Nisan 2002, s.50
[41] DUNNING John H., **The Globalization Of Business**, Routledge, London-New York, 1992, p.10

üretim ve dağıtım kanalları arasındaki yerlerini bulmaları ile sürmektedir. Gelişmiş ülkeler ile gelişmemiş ülkeler arasındaki eşitsizlik aralığını aşıp yarışa katılmayı başarmış olan ülkeler grubu, yeni teknolojileri yakalayarak gerçekleştirilen sanayileşme sıçramasındaki kritik devlet rolünün en somut örneklerini vermektedirler. Eşitler arasındaki rekabet ve ticaret serbestliğinin yolu, eşit olmayanların önce teknoloji bakımından eşit düzeye gelerek sanayi güçlerini artırmalarından geçmektedir.[42] Teknoloji yarışında geri kalan ülkelerin de buna mukabil dünyadaki yeri ve ağırlığının azalması kaçınılmaz olacaktır.[43]

Açıkça anlaşılabileceği gibi, ister firmalar isterse ülkeler düzeyinde olsun, yeni teknolojilere her kim egemense, yeni teknolojileri her kim daha üst düzeyde kullanıyorsa bu teknolojilerin sağladığı üstünlükten de herkesten önce o yararlanacak, rekabet üstünlüğüne o sahip olacaktır. Küreselleşmenin gittikçe şiddetlendiği dünyada asıl üstünlük teknolojiyi üretebilendedir. Bu nedenledir ki küresel dünyada yapılan yarış teknoloji yarışıdır. Teknoloji ile ilgili bu gerçekler ortada ve Türk ekonomisi küreselleşme sürecinde iken bilim ve teknolojiye gereken önemin verilmemesinden ve gerekli teknolojik yatırımların yapılmamasından dolayı teknolojik alanda hedeflerin hiçbirine ulaşılamamıştır. Buna bağlı olarak gerçekleşen olumsuzluklar söyle sıralanmaktadır:[44]

- Her 10 bin kişiye düşen araştırmacı sayısı 15 olması hedeflenirken bu değer 7'de kalmıştır.
- GSMH'nın %1'in araştırma giderlerine ayrılması hedeflenmişken bu değer %0.33 olarak gerçekleşmiştir.
- %30 olması beklenen özel sektör payı %18'lerde kalmıştır.
- Bilim ve teknolojinin geliştirilmesinde ilk adım nitelikli insan gücünün yetiştirilmesidir. Ancak Türkiye'de teknolojik yatırımların yetersizliği yanında eğitim yatırımlarının da yetersizliği nitelikli insan ve nitelikli teknoloji üretimini engellemiştir.

Teknolojinin ithal edilme zorunluluğu, küreselleşme ve artan rekabete bağlı olarak teknolojinin hızlı dönüşümü, uzun vadede geri kalmış teknolojilere sahip olmayı getirmiştir. Bu gelişmeler, teknolojik olarak küresel standartların oldukça gerisinde kalınmasına, verimlilik sorununun aşılamamasına, yenilik ve kalitenin sağlayacağı üstünlüklerden yararlanılamamasına, ve mevcut pazarların kaybedilmesine neden olmuştur.

---

[42] DPT**, Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2357-ÖİK:425, Ankara, 1994, s.5
[43] İNAN Kamran, **Olaylar ve Düşünceler**, Timaş Yay., İstanbul, 1999, s.22
[44] DPT, **Bilim...,** s.74

Teknolojinin geri kalması ve verimsizliğin artmasına bağlı olarak mevcut pazarların kaybedildiği sektör, büyük kapasitelerine rağmen tekstil sektörü olmuştur. Tekstil sektöründe yenilenen teknolojiyle birlikte mekiksiz tezgahlar mekikli tezgahlara oranla gerek hız ve gerekse kalite bakımından üstünlüklerini kabul ettirmişlerdir. Ancak pamuklu sektöründe 1989 yılı verilerine göre mevcut 45200 tezgahın ancak 7200'ü, yünlü sektöründe de 5125 tezgahın ancak 658'i mekiksiz tezgahtır. Bununla birlikte İtalya'da pamuk ipliği sektöründe 10 yaşın altındaki makine parkının oranı %70 olurken bu oran Endonezya'da 50, İsviçre'de 48, Almanya'da 44, Brezilya'da 34, İspanya'da 35, Tayvan'da 47, Türkiye'de ise 25'tir.[45]

Tablo 3: İleri Teknoloji İhracat Oranlarının Karşılaştırılması

Ülke	Milyon $	Yüksek Teknoloji İhracatı (%)	Ülke	Milyon $	Yüksek Teknoloji İhracatı (%)
ABD	181.233	43	Portekiz	2.581	14
Japonya	165.972	39	Norveç	2.525	23
İngiltere	79.256	41	G.Afrika	1.879	15
Singapur	69.249	70	**Türkiye**	1.289	8
Fransa	67.152	31	S.Arabistan	935	34
G.Kore	47.805	42	Fas	619	25
Malezya	37.072	67	Özbekistan	377	14
Kanada	27.648	23	Romanya	355	8
Çin	24.393	19	Cezayir	29	12
İsveç	17.731	26	Bolivya	30	15
Avusturya	11.407	25	Ekvator	24	8
Brezilya	4.021	16	Mısır	89	6

Kaynak: KARACASULU Nilüfer, "Türkiye'deki Bilimsel ve Teknolojik Göstergeler", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:15, Ekim 1999, s.51

Üretimin küreselleşmesi sürecinde yüksek teknoloji yoğun mallar daha fazla talep edilip ayrı bir öneme sahip olurken[46] emek geleneği çerçevesinde rekabet etme imkanı kalmamıştır.[47]Türkiye'de bilim ve teknoloji politikalarının oluşturulamaması sonucunda ürün teknolojisi uluslar arası piyasalarda yetersiz kalmaktadır.[48] Tablo 3'deki çeşitli ülkelere yönelik ileri teknolojili ürün ihracat oranları karşılaştırıldığında, yüksek teknolojiye dayalı olarak üretilen ürünlerin ihracat oranının %8 gibi düşük bir oranla, gelişmiş ülkelerden ziyade kendi emsallerinden dahi geride gerçekleştiği görülmektedir. Üretimde teknoloji yoğun üretimden daha fazla emek yoğun üretimin gerçekleşmesi ve ciddi anlamda katma değerin oluşturulamaması

[45] KAFAOĞLU, **a.g.e**., s.85
[46] ESER Kadir-BELET Halise, "Yeni bir uluslar arası Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:173, Ağustos 2000, s.69
[47] DEMİR Halis, "21. Yüzyıla Doğru Dönüşümler:Emek Geleneğinden Bilgi Hakimiyetine, Mamul Üretiminden Hizmet Üretimine", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:15, Ekim 1999, s.37
[48] DULUPÇU, **a.g.e**., s.149

gibi etmenler ihracatın parasal teşviklerle desteklenmesini gerektirmektedir. Bu yapıya sahip olan Türkiye üretiminin tek rekabet aracı fiyat avantajı olmaktadır. Ancak ihracatta böyle bir yapının uzun vadede sürdürülmesi olanaksız görülmektedir.

Verimliliğin ve kalitenin artırılmasında, yeni teknolojilerin kullanılması kadar yeni yönetim teknikleriyle tamamlanması gerekmektedir. Dünyanın önde gelen gelişmiş ülkelerinde verimliliği artırmak için Sıfır Stokla Çalışma, Toplam Kalite Yönetimi ve Toplam Bakım Onarım sistemleri gibi yeni yönetim teknikleri uygulanırken, Türkiye bu tip uygulamalara teknolojik yeniliklerden de daha az ilgi gösterilmektedir. Özellikle ithal girdi ile çalışan işletmelerde yüksek stok oranları maliyetleri daha da artırmaktadır. Türkiye'de genel olarak işletmeler kaliteyi, sıfır hatayı hedefleyen üretim sürecinin başında değil, hatalı ürünlerin ayıklanmasına dayalı üretim sürecinin sonunda veya belirli aşamalara yönelik olarak algılamakta olup, hata maliyetlerine katlanmaktadırlar. Ayrıca, arıza sonrası bakım onarım anlayışı makine ve işgücünün durmasına neden olarak makine, işgücü ve zaman maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Tablo 4'te karşılaştırmalı olarak 1999 yılı itibariyle, genel ekonomi ve işgücü verimlilikleri incelendiğinde de bu eksiklikler rakamsal olarak da karşımıza çıkmaktadır. Yeni teknolojilerin ve yeni yönetim tekniklerinin uygulanamaması, genel ekonomik ve işgücü verimliliği anlamında diğer ülkelerle aranın oldukça büyümesine neden olmuştur. Verimlilikte böyle bir dezavantaja sahip olan Türkiye Ekonomisinin küresel rekabet üstünlüğü sağlayamayacağı gibi rekabet gününü kazanması da oldukça zor görünmektedir

Tablo 4: Ekonominin ve İşgücünün Verimliliği 1999

Ülkeler	Ekonominin Genel Verimliliği	İşgücü Verimliliği
Lüksemburg	84.9 $	48.08 $
Norveç	68.3 $	39.12 $
Fransa	62.8 $	36.06 $
Türkiye	9.5 $	4.21 $

Kaynak: İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu, T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2548-ÖİK:564, Ankara,2001, s.23

1.3. Bilgi ve İletişim Teknolojilerinde Dünya Standartlarının Yakalanamaması

Bilgi İletişim teknolojisi ürün ve hizmetlerin üretimi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümelerine önemli katkı

yapmaktadır.[49] Bilgi iletişim teknolojileri sayesinde, yeni gelişmelerden "anında bilgilenme"olanağı sağlamak, kaynak kullanımında verimliliği daha da artırmaktadır.[50] Ayrıca, bilgi iletişim teknolojileri, iletişim hızını artırıp maliyetleri düşürerek, daha etkili ve ucuz etkileşim sağlayarak bir çok ürünü ve faaliyeti bölgeselleştirip, entegre ağlar sayesinde dağıtımı kolaylaştırmaktadır.[51] Sanayi çağından bilgi çağına geçilmiş olmasına, bilgi iletişim teknolojilerinin küresel rekabetteki bu kadar avantajlarına rağmen Türkiye'de bilgi ve iletişim teknolojilerine yönelik harcamalar dünya standartlarının oldukça gerisinde kalmaktadır.(Tablo 5)

Tablo 5: Türkiye'de ve Diğer Ülkelerde Bilgi ve İletişim Teknolojisi Harcamalarının GSMH'daki Payı (1992-1995 %)

ÜLKELER	1992	1993	1994	1995
İsviçre	5,69	6,03	5,86	6,13
ABD	5,65	5,63	5,63	5,71
İngiltere	4,52	5,23	5,23	5,32
Almanya	4,21	4,49	4,48	4,61
Fransa	3,82	4,19	4,21	4,32
Japonya	4,15	3,62	3,49	3,66
Yunanistan	2,75	3,35	3,65	3,59
İtalya	2,48	3,13	3,21	3,18
Türkiye	2,60	2,80	3,00	3,10

Kaynak: DURA Cihan-ATİK Hayriye, **Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002, s.255

Ayrıca, 1993 yılına ait analizlere göre, bilgi sektörünün Türk Ekonomisindeki istihdam payı %13.8'dir. 1995 yılına ait analizlere göre ise, bilgi sektörünün Türk Ekonomisi'ndeki üretim payı%7.4 olarak gerçekleşmiştir. Diğer ülkelerle yapılan karşılaştırmalar, bilgi sektörünün Türk Ekonomisi'ndeki üretim ve istihdam payının dünya standartlarının gerisinde kaldığını göstermektedir.[52]

---

[49] POHJOLA Matti, **Information Technology, Productivity, and Economic Growth**, Oxford University Press, New York, 2002, p.10

[50] URGANCI Tülay, "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dış Ticari İlişkilerin Kolaylaştırılması", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:13, Nisan 1999, s.86

[51] ODYAKMAZ Necmi, "Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:5, S:18, Temmuz 2000, s.99

[52] DURA Cihan-ATİK Hayriye**, Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002, s.255

1.4. Esneklikte KOBİ Ağırlıklı Sanayi Yapısının Değerlendirilememesi

Küreselleşme olgusu, birçok alanda olduğu gibi talep çeşitlenmesini ve tüketim hızını da önemli ölçüde değiştirmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte kitle üretimine yönelik büyük ölçekli işletmeler büyük sorunlar yaşarken, yüksek teknolojiye dayalı esnek üretim sistemleri küresel rekabette ön plana çıkmıştır. Bu değişimin ve rekabet gücünün, kitlesel üretim yapan büyük ölçekli işletmelerden ziyade yüksek teknolojiye dayalı esnek üretimi karşılayacak küçük ölçekli işletmelerce sağlanabileceği genel kabul görmektedir.

Türk sanayiinin KOBİ ağırlıklı bir yapıya sahip olması ve küresel dönüşümün böyle bir yapıya avantaj sağlamasına rağmen bu avantajlar yakalanamamıştır. Küresel rekabet gücünün makro istikrarı sağlayacak iktisat politikaları yanında mikro bazda küresel işletme kültürünün işletmelere yerleştirilerek, diğer bir ifade ile küresel ile yerelin ortak payda da birleşmesiyle sağlanabilecekken, Türkiye'de bunun sağlanamadığı görülmektedir. Bir ekonomide devalüasyona dayalı ihracat stratejisi uzun dönemli olamayacağından, fiyat dışı rekabet gücü üstünlüklerinin oluşturulma zorunluluğu, makro iktisadi politikalarla mikro bazlı politikaların birleştirilmesine dayalı fırsatların yakalanmasına bağlı olacaktır.

Tablo 4: Çeşitli Ülkelerde KOBİ'lere İlişkin Bazı Göstergeler

	ABD	ALM	HİND	JAP	İNG.	G,K	FRA	İTA	**TÜR**
Küçük İşletmelerin Toplam İşletmelere Oranı (%)	97.2	99.8	98.6	99.4	96	97.8	99.9	97	98.8
Küçük İşletmelerin Yatırım Payı (%)	38	44	27.8	40	29.5	35.7	45	36.9	6.5
Küçük İşletmelerin Üretim Payı (%)	36.2	49	50	52	25.1	34.5	54	53	37.7
Küçük İşletmelerin İhracat Payı (%)	32	31.1	40	38	22.2	20.2	23	-	8
Küçük İşletmelere Verilen Kredi Payı (%)	42.7	35	15.3	50	27.2	46.8	48	-	3-4

Kaynak: BAL Harun ve Diğerleri, "Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü Ve KOBİ'ler:Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren KOBİ'ler Kapsamında Bir Araştırma**", Dış Ticaret Dergisi**, S:20, 2001, s.27

Ancak, devletin ekonomideki ağırlığı ve bu ağırlık içinde hantal yapısı hem işletmelerin gerisinde kalmakta hem de bu yapısı ve uygulanan yanlış iktisadi politikalarla işletmelerin küresel normlara kavuşmaları önlenmektedir. Tablo 4'te yer alan KOBİ'lerle ilgili karşılaştırmalı veriler,

küreselleşme sürecinde, esnek üretim avantajları ve bu avantajları sağlayacak küçük ölçekli sanayiinin dünya standartlarında teşvik edilemediğini göstermektedir

Türkiye ekonomisinde KOBİ ağırlıklı bir sanayi yapılanması, küresel rekabet gücüne sahip gelişmiş ülkelerin oranlarına yakın olmasına rağmen, bu ülkelere nazaran KOBİ yatırımları, kredi teşvikleri ve ihracat payı çok gerilerde kalmaktadır. Türkiye'de KOBİ ölçekli üretim payı bazı gelişmiş ülke paylarının üzerinde gerçekleşmesine rağmen, ihracatın %8 gibi çok düşük sevilerde seyretmesi, ekonominin ciddi pazar ve ölçek sorunlarıyla karşı karşıya olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, dış pazar payının sağlanması ve istikrarın korunmasında fiyat rekabetinden daha çok fiyat dışı etmenlerin rol oynadığı kabul edilecek olursa, KOBİ ağırlıklı Türkiye ekonomisinde, küresel normlarda verimlilik ve kaliteyi oluşturacak, nitelik sağlayıcı yapısal teşviklerin oluşturulamadığı ortaya çıkmaktadır.

1.5. Nitelikli İnsan Sorununun Aşılamaması

Günümüzde, üretimde kullanılan girdilerin en kritik olanı insan ve insana ait özellikler, diğer ifadesi ile beşeri sermayedir.[53] Bilgi, yetenek ve deneyim, zenginlik meydana getirmede beşeri sermaye unsurları arasında sıralanmaktadır.[54] Bu açıdan, yeni büyüme teorileri, üretim faktörlerinin ve bilhassa zenginlik meydana getirmede sıralanan bu beşeri sermaye unsurlarının dışsal pozitif etkilerini, bilgi üretiminin önemi ve üretim girdisi olarak kullanımında artan marjinal getiriler olabileceğini vurgulamaktadır.[55] Dolayısıyla, 21. yüzyılın en önemli sermayesi insan ve onun sahip olacağı bilgi olacaktır.[56] Zira, küreselleşme süreciyle birlikte yaşanan teknolojik gelişmeler rekabeti ve daha çok eğitilmiş insan gücüne gereksinimi beraberinde getirmiştir.[57]

---

[53] KANDİLLER Rıza, "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", **Dış Ticaret Dergisi**, T:5, S:17, Nisan 2000, s.15
[54] STEWART Tomas A., **Intellectual Capital, The New Wealth Of Organizations**, Currency Doubleday, New York, 1997, p.20
[55] CELESUN Merih, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:179, Şubat 2001, s.13
[56] DEMİR, **a.g.m.**, s.30
[57] OKTİK Nurgün, "Globalleşme ve Yüksek Öğrenim", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5,S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.193

Tablo 6: Ülkeler İtibariyle Eğitim Harcamaları

	Eğitime Yapılan Devlet Harcamaları (% GSMH) 1992			1996	
Ülkeler	İlköğretim	O.öğretim	Lise	İlköğretim	o. Öğretim
ABD	2,5	1,8	1,2	5,4	-
Çin	0,6	0,6	0,3	2,3	-
Danimarka	1,4	2,9	1,2	8,2	29,3
İngiltere	1,3	2,1	1,0	5,4	3,2
K. Kore	1,4	1,0	0,2	3,7	1,6
Macaristan	2,5	1,5	1,0	4,7	-
Meksika	0,9	0,8	0,5	4,9	-
Türkiye	1,5	0,7	-	2,2	0,1

Kaynak: ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:182, Mayıs 2001, s.31

Dünya ekonomisinde, hızlı teknolojik gelişmelerin ülke rekabet gücünü belirleyen en önemli etken halini alması, teknolojiyi üretebilen, yeni teknolojilerin hızla kullanılmasını zorunlu kılan, nitelikli insan yetiştirilmesine önem veren kurumlara olan gereksinimi daha da artırmıştır.[58] Nitelikli insana yönelik olarak artan bu gereksinime rağmen Türkiye'de insana ciddi anlamda yatırım yapılmadığı görülmektedir.(Tablo 6)1992 ve 1996 yılları arasında eğitime, özellikle en kritik dönem olan orta öğretime ayrılan pay GSMH'nın % 2.2 seviyesini aşamazken, diğer ülke ortalamaları %5 ve üzerinde seyretmektedir. Küresel rekabet gücünü sağlayacak olan verimlilik, kalite, esneklik ve yenilik gibi unsurlar temelde nitelikli insanla bağlantılıdır. Yenilik ve farklılığı oluşturmak, yeni teknolojiler üretmek ve bunları en verimli şekilde kullanmak, dünyadaki değişimlere en kısa sürede adapte olarak esnekliği yakalamak ekonomilerin nitelikli insan seviyeleri ile doğru orantılı olduğu çok açıktır. Türkiye'de nitelikli İnsan problemi başta olmak üzere küresel rekabet gücü parametreleri dünya standartlarının çok gerisinde kalmıştır. İzleyen bölümlerde bu durumun dünya ve gümrük birliği pazarlarına nasıl yansıdığı incelenecektir.

1.6.Dış Pazar Genişliğinin ve İstikrarının Sağlanamaması

Bir ekonominin, küresel rekabet gücüyle ilgili olarak en önemli göstergelerinden birisi, ihracatta dünya pazarından aldığı payın büyüklüğü ve bu payın istikrarının sağlanıp sağlanamadığıdır. Tablo7'de yer alan dış ticaretle ilgili diğer ülkelerle karşılaştırmalı veriler incelendiğinde, 1980-90 döneminde Türkiye'nin, ihracatını en çok artıran ülkeler arasında yer aldığı görülmektedir. Ayrıca bu artış büyük oranda sanayi ürünlerine dayanmaktadır. Türk ekonomisinin ihracatını, 1980'den sonra özellikle IMF

[58] ÇİVİ-ÇAVUŞGİL, **a.g.m**., s.37

politikaları çerçevesinde devalüasyon ve bazı parasal teşviklere dayalı olarak %12 gibi dünya standartlarının çok üzerinde artırması, dışa açılma politikalarının bir başarısı olarak değerlendirilmektedir

Tablo 7: Dış Ticaretin Karşılaştırılması

	Dışsatımın Büyümesi Yıllık Ortalama (%)		Dışalımın Büyümesi Yıllık Ortalama (%)	
	80-90	90-95	80-90	90-95
Dünya	4.7	6.0	4.9	5.8
Almanya	4.6	2.2	4.9	2.9
İtalya	4.3	6.0	5.3	-1.7
ABD	3.6	5.6	7.2	7.4
Japonya	5.0	0.4	6.5	4.0
G. Kore	13.7	7.4	11.2	7.7
Portekiz	12.2	0.5	9.8	2.4
Tayland	14.3	21.6	12.1	12.7
Malezya	11.5	17.8	6.0	15.7
Filipinler	2.9	10.2	2.4	15.2
Meksika	12.2	14.7	5.7	18.7
Yunanistan	5.1	11.9	5.8	12.8
İspanya	6.9	11.2	10.1	5.3
Türkiye	12.0	8.8	11.3	11.2

Kaynak: KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**,Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.502

Ancak, 1980-90 döneminde ihracatın, özellikle sanayi ürünleri ağırlıklı artışı bir başarı olarak görülse de, bu artışla birlikte Türkiye'nin dünya ticaretinden aldığı pay sadece %0.48 gibi çok düşük bir sevilerde kalmıştır. (Tablo 8) Türkiye ihracatının dünya ihracatı içerisindeki payı %1 dahi değil iken başta ABD, Fransa ve Japonya gibi küresel rekabet gücüne sahip ekonomilerin dünya ihracatından aldıkları paylar sırasıyla %12.6, 5.7 ve 7.2 olarak gerçekleşmektedir.

Tablo 8: Bazı Ülkelerin Dünya İhracatındaki Payları 1998

Ülkeler	İhracat Miktarı (Milyon $)	Dünya İhracatındaki Pay (%)
ABD	682.977	12.6
Fransa	307.31	5.7
Japonya	387.965	7.2
TÜRKİYE	26.140	0.48
Yunanistan	9.709	0.17
Dünya	5.414.844	100

Kaynak: DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.138

Ayrıca, 1990-95 döneminde, ihracata yönelik olarak dış pazarın büyük oranda kaybedilmesiyle ciddi bir istikrarsızlık yaşanmaktadır, dış pazarlarda ihracat istikrarının yakalanamamasında, bu dönemde reel ekonomik yapının yapısal teşviklerinin ertelenmesi ve yatırımsızlığa bağlı olarak durgunluğa girmesi önemli bir neden teşkil etmektedir. Diğer yandan böyle bir durumda, finansal küreselleşmeye entegrasyon ve yapılan uluslar arası anlaşmalar çerçevesinde TL'nin değer kazanmaya başlaması, parasal teşvik avantajlarının yitirilmesi, İhracat artış oranını bir önceki döneme göre azaltarak %8.8 olarak gerçekleşmesine neden olmuştur. Oysa bu dönemde Tayland, Malezya, Filipinler, Meksika, Yunanistan ve İspanya gibi ülkeler 1980-90 dönemine göre 1990-95 döneminde ihracat artış oranlarını daha yüksek seviyelere taşımayı başarmışlardır.

24 Ocak kararları ile dış ticaretin libere edilmesi ve buna bağlı olarak ihracat ve ithalat rejimlerinin değiştirilmesi, GATT Uruguay Raundu ve 1996'da AB ile yapılan gümrük birliğine ilişkin dış ticarette yapılan uyumlaştırma programları çerçevesinde ihracat ve ithalat kalemlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

Tablo 3: Ana Sektörlere Göre ihracat Payları (%)

Yıllar	Tarım	Madencilik	Sanayi
1980	57.4	6.6	36.0
1983	32.8	3.3	63.9
1984	24.5	3.4	72.1
1985	21.6	3.1	75.3
1986	25.3	3.3	71.4
1987	18.2	2.7	79.1
1988	20.1	3.2	76.7
1989	17.3	3.5	78.9
1990	17.4	2.5	79.9
1991	19.0	2.1	78.6
1992	14.5	1.8	83.5
1993	14.9	1.5	83.4
1994	12.7	1.5	85.7
1995	9.9	1.8	88.2
1996	10.6	1.6	87.4
1997	8.8	1.6	89.6

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-1998, s.35

Dışa açık sanayileşme programı çerçevesinde sanayi ürünlerinin ihracatının teşvik edilmesi, görece sanayi ürünleri ihracatının tarım ürünlerine oranla daha fazla arttığı gözlenmektedir. 1997 yılı itibariyle ihraç edilen tarım ürünlerinin GSMH içindeki payı %57.4'ten %8.8'lere kadar gerilemiştir. Buna karşılık sanayi ürünlerinde ise %36'dan %89.6'ya bir

yükselme gerçekleştirilmiştir. Dış ticaretin libere edilmesi ve ihracatın teşvik edilmesi sektörel bileşimleri değiştirdiği gibi toplam ihracatında hızla artış göstermesini sağlamıştır.

İhracatın artışında, uygulanan yüksek değerli kur politikası, vergi iadesi, döviz tahsisi, gümrük muafiyeti, ithalat kolaylığı, döviz transferinde öncelik ve ihracat kredileri gibi bir dizi tedbirler etkili olmaktadır. Ancak, İhracatı teşvik politikasında, ihracat için üretim artışının sağlanması yanında bu ürünlerin dış pazarda satış gücüne ulaşabilmesi için gerekli olan teşvik ve destekler yeterli olamamıştır. Türkiye'de hatalı ve eksik sanayi teşvikleri sonucunda yetersiz ihracat teşvikleri ortaya çıkmıştır. Plansız ve programsız olarak desteklenen sanayi ciddi bir ihraç ürünü üretememekte, satılacak malı olmayan bir ülkenin ihracatı artırmak için yaptığı her teşvik yetersiz kalmaktadır. O halde, ihracat teşviklerinden önce sanayii dünya düzeyinde üretim yapacak ve rekabet edecek seviyeye getirebilmek için yapısal teşvikler yapılmalıdır.[59] Ancak Türkiye'de sanayileşme; ar-ge, teknoloji verimlilik ve rekabet gücü gibi kavramlar göz ardı edilerek, sadece fabrika kurmak şeklinde algılanmıştır.[60] Sanayide verimliliği artırmadan ve rekabet edecek güçte sanayiler oluşturmadan önce veya eşanlı olarak oluşturma çabasına girmeden dış ticareti ve döviz piyasalarını liberalleştirme[61] Türk ihraç ürünlerini dış piyasalarda rekabet edici olmaktan çok, özellikle gelişmiş ülkelerin, gelişmiş sanayi alanlarına yönelik tamamlayıcı olma konumuna getirmiştir. Uluslar arası piyasalarda rekabet gücünden yoksun, dünya standartlarına uygun niteliklerden uzak, verimsiz ve yüksek katma değeri olmayan mamüllerin, yüksek değerli döviz kuruna dayandırılarak satılması ve nicelik olarak bir ihracat artışından daha ziyade kaynakların gelişmiş ülkelere kaydırılması anlamına gelmektedir. Bu durumda gelişmiş ülkelerin küresel rekabet güçlerini daha da artırmalarında katkıda bulunulmaktadır.

Ekonomi tarihçisi William Woodruff'un "gelişmekte olan ülkelerin sömürülmesi bunlarla yapılan alış veriş sayesindedir ki Avrupa bu sayede görülmemiş ölçüde servete ve zenginliğe kavuşmuştur"[62] ifadesi de bu savı doğrular niteliktedir. Satışta tekel ve alışta tamamlayıcılık gelişmiş ülkelerin tek rekabet ve dolayısıyla zenginlik gücünü oluşturmaktadır.

Türkiye'de ihracat hacminin reel döviz kuruna karşı duyarlılığını test eden Celasun ve Rodrik reel kurda 1980 sonrasında görülen gerilemenin

---

[59] KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**,Beta Yay., 6.Baskı, İstanbul, 1999, s.449-500
[60] GARİH Üzeyir, **Ekonomik Sorunlara Çözüm Önerileri**, Hayat Yay., İstanbul, 2000, s.18
[61] TOPRAK Metin, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turan Kitabevi Yay., Ankara, 1996, s.82
[62] TUTAR Hasan, "Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Küresel Düş Kırıklıklarımız", **Ekonomi Başak Dergisi**, Y:23, S:104, Mart-Nisan 1999, s.43

ihracat artışındaki katkısını %30 olarak hesaplamışlardır. İhracatta yeni pazarlara girişin ve ürün çeşitlendirmesinin yoğun olduğu 1980'lerin ilk yarısında doğrudan teşviklerin daha etkin oluğu görülmüştür. Buna karşılık ihracat artışının istikrar kazandığı dönemlerde reel kur gerilemesinin daha etkin olduğu ve buna karşılık TL'nin değer kazandığı ve doğrudan teşviklerin azaldığı dönemlerde geleneksel sektörler artış eğilimini sürdürürken, teknoloji yoğun sektörlerin fiyattan ziyade niteliksel rekabet gücünden yoksun olmaları nedeniyle bu gelişmelerden olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir.[63] Aynı şekilde, Porter'e göre de küresel fiyat rekabeti en istikrarsız olan rekabettir.[64] Küresel pazarlarda, istikrarsız ve kısa vadeli görünen fiyat rekabeti; teknolojiye, verimliliğe, yeniliğe dayanmayan, düşük katma değer üreten az gelişmiş ülkeler arasında olmaktadır.[65] Az gelişmiş ülkeler arasındaki bu fiyat rekabeti dolayısıyla gelişmiş ülkelerin maliyetlerini düşürücü fayda sağlamaktadır.

Buna göre reel devalüasyonlar tek başına ihracat üzerinde güçlü bir etkiye sahip değildir. İhracat üzerinde uyarıcı etkisi düşüktür. Devalüasyon yoluyla sağlanan fiyat avantajları ihracatta yapısal bir değişmeye, bir sıçramaya olanak vermeyip sadece bir rahatlama etkisi sağlamaktadır. Dolayısıyla fiyat dışına yönelik olarak, küresel pazarlarda küresel rekabet gücü sağlayacak değişimler sağlanamadığı sürece, sürekli olarak TL'nin değer kaybıyla ivme kazandırılan bir ihracat artışının uzun vadede, nitelik yönü sürekli değişen rekabet ortamında sürdürülmesi zor görünmektedir.[66] Sınai ürün dışsatımı, fiyattan daha önemli olarak bir maliyet ve nitelik sorunudur, yüksek üretim teknolojisiyle verimlilikle doğrudan ilişkilidir.[67] Rakipleriyle aynı teknolojik, verimlilik ve kalite düzeyine ulaşamayan ülkeler paralarını devalüe ederek dış satımı artırma yoluna gitmektedirler.[68] Diğer bir ifade ile devalüasyonlar ülkelerin ekonomik başarısızlıklarının, zayıflıklarının ve rekabette geri kalmışlıklarının en temel göstergesidir.[69] Buna karşılık, Almanya ve Japonya gibi ülkeler ise tam aksine kendi

---

[63] PARASIZ İlker, **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa,2001, ss.351-352

[64] PORTER Michael E., **Rekabet stratejisi, Sektör ve Rakip Analiz Teknikleri**, (Çev: Gülen Ulubilgen), Sistem Yay., İstanbul, 2000, s.22

[65] SOMEL Cem, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002, s.146

[66] TOPRAK, **a.g.e.**, ss.176-178

[67] KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000, s.204

[68] PROKOPENKO Joseph, **Verimlilik Yönetimi**, (Çev: Olcay Baykal ve Diğerleri), MPM Yay., No:476, Ankara, 2001, s.8

[69] KARAASLAN Ahmet-BAKIRTAŞ İbrahim, "Uluslar arası Para Olarak Doların Gücü", **D.P.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Y:2, S:4, Haziran 2000, s.18

paralarının değerini artırırken verimlilik ve rekabet güçlerini artırma yolunu tercih etmişlerdir.[70]

IMF'nin 1974 krizi ile şekillenen yeni misyonuna bağlı olarak, küresel ekonomiyi gelişmiş ülkeler lehine yönlendirme çabalarında, küresel ekonomi, 1980'li ve 1990'lı yıllarda yapısal uyum programları adı altında iki kırılma noktası yaşamıştır. 1980'li yıllarda devalüasyon ve ihracat artışına bağlı tamamlayıcı sanayii ile gelişmiş ülkelerin üretim ve büyüme krizi, 1990'lı yıllarda da döviz istikrarına dayalı finansal küreselleşme ile sermaye değerleme sorunları çözülmek istenmiştir. Bu bağlamda Türkiye ekonomisinde bu iki kırılma noktasının etkileri güçlü bir şekilde hissedilmiş, ekonomi bu politikalar çerçevesinde şekillenmiştir. Ekonominin, küreselleşmeyi kontrol etmeye çalışan bu kuruluşlarca yönlendirilmesi, dış pazarlarda küresel rekabet gücünün kazanılamadığının en önemli göstergelerinden biridir. Zira ihracatın seyri, yüksek ve düşük döviz kuru arasından çıkamamıştır.

2.GB Sürecinde AB Karşısında Rekabetin Sağlanamaması

1980 sonrası liberalleşme politikalarının ve son olarak 1996'da GB'nin etkisi ile AB ve Türkiye arsındaki ticaret büyüyen bir trend izlemektedir. Rekabet gücünün ulusal düzeyde pozitif bir ticaret dengesi ile ifade edildiği varsayımı kabul edilirse AB ve Türkiye arasındaki artan ticaret aynı zamanda artan ticaret açığını beslediğinden dolayı Türkiye'nin AB karşısında ulusal rekabet gücüne sahip olduğu söylenememektedir.[71]

Tablo 8: GB ve Dış Ticarete Ait Temel Göstergeler (Milyon $)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
İhracat	13.593	14.714	15.345	18.106	21.122	23.122	26.261	26.881	26.587
İthalat	21.047	22.870	29.428	23.270	35.705	42.733	48.558	45.921	40.687
İhr-İth	-7.453	-8.156	-14.083	-5.163	-14.073	-19.611	-22.297	-19.039	-14.100
İhr+İth	34.640	37.585	44.773	41.376	57.344	65.856	74.819	77.802	67.274
İhr/İth	64.6	64.3	52.1	77.8	60.6	54.1	54.1	58.5	65.3

Kaynak:UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.165

Tablo 8'e göre AB'ye yönelik ihracat, 1995 yılında 21.122 milyon $'dan 1999 yılında 26.587 milyon $'a yükselirken ithalat, aynı yıllar arasında 35.705 milyon $'dan 40.687 milyon $'a yükselmiştir. Bu çerçevede bu yıllar arasında dış ticaret açığı 1995'te 14.073 milyon $, 1996'da 19.611 milyon $, 1997'de en yüksek seviye olan 22.297 milyon $, 1998'de 19.039 milyon $ ve son olarak 1999'da da 14.100 milyon $ olarak gerçekleşmiştir.

[70] http:// www.tisk.org.isverderg/Nis2001/krizverk.htm/01.10.2002
[71] DULUPÇU, **a.g.e**., s.177

Tablo 9: Türkiye ve AB ülkeleri Arasındaki Ticaret dengesi (Milyon $)

Yıllar/ Ülkeler	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Almanya	-233.5	522	-440	181	-94	-877	288	-514	-6258	-2757
Fransa	-212.7	-296	-603	-538	-542	-1182	-550	-963	-2427	-1800
İngiltere	-84.5	74.7	-389	-490	-391	-710	-281	-696	-2164	-1253
İtalya	-81.2	-153.2	-621	-873	-976	-1808	-975	-1737	-3804	-3069
Hollanda	-120.3	-3	-138	-167	-198	-352	-119	-274	-1199	-704
Bel-Lüks	-102.8	-71.7	-212	-240	-261	-389	-161	-461	-994	-651
Danimarka	-1	-4.3	-15	-8	-12	-53	-5	-56	-133	-29
İrlanda	2.7	3.2	-36	-24	-27	-49	-68	-145	-135	-118
İspanya	-57.5	-265.8	-146	-83	-21	-230	-146	-233	-887	-829
Yunanistan	-55.8	29	10	67	58	3	64	9	-225	-132
Portekiz	13.5	-12.1	27	24	18	-3	2	-12	-65	-1

Kaynak: DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001, s.179

GB sürecinde dış ticarete ait bu açıklar, GB'nin ticaret yaratıcı etkisinin birlik lehine yönelik olduğunu göstermektedir. Türkiye aleyhine ortaya çıkan bu etkide, Türkiye ekonomisinin AB ekonomisine göre rekabet gücünün daha düşük olduğu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü GB sonucu gümrükler indirilince nispi olarak daha ucuza gelen kaliteli yabancı mallar daha fazla talep edilmektedir.[72]

Tablo 9'a göre de Türkiye'nin ülkeler bazında AB ile ticareti incelendiğinde tüm AB ülkelerine yönelik ticaret açığının olduğu görülmektedir. Özellikle 1995 yılı dış ticaret açıklarının 1996'da GB süreci ile bir sıçrama yaptığı, önceki yıllarda ticaret fazlasının sağlandığı Yunanistan ve Portekiz gibi ülkelere karşı da ticaret avantajının yitirildiği dikkat çekicidir. Bu olumsuz gelişmelerde Türkiye'nin sadece fiyata bağlı rekabeti esas alması etkili olmaktadır. AB pazarında maliyet ve kalite rekabetinin dışında çevre standartların doğrultusunda CE ve ürün ambalajlamalarında geri dönüşümü ifade eden "yeşil nokta" gibi kriterlerler, ürünlerin bu pazarlara girip girmemesini önceleyen sosyal unsurları oluşturmaktadır. Türk üretiminin tüm bu kriterlere yönelik rekabet edecek gücünün yetersiz oluşu ve bu normları yeni öğrenmeye başlamış olması GB'nin ticaret oluşturucu etkisinin AB ülkeleri lehine gelişmesine neden olmaktadır.

AB ile dış ticaret sektörel bazda incelendiğinde (Tablo 10) tarım-ormancılık ve madencilik-taşocakçılığı dış ticareti fazla değişmezken sanayi ürünleri dış ticaretinin hızla arttığı görülmektedir. Bu dönemde sanayi ürünleri ihracatı 1994 yılında 15.517 milyon $ iken bu değer %53 artarak 1998 yılında 23.790 milyon $'a çıkmıştır. Buna karşılık ithalat ise aynı dönemde % 109 artarak 19.031 milyon $'dan 39.915 milyon $'a çıkmıştır. 1994'te 3.514 milyon olan sanayi ürünleri dış ticaret açığı, 1998 yılında

[72] UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, ss.166-168

%588 artarak 16.125 milyon $'a ulaşmıştır.[73] Bu rakamlar, GB'den sonra sanayi ürünleri ithalatındaki artışın, ihracat artışlarından daha fazla gelişme gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tablo 10: AB İle Dış Ticaretin Sektörel Dağılımı (Milyon $)

	Tarım ve Ormancılık		Maden ve Taşocakçılığı		Sanayi	
	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat	İhracat	İthalat
1994	2.301	881	263	3.353	15.517	19.031
1995	2.133	1.901	391	4.090	19.089	29.706
1996	2.454	2.170	227	5.89	20.237	35.981
1997	2.679	2.419	404	5.138	23.132	40.907
1998	2.690	2.128	363	3.757	23.790	39.915

Kaynak:UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001, s.170

Türkiye'de sanayi sektörünün ithalat miktarının ihracat miktarından daha fazla artması; bu ürünleri birlik içinde daha kaliteli ve ucuza üreten gelişmiş ülkelerin üretim ve gelirinin arttığını, gelir dağılımının gelişmiş ülkeler lehine, Türkiye aleyhine geliştiğini göstermektedir. Ticaret hadleri GB sürecinde Türkiye'nin AB ülkelerine yönelik rekabet edememesinden, AB normlarında rekabet kriterlerini yakalayamamasından aleyhte sonuçlanmıştır.[74]

3. Türkiye Ekonomisinde Küresel Rekabet Gücü ve Makro Ekonomik Krizler Arasındaki İlişki

Türkiye'de ihracatın parasal desteklerle artırılmaya çalışılması yapay ve geçici bir rekabet gücü oluşturmuştur. Uzun dönemli bir rekabet gücü ise iç ve dış fiyat farkının yapısal nedenlerinin ortadan kaldırılabilmesine bağlıdır. Türkiye 1990'ların ortalarına dek yapısal bir rekabet gücü kazanmak için gerekli politikaları uygulamaya koyamamış ve kısa dönemli sonuç veren parasal teşviklerde ısrarlı davranmıştır. Özellikle, 1987 yılından sonra imzalanan uluslar arası anlaşmalar bu tür parasal desteklere başvurulmasını önemli ölçüde engellemiştir.[75] Bu gelişmeler, küreselleşme sürecinde Türkiye'de, temelde dış ticaret açıklarına bağlı cari açıkların ve cari açıklara bağlı krizlerin kronikleşmesinde önemli bir kırılma noktasını teşkil etmektedir.(Tablo 11)

---

[73] UYAR, **a.g.m**., ss.170-171
[74] **A.g.m**., s.171
[75] KEPENEK-YENTÜRK, **a.g.e**., s.364

Türkiye Ekonomisi'nin en önemli sorunu olarak karşımıza çıkan iç borçların karşılanmasında içeride yeterli kaynağın bulunamaması, çözümü dış kaynaklarla çözmeye itmiştir. Bu yol da ancak, düşük kur ve yüksek faiz ile mümkün olmaktadır.[76] Fakat, düşük kur ithalatı ucuzlatırken, sadece fiyata bağlı rekabet üstünlüğü sağlayan ihracat ürünlerinin dış pazarlarda dezavantajlı konuma gelmesine neden olmuştur. İthalatın, ucuzlayan yatırım ve ara mallarından ziyade tüketim malları ağırlıklı olarak artmaya başlaması üretim ve ihracatı olumsuz etkilemiş, rekabet edemeyen yerli sanayiinin yerini yabancı firma temsilcilikleri almaya başlamıştır. Bununla birlikte, yüksek faizlere dayalı rant ekonomisi bu süreci daha da kötü durumlara sürüklemiştir. Kaynakların yanlış kullanımı ve verimsizliğe dayalı kamu açıklarının ve faizlerin sürekli artışı, yatırım ve üretimi durma noktasına getirirken finansal sektör durma noktasına gelen reel sektörden koparak devleti finanse eder bir yapıya bürünmüştür. Finansal sektörün derinlik kazanmadan ağırlığının artmaya başlaması finansal yapıyı yüksek riskli bir yapıya sürüklemiştir. (Açık Pozisyonların Artışı) Bu gelişmeler ekseninde dış ticaret açıklarına bağlı cari işlemler dengesindeki açığın sürdürülemez oranlara (Kriz öncesi yıllar olan 1994'te –14, 2000'de –26.7 gibi rekor düzeyler) yükselmesiyle oluşan devalüasyon riski, kontrol edilemeyen yüksek enflasyona bağlı dolarizasyon oranlarının yükselmesi ve yabancı sermayenin hızla kaçması gibi etmenler, krizlerin kaçınılmaz olmasına neden olmuştur.

Tablo 11: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Dengesi (Milyar Dolar)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İhracat (FOB)	14.7	15.3	18.1	21.6	23.2	26.3	27.0	26.6	27.3
İthalat (CIF)	22.9	29.4	23.3	35.7	43.6	48.6	45.9	40.7	54.0
Dış Tic. Dengesi	-8.2	-14	-5.1	-14.1	-20.4	-22.3	-18.9	-14.1	-26.7
Cari İşl. Dengesi	-1.0	-6.4	2.6	-2.3	-2.4	-2.6	2.0	-1.4	-9.7

Kaynak: ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C:3, S:2, Güz 2001, s.32-33

Türkiye'de enflasyonun salt parasal bir olgu olarak değerlendirilmesi ve kur çıpasının uygulanması, sorunu uzun vadeli çözmede etkili olamamıştır. Enflasyonun sürekli artış eğiliminde olması TL'nin değerlenmesine neden olurken fiyat rekabetini olumsuz etkileyerek devalüasyon beklentilerini artırmış ve çıpaya dayalı enflasyon programlarının son bulmasına neden olmuştur. Enflasyon, parasal bir olgu olmanın yanında, yatırım, üretim ve teknolojiye dayalı verimlilik artışları gibi küresel rekabet parametreleriyle de yakından ilgilidir. Öyleki gelişmiş ülkeler elektronik ve mikro chip gibi bilgi ve teknoloji yoğun ürünlerinde

[76] ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C:3, S:2, Güz 2001, s.31

enerji ve hammadde ihtiyaçlarını, dolayısıyla maliyetlerini %2 seviyelerine kadar indirmişlerdir. Bu anlayış, düşük maliyet, yüksek katma değer ve yenilik boyutlu rekabet üstünlüğü sağlarken dış ticaret ve cari işlem dengesinin sağlanmasında önemli katkılar sağlamıştır. Ancak Türkiye Ekonomisi sorunlarını çözmede bu anlayışlardan uzak bir görüntü sergilemektedir.

SONUÇ

Küresel ekonomik sisteme entegrasyon en başta küresel rekabeti kabullenmek anlamını taşımaktadır. Ekonomik küresel sisteme entegrasyon sürecinde değişen ve gelişen rekabet boyutlarına adapte olma konusunda gösterilen çaba ve gayretler, küreselleşmenin nimetlerine giden kapıları aralarken, bunların ihmal edilmesi ise ülke ekonomilerini küreselleşmenin mağdurları konumuna itmektedir.

Küresel ekonomik ortamda rekabet, düşük maliyet, kalite, esneklik (hız), yenilik (farklılık), ve destekleyici hizmetler gibi farklı ve birbirini tamamlayan boyutları içermektedir. Küresel rekabete ait bu boyutların elde edilmesini netice verecek parametreler ise; ar-ge faaliyetleri, bilgi ve teknoloji yoğunluğu, bilişim teknolojilerine gereken önemin verilmesi, beyin gücüne gereken yatırımların yapılması ve esnekliğin, hızlı değişimlerin yakalanmasında KOBİ'lere verilen önem dereceleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu parametreler bağlamında, Türkiye Ekonomisi'nin küresel rekabet düzeyi incelendiğinde dünya standartlarının çok gerisinde kalındığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, bu olumsuz yapı ile kronikleşen makro ekonomik krizler arasında güçlü ilişki dikkat çekicidir. Türkiye Ekonomisi'nin makro istikrarının sağlanmasında, kronikleşen krizlerin aşılmasında ve küreselleşmenin sunduğu nimetlerden yararlanılmasında tek çıkar yol küresel rekabet gücünü netice veren parametrelere gereken öncelik ve önemin verilmesidir.

KAYNAKÇA

ADDA Jacques, **Ekonominin Küreselleşmesi**, İletişim Yay., İstanbul, 2002

AKDEMİR Ali, **Global Normlu İşletme Yönetimi**, Kütahya, 1996

ANSAL Hacer-SOYAK Alkan, "Özelleştirmede Yabancı Ortağın Teknoloji GeliştirmeFaaliyetleri Üzerine Etkisi", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998

ARIOĞLU Ergin-GİRGİN Canan, "Ar-Ge Göstergeleri Üzerinde Uluslar arası Karşılaştırmalı İstatistiksel Bir İnceleme", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:188, Kasım 2001

BAL Harun ve Diğerleri, "Bilim Ve Teknoloji Politikaları, Rekabet Gücü Ve KOBİ'ler:Doğu Akdeniz Bölgesinde Faaliyet Gösteren KOBİ'ler Kapsamında Bir Araştırma**", Dış Ticaret Dergisi**, S:20, 2001

BİLDİRİCİ Melike ve Diğerleri, "Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:13, S:142, Ocak 1998

CELESUN Merih, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:16, S:179, Şubat 2001

COOPER Charles, **Are Innovation Studies On Industrialized Economies Relevant To Technology Policy In Developing Countries?,** Uni/Intech Working Paper, No:3, Maastricht, 1991

ÇETİNTAŞ Hakan, "Global Bir Ekonomide Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Rekabet", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:22, Temmuz 2001

ÇİVİ Emin-ÇAVUŞGİL Tamer, "Küresel Dünyada Yerini Arayan Ülke: Türkiye, Analiz ve Öneriler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:6, S:182, Mayıs 2001

DEMİR Halis, "21. Yüzyıla Doğru Dönüşümler:Emek Geleneğinden Bilgi Hakimiyetine, Mamul Üretiminden Hizmet Üretimine", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:15, Ekim 1999

DPT, **Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu,** No:2357-ÖİK:564, Ankara, 1994

DPT, **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler** 1950-1998

DPT, **Bilim ve Teknoloji Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Başbakanlık DPT Yay., No:2357-ÖİK:425, Ankara, 1994

DPT, **İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, T.C. Başbakanlık D.P.T. Yay., No:2548-ÖİK:564, Ankara,2001

DULUPÇU Murat A., **Küresel Rekabet Gücü**, Nobel Yay., Ankara, 2001

DUNNING John H., **The Globalization Of Business**, Routledge, London-New York, 1992

DURA Cihan-ATİK Hayriye**, Bilgi Toplumu Bilgi Ekonomisi ve Türkiye**, Literatür Yay., İstanbul, 2002

EDOSOMWAN Aimie J., **Productivitiy and Quality Improvement**, British Library, Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo, 1988

ENÇ Ercan, "Dış Ticaret, Cari Açık ve Kriz", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, C:3, S:2, Güz 2001, s.31

ERARI Ferhat, "Küreselleşme Sürecinde Kobi'lerin Verimlilik Düzeyi Ve Rekabet Gücü", **Verimlilik Dergisi**, MPM Yay., Ankara, 2002

ESER Kadir-BELET Halise, "Yeni bir uluslar arası Ekonomik Düzene Doğru Asya Krizinden Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Çıkarılabilecek Dersler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:15, S:173, Ağustos 2000

EŞİYOK Ali B., "Türkiye İmalat Sanayiinde ve Ülke Rekabet Gücündeki Değişmeler", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:196, Temmuz 2002

FAGERBERG Jan, **Technology, Growth and Competitiveness**, Great Britain by Bookcraf Ltd., Massachusetts, 2002

GARİH Üzeyir, **Ekonomik Sorunlara Çözüm Önerileri**, Hayat Yay., İstanbul, 2000

GROSSMAN Gene-HELPMAN Elhanan, **Innovation and Growth In The Global Economy**, The MIT Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1997

GÜLEŞ Hakan K., "Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerinde İleri İmalat Teknolojileri Kullanımı Üzerine Bir Araştırma", **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi**, C:3, S:1, Bahar 2001

GÜNEŞ Hurşit, "Ekonomide Alfabe Rekabetle Başlar" http://www.milliyet .com.tr 2003/01/24/ yazar/gunes.html/24/01/2003/

GÜZELCİK Ebru, **Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı**, Sistem Yay., İstanbul, 1999

HAMMER Michael, **Değişim Mühendisliği**, Sabah Yay., İstanbul, 1997, s.19

HEAP John, **Productivity Manegement: A Fresh Approach**, Cassel Educational Limited, London, 1992

ILDIRAR Mustafa, "Türkiye'de AR-GE Sisteminin Girdi-Çıktı İliskisi ve Kurumsal Açıdan Bir Analiz", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:14, S:160, Temmuz 1999

İNAN Kamran, **Hayır Diyebilen Türkiye,** Timaş Yay., 3.Baskı, İstanbul, 1996

_____ ,**Olaylar ve Düşünceler**, Timaş Yay., İstanbul, 1999, s.22

JOSE San, "Buying Success In The New Economy", **ElectronicNews**, April 2000, Vol. 46, Issue 13

KAFAOĞLU Arslan B., **Kit Gerçeği ve Özelleştirme**, Alan Yay., 2.Baskı, İstanbul, 1995

KANDİLLER Rıza, "İktisadi Faaliyetlerde Bilginin Değeri ve Önemi", **Dış Ticaret Dergisi**, T:5, S:17, Nisan 2000

KARAASLAN Ahmet-BAKIRTAŞ İbrahim, "Uluslar arası Para Olarak Doların Gücü", **D.P.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Y:2, S:4, Haziran 2000

KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**,Beta Yay., 6.Baskı, İstanbul, 1999

KEPENEK Yakup-YENTÜRK Nurhan, **Türkiye Ekonomisi**,Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 2000

KILIÇBAY Mehmet, "Kültür çoğunluğu Sona Ererken", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

MASCA Mahmut, "Küreselleşme ve Küresel Kriz", **D.P.Ü Sosyal Bilimler Dergisi**, Y:2, S:4, Haziran 2000

ODAMAN Serkan, "Kriz Ortamında Sosyal Diyalog", **Egevizyon Dergisi**, Y:8, S:28, Ağustos 2000

ODYAKMAZ Necmi, "Bilgi Teknolojileri, Küreselleşme ve Kalkınma", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:5, S:18, Temmuz 2000

OKTİK Nurgün, "Globalleşme ve Yüksek Öğrenim", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5,S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

ÖZKIVRAK Özlem, "Globalleşme, Bölgeselleşme, Mega Rekabet ve Türkiye", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001

PARASIZ İLKER ve Diğerleri, "Ekonomik Krizden Çıkış Arayışları", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, S:13, Ocak 2002

_____, **Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar**, Ezgi Kitabevi Yay., Bursa, 2001, s.85

POHJOLA Matti, **Information Technology, Productivity, and Economic Growth**, Oxford University Press, New York, 2002

PORTER Michael E., **Rekabet stratejisi, Sektör ve Rakip Analiz Teknikleri**, (Çev: Gülen Ulubilgen), Sistem Yay., İstanbul, 2000

PROKOPENKO Joseph, **Verimlilik Yönetimi**, (Çev: Olcay Baykal ve Diğerleri), MPM Yay., No:476, Ankara, 2001

RHEİNESMİTH Stephen H., **Yöneticinin Küreselleşme Rehberi, Değişen Dünyada Başarıya Götüren 6 Özellik**, (Çev: Gülden Şen), Sabah Yay., İstanbul, 2000

SOMEL Cem, "Az Gelişmişlik Perspektifinden Küreselleşme", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

_____, "Türkiye'nin Az Gelişmişliği Üzerine", **İşletme ve Finans Dergisi**, Y:17, S:193, Nisan 2002

STEWART Tomas A., **Intellectual Capital, The New Wealth Of Organizations**, Currency Doubleday, New York, 1997

TOPRAK Metin, **Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turan Kitabevi Yay., Ankara, 1996

TÖZÜM Haluk, "Küreselleşme Gerçek mi? Seçenek mi?", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

TUTAR Hasan, "Üçüncü Bin Yılın Eşiğinde Küresel Düş Kırıklıklarımız", **Ekonomi Başak Dergisi**, Y:23, S:104, Mart-Nisan 1999

URGANCI Tülay, "Bilgi ve İletişim Teknolojileri Işığında Dış Ticari İlişkilerin Kolaylaştırılması", **Dış Ticaret Dergisi**, Y:4, S:13, Nisan 1999

UYAR Süleyman, "Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri" **Dış Ticaret Dergisi**, Y:6, S:20, Ocak 2001

WATERS Malcolm, **Globalization**, Rautledge Press, London and New York, 1995

WELFENS Paul J., **Globalization Of The Economy, Unemployment and Innovation**, Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1999

YETİM Nalan, "Küresel Üretim Yapılanmasına Kültürel Yanıtlar:Ulusal-Yerel", **Doğu Batı Dergisi**, Y:5, S:8, Şubat-Mart-Nisan 2002

YÜLEK Murat, "Nasıl Kalkınalım? Türkiye İçin Sosyal Altyapıya Dayalı Birincil Kalkınma Stratejisi Önerisi", **Piyasa Dergisi**, Kış-2002

http:// www.tisk.org.isverderg/Nis2001/krizverk.htm/01.10.2002

KAMU KESİMİNDE DÜZENLEYİCİ KURUMLAR VE POLİTİKALAR ÜZERİNE BİR TEORİK ÇERÇEVE

Ali PETEK*

ÖZET

Bu makale, özellikle son zamanlarda uluslararası ekonomik platformlarda meydana gelen müdahale yönlü tartışmalardan ilham almaktadır. Devlet, ekonomik hayatın içinde hem aktör hem de düzenleyici olarak faaliyet göstermektedir. Bu doğrultuda makalede öncelikle, devletin ekonomik hayat içerisindeki yeri ve fonksiyonları ele alınmıştır. Düzenleme ve denetleme ile ilgili teorik çerçeve açıklandıktan sonra, düzenleyici kurumların sahip olması gereken temel nitelikler tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Düzenleme/denetleme, Düzenleyici kurul, Asimetrik enformasyon, Kredi kanalları*

ABSTRACT

This article was inspired by the debates related to intervention, which has come out in international economic platforms recently. State takes part in economic life both as an actor and a regulator. Therefore, it was dwelled upon the position and the functions of state in economic life first. After explaining the theoretical framework related to regulation, it was discussed the main characteristics of regulatory bodies.

Key Words*: Regulation, Regulatory body, Asymmetric information, Credit channels*

*Yard. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Nazilli İİBF, Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Devletin bir iktisadi aktör olarak tanımlanan geleneksel rolüne ek olarak, son yıllarda yaşanan gelişmeler devletin düzenleyici ve denetleyici rolünü ön plana çıkarmaktadır. Bu rol, özellikle piyasalarda yaşanan aksaklıkların giderilmesinde devlet tarafından üstlenilmesi gereken görevlerle ilişkilendirilerek tartışılmaktadır.

Bu makalede de, öncelikle bir iktisadi aktör olarak devletin üstlendiği rol üzerinde durulmaktadır. Ancak temelde tartışılan konu, devletin düzenleyici rolüdür. Finansal piyasalardaki aksaklıkların temel nedeni olarak gösterilen asimetrik enformasyon probleminin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemlerden biri de kamu düzenlemeleridir.

Regülasyon kavramı, temel ekonomik ve sosyal faaliyetlerin siyaseten bağımsız idari kurullarca düzenlenmesini ve denetlenmesini ifade etmektedir. Bu anlamda regülasyon kavramı, yalnızca ekonomik faaliyetler ile ilişkilendirilerek kullanılan bir kavram değildir. Ancak bu makalede özellikle finansal piyasalardaki aksaklıkların giderilmesine yönelik tartışmalar ele alınmıştır. Bu anlamda, başta asimetrik enformasyon probleminin ortaya çıkardığı sorunların aşılmasına yönelik politikaların belirlenmesine ve uygulanmasında, son yıllarda, bağımsız kurulların -ülkemiz de dahil olmak üzere- ön plana çıktığı görülmektedir. Bu çalışmada da, asimetrik enformasyondan doğan piyasa aksaklıklarının çözümü için önerilen tedbirler üzerinde durulacaktır. Bu tedbirlerden biri olan kamu düzenlemeleri ise ayrıntılı bir şekilde ve varlık alanlarını genişleten bağımsız kurullar ile ilişkilendirilerek tartışılacaktır.

Bu tartışmaların ışığı altında son bölümde de, düzenleyici kurulların sahip olması gereken temel nitelikler üzerinde durulacaktır.

2. EKONOMİK KARAR BİRİMİ OLARAK DEVLET

Devlet, hem Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) ve benzeri iktisadi kuruluşları işleterek ekonomik faaliyetler içinde yer alması, hem de iktisadi hayat içinde faaliyette bulunan kuruluşlar üzerinde düzenleyici ve denetleyici rolünden dolayı ekonomik karar birimi olarak büyük bir öneme sahiptir. Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede piyasa aksaklıkları nedeniyle, devlet dolaylı ya da dolaysız olarak piyasalara müdahale etmektedir.

Türkiye'ye baktığımızda ise, birçok kamu hizmetinin şimdiye kadar devlet tekellerince sunulduğunu görmekteyiz. Bu tekellerin mülkiyetinin özel sektöre devredilmesi gündemdedir. Bu durumda devlet tekelinin yerini özel tekel alma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet devrinden sonra söz konusu şirketlerin tekelci davranmaması, örneğin aşırı yüksek fiyat uygulamaması için devletçe düzenlenmeleri gerekir. Yani ortada bir piyasa

aksaklığı vardır; bu aksaklık devlet düzenlemeleri ile çözülebilir. Burada bahsedilen tekellerin doğal tekel olması nedeniyle, ölçek ve kapsam ekonomileri yüzünden kimi hizmet ve hizmet demetleri ancak tek firma tarafından sunularak en ucuza mal edilebilmektedir. Piyasada firma sayısının artması maliyetleri yükselteceğinden, rekabet bu hizmetlerin tüketiciye ucuz bir biçimde ulaştırılması sonucunu doğurmayabilecektir. Dolayısıyla bu hizmetler söz konusu olduğunda, rekabet etkin bir kaynak dağılımı mekanizması olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla piyasa aksaklığının ve devlet müdahalesinin gerekliliğinin temelinde de çoğu kez ölçek ve kapsam ekonomileri yatmaktadır(Atiyas, 2000).

Devletin müdahalesi, bazen bazı sektörlerin kamu tarafından tekel olarak işletilmesi, bazen de özel işletmelerin regülasyonu şeklinde olmuştur (Çiçek, 2002). Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi gelişmiş ülkelerin çoğunda da doğal tekel piyasalarında temel mal ve hizmetler devletin işlettiği KİT'ler aracılığı ile veya fiyat regülasyonunun, fiyatın ya doğrudan hükümetler tarafından kendilerine verilen sosyal amaçlar da göz önünde bulundurularak belirlenmesi şeklinde yürütülmüştür.

Buna karşılık ABD'de özel mülkiyet korunmuş ancak tekel konumundaki özel firmaların ürettikleri ürünlerin fiyatları düzenleyici ve denetleyici kurullar tarafından denetim altında tutulmuştur (Çakal 1996:16).

Piyasa aksaklıklarının kalıcı olmadığı durumlarda, rekabet kanunları ya da anti-tekel politikaları, bir endüstride yoğunlaşmayı ve bundan kaynaklanan pazar gücünü engelleyerek rekabeti azaltan unsurları ortadan kaldırabilir. Ancak doğal tekel durumunda piyasa aksaklığı kalıcıdır. Rekabet yaratmak amacıyla doğal tekeli bölmek, ekonomik etkinliği arttıracağı yerde azaltabilir de (Çakal 1996:21).

İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılacak olan asimetrik ya da eksik enformasyonun finansal piyasalarda neden olduğu etkinsizliği önlemenin yollarından biri, piyasa enformasyonunu arttırmaya yönelik kamu düzenlemeleridir.

Bunlar, mali tabloların belli standartlara göre düzenlenmesi ve periyodik olarak halka açıklanması zorunluluğunun getirilmesi ile aleniyet (disclosure) ilkelerinin benimsenmesi şeklinde uygulanmaktadır (Mishkin, 1998: 204).

Devletin düzenleyici rolü aslında birbiriyle ilişkili ve karmaşık bir çok konuda birden karar almayı gerekmektedir. Karara bağlanması gereken her sorunun aslında oldukça yüksek sayıda alternatif çözümü vardır. Hiçbir çözümün mükemmel olmadığı da bir gerçektir. Her çözümün güçlü ve zayıf yönleri vardır. Aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacak olan düzenlemenin amacı, bir kamu yararı veya toplumsal refah anlayışından hareket etmektedir. Bu toplumsal refahın neleri kapsaması gerektiği tartışılabilir.

Bunun içinde etkinlik, verimlilik, gelir bölüşümü ve bölgeler arası dengesizlik gibi kaygılar yerleştirilebilir. Ancak, toplumsal refah anlayışı ne olursa olsun, bütün bu kararlar sonuç olarak bu anlayışı gözetmesi beklenen veya ümit edilen bazı kamu görevlileri tarafından alınacaktır. Oysa bu kamu görevlileri bambaşka kısıtlar altında çalışacaklardır. Ayrıca kendi hedef fonksiyonlarının, toplumsal refah fonksiyonundan farklı olması da son derece olasıdır. Yani ortada bir vekalet sorunu vardır. Dolayısıyla devletin düzenleyici görevleri ve bu görevleri yerine getirecek olan kuruluşlar ve kurumlar tasarlanırken, hem bu hedeflerden farklı olacağı göz önümde bulundurulmalıdır, hem de kendi hedeflerinin onlara atfedilen hedeflerden farklı olacağı göz önünde bulundurulmalıdır (Atiyas, 2000).

Ekonomik karar birimi olarak devlet hem tekel niteliğindeki KİT'leri hem de özel sektöre ait firmaları düzenleme ve denetleme yetkisini kanun veya başka bir yol ile bir veya birkaç kamu kuruluşuna devredecek; ilgili tüm çalışmalar düzenleyici kurullar aracılığı ile yapılacaktır. Bu düzenleyici kurullarda çalışan yetkililerden beklenen, toplumsal refahı yansıttığına inanılan hedefleri hayata geçirmeleri olacaktır. Bu hedeflerin ne olması gerektiği muhtemelen kuruluşu oluşturan kanun veya kanunlarda belirtilecektir. Ancak, yetkililer çok çeşitli kısıtlar altında çalışacak, ancak bu kısıtların çok az kısmı kanunlarda öngörülmüş olacaktır. Dolayısıyla, kuruluşu oluşturan kanun kaçınılmaz olarak eksik mukavele metni niteliğinde olacaktır. Mukavelede öngörülmeyen durumlarda inisiyatif kullanmak durumunda kalacaktır. Dolayısıyla kurullar, kaçınılmaz olarak bazı ihtiyari yetkilerle donanacaktır. Bu yetkilerin keyfi uygulamalara yol açabileceği açıktır.

Kurumsal tasarımın; yasalar, anayasa ve bunların yorumları ile uyumlu olması; olmaması halinde ise ilgili ve gerekli yasal hatta anayasal değişikliklerin yapılması gereklidir. Türkiye'nin özelleştirme tarihi bu tür uyumsuzlukların ne kadar sorun yaratabileceğine ilişkin örneklerle doludur. Devletin ekonomik hayat içindeki yeri giderek küçülürken piyasaların düzenlenmesi ihtiyacı da giderek artmaktadır (Atiyas, 2000).

3. DEVLETİN DÜZENLEYİCİ ROLÜ

Rekabet Kurulu, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Telekomünikasyon Kurulu vb... Kısa bir süre önce ortaya çıkmalarına rağmen çok etkin bir konuma gelmiş ve sürekli gündemde olan bu kurullara neden gereksinim duyuldu? Bu kurullar denetleme ve düzenleme işlevini yerine getiren kurullardır. Peki regülasyon kavramı neyi ifade eder?

Düzenleme ve denetleme anlamına gelen regülasyon deyimi ABD'de ortaya çıkmış ve tüm dünya gündemine yayılmıştır. Düzenleme ve denetleme anlamına gelen regülasyon kavramı, temel iktisadi ve sosyal

faaliyetlerin politik arenadan bağımsız idari kurullarca düzenlenmesi ve denetlenmesini ifade etmektedir.

İktisat literatüründe, sosyalizm ve kapitalizm arasındaki tercihlere ilişkin ideolojik sistem tartışmaları, yerini devletin ekonomiye müdahalesinin yöntemi, kapsamı, sınırları ve etkinliğine ilişkin araştırma ve tartışmalara bırakmıştır. Örneğin kamu yararı teoremi, piyasaların tökezlediği durumlarda (market failures), iktisadi etkinliği ve sosyal refahı artırmak adına devletin piyasaları düzenleyip denetleyerek müdahale etmesi gerektiğini ileri sürmektedir (Emek ve Acar, 2002:1).

Literatürde rekabet ve regülasyon kavramları genellikle birbirlerinin karşıtı ya da alternatifi olarak kullanılmaktadır. Ancak bu iki kavramın ilişkisi bağlamında farklı yaklaşımlar da mevcuttur. Örneğin Atiyas (2001), regülasyon ve rekabetin çoğu kez birbirinin tamamlayıcısı olduğunu ifade etmektedir. Piyasa mekanizmasının işleyebilmesi için mülkiyet ilişkilerinin (formel veya enformel) bir biçimde tanımlanmış/düzenlenmiş olmasının gerektiği iktisat literatüründe sık sık vurgulanır. Mülkiyet ilişkilerinin açık bir biçimde belirlenmediği veya mülkiyetin koruma altında olmadığı ortamlarda ekonomik ilişkiler sınırlı kalacak, rekabetin ders kitaplarında verilen olumlu sonuçları doğurması zorlaşacaktır. Dolayısıyla, soyut bir düzeyde bakıldığında bizzat rekabetin davranışları sınırlayan bazı kurumları varsaydığı ve bu haliyle bir regülasyon biçimi olduğunu söylemek bile yanlış olmayacaktır (Atiyas, 2001: 1).

İngiliz finans sistemini düzenlemek ve denetlemekle yükümlü kurum olan *Financial Services Authority*'nin Başkanı Davies (2000) de, düzenleyici kurulların varolmalarının gerekliliğini üç noktaya işaret ederek açıklamaktadır. Birincisi piyasada önemli bilgi asimetrilerinin (information asymmetries) varlığı; ikincisi, bazı firmaların tökezlemesinin olası sistemik etkisinden doğan dışsallıklar; üçüncüsü, dolandırıcılık ve kötü tanıtımdır (misrepresentation) (Davies, 2000: 3).

Bilindiği gibi düzenleme kavramı sadece ekonomik faaliyetlerle ilgili değildir. Toplumsal yapıyı bozabileceği endişesiyle firmaların yürüttükleri faaliyetlerin toplumsal etkilerini denetleyen ve düzenleyen kuruluşlar da vardır. Bu tür düzenleyici kurullar bu makalenin kapsamı dışında kaldığı için burada incelenmeyecektir. Finansal piyasaların düzenlenmesinde dikkat edilecek noktalarla ilgili olarak literatürde farklı görüşler olmakla birlikte hemen hemen çoğunun üzerinde anlaştığı birçok ortak nokta da vardır.

Bu ortak noktalara geçmeden önce finansal kurumlar hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. Ekonominin fon ihtiyacını karşılamada sahip oldukları büyük önemden dolayı finans piyasalarına önemli görevler düşmektedir. Bilindiği gibi ülkelerin gelişmelerini ve büyümelerini

gerçekleştirebilmeleri için gelişmiş finans piyasalarına, finans piyasalarında gelişmiş araç çeşitliliğine, derinleşmesini tamamlamış finansal piyasalara büyük ihtiyaç vardır. Finansal derinleşmenin bir göstergesi olan finansal aracı kurumların temel görevi fon ihtiyacı olan kesime fon sağlamaktır. Kendi aralarında ikiye ayrılırlar. Birinci grupta, pasiflerinde çoğunlukla para bulunan ve mevduat kabul eden finansal aracılar yer almaktadır. İkinci grupta ise, mevduat kabul etmeyen finansal aracılar bulunmaktadır.

Mevduat kabul eden finansal kurumlar; ticari bankalar, tasarruf ve kredi birlikleri, tasarruf bankaları ve kredi birlikleridir.

Mevduat kabul etmeyen finansal kurumlar ise, yatırım fonları ve yatırım şirketleri, emeklilik fonları, sigorta şirketleri ve finans şirketleridir (Oksay, 2000).

Düzenlemeler ister katı ister esnek olsun, iki şekilde de sistemin işleyişine yönelik hizmet sağlarlar. Ancak birinci şekilde sistem verimsiz olarak işlerken ve büyüyüp gelişmezken, ikinci durumda tam tersi bir gelişim görülmektedir. Bu nedenle de düzenlemeler tüketiciler tarafından da istenmektedir ve bu düzenlemelerin ortaya çıkardığı maliyet doğal olarak tüketiciler tarafından üstlenilmektedir (Helm ve Jenkinson, 1997:12). Diğer taraftan düzenlemeler finansal piyasalarda oluşabilecek tüm riskleri kapsayacak çerçevede olmalıdır. Yani düzenlemeler öyle optimum seviyede tutulmalıdır ki, tüketicilerin finansal sözleşmelerde yapacağı tercihlerin hatalı olabilme ihtimalini ortadan kaldırmamalıdır. Çünkü finans, risk demektir (Oksay, 2000).

Bilindiği gibi, bir kural her olaya cevap verebilecek kapasitede olmayabilir. Bu nedenle de düzenlemelerin fazla katı olması finansal piyasanın verimli ve etkin işlemesini ve dolayısı ile ekonomik büyümeyi engelleyebilecektir. Katı ve yoğun düzenlemeler ekonomik büyüme üzerinde, hiçbir düzenlemenin olmadığı durumdan bile, daha olumsuz etki yapabilmektedir. Fakat hiçbir düzenlemenin olmaması durumunda gelişecek olan ekonominin finansmanı geniş halk yığınlarının üzerinden yapılabilir. Bu gelişmenin sürdürülebilirliği açısından oldukça sakıncalıdır. Piyasaların etkin ve verimli ve minimum transfer maliyeti ile çalışabilmesi için, kapsamlı bir altyapıya ve kendini düzenleyen esnek kurallara ihtiyacı vardır. Bilgi tedariki, piyasadaki kurum ve araçların rollerinin belirlenmesi için tüm bu konuları kapsayan düzenlemelerin katı ve yoğun olmayacak bir seviyede belirlenmesi önemlidir (Oksay, 2000).

Devletin düzenleyici görevlerinin genel olarak üç boyutlu olduğu söylenir (Vickers, 1997)5: Yapı, serbestleştirme ve davranış regülasyonu. Yapı, özelleştirilecek olan şirketlerin parçalara bölünüp bölünmeyeceği ile ilgili kararlar, özelleştirmeden sonra da birleşme talepleri ve şirketlerin faaliyetlerine getirilebilecek sektör sınırlamalarıyla ilgili kararlardır.

Serbestleştirme (liberalizasyon), piyasalara yasal giriş engellerinin azaltılması veya kaldırılması, veya faaliyetine izin verilecek firma sayısının saptanması ile ilgili konuları kapsar. Davranışa yönelik düzenleme ise piyasada hakim durumdaki firmaların fiyatlama ve diğer davranışları üzerine getirilen kısıtlamaları veya kuralları içerir.

Düzenleyici kurum ile düzenlenen firma arasında asimetrik enformasyon olduğu için iktisatçıların deyimi ile, regülasyon baştan sona "ikinci hatta üçüncü en iyi" mantığının hakim olduğu bir dünyadır. Çok iyi bilindiği gibi, böyle bir dünyada genel optimal çözümler bulmak zordur. Hangi çözümlerin optimal olduğu şartlara bağlıdır. Regülasyon literatüründe bu çelişkilere en basit örnek, fiyat belirleme alanından verilir. Düzenleyici kurulun, sektörün hakim firmasının hizmet sunum fiyatını veya fiyat tespit etme kuralını belirlemeye çalıştığını varsayalım. Fiyat belirlemede, maliyet verimliliğini sağlama hedefi ile aşırı rantları önleme hedefi çelişebilir (Laffont ve Tirole, 1993).

Aşırı rantları önlemenin en kestirme yollarından birisi fiyatların belirlenmesinde "maliyet artı" tipi bir formül izlemektir: toplam maliyetleri hesaplayıp bunlara bir de normal kar oranı ekleyip satış fiyatını buna göre belirlemek. Oysa böyle bir formülün, şirketi maliyetleri kısmaya özendirme özelliği çok zayıftır. Şirket, maliyetleri ne kadar kısarsa kıssın karı aynı kalacaktır, dolayısıyla maliyetleri kısmaya yönelik faaliyetlerin kendileri maliyetli ise -ki genelde öyledir- şirket bu faaliyetlerden kaçınacaktır. Şirketi, maliyetleri kısmaya özendirecek bir formül ise sabit bir fiyat belirlemektir. Bu durumda, şirket maliyetleri ne kadar düşürebilirse karı o derece artacaktır, dolayısıyla bu formülün maliyet azaltmaya yönelik özendirici gücü maliyet artı formülüne göre çok daha fazladır. Fakat bu sefer de aşırı karları önleme hedefi zarar görebilir. Şirket maliyetlerini azaltmada çok başarılı olursa, karları çok artacaktır (Atiyas, 2000).

Bu iki formülün hem avantajlı hem de dezavantajlı yönleri mevcuttur. Bu iki formülün olumlu yönlerini içeren bir hybrid formül uygulanırsa düzenleyicinin hedeflediği maksimum toplumsal yarar sağlanabilir. Bunun önündeki en büyük engel, piyasadaki asimetrik ve eksik bilgidir. Bu bağlamda, piyasada asimetrik bilgilerin azaltılmasına yönelik düzenlemelerin yapılması gerektiği açıktır.

3.1. Asimetrik Enformasyon

Asimetrik enformasyon ve bağlı sorunları, finansal piyasaların işleyişi üzerinde de büyük bir etkiye sahiptir. Finansal iktisat literatürü; bu etkileri, 'özkaynak tayınlaması' ve 'kredi tayınlaması' teorileri başlıkları altında incelemektedir. Uygulamada, asimetrik enformasyon problemini çözmek için önerilen tedbirlerin tümü, piyasalardaki enformasyonun artırılmasını amaçlamaktadır (Ökte, 2002:2).

Neo-klasik finans teorisi, tam rekabetçi sermaye piyasaları varsayımına dayanmaktadır. Piyasaların mükemmel ve enformasyonun tam olduğu durumlarda, fon temini konusunda hiçbir sorun çıkmaması ve fonların en etkin kullanıcılara aktarılması esastır. Bu ideal dünyada, firma içi fonlarla firma dışı fonlar arasında büyük bir fark olmayacağı gibi, firmaların borç ya da özkaynak yoluyla finansman sağlamaları da performanslarını etkilemeyecektir. Ancak, bunlar gerçekçi değildir. Finansal piyasalar tam rekabet koşullarında çalışmamakta ve önemli miktarda işlem ve enformasyon maliyetleri taşımaktadır (Ökte, 2002:1).

Enformasyonun finansal piyasalarda oynadığı rol oldukça büyük öneme sahiptir. Finansal yapının tam olarak anlaşılabilmesi için enformasyonun bu piyasalardaki rolünün araştırılması gerekmektedir.

Asimetrik enformasyon kavramının ortaya çıkışı ve kapsamı "limonlar piyasası modeli" ile özetlenebilir: Akerlof'un limonlar piyasası modeli, finansal meseleler üzerinde teorik ilerleme yapma imkanını artıran çalışmaların başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Kalitenin belirsizlikle ilişkilendirilmesi esasına, yani asimetrik enformasyona dayalı olan modelde, satıcıların satışa sundukları kullanılmış arabaların kalitesini bildikleri, fakat alıcıların bu konuda bir bilgilerinin olmadığı varsayılmaktadır. Bu durumda, alıcı ortalama bir arabanın kalitesi hakkında tahmin yapmak ve ödeyeceği fiyatı ona göre belirlemek zorundadır. Bu fiyattan satış yapmak isteyenler ise, iyi kaliteli araba satıcılarını piyasa dışında bırakacak şekilde sadece kötü kaliteli araba ('limon') satıcıları olacaktır. Bu bir piyasa başarısızlığıdır ve en kaliteli mal satıcıları ile kötü kaliteli mal satıcıları arasındaki dışsallıktan kaynaklanmaktadır. Akerlof'un modelinde bazı değişiklikler yapılarak, alıcılar ve satıcılar arasındaki enformasyon sorunlarının, iki kaliteden malın da üretimini durduracak şekilde önemli sonuçlar doğurabileceği gösterilmektedir (Varian, 1993: 603-606).

Literatürde iki genel enformasyon probleminden söz edilmektedir: Tersi seçim ve ahlaki tehlike. Tersi seçim, taraflar arasında sözleşme yapılmadan önce ortaya çıkan bir asimetrik enformasyon sorunu olup, saklı enformasyondan kaynaklanmaktadır. Saklı enformasyon, piyasadaki taraflardan birisinin kendisi hakkında bildiği, diğer tarafın bilmek istediği fakat öğrenemediği şeydir. Ahlaki tehlike ise, sözleşme yapıldıktan sonra ortaya çıkmakta ve saklı faaliyetten kaynaklanmaktadır. Saklı faaliyet, ekonomik ilişkide bir tarafın faaliyetinin, diğeri tarafından gözlenememesidir (Ökte, 2002:2).

Asimetrik enformasyon yaklaşımı, zaman içinde menkul kıymetlerin de limon olabilecekleri iddiasıyla finansal piyasa analizlerine girmiş ve kendisine geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Finansal piyasalardaki işlemlerde doğru karar vermek durumunda olan taraflar, birbirlerinin hakkında bilmek istedikleri tüm bilgilere sahip değillerdir. Örneğin, kredi

talebinde bulunan bir girişimci, planladığı yatırım projelerinin riskleri ve getirileri hakkında, ödünç veren kurumdan daha fazla enformasyon sahibidir. Yine bir şirketin yöneticisi, şirkette işlerin nasıl gittiği konusunda, pay sahiplerine göre daha çok bilgi sahibidir. Finansal piyasaların önemli bir özelliği olan asimetrik enformasyon, bu eksik enformasyonun sonucudur ve diğer piyasalarda olduğu gibi bu piyasalarda da iki sorun yaratmaktadır: Tersi seçim ('limonlar problemi') ve ahlaki tehlike (Minskin, 1998:202).

Potansiyel bir menkul kıymet yatırımcısı, beklenen kazançları yüksek ve riskleri düşük olan 'iyi' firmaların hisse senetleri ile beklenen kazançları düşük ve riskleri yüksek olan 'kötü' firmaların hisse senetlerini birbirinden ayıramayabilir. Böyle bir durumda, menkul kıymet yatırımcısı, iyi firmaların hisse senetlerinin yüksek fiyatı ile kötü firmaların hisse senetlerinin düşük fiyatı arasındaki bir fiyattan hisse senedi almak ister. Diğer bir ifadeyle, menkul kıymet ihraç eden firmaların ortalama kalitesini yansıtan bir fiyatı ödemek ister (Mishkin, 1998: 202). Ancak, iyi firmaların sahipleri ya da yöneticileri, menkul kıymetlerini bu fiyattan satmaya razı olmazlar. Bunun nedeni, onların firmayla ilgili olarak potansiyel yatırımcıdan daha fazla bilgi sahibi ('saklı enformasyon') olmaları ve firmalarının gerçekten iyi bir pozisyonda olduğunu bilmeleridir. Alıcının teklif ettiği fiyat, firma menkul kıymetlerinin gerçek ya da olması gereken değerinin altındadır. Dolayısıyla, bu fiyattan satış mümkün değildir. Bu durumda, piyasada menkul kıymetlerini satmak isteyenler sadece kötü firmalar olacaktır. Çünkü alıcının teklif ettiği fiyat, onların menkul kıymetlerinin gerçek değerinin üzerindedir. Kötü firmaların sahiplerinin ya da yöneticilerinin, menkul kıymetlerini satmak için aşırı ısrarcı bir tutum izlemeleri, potansiyel yatırımcılara bu menkul kıymetlerin gerçek değerleri hakkında işaretler verecek ve onlar da bu piyasada yatırım yapmaktan vazgeçecektir. Sonuç, menkul kıymet piyasasının işleyişinin aksaması ve bu piyasada çok az sayıda firmanın sermaye temini için menkul kıymet ihraç edebilmesi olacaktır (Mishkin, 1998:202).

Ahlaki tehlike, ödünç verenin bakış açısından ödünç alanın istenmeyen (tehlikeli) faaliyetlere girmesi, bu yönde teşviklere sahip olması durumudur (Mishkin, 1998: 201).

Eksik enformasyon sonucunda ortaya çıkan asimetrik enformasyon problemi, finansal piyasaların temel işlevlerini yerine getirmelerine engel olmaktadır. Uygulamada bu sorunun çözümü için önerilen tedbirleri, aşağıdaki başlıklar altında incelemek mümkündür (Ökte, 2002):

i. Özel Enformasyon Üretimi ve Satışı

Asimetrik enformasyonu önlemenin ve tasarrufçular ile ödünç veren kurumları menkul kıymet ihraç eden kurumlar hakkında bilgilendirmenin bir

yolu, özel şirketlerin (örneğin, derecelendirme kuruluşları) bu firmalarla ilgili enformasyonu yayınlayarak müşterilerine (abonelerine) satmalarıdır.

ii. Kamu Düzenlemeleri

Asimetrik enformasyonu ve asimetrik enformasyonun finansal piyasalarında neden olduğu etkinsizliği önlemenin bir yolu da, piyasada enformasyonu arttırmaya yönelik kamu düzenlemeleridir.

iii. Bankaların Diğer Aracılara Göre Üstün Konumları

Eksik enformasyon, kredi piyasalarında da benzer sorunları ve çözüm yollarını beraberinde getirmektedir. Fakat bankaların bu piyasada diğer aracılara göre üstün konumları, asimetrik enformasyon ve bağlı sorunlarının hafifletilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

iv. İtibar Sermayesi Oluşturulması, Teminat ve Yüksek Öz Sermaye Koşullarının Aranması

Firmaların kredi piyasasından fon temin etmeleri bağlamında önemli bir kavram da, 'itibar sermayesi' kavramıdır. Firmalar, kredi piyasasındaki işlemlerinin bir defaya mahsus olmadığını ve bu piyasada uzun süre kalacaklarını düşünerek, davranışları ile itibar sermayesi oluşturmayı arzu edebilirler.

v. Sözleşmelerin Bağlayıcılığının Sağlanması

Bankalar, kredi verdikten sonra da müşterilerini izleyerek kredinin amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek isterler. Bankaların ahlaki tehlikeyi önlemeye yönelik bu çabaları, kredi sözleşmelerine çok detaylı hükümlerin konulması ve bu yolla sözleşmelerin bağlayıcılığının sağlanması şeklinde olmaktadır.

Bu makalenin temel çerçevesi, daha çok ikinci maddede yer alan kamu düzenlemelerine ilişkindir.

3.2. Kredi Kanalları

Son 20 yıllık süreçte, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda finansal liberalleşme hareketlerine büyük yer verilmiştir. Bunun en önemli nedenleri, bu ekonomilerde kaynakların dağılımındaki etkinliğin bozulması ve hedeflenen büyüme oranlarına ulaşılamamasıdır. Bu kapsamda ise, tasarrufların artırılması, yabancı sermaye girişinin sağlanması ve sonuç olarak ülkeye para akışının artırılması için bir çok önlem alınmış ve kredi kontrollerinin kaldırılması, faiz oranlarının negatif oranlardan pozitif oranlara çekilmesi gibi bir çok önleme de başvurulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerde fonların toplanması ve dağıtılmasında birinci model olan bankacılık sistemi ağırlıklı model, etkin bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerde, bankacılık sistemi piyasada %90'lık bir paya sahiptir (Oksay, 2000).

Ancak, ekonominin gelişme süreci tamamlandıkça bankacılık sistemi yerini, sermaye piyasası kurumlarına bırakmaktadır. Bu nedenle, kalkınmasını sağlamış olan gelişmiş ülkelerde, bankacılık sisteminin, sistemdeki payı %90'lardan %40'lara kadar düşmektedir. Gelişmiş en önemli kurumları olan bankalar, yıllardır, reel kesime kaynak yaratmada, mevcut yatırımların finansmanında ve yeni üretim kapasitelerinin yaratılmasında etkin roller üstlenmişlerdir. Türk finans piyasasında, tasarrufları bankacılık sistemine çekmede en önemli finansal araç mevduat olmuş, yüksek enflasyon ve kamunun borçlanma gereği nedeni ile ulaşılabilen yüksek maliyetli fonlar, yüksek aktarma maliyeti ile reel kesime aktarılmaya çalışılmıştır (Oksay, 2000).

Sermaye yetersizliği nedeni ile büyüyemeyen sistem içinde kredilendirme mekanizması çalışamaz hale gelmiş ve bunun sonucunda, reel kesimi (hatta bankacılık sistemini) finansman ihtiyacını karşılamada alternatif yöntem arayışı içine sokmuştur.

Finansal deregülasyon kısaca, finansal kurumların ve hizmetlerin çeşitlenmesidir. Bu çeşitleme kendi içinde bir regülasyon ihtiyacını doğurmaktadır. Bu makalenin yazıldığı tarihte Türkiye'de bankacılık sektöründe yaşanmakta olan kriz bunu doğrulamaktadır.

Finansal deregülasyon sonucu, bankacılık sektörü ile sermaye piyasası arasında aracılık yapan bir çok kurum ortaya çıkmaktadır. Bu durum finans piyasalarında derinleşmeyi beraberinde getirir. Finansal derinleşme ise, finans sektöründe yaratılan fonların, reel kesime aktarılma oranıdır. Bu oran yüksekse finansal derinleşme yüksek olacak ve bu da ekonomik büyüme oranını artıracaktır. Oranın düşük olması halinde ise, finansal derinleşme zayıf olacağından reel sektördeki kaynak yetersizliği nedeniyle, ekonomik büyüme istenilen düzeyde olamayacaktır. Bunların yanında, ekonomik büyümenin sağlanması için ülkedeki ekonomik istikrar da önemli bir diğer etken olmaktadır. Ekonomik istikrarın bulunmadığı ekonomilerde, yatırımcılar uzun dönemde elde edecekleri kazanç miktarlarını göremediklerinden, finans sektöründeki fonlar, reel sektöre aktarılmamakta ve üretime dönüştürülememektedir. Kredi kanalları kapanırken bu durum ise, paradan para kazanılmasına yani, fonların finans sektöründe kalmasına yol açmaktadır (Oksay, 2000).

Ekonomik kriz koşullarında potansiyel borçlanıcıların büyük bir ihtimalle kredi riskleri en kötü kişiler olması söz konusudur. (Mishkin, 1998: 201) Bu kişilerin krediler için aşırı istekli olmaları, bir anlamda ödünç veren kurumu bu kişilere kredi vermeye zorlamaktadır. Krediler için en çok talepte bulunanlar bu kişilerdir. Dolayısıyla, ödünç veren kurum tarafından seçilme şansı en yüksek olanlar bunlardır. Ancak, ödünç veren kurum, bu kişilerin aynı zamanda aldıkları kredileri geri ödememe ihtimali en yüksek kişiler olduklarını da bilmektedir. Sonuç; bu en kötü ihtimale

karşı, ödünç veren kurumun piyasada kredi riskleri iyi kimseler bulunmasına rağmen kredi vermemesidir. Bu durum özellikle ekonomik kriz dönemlerinde kredi kanallarını kapatarak finansman sıkıntısının yarattığı negatif geri beslemenin krizi nasıl daha derin hale getirdiğini net bir şekilde açıklamaktadır.

Kredi piyasasında asimetrik enformasyon problemini banka davranışı açısından inceleyen bir model Stiglitz ve Weiss (1981) tarafından geliştirilmiştir. Stiglitz ve Weiss'den sonraki çalışmalar, kredi tayınlaması, optimalite ve sözleşme türü arasındaki ilişkilerin araştırılması yönünde olmuştur.

Asimetrik enformasyon problemi, kredi piyasasında kendisini "kredi tayınlaması" olarak göstermektedir. Kredi tayınlaması, kredi piyasasında talebin arzı aşması, yani ödünç almak isteyenlerin cari faiz oranından istedikleri kadar ödünç alamamaları şeklinde tanımlanmaktadır. Shaw ve McKinnon gibi finansal liberalleşmeyi savunan iktisatçılara göre kredi tayınlamasının nedeni devlet müdahaleleridir. Ancak, bu açıklama hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin kredi piyasalarında görülen bölüntülü yapı için yeterli değildir (Dornbusch ve Fischer, 1994: 128, 351). Ödünç verenlerin piyasayı dengeye getirmek için faiz oranlarını yükseltmek yerine, verdikleri kredi miktarını kısıtlamalarının nedeni tersi seçim ve ahlaki tehlikedir. Tersi seçimde ödünç verenlerin faiz oranını yükseltmeyip kredi tayınlamasını tercih etmelerinin sebebi, faiz oranı arttıkça daha çok sayıda riskten kaçınan bireyin borçlanma havuzundan çıkacak olmasıdır (Blanchard ve Fischer, 1989: 480). Ahlaki tehlikede ise, faiz oranı arttıkça yatırımcıların riskli projelere girme yönündeki teşviklerinin artacağı düşüncesiyle kredi tayınlaması yapılmaktadır (Blanchard ve Fischer, 1989: 479).

3.3. Düzenleyici Kurulların Sahip Olması Gereken Nitelikler

Asimetrik enformasyon problemi ve bu problemin finansal piyasalar üzerindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda, üzerinde önemle durulması ve etraflıca tartışılması gereken noktalardan biri de, iyi işleyen bir düzenleyici sistemin sahip olması gereken niteliklerdir. Çünkü düzenleyici politikaların temel hedefi, piyasada var olan riskleri en aza indirmek ya da ortadan kaldırmaktır. Bu doğrultuda izlenecek yolda da, politika tercihleri hem en ekonomik hem de en etkin çözüme yönelmelidir.

Düzenleyici kurulların sahip olması gereken temel niteliklerden en önde gelenleri bağımsızlık (independence) ve hesap verebilirliktir (accountability). Kurumsal bağımsızlığın değeri şu soruyu öne çıkarmaktadır: "Kimden ve hangi bağlamda bağımsızlık?" (Trebilcock ve Iacobucci, 2001: 3). Bu noktada bağımsızlık prensibi, siyasi

yönlendirmelerden ve kamusal hesap verebilirliğin diğer biçimlerinden bağımsızlığı ifade etmektedir.

Bağımsızlığın erdemlerine rağmen, bir temsili demokrasi sistemi içerisinde hesap verebilirliğin bazı biçimleri olmaksızın kurumsal bağımsızlığı savunmak zordur. Burada öne çıkan soru da şudur: "Kime ve ne için hesap verileceği?" (Trebilcock ve Iacobucci, 2001: 3).

İstikrarlı ve yansız politikalar geliştirmeleri ve uygulamaları bakımından, düzenleyici kurulların konularında uzman yönetici ve teknik elemanlar istihdam etmeleri ve başta düzenlenen teşebbüsler olmak üzere, siyasiler, tüketiciler ve diğer çıkar gruplarından bağımsız olması gerekmektedir. Ancak, düzenleyici kurullara tanınan *idari bağımsızlığın "kimden ve ne açıdan olması" gerektiğine ilişkin çerçevenin çok iyi çizilmesi gerekmektedir*. Temsili demokrasilerde, hesap verebilirlik mekanizmasının olmadığı bir idari bağımsızlığı savunmak anlamlı değildir (Emek ve Acar, 2002:4).

Trebilcock ve Iabucci (2001)'ye göre bir diğer kriter ikilisi; uzmanlık (expertise) ve tarafsızlıktır (detachment). Firmalar ve endüstriler hakkındaki karmaşık ve ihtilaflı durumların sınıflandırılması, organize edilmesi ve değerlendirilmesi uzmanlık gerektirmektedir. Önemli durumsal değişkenleri, disiplini tanımlayan ve durumsal araştırmayı yapılandıran ilgili teorik ya da analitik endüstriyel organizasyon sofistike bir biçimde anlaşılmaksızın bu fonksiyonlar yeterince yerine getirilemezler (Trebilcock ve Iacobucci, 2001: 6).

Düzenleyici kurulların, bu anlamda, uzmanlaşmış bir kurumsal yapıya sahip olmaları bir zorunluluktur. Ancak Trebilcock ve Iacobucci (2001) uzmanlaşma ile tarafsızlık arasında bir gerilime işaret etmektedir. Özellikle bir takım ekonomik paradigmalara bağımlılığın, tarafsızlığa engel olabileceği vurgulanmaktadır.

Bir diğer kriter ikilisi; şeffaflık (transparency) ve güvenilirliktir (confidentiality). Düzenleme ve denetlemelerin yürütülmesine halk desteği sağlayabilmek için; soruşturmada, uygulamada ve hüküm ve karar vermede yüksek düzeyde şeffaflık gerekmektedir. Bu aynı zamanda söz konusu sürece toplumsal katılımı da destekleyecek bir unsurdur. Ancak uzmanlaşma ile tarafsızlık arasındakine benzer bir gerilim, şeffaflık ile güvenilirlik arasında da doğabilmektedir (Trebilcock ve Iacobucci, 2001: 8).

Şeffaflığın literatürde çeşitli şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Working Group on Transparency and Accountability (Şeffaflık ve Hesap Verebilirlik Çalışma Grubu) şeffaflığı, ekonomik performansın ve uluslararası mali kurumların kamuoyu sorumluluğunun artırılmasında önemli bir araç olarak görmektedir. Çalışma Grubu 1998 tarihli raporunda, şeffaflık tanımını "mevcut durum, karar ve faaliyetler hakkındaki bilginin

ulaşılabilir, somut ve anlaşılır olması süreci" olarak yapmıştır (Türkiye Bankalar Birliği, 2000: 3).

Şeffaflığın etkin olabilmesi için ise, öncelikle iki koşulun sağlanması gerekmektedir:

1. Şeffaflıklarını artırmaları beklenen hedef gruplar (bankalar, şirketler, hükümetler vs.) talep edilen bilgiyi vermeye yetisine ve istekliliğine sahip olmalıdır.

2. Bilgiyi kullanacak olanlar ise kabul görmüş standartlara göre bilgiyi sağlayanları değerlendirmek üzere sunulan bilgiyi kullanabilme yetisine sahip olmalıdır (Türkiye Bankalar Birliği, 2000: 3).

Düzenleyici kurulların oluşturulmasında dikkat edilmesi gereken konulardan birisi de, düzenleyici kurulun inandırıcılığıdır. Bununla kastedilen olgu, düzenlemeye ve denetime tabi olacak sektörler, batık maliyetlerin yüksek olduğu sektörlerdir. Bu sektörlerde yaratılan varlıkların başka alanlardaki değeri düşüktür. Dolayısıyla bir kez yatırım yapıldıktan sonra yatırımcının regülatöre göre pazarlık gücü azalır. Bu yatırımların yapılabilmesi için yatırımcıların düzenleyici kuralların ileride en azından radikal biçimlerde değişmeyeceğine, bir kere yatırım yapıldıktan sonra idari kurumların artan pazarlık güçlerini kötüye kullanmayacaklarına inanması gerekir. Aksi takdirde yatırım yapılmayacak, veya risk arttığından yatırım maliyeti artacak veya yatırıcı daha yüksek bir getiri veya fiyat talep edecektir. İnandırıcılığı arttırmanın bir yolu düzenleyici karar alma süreci ile alınan kararların saydam olmasını ve etkin ve açık bir temyiz müessesinin var olmasını sağlamak olabilir. (Helm ve Jenkinson, 1997:12).

Düzenleyici kurulların sahip olması gereken bu temel niteliklerin önemi, söz konusu kurulların hedefleri gözden geçirildiğinde daha da net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Düzenleyici müdahalelerin hedefinin rekabet olmadığı, yalnızca rekabet politikaları için bir araçlar seti oluşturduğu düşünülmelidir. Joskow, regülasyonun hedeflerini şu ana başlıklar altında tanımlamaktadır (Atiyas, 2000):

i. Söz konusu hizmetlerin tüketiciler arasındaki dağılımının etkin olmasını sağlamak, hakim konum durumlarının hizmet dağılımında etkinsizlik yaratmasını önlemek. Buna kısaca fiyatlama etkinliği veya dağılım etkinliği (allocative efficiency) denebilir.

ii. Hizmetleri üreten firmaların o hizmetleri en düşük maliyetle üretmelerini, yani maliyet verimliliğini sağlamak.

Aynı zamanda, özel kesimden yatırımcıların bu sektörlere yatırım yapmaları için de bazı hedeflerin gözetilmesi gereklidir:

i. Yatırımcıların rekabetçi bir kar elde edebilmelerini öngörmek.

ii. Yatırımcıların teknolojik yenilikleri yakından takip edecek biçimde yatırım yapmalarını sağlamak

iii. Kuralların ileride istikrar göstereceklerine ve kendi aleyhlerine -ve belki de adil olmayan bir biçimde- değiştirilmeyeceğine ilişkin kurumsal taahhütlerin olması (düzenleyici taahhüt mekanizmaları)

İngiltere'de bankacılık sektörünü de kapsayacak şekilde finansal hizmetler piyasasını düzenleyen "Financial Services Authority" ise, hedeflerini şu şekilde açıklamaktadır (FSA, 2000:6):

i. Piyasa güvenliğini sağlamak,

ii. Finansal sistemin toplum tarafından anlaşılmasını desteklemek,

iii. Tüketicileri korumak,

iv. Finansal suçlarla mücadele etmek.

Türkiye açısından baktığımızda, özellikle finansal piyasalarda disiplinin sağlanmasına yönelik aşağıdaki asgari koşulların sağlanmasının yararlı olacağı ifade edilmektedir:

1. Piyasa, disiplinine yönelik teşvikler öncelikle bir bankanın batması durumunda oluşacak zararın hükümet tarafından karşılanacak olması ya da olmaması durumunun ne kadar güvenilir olduğuna bağlı olabilir.

2. Şeffaflığın piyasa disiplinini artırması mevduat sahiplerinin paralarını emanet ettikleri bankalar hakkındaki bilgileri dikkate alma ölçülerine bağlıdır. Çünkü bu bankaların aşırı risk almalarını sınırlandıracaktır.

3. Kamuoyu bilgilendirmeleri için getirilen yükümlülükler finansal krizlere karşı yeterli bir güvence olarak görülmemelidir. Ancak krizlerin olmasını önleyici etkiye sahiptir.

Düzenleyici kurulların faaliyetlerini gerçekleştirirken ulaşmak istedikleri hedeflere ilişkin literatürdeki saptamalar derlendiğinde ise, iki ana grup altında incelemenin mümkün olacağı görülmektedir (Atiyas 2000) ve (Çiçek, 2002).

*Regülasyonun ekonomik hedefleri***:**

i. Fiyatlandırma ve dağıtımın etkin olmasını sağlamak. Doğal tekellerin sunduğu hizmetlerin tüketiciler arasındaki dağılımının etkin olmasını sağlamak, yani tekel özelliğinin hizmet dağılımında etkinsizlik yaratmasını engellemek.

ii. Maliyet verimliliğinin sağlanması. Diğer bir deyişle, hizmetleri üreten tekellerin o hizmetleri en düşük maliyetle üretmelerini sağlamak.

iii. Piyasaların istikrarlı bir şekilde işlemelerini sağlamak.

Regülasyonun toplumsal nitelikli hedefleri:

i. Evrensel nitelikli hizmet sağlamak, yani hizmetin maliyetini karşılamaya gücü yetmeyen bölge ve gruplara da hizmeti ulaştırabilmek.

ii. Tekel rantının oluşmasını önlemek. Yani tüketicilerin ödediği fiyatların makul düzeylerde olmasını sağlamak.

iii. Yatırımcıların rekabetçi bir kar elde edebilmelerini öngörmek

iv. Yatırımcıların teknolojik yenilikleri takip edebilecekleri tarzda yatırım yapmalarını sağlamak.

v. Konulan kuralların adil ve istikrarlı olmalarını sağlamak.

Yukarıdaki durumlarda müşterileri korumak için iki tür düzenleme yapılması gerekmektedir: Dış düzenlemeler ve sistematik (iç) düzenlemeler. Bu iki düzenleme de piyasanın sağlıklı işlemesi gibi benzer hedeflere hizmet etmekle beraber, aynı zamanda, finansal kurumların güvenilirliği ve sağlamlığına da ilişkin düzenlemelerdir. Sistematik düzenlemeler, finansal kurumların, güvenilirliği ve sağlamlığına ilişkin düzenlemelerdir. Dış düzenlemeler ise, finansal kurumların, tüketici karşısındaki güvenirliği ve sağlamlığına ilişkin düzenlemelerdir.Bu düzenlemelere sistematik bir sorun olmasa dahi, kurum zarar ettiğinde tüketicinin de zarar edeceği fikriyle ihtiyaç duyulmuştur.

Dış düzenlemeleri, tüketicilerin finansal kurumların güvenilirliğini ve sağlamlığını değerlendirecek durumda olmadığı zamanlar tüketiciyi koruyacak tarzda olan düzenlemeler olarak da tanımlayabiliriz (Oksay, 2000).

Düzenleyici kurulların hedefleri göz önüne alındığında, sahip olunması gereken temel niteliklerin önemi belirginleşmektedir. Örneğin, bağımsız olmayan bir düzenleyici kurulun piyasa güvenliğini adil bir şekilde sağlaması ya da şeffaf olmayan bir kurulun düzenlediği alan ile ilgili suçlara yönelik mücadele etmesi optimal sonuçların elde edilmesini zorlaştıracaktır.

4. SONUÇLAR/TARTIŞMA

Bu çalışma, devletin geleneksel iktisadi aktör rolüne ek olarak gelişen düzenleyici ve denetleyici rolü üzerine yoğunlaşmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu çalışma, regülasyonun piyasa aksaklıklarının giderilmesinde en etkili yol olduğu iddiasını taşımamaktadır. Ancak, bütün taraflarca kabul edilebilecek optimal çözümü bulmanın çok zor olduğu finansal piyasalar açısından regülasyon, sorunların aşılmasına yönelik bir girişim olarak önümüzde durmaktadır.

İktisat literatürde tersi seçim ve ahlaki tehlike olmak üzere iki genel enformasyon probleminden söz edilmektedir. Tersi seçim, saklı

enformasyondan doğan bir asimetrik enformasyon sorunudur. Ahlaki tehlike ise, saklı faaliyetten kaynaklanmaktadır.

Asimetrik enformasyon yaklaşımı, zaman içinde finansal piyasa analizlerine girmiş ve kendisine geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Finansal piyasalardaki işlemlerde doğru karar vermek durumunda olan taraflar, birbirlerinin hakkında bilmek istedikleri tüm bilgilere sahip değillerdir. Finansal piyasaların önemli bir özelliği olan asimetrik enformasyon, eksik enformasyonun sonucudur ve bu piyasalarda da tersi seçim ve ahlaki tehlike olmak üzere aynı sorunları yaratmaktadır.

Eksik enformasyon sonucunda ortaya çıkan asimetrik enformasyon problemi, finansal piyasaların temel işlevlerini yerine getirmelerine engel olmaktadır. Uygulamada bu sorunun çözümü için önerilen tedbirlerinden biri de kamu düzenlemeleridir. Bu çalışmada da, kamu düzenlemelerinin son yıllarda gözde seçeneklerinden biri olan, regülasyon sorumluluğunun siyaseten bağımsız idari kurullara devri üzerinde durulmuştur.

Bu çerçevede konuya, düzenleyici kurulların sahip olması gereken temel nitelikler açısından yaklaşılmıştır. Görülmektedir ki, düzenleyici kurulların sahip olması gereken temel nitelikler, "kimden ve hangi anlamda bağımsızlık" sorusuna cevap veren bağımsızlık ilkesi ve "kime ve ne için hesap verileceği" sorusuna karşılık veren hesap verebilirlik ilkesidir. Çünkü parlamenter sistem içerisinde hesap verebilirlik mekanizmasının varlığı, idari bağımsızlığın da garantisi olacaktır.

Ayrıca, regülasyon sürecine toplumsal katılımı ve desteği sağlayacak şeffaf ve güvenilir bir yapının kurulması gerekliliği açıktır. Ancak uygulamada da görülmektedir ki, şeffaflığın sağlanabilmesi asimetrik enformasyon sorunun mümkün olduğunca en aza indirilmesi ile ilişkilidir. Bu anlamda da, regülasyonun toplumsal ve ekonomik hedeflerini gerçekleştirebilmesi için hem dış düzenlemeleri, hem de sistematik düzenlemeleri gerçekleştirebilecek bir organizasyon yapısının kurulması ve gerekli hukuki altyapının oluşturulması zorunludur.

Bu noktada, son yıllarda ülkemizde kurulan ve sayıları onu geçen düzenleyici kurulların niteliklerinin, sahip olunması gereken niteliklerle karşılaştırılması ile ekonomik ve sosyal hedefleri gerçekleştirmeye yönelik performanslarının değerlendirilmesi, ayrı bir çalışma konusu olarak önümüzde durmaktadır.

KAYNAKÇA:

ATİYAS, İzak (2000), "Ne İçin ve Nasıl Regülasyon", Devletin Düzenleyici Rolü (ed: İzak ATİYAS), İstanbul:TESEV Yayınları, no: 19.

ATİYAS, İzak (2001), "Regülasyon ve Rekabet, Rekabet Kurumu Regülasyon ve Rekabet Sempozyumu", 15-16 Mart 2001.

BLANCHARD, Olivier Jean ve FISCHER, Stanley (1989), **Lectures on Macroeconomics**, The MIT Press.

ÇAKAL, Recep (1996), "Doğal Tekellerde Özelleştirme ve Regülasyon", http://www.dpt.gov.tr/dptweb/ekutup98/uztez/cakalr.html, 25.05.2002

ÇİÇEK, Halit (2002), "Doğal Tekellerin Regülasyonu, Türkiye'de Telekomünikasyon Sektöründe Özelleştirme ve Regülasyon", http://www.maliyeyazilari.com/tekel.html, 08.02.2002.

DAVIES, Howard (2000), Keynote Speech - "A Radical New Approach to Regulation", http://www.fsa.gov.uk/pubs/speeches/sp67.html, 26.11.2001.

DORNBUSCH, Rudiger ve FISCHER, Stanley (1994), **Macroeconomics**, Sixth Edition, New York: McGraw-Hill, Inc.

EMEK, Uğur ve ACAR, Muhittin (2002), "Düzenleyici Kurulların Hesap Verebilirliği", Working Paper, Ankara.

FINANCIAL SERVICES AUTHORITY (FSA) (January 2000), "A New Regulator for the New Millenium", http://www.fsa.gov.uk/pubs, 25.05.2002

HELM, Dieter ve JENKINSON, Tim (1997), "The Assessment: Introducing Competition into Regulatory Industries", Oxford Review of Economic Policy, vol 13, No 1, 1-14.

LAFFONT, Jean J. ve TIROLE, Jean (1993), **A Theory of Incentives in Regulation and Procurement**, Cambridge, Masss.: MIT Press.

MISHKIN, Frederic S. (1998), **The Economics of Money, Banking and Financial Markets**, Fifth Edition, New York: Addison-Wesley.

OKSAY, Sunay (Haziran 2000), "Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregulation) İhtiyacı Ve Türk Finans Sistemi", Öneri Dergisi.

ÖKTE, Kutluhan Savaş (Şubat 2002), " Finansal Piyasalarda Asimetrik Enformasyon Problemi: Temel Kavramlar, Literatür ve Çözüm Önerileri", Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi.

STIGLITZ, Joseph E. ve WEISS, Andrew (1981), "Credit Rationing in Markets with Imperfect Information", American Economic Review, 71, No. 3, s. 393-410.

TREBILCOCK, Michael ve IACOBUCCI, Edward (2001), "Designing Competition Law Institutions", Faculty of Law, University of Toronto.

TÜRKİYE BANKALAR BİRLİĞİ (Ocak 2000), "Şeffaflığın Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", TBB Bankacılık ve Araştırma Grubu.

VARIAN, Hal R. (1993), **Intermediate Microeconomics A Modern Approach**, Third Edition, New York: W. W. Norton and Co.

VICKERS, John (1997) "Regulation, Competition and the Structure of Prices", Oxford Review of Economic Policy, vol 13, No 1, 15-25.

AHİLİK TEŞKİLATI ve GÜNÜMÜZ EKONOMİSİ, ÇALIŞMA HAYATI ve İŞ AHLAKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Nurettin ÖZTÜRK•

Özet

Ahilik, XIII. yüzyıldan itibaren yaklaşık 500 yıl Anadolu'da etkili olmuş bir teşkilatın adıdır. Ahlaki, askeri ve siyasal alanların dışında, özellikle sosyal ve ekonomik alanlarda oldukça etkili olan bu teşkilat; günümüzdeki sosyal güvenlik kuruluşları, esnaf ve sanatkar teşekkülleri, kooperatifçilik, sendikacılık, belediyecilik ve bütün bunların ötesinde iş ahlakını şekillendiren bir kurum olarak önemli işlevler görmüştür. Bu çalışmada Ahilik, günümüz sosyo-ekonomik yaşamı açısından bu yönleriyle ele alınarak yorumlanmış ve karşılaştırmalar yapılmıştır.

Abstract

"Ahilik" is the name of an organization which had been effective in Anatolia since 13th century for about 500 years. This organization had impact on especially social and economic areas, besides military and politic areas. İt had played a crucial role in forming today's working ethics and especially institutions like social security organizations, trade organizations, workers' unions and city counciling. In this study we analize "Ahilik" with respect to today's socio-economic life and make some comparison.

Anahtar Kelimeler: Ahilik, İş Ahlakı, Sosyal Barış.

GİRİŞ

Ahlak ile sanatın uyumlu bileşimi olarak tarif edilen Ahilik, Anadolu'da XIII. yüzyılın başından itibaren görülmeye başlanmış, başta Kayseri, Konya ve nihayetinde Kırşehir'de esnaf birlikleri olarak teşekkül etmiş bir sosyo- ekonomik müesseseleşmenin adıdır.

Amacı, zenginle fakiri, üretici ile tüketici, emek ile sermaye, halk ile devlet arasında iyi ve sağlam ilişkiler kurarak "sosyal adaleti" gerçekleştirmek olan Ahilik, bu amacına, sağlam bir teşkilatlanma modeli ve köklü bir eğitim sistemi aracılığıyla ulaşmaya çalışmıştır. Ayrıca yerleşik hayata geçiş esnasında birbirleriyle çatışma içerisinde olan grupları uzlaştırmak, zayıflayan boy ve aşiret bağlarının yerine, yerleşik hayat şekline uygun koruyucu değerler koymak, toplumun huzurunu temin etmek de en büyük uğraşı idi.

Ahilik, toplumun bütün varlıklarına üç-beş kişinin hakim olmasına müsaade eden bir teşkilatlanmanın adı değil, toplumun orta kesiminin kalkınmasına yardımcı olan bir örgütlenmenin adıydı.

Bugün Japonya ve Almanya'nın bazı meslek ve ticari konularda Ahilik'ten yararlandığı[1] düşünülürse Ahilik sisteminin, üzerinde gerekli

• Yrd. Doç. Dr., Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Çaycuma İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

araştırmalar yapılarak ortaya konmasının bir zorunluluk olduğu karşımıza çıkar.

Ahilik dört temel sahada fonksiyonunu yerine getirmiştir: Ahlaki, Ekonomik, Sosyal, Siyasi ve Askeri sahalarda. Bu çalışmada ahiliğin yalnızca sosyo-ekonomik boyutu ele alınmakta, fütüvvet ve Ahilik ile ilgili temel görüşlere değinilmekte, sosyal ve ekonomik hayatta ahiliğin gördüğü roller üzerinde durulmakta, Osmanlı ekonomisini güçlü kılan temel prensipler bu şekilde ortaya konduktan sonra günümüz açısından önemli bir konu olan "İş Ahlakı" konusu Ahilik gözlüğüyle ele alınmaktadır.

1. FÜTÜVVETÇİLİK VE AHİLİKLE İLGİLİ TEMEL GÖRÜŞLER

1.1. Fütüvvetçilik

Temelde Kur'an'a ve Peygamberin sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslami anlayışa doğrudan bağlı olan Ahilik teşkilatının Anadolu'da kurulmasında, fütüvvet teşkilatının büyük önemi vardır. İslamın ilk asrından itibaren görülmeye başlanan fütüvvet teşekkülleri içinde Hicri III.(Miladi IX.) yüzyıldan itibaren de esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Fütüvvetçiliğin, İslamın yayılmasına paralel olarak Suriye, İran, Irak, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkarlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler de, İslamiyeti kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinin ardından fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir.

Fütüvva "gençler" anlamında "fityan"dan gelir. Farsçası "civanmerdan"dır. Hammer, Fütüvveyi bir çeşit "ata binicilik" olarak görür. Önceleri fütüvvet değil "feta" kavramı mevcuttu. "Feta", genç, güçlü ve yardımsever bir kişiyi ifade etmektedir[2]. Fütüvveyi temsil eden gençler dayanışma, karşılıklı yardımlaşma ve arkadaşlık ilkelerine uygun yaşamışlardı. Birlikte yaşamayanlar da aralarında dayanışmayı sürdürmüşlerdi. İçlerinde alt tabaka zanaatçı ve meslek sahipleri varsa da teşkilat, daha sonraki Anadolu Ahileri'nden farklı olarak, mesleki nitelik taşımazdı. Ayrıca teşkilat, bir kentin sınırlarını aşar, birçok kentlerin fityanları arasında fütüvva teşkilatı kurulurdu[3].

1.2. Fütüvvetçilik ve Ahilik Arasındaki Farklar

Fütüvvetçilik daha çok kişisel erdemlere ve askeri niteliklere önem verdiği halde, Ahilik, XIII. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti'nin askeri ve yönetim kuruluşlarını düzene koymasına dek, hem esnaf ve sanatkar gibi,

---

[1] Galip Demir, "Ahilik Sisteminde Emek ve Sermaye Barışıktır", Beyaz Eşya Dergisi, İstanbul, Ekim 1993, s.90-91.

[2] İbrahim Öztürk, "Ahilik", Ahilik Yolu Dergisi, Sayı 84, Şubat 1993, s.4.

[3] Adil Gülvahaboğlu, Ahi Evran Veli ve Ahilik**,** Memleket Yayınları, Ankara, 1991, s.174.

hem de devletin askeri güçleri yanında Abbasiler yönetimindeki fütüvvetçiler gibi onlara yardımcı olarak görev yapmış bir kuruluştur. Amaçtaki bu farklılık, kendisini teşkilatlanmada da belli eder. Fütüvvet teşkilatı üyeleri temelde üç gruba ayrılmaktaydırlar:

* Kavli
*Seyfi
*Şurubi

Kavli fütüvvet grubu sanatkarlardan, seyfi fütüvvet grubu askerlerden meydana gelmekteydi. Bu grupların dışındakiler ise şurubi grubunu meydana getirirdi. Ahi birliklerinde ise meslek dalları esasına göre bir teşkilatlanma vardı. Her şehirdeki değişik meslek gruplarının (sarac, debbağ, terzi, kuyumcu vb.) ayrı birlikleri vardı.

Bu bakımdan Ahi birlikleri, fütüvvetten farklı olarak mesleki-ahlaki bir kuruluştu. Ne fütüvvetçilik gelişerek Ahilik halini almıştır, ne de Ahilik fütüvvetin halk arasındaki yaygın şeklidir. Çünkü Ahilik herşeyden önce fütüvvetçilik meslek ve sıfatlarına haiz olduktan başka adayın bir meslek ve sanatı olması şartına da bağlıydı. Halbuki fütüvvetçi olmak için, meslek ya da sanat sahibi olmaya gerek yoktu[4].

1.3. Ahilik Teşkilatı ve Yapısı

Ahilik, XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla dek Anadolu'da Balkanlarda ve Türkistan'da yaşamış olan Türklerin sanat ve meslek alanlarında yetişmelerini, ahlaki yönden gelişmelerini sağlayan bir müessesenin adıdır[5].

Türklerin Anadolu'ya gelmesinde ve burada yer yurt sahibi olmasında bu kuruluşun çok önemli rolü olmuştur. Ahiler, Anadolu'ya gelen Türkleri, önce misafirhanelerde misafir etmişler, sonra bir sanatı olanlara işyeri açmış, kurdukları zaviye ve onun yanında inşa ettikleri evler ile mahalle ve sokaklar oluşturmuş, işyerleri, siteler, çarşılar, ve şehirler kurmuşlardır.

1727 yılına kadar 500 yıl Türk milletini, iktisadi sosyal ve siyasal bakımdan yönetip yönlendiren ve güçlü bir imparatorluk ve toplum meydana gelmesinde belirleyici bir ağırlığı bulunan ahiliği, sadece dönemin esnaf zümresiyle sınırlı bir yapı olarak görmek, hele günümüzde sahipsiz ve desteksiz kalmış, dağınık, yeterince örgütlenip bütünleşememiş esnafımız ile özdeşleştirmek, yanlış ve yanıltıcı olur.

Ahilerin kurdukları teşkilat bir bakıma, bu günkü Esnaf Odaları, İşveren Sendikaları, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, İşçi Sendikaları, Eğitim Hizmetleri veren Kuruluşlar, Bağ-kur, Türk Standartları Enstitüsü ve

[4] Yusuf Ekinci, Ahilik, 3.Baskı, Sistem Ofset, Ankara, 1991, s.13-14.
[5] Galip Demir, "Ahilik", Ahilik Yolu Dergisi, S.86, İstanbul, Nisan 1994, s.22.

Belediye gibi kurum ve kuruluşların temeli sayılmaktadır[6]. Kısaca Ahiliği bütün çalışan ve üretenlerin modeli olarak anlamalıdır.

Çalışmayı, emek ve sermaye barışını, çevreyi temiz tutmayı, kaliteli mal üretmeyi, gençleri eğitmeyi, üretici-tüketici, devlet-millet toplumun tüm fertlerinin barışık olduğu bu sistem, Anadolu'da sosyo-ekonomik düzenin kurulmasında önemli roller üstlenmiştir.

Ahilik Orta Asya'dan beri görülen "Akı" yani cömertlik felsefesinin, İslami fütüvvet geleneği ile kaynaşması sonucu meydana gelmiş önemli bir teşkilatlanmadır. Ahilik, insanların her yönden yetişmelerini sağlayan (mesleki) bir "Ahlak Mektebi"dir. Ahilik, ilim sahasına yönelip, ilim yapmak, meslek hayatına yönelip sanat öğrenmektir[7].

Bütün prensiplerini dinin asıl kaynağından alan ahiliğin nizamnamelerine, "Fütüvvetname" adı veriliyordu. Ahiliğin esasları, ticaret kuralları bu kitaplarda yazılıydı. Teşkilata girecek olan kimse ilk önce bu kitaplarda belirtilen dini ve ahlaki normlara uymak zorunda idi.

Fütüvvetnamelere göre teşkilat mensuplarında genel olarak bulunması gereken hususlar şunlardır:

*Doğruluk
*Emniyet
*Cömertlik
*Tevazu
*Arkadaşlarına nasihat etme, onları doğru yola sevketme
*Affedici olma
*Bencil olmama
*Realizm (uyanıklık)

Çobanoğlu Fütüvvetnamesi'nde[8] çırakların görevlerinin mahiyeti hakkında verilen açıklamalar önemlidir. 740 maddeyi ihtiva eden Ahiler Nizamnamesinin, şeyh rütbesini temsil edenlerce tamamiyle öğrenilmesi ve başkalarına da öğretilmesi fütüvvetnamede emredilmektedir.

Fütüvvetnamelerde yer alan güzel ahlak kuralları, sadece Anadolu'da değil, Selçuklu Devletinde ve ardından Osmanlı Devletinin egemen olduğu Asya-Avrupa-Afrika'nın diğer ülkelerinde de sanayi ve ticari tüm işletmelere rehberlik edip ışık tuttuğu görülmüştür. Doğruluk, haklılık ile sevgi ve saygıya dayalı ahenkli bir çalışma sistemi, adı geçen ülkelerde verimliliği artırmış, böylece hallerinden memnun, gelecekten

---

[6] Galip Demir, "Ahilik = Çalışma, Bilim, Akıl, Ahlak", Perpa Dergisi, Yıl 3, Sayı 22, İstanbul, Temmuz 1993, s.45.

[7] Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Bülteni, İstanbul, 1984, s.1.

[8] Naime Karatay, Osmanlılarda Ahi Teşkilatı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1942, s.13.

emin, yararlı hizmetler başarma azim ve yetenekleriyle donatılmış sağlıklı ve mutlu toplumlar oluşturulmuştur[9].

2. SOSYAL HAYATTA AHİLİĞİN ROLÜ

2.1.Sosyal Güvenlik Kuruluşlarımızla Ahiliğin Karşılaştırılması

Bilindiği gibi Selçuklularda Atabeylik, eğitim işlerine üst düzeyde yön veren bir kurumdu. Atabey denen tecrübeli, bilgili, bilge kişiler, vezirleri, komutanları, şehzadeleri eğitirdi. Hem kurumsal hem de uygulamalı olarak eğitim işlerine bakarlardı. Ahilik'te de buna benzer alanlarda muallim Ahi, pir denen eğiticiler vardı. Sosyal güvenlik sorunlarını yaşayarak eğitirlerdi[10].

Ahilik kurumunun iş ve çalışma düzenine ait düzenlemeleri ile Anayasamızın Sosyal Güvenlik ve İş Hukuku'na dair düzenlemeleri arasında çok yakın benzerlikler vardır .

Ahilik, kişinin alın terini değerlendirmiş, ticaret ve üretim alanında kaliteyi amaçlamıştır. İşçi, ürettiği meta ile neredeyse özdeşleşmiş onunla kaynaşmıştır. Kalitesiz ve bozuk mal üretimi yasaklanmıştır. Sosyal dayanışmaları *Ortak Sandığı*'yla kurulmuştur. İş alanı, üretim, insanın aynası haline getirilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, Ahilik kurumunu iş ve çalışma alanında hatırlatan yasa *İş Kanunu*'dur.

Ahiliğin baştan beri izahına çalışılan ilkeleriyle Türk İş Hukuku düzenlemeleri çok yakın benzerlikler içermektedir. Bunlar[11].

*Kıdem tazminatı
*İşverenin sorumluluğu
*Yeni iş arama izni
*Çalışma belgesi
*İşverenin ödeme sorumluluğu
*Asgari ücret
*Fazla çalışma ücreti
*Sigorta primi
*Çocukları çalıştırma yasağı ve benzeri hükümleriyle, işçinin sosyal güvenliği amaçlanmıştır. Bu bakımdan İş Kanunu, Türk tarihinin sendikal kesiti olan Ahilik kurumuna çağrışımlar yaptırmaktadır.

Ahilik kurumunu çağrıştıran diğer bir yasal düzenleme de *Sosyal Sigortalar Yasası*'dır. Sosyal Sigortalar Kurumu; Genel Müdürlük, Yönetim Kurulu, Genel Kurul organlarından oluşur ki, bu durum, Ahilik kurumunun sistematiğini hatırlatmaktadır. Sosyal güvenlik açısından Ahilik, Sosyal Sigortalara da kaynaklık etmiştir[12].

---

9 Refik H. Soykut, "İşletmecilikte Disiplin ve Ahlak", Ahilik Yolu, Sayı 77, İstanbul, Temmuz 1992, s.13.

10 Gülvahaboğlu, s.286.

11 A.g.k., s.289.

12 A.g.k., s.290.

Kişiyi güvence altına alma, sosyal bakımdan kişiyi koruma ilkesini ilk kez gerçekleştiren kurum Ahilik olmuştur. "Kişilere gelirleri ne olursa olsun, belli sayıdaki tehlikeler karşısında güvence sağlamak görevine sahip kurum veya kuruluşlar topluluğu" olarak tanımlanan "sosyal güvenlik" kavramı Ahilik'ten ancak yüzyıllar sonra; XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren düşünce alanında olgunlaşmaya başlayabilmiştir.

2.2. Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Yaşantıyı Düzenlemedeki Rolü

Ahiler, ilk sıralarda sadece debbağlık ve ona bağlı deri işçiliğiyle uğraşırken, sanat kolları sonradan 32'ye çıkmış, örgütün gerçekleştirdiği sağlam mesleki ve ahlaki düzen karşılıklı dayanışma ve yardımlaşma, onların öteki esnaf ve sanatkarlar üzerinde etki ve üstünlük kurmaları sonucunu doğurmuş, gitgide, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk esnaf sanatkar ve meslek sahipleri Ahi Babalardan veya onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlilik ve izin belgeleriyle iş görür duruma gelmişlerdir. Böylece her şehir ve kasabadaki esnaf ve sanatkar grupları için çarşılar, arastalar, uzun çarşılar, kapalı çarşılar kurulmuş, her türlü iş bu esnaf birliklerince görülmüştür[13].

Bu arada esnafın meslek ve sanatları için gerekli hammadde alım, satım, onların işlenmesi, işlendikten sonra alınıp satılması; kanunnameler, tüzükler, narh ayarlamaları ile kontrol edilmiştir[14]. Bu şekilde sosyo-ekonomik hayatın düzenli bir şekilde sürdürülmesi sağlanmıştır.

3. EKONOMİK HAYATTA AHİLİĞİN ROLÜ

3.1. İş Bölümü

Ahilik'te iş bölümüne önem verilirdi. Birlik mensupları kabiliyetlerine en uygun bir işte çalışır, başka ikinci bir iş peşinde koşmazlardı. İnsanların iş değiştirmeleri veya birden fazla işle uğraşmaları hoş karşılanmazdı.

Ahi birliklerinde iş bölümü ekonomik olduğu kadar bir ahlak problemi olarak da ele alınmıştı. Herhangi bir işte karar kılmayarak sık sık iş değiştirmek, ancak sebatsız ve istikrarsız bir ruh yapısına sahip olanların yapacağı bir davranış tarzı olduğu için böyle insanlar Ahi olabilecek ruh disiplinine sahip olarak kabul edilmezdi[15].

Ahilik iş değiştirmeme, sanatkarın bütün düşünce ve gayretiyle kendisini işlerine vermelerini sağlamıştır.

3.2. Üretim Anlayışı

Ahi birlikleri, üretimi, ihtiyacın bir fonksiyonu olarak düşünmüşler ve onu ihtiyaca göre ayarlamışlardır. İhtiyaçların sürekli kamçılanarak

---

[13] Neşet Çağatay, Ahilik Nedir?, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları No:137, Ankara, 1990, s.35.

[14] A.g.k., s.35.

[15] Ekinci, Ahilik, s.63.

tüketimin çoğalmasına ve israfa karşı olan Ahi birlikleri, bunu sağlamak için gerektiğinde üretim sınırlamalarına gitmişlerdir[16].

Ahilik ahlak ve ekonomi anlayışı, sanatkarların işleriyle bütünleşmesini sağlayacak, işin zevk olduğu çalışma şartlarını meydana getirmiş, bunun sonucu olarak üretilen eşya, sanatkar için ekonomik değerinin üzerinde bir anlam taşımıştır.

3.3. Dayanışma

Ahi birlikleri Ortaçağ Avrupa'sındaki benzerlerinden farklı olarak, daha fazla kazanmak, spekülasyon ve serbest rekabet yerine karşılıklı yardım ve sosyal dayanışma esaslarına bağlı kalmıştır.

Ahi birliklerinde "can ve mal beraberliği" olarak ifade edilen dayanışma duygusu o kadar ileriye götürülmüştür ki, ahinin kazancının, geçiminden arda kalanını bütünüyle fakirlere ve işsizlere yardım için kullanmaları ahlak kuralı haline gelmişti.

Ahi birliklerinde dayanışmanın en güzel örneği *Orta Sandıkları*'nda görülür. Teşkilatta "kazancın şahsiliği" prensibine bile pek rastlanmaz. Teşkilat üyesi olan esnaf ve sanatkarın kazancı bütünüyle kendine ait değildir. Bu kazanç şahsi olmaktan çok teşkilata ait genel sermayeyi meydana getirmektedir. Teşkilatın Orta Sandığında toplanan bu sermaye ile, herkese dağıtılacak şekilde alet ve hammadde alınmakta, tezgahlar kurulmakta, tereddütlü fertlere teşebbüs cesareti verilmekte, bir yandan da ihtiyacı olanlara yardım edilmekteydi[17].

Orta Sandıkları, gerek ihtiva ettikleri prensipler, gerekse insanlığa ve çalışanlara tuttuğu ışık ve yol bakımından kooperatifçilik ilkeleri ile büyük bir yakınlık göstermektedir. Nitekim İngiliz John B.Higgins bu benzerlikler üzerinde durmuş ve dünya kooperatifçiliğinin oluşmasında Ahi birliklerinin önemli etkileri olduğu sonucuna varmıştır. Kooperatifçiliğin temeli olan demokratik idare, karşılıklı yardımlaşma, üyelere sosyal yardım götürme ve sermayeden çok insana önem verme prensipleri, bu kurumdan çok daha önce kurulmuş bulunan Ahi birliklerinde mevcuttu[18].

Ayrıca sendikacılığın da ilk temellerinin Ahi birliklerinde olduğunu ve gerçek sendikacılığın bu müessesede yüzyıllarca yaşadığını savunan görüşler de vardır[19].

3.4. TSE ve Ahilik

Kalite denetimi ve standardizasyon hem üreticilerin hem de tüketicilerin uzun vadeli çıkarlarının korunması anlamına gelir. Bugünkü anlamıyla standardizasyon çalışmalarının sanayi devrimiyle ortaya çıktığı

---

[16] A.g.k., s.64.
[17] A.g.k., s.67.
[18] Ekinci, s.67.
[19] Gülvahaboğlu, s.302.

savunulmaktadır. Halbuki daha önceleri Osmanlıda değişik şekillerde standartlara raslanmaktadır.

Dünya standartlarını ilk kez tesbit ederek uygulayan ülke Osmanlılar olmuştur, denilebilir. Fatih Sultan Mehmet'i izleyen İkinci Beyazıt tarafından yürürlüğe giren Kanunname-i İktisab-ı Bursa (Bursa Belediyesi Yasası), bu konuda anlamlı bir belge niteliği ile ortaya çıkmaktadır[20].

Osmanlılarda tesbit edilen standartlar o dönemde kadı sicillerine işlenmekteydiler[21]. Karmaşık bir ekonomik yapı içerisinde elde edilen mallarda belli bir ölçüyü korumak amacıyla bugün kurulan TSE de çağımızın getirdiği bir zorunluluk sonucu ortaya çıkmış bir kurumdur.

Ahilik teşkilatında standartların altında mal üreten ve tüketiciyi zarara sokan kişiler ikazlara aldırmayıp bu fiillere devam ettikleri takdirde teşhir edilmekte, dükkanları esnaf idarecileri veya ilgili kurumlar tarafından kapatılabilmekte, daha ileri gittikleri takdirde esnaflıktan ihraç edilmeye kadar varan müeyyideler uygulanabilmekteydi[22].

3.5. Bir Otokontrol Müessesesi Olarak Ahilik

Osmanlı döneminde bazı malların üretim miktarları ve şekilleri devlet tarafından kararlaştırılır ve bunun dışında imalata izin verilmezdi. Örneğin, fırıncıların çıkardığı ekmek cinsleri belirlenmişti. Öncelikle savaş yıllarında normal ekmek dışında lüks sayılan ekmek cinslerinin çıkarılmasına izin verilmezdi. Bu sınırlamalara rağmen kuralları bozan olursa divana kadar varan şikayetler yapılırdı. Nitekim bunun bir örneğini 1665 yılında İstanbul fırıncıları tarafından yapılmış bir müracaatta görmekteyiz. Esnaf, kendi kendini kontrol ediyor ve şikayette bulunabiliyordu[23].

Osmanlı esnafının işyeri açabilmesi için bir heyet huzurunda ustalığını kanıtlaması gerekirdi. Hatta bir kalfa bütün şartları taşısa ve ustalık belgesi alsa dahi sanatını yürüteceği uygun bir işyeri yoksa, o zamanın deyimiyle "münhal bir gedik yoksa" yine işyeri açamazdı. Çünkü işyeri sayısı sınırlı idi ve bu sayının artırılıp artırılamayacağına esnaflar yönetim kurulu karar verirdi. Bununla beraber son dönemlerde alışılmışın

---

[20] Beşir Hamitoğulları, "Ahiliğin Çağdaş Türkiye Bakımından Önemi ve Değerlendirilmesi", Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No.1, İstanbul, 1986, s.126.

[21] Ahmet Tabakoğlu, "Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik", Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI.Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No.1, İstanbul , 1986, s.66.

[22] Galip Demir, "Geçmişten Günümüze Ahilik ve Tüketici Koruma İlişkisi", Standart Dergisi, Şubat 1993, s.14.

[23] İhsan Cora, Ahilik Örgütünün Osmanlı Toplumundaki Yeri ve Ahilik Örgütü İlkelerinin Günümüz Esnaf ve Zanaatkarlarına Uyarlanabilirliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990, s.44.

dışında işyeri açmaya kalkışanlar oluyorsa da oto kontrol müessesesi bu konuda iyi çalışıyor ve şikayetlerde bulunulabiliyordu[24].

Ahilik sisteminde inanarak ve bütün gücüyle çalışarak üretme sadece bencil bir düşünceyle değil, başkaları için, halk için, toplum refahı için dürüstçe üretme ve güçlüye göre değil, adalet ve hak üzere paylaştırma anlayışı, zaman içerisinde sıkı bir oto kontrol sistemini geliştirmiştir.

4. İŞ AHLAKI VE AHİLİK DÜŞÜNCESİ

İş ahlakı, bir meslekle ilgili herkes tarafından benimsenmiş, genel kabul görmüş ve o mesleğe mensup olanların ulaşmak için gayret ettikleri, aykırı hareket edenleri kınama, ayıplama, yalnızlığa terketme, işbirliği yapmama gibi yollarla cezalandırdıkları, ideal tavır, davranış, hareket ve düşünce biçimidir[25].

Bütün geri kalmış toplumların ortak özelliklerinden birisi, ya ahlaki kuralların çözülmesi veya tarifteki ideal olma vasfını, dolayısıyla dinamizmini yitirerek çürümesi ve bir takım katı ve anlamsız kurallar haline dönüşmeleridir. Böyle toplumların yeniden canlanıp hayatiyet bulabilmesi için, ahlaki kavramların yeniden yorumlanması, ahlaki değerlerin ideal ölçülere kavuşturulması gerekir. Bunun dışında bir yol takip etmek, başka toplumların kıymet hükümlerine sarılmak sağlıklı bir davranış tarzı değildir. Başka bir deyişle ahlak, eşya gibi, teknoloji gibi, hatta bilim gibi ithal malı bir meta değildir. İlerlemek isteyen bir toplum, kendi tarihi, sosyal ve kültürel değerlerinden hareketle, kendi "ideal" ahlakını oluşturmaya çalışmalıdır. Genel ahlak için varılan bu hüküm, onun bir parçası olan iş ahlakı için de geçerlidir[26].

Bilindiği gibi, iş hayatımızda rüşvet, vurgun peşinden koşma, kalitesiz mal üretme, vergi kaçırma, lüks tüketim için aşırı kar peşinden koşma, hayali ihracat, vb. sorunlar iş ahlakının üzerinde durduğu ve çözmeye çalıştığı sorunlardır.

Bu tür sorunların çözümü için maziden devraldığımız bütün değer hükümlerini zamanın icaplarına göre yeniden yorumlayarak bunlara yeni anlamlar ve yeni fonksiyonlar yükleyip yepyeni bir iş ahlakı ve müteşebbis ideolojisi oluşturulmalıdır. Bizim Ahlak anlayışımızın temelinde Ahilik vardır.

5. AHİ BİRLİKLERİNİN ÇÖZÜLMELERİ

XVI. yüzyılın sonlarında Batı sanayi ürünlerinin Anadolu pazarlarını kaplaması sonucu Türk esnafı bir yandan hammadde sıkıntısı

---

[24] A.g.k., s.62.

[25] Mehmet Şahin, "İş Ahlakının İktisadi Gelişmedeki Önemi Üzerine Bir Deneme", Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, No.1, İstanbul, 1986, s. 110.

[26] A.g.k., s. 111.

çekerken, bir yandan da ürettiği eşyaya alıcı bulamamaktaydı. Bu ekonomik krizde iki ayrı grubun esnaf arasına karıştığı görülmektedir[27]:

Bu gruplardan birincisi sermaye sahipleridir. Bunlar mamül eşyadan çok hammadde ticareti yapıyor, esnaf ve sanatkarları bu yolla kendilerine bağımlı hale getirmeye çalışıyorlardı. Sermaye sahiplerinin sanayi alanına yönelmeleri sonucu, Ahi birliklerinde sermaye-emek bütünlüğü parçalanmaya başlamış, bu durum teşkilat organizasyonunun temelini sarsmıştır.

Esnaf arasına katılmak suretiyle Ahi birliklerinin çözülmesini hazırlayan ikinci grup ise kendilerine esnaflık hakkı verilen askerler ile çift bozarak şehre inen köylülerdir. Başlangıçta loncalaşmış olan Ahi birlikleri köyden şehire yapılan bu göçlere karşı çıkmıştır. Ancak hükümetin de bunlardan "çift bozan akçesi" adında bir ceza almasına rağmen, bu göçlere engel olunamamıştır.

Osmanlı ekonomisinin zayıflamasının bir sonucu olarak yeniçeri ve sipahi gibi askeri zümreler zanaat hayatına el atmışlar, bunlara 1587 yılında çıkartılan bir fermanla esnaflık hakkı tanınmıştır[28].

Esnaf arasına katılan bu gruplar Ahi birliklerinin çözülmesinde bazı etkiler yapmışlardır. Bu etkilerin başında; bu grupların bazı karlı alanlara bütünüyle hakim olmaları, burada da Ahilik ahlak ve kurallarına uymayan bir üretim ve ticaret hayatı geliştirmeleri gelmektedir. Bunlar el birliğiyle Ahi birliklerinin imtiyaz ve selahiyetlerini çiğneyerek en karlı iş alanlarına yönelmişler ve "yeniçeri zorbalığı" sayesinde buralara hakim olmaya başlamışlardır.

Bütün bu nedenler Ahi birliklerinin fonksiyonlarını kaybederek çözülmelerine sebep olmuştur. Başka bir görüşe göre Kapitülasyon imtiyazları da çözülmeyi hızlandırmıştır[29].

SONUÇ

Günümüzde, üretici ile tüketici, devlet ile halk, emek ile sermayenin barışık olduğu bir iş yaşamı ortamının sağlaması, ağlam bir ekonomik yapı için gerekli bir koşuldur. Bu ortamın Ahilik teşkilatının varolduğu dönemlerde Anadolu'da sağlandığı görülmektedir. Aynı barışık iş ortamının tekrar sağlanması bugün de mümkündür.

Sağlam bir iş ahlakının geçerli olduğu bir sistem ekonomik kalkınma için ön şarttır. İş ahlakı konusunda çalışmalar yapılırken Ahilik teşkilatında yüzyıllarca geçerli olmuş iş ahlakının değerlendirmeye alınmasında yarar vardır.

---

[27] Yusuf Ekinci, Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayınları No: 862, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No.132, İstanbul, 1989, s.54.

[28] Sebahattin Güllülü, Ahi Birlikleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1977, s.64.

[29] Cemal Anadol, Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları No.150, Ankara, 1991, s.116.

Ahilik teşkilatı konusunda oldukça doyurucu düzeyde akademik çalışmalar yapılmıştır. Bu konuda yaygın bir literatür mevcuttur. Ancak yapılan çalışmaların kütüphane raflarında kalmayıp uygulamaya geçirilmesi gerekmektedir. Günümüz sosyal yaşamı için gerekli olabilecek düzenlemeler araştırılırken tarihimizde yaşamış 500 yıllık bir sistemden yararlı olabilecek bir kısım düzenlemlerin çıkarılabileceği düşünülmelidir. Ahilik prensipleri ve Ahilik sosyal yapısı incelenerek toplumumuza yararlı olacak sonuçların günümüz şartlarına uyarlanabilir olarak ortaya konması yararlı olacaktır.

KAYNAKLAR

Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Bülteni, İstanbul, 1984.

ANADOL, Cemal, Ahilik Kültürü ve Fütüvvetnameler, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları No.150, Ankara, 1991.

CORA, İhsan, Ahilik Örgütünün Osmanlı Toplumundaki Yeri ve Ahilik Örgütü İlkelerinin Günümüz Esnaf ve Zanaatkarlarına Uyarlanabilirliği, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1990.

ÇAĞATAY, Neşet, Ahilik Nedir?, Kültür Bakanlığı Halk Kültürünü Araştırma Dairesi Yayınları No:137, Ankara, 1990.

DEMİR, Galip, "Geçmişten Günümüze Ahilik ve Tüketici Koruma İlişkisi", Standart Dergisi, Şubat 1993.

_____, "Ahilik", Ahilik Yolu Dergisi**,** Sayı 86, İstanbul, Nisan 1994.

_____, "Ahilik = Çalışma, Bilim, Akıl, Ahlak", Perpa Dergisi, Yıl 3, Sayı 22, İstanbul, Temmuz 1993.

_____, "Ahilik Sisteminde Emek ve Sermaye Barışıktır", Beyaz Eşya Dergisi , İstanbul, Ekim 1993.

EKİNCİ, Yusuf, Ahilik ve Meslek Eğitimi, MEB Yayınları No:862, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi No.132, İstanbul, 1989.

_____, Ahilik, 3.Baskı, Sistem Ofset, Ankara, 1991.

GÜLLÜLÜ, Sebahattin, Ahi Birlikleri, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1977.

GÜLVAHABOĞLU, Adil, Ahi Evran Veli ve Ahilik**,** Memleket Yayınları, Ankara, 1991.

HAMİTOĞULLARI, Beşir; "Ahiliğin Çağdaş Türkiye Bakımından Önemi ve Değerlendirilmesi", Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No.1, İstanbul, 1986.

KARATAY, Naime, Osmanlılarda Ahi Teşkilatı, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1942.

ÖZTÜRK, İbrahim, "Ahilik", Ahilik Yolu Dergisi, Sayı 84, Şubat 1993.

SOYKUT, Refik H., "İşletmecilikte Disiplin ve Ahlak", Ahilik Yolu, Sayı 77, İstanbul, Temmuz 1992.

ŞAHİN, Mehmet, "İş Ahlakının İktisadi Gelişmedeki Önemi Üzerine Bir Deneme", Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu

Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No:1, İstanbul, 1986.
TABAKOĞLU, Ahmet, “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik”, Türk Kültürü ve Ahilik, (XXI.Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri), Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları No:1, İstanbul, 1986.

DIŞSALLIKLAR SORUNUNUN İÇSELLEŞTİRİLMESİNDE DÜZENLEYİCİ VERGİLER VE SÜBVANSİVONLARIN ETKİNLİĞİ: ANALİTİK BİR YAKLAŞIM

İbrahim BAKIRTAŞ*

ÖZET

Bir üretim ve/veya tüketim faaliyetinden dolayı (üretici ve tüketicilerden farklı olarak) üçüncü kişilere negatif maliyet yüklenmesi veya pozitif fayda sağlanması, fakat bu değerlerin fiyat mekanizması içerisinde yer almaması olarak tanımlanabilecek olan dışsallıklar, devletin piyasa ekonomisine müdahalesini haklı çıkaran nedenlerden biridir. Bu temel noktadan hareketle hazırlanan çalışmada amaç, dışsallık sorununu anahatları ile analiz etmek ve bu sorunun ne şekilde ortadan kaldırılabileceği konusunda, vergi ve sübvansiyonlar yoluyla, devletin rolünü ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Dışsallıklar, Düzenleyici Vergiler, Sübvansiyonlar, Marjinal Sosyal Fayda, Marjinal Dışsal Fayda, Marjinal Özel Fayda, Marjinal Sosyal Maliyet, Marjinal Dışsal Maliyet, Marjinal Özel Maliyet*

ABSTRACT

Externality is the positive or negative influence of the third party in the process of production or consumption. The cost or benefit, because of positive or negative externelities, don't take place in price mechanism. As a result of this, externalities require the influence of government. In this study, containing these main points the issues of externalities and position corrective taxes and subsidies have aıready been examined.

Key Words:*Externalities, Corrective Taxes, Subsidies, Marginal Social Benefit, Marginal External Benefit, Marginal Private Benefit,Marginal Social Cost, Marginal External Cost, Marginal Private Cost*

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi.

I. GİRİŞ

Neoklasik iktisadi ekol içinde yer alan Cambridge Okulu (Kısmi Denge Yaklaşımı) taraftarlarına göre, kaynakların etkin dağılımının sağlanması ve genel ekonomik dengenin korunmasında piyasa ekonomisi tek başına başarılı ve yeterli olamamaktadır. Bu nedenle, Cambridge Okulu taraftarları devletin ekonomiye müdahalesini savunmaktadırlar. Klasik iktisadi düşünceye önemli bir katkı olarak kabul edilen bu yaklaşımın taraftarlarına göre piyasa ekonomisinin başarısızlığı ve yetersizliği dört nedene bağlanmaktadır[1]. Bu nedenler; i)Tam rekabet modelinin gerçekleştirilememesi, ii)Kamu malları, iii)Ölçek ekonomileri, iv)Dışsallıklardır.

Çalışmada, bu dört nedenden biri olan, dışsallık konusu incelenmektedir. Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde temel kavramlar ve tanımlarla dışsallık sorunu üzerinde durulmaktadır. İkinci bölümde ekonomideki etkilerine göre dışsallık türlerinin analizi yapılmaktadır. Üçüncü bölümde ise, dışsallıkların içselleştirilmesi konusunda öncelikle kamu kesiminin rolü üzerinde durulmakta, daha sonra ise, konuya ilişkin özel yaklaşımlar ele alınmaktadır.

II. KAVRAMSAL PERSPEKTİF

Piyasa şartlarında, kişisel karar vericilerin tüm maliyetlerini içselleştiremediği durumlarda, özel maliyet sosyal maliyetten farklı olmakta ve bu durum ekonomi literatüründe dışsallık olarak ifade edilmektedir. Özel maliyet ve sosyal maliyet arasındaki bu fark fiyat mekanizmasına yansımadığı için, karar verme sürecini etkilemeyecektir[2]. Dolayısıyla dışsallık meydana getiren üretim ve/veya tüketim faaliyetleri nedeniyle faaliyetleri yapan tüketici ve

[1] Mehmet TOSUNER ve Coşkun C. AKTAN, **"Dışsal Ekonomiler",** İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ciltl, Sayı: 1, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1986, s. 140.

[2]Roger L. MILLER, **Economics Today,** Seventh Edition, Harper Collins Publishers, 1991, s. 832.

üreticilerin yanında üçüncü kişilerde faaliyetlerden etkilenecektir. Bu durumda kaynakların dağılımında bir sapma meydana gelecek ve piyasa ekonomisi sosyal açıdan etkinsizliğe sebep olacaktır[3]. Dışsallıklar, herhangi bir şekilde kaynakların aşırı veya düşük düzeyde tahsis edilmesine neden olduğu için, piyasa aksaklığının nedenlerinden biridir [4].

Piyasa fiyatları, dışsallıkları kapsamadığı durumda, üretime veya tüketime konu olan mal ve hizmetlerin marjinal sosyal maliyetini ya da marjinal sosyal faydasını tam olarak ifade etmemektedir[5]. Bu cümleden olarak, dışsallıklar yan etkilerine bağlı olarak negatif veya pozitif olabilir[6].

Negatif dışsallıklar, bir üretim veya tüketim faaliyetinden dolayı üçüncü kişilere maliyet yüklenmesini ifade eder. Negatif dışsallıklar dışsal maliyetler olarak da literatürde yer almaktadır. Dışsallıkların temel özelliği olarak, negatif dışsallıklar da piyasa fiyatlarına yansımaz. Negatif dışsallıklara, endüstriyel atıkların kişiler ve onların mülklerine yaptığı zararlar örnek olarak verilebilir. Çünkü, endüstriyel atıklara bağlı olarak meydana gelen negatif etkiler işletme veya kişilerin mülklerinin ve kaynaklarının değerini azaltmakta, diğer yandan insan sağlığını olumsuz yönde etkilemektedir[7]

Pozitif dışsallıklar ise, bir malı veya hizmeti satan veya satın alandan başka, dışsallığın bir sonucu olarak, bu ekonomik faaliyet nedeniyle

[3]John SLOMAN **Economics,** Harvester Wheatsheaf, Prentiee Hall, The University Press, Chambridge, 1991, s. 374.

[4] Brian HAINES & JR SHOCKLETON , **"The New Industrial Economics",** New Thinking in Economics (ed. JR Shackleton), Edwar EIgar Publishing Company, England, 1990, s.191.

[5] David N. HYMAN, **Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy,** Fifty Edition, The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers, United State of America, 1996, s.88.

[6] Richard B. MCKEINZE & Gordon TULLOCK, **Modern Political Economy: An Introduction to Economics,** International Student Edition, Kosaido Printing CD Ltd., Tokyo, 1978, s.345.

[7]HYMAN, s. 88.

üçüncü kişilerin de fayda elde etmesini ifade etmektedir[8]. Negatif dışsallıklarda olduğu gibi, pozitif dışsallıklar da fiyatlara yansımaz. Örneğin, bir kişinin yangına karşı önlem olarak aldığı duman alarmı ve yanmaz malzemeler yangının yayılma riskini azaltarak, alıcı ve satıcıdan başka üçüncü kişilere de fayda sağlar. Örnekten de anlaşılacağı üzere, üçüncü kişiler bu mal ve hizmetlerin alınması konusunda maliyete katılmamakla beraber bu tip mal ve hizmetlerin faydasından yararlanmaktadırlar[9] .

Eğer bir malın üretim veya tüketiminden dolayı üçüncü kişiler etkilenir, ancak bu etkiler fiyatlarda yer alarak piyasayı etkilerse, bu durumda dışsallık söz konusu değildir. Örneğin bir kişi hobi olarak fotoğrafçılıkla uğraşıyor olsun, ancak fotoğrafçılıkla ilgili malzemelere diğer kişilerin talebinde de bir artış meydana gelsin. Bu durumda kısa dönemde üretimin artırılamaması nedeniyle fiyat artışı meydana gelecek ve bu işi hobi olarak yapan kişi bu durumdan etkilenecektir. Bazı ekonomistler bu tip etkilenmeleri parasal dışsallıklar olarak tanımlamaktadır. Yukarıdaki örnekten de anlaşılacağı üzere, parasal dışsallıklar satıcı ve alıcının gerçek gelirinde bir değişme meydana getirir. Oysa, gerçek dışsallıklarda fayda ve maliyetler fiyatlandırılamamaktadır[10].

Bu açıklamalarda hareketle dışsallıkların özelliklerini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür[11] .

- Dışsallıklar hem üretici hem de tüketiciler tarafından meydana getirilebilir.

- Ekonomik yapı içerisinde dışsallıkların taraflarını belirlemek mümkündür. Ancak, bu tarafların dışsallıklardan dolayı katlandıkları maliyet ve sağladıkları faydaları fiyatlandırmak güçtür.

[8] C.V. BROWN & P. M. JACKSON, **Public Sector Economics,** 4th Edition, Blackwell Publishers, Oxford, 1994, s. 38.
[9]HYMAN, s. 89
[10]BROWN & JACKSON, s. 40.
[11]Harvey S. ROSEN, **Public Finance,** 4th Edition, Richard D. Irwin, Ine, United State of America, 1995, s.92.

- Dışsallıklar pozitif veya negatif olabilir.

- Kamusal mallar, dışsallıkların özel bir türü olarak gösterilebilir. Özellikle, bir kişi veya firmanın ekonomik faaliyetlerinin tüm etkileri, herkes tarafından hissedilen bir pozitif dışsallık ise, bu dışsallıklar tam kamusal maldır. Bu nedenledir ki, kamusal mallar ile dışsallıklar arasındaki ince sınırı belirlemek oldukça güçtür. Bu zorluk özellikle pozitif dışsallıklar ve kamusal mallar arasında daha da zordur. Çünkü temel ilkeleri bakımından birbirlerine çok benzemektedirler[12]. Ancak, uygulama açısından aradaki farklılıkları görünür halde ortaya konması önemlidir.

III. ANALİTİK PERSPEKTİF

Dışsallıklar konusu analiz edilirken çevreye yükledikleri maliyetin üretim veya tüketim üzerinde meydana getirdiği etkinin yönü belirleyicidir. Etkinin yönü maliyet artırıcıysa negatif dışsallıklar olarak ifade edilirken, fayda veya maliyetler üzerinde azaltıcı etkiye sahipse pozitif dışsallıklar olarak tanımlanır.

Negatif dışsallık özel tüketim veya üretim faaliyetlerinin tüketici veya üretici tarafından ödenmeyen ve/veya içselleştirilmemiş maliyetleri sonucunda oluşur[13]. Bu nedenle, negatif dışsallıklar meydana geldiği zaman mal ve hizmetin fiyatı, o mal ve hizmet için tahsis edilen kaynakların tüm marjinal sosyal maliyetini yansıtmaz. Örneğin gübre üretiminde çıktının her bir birimin alıcısı veya satıcısından başka üçüncü kişilere de maliyet yüklemektedir. Sonuç olarak, ne malı satın alan ne de satan üçüncü kişilere yüklenen bu maliyeti dikkate almaktadır[14]. Bu durumda marjinal dışsal maliyet, mal ve hizmet üretimi veya tüketimindeki bir birimlik artışın üçüncü kişilere yüklediği ek maliyettir. Marjinal dışsal maliyet (MEC), bir malın

[12] Fred R. GLAHE & Dwight LEE, **Microeconomics: Theory and Applications,** Second Editions, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, USA, 1989, s.522.
[13] Richard A. MUSGRAVE & Peggy B. MUSGRAVE, **Public Finanace In Theory and Practice,** Fifty Edition, McGraw-Hill Book Company, International Edition, Singapore, 1989, s.50.
[14] Stephen J. BAILEY, **Public Sector Economics: Theory, Policy and Practice,** Mackays of Chatham PLC., Chatham, Kent, Great Britian, 1995, s. 32.

kullanılabilir hale getirilmesi için katlanılan marjinal sosyal maliyetin bir kısmını oluşturmaktadır. Bu nedenle marjinal dışsal maliyet (MEC) malın fiyatına yansımaz[15]. Her ne kadar piyasa tam rekabet şartları altında işlese de, negatif dışsallıklar kaynakların eksik hesaplanmasının bir nedeni olmaktadır[16]. Negatif dışsallıklar hem cari dönem hem de gelecek döneme maliyetler yüklemektedir. Bu durum hem içinde yaşanılan dönemin hem de gelecek dönemin refah düzeyinde azalmalar anlamına da gelmektedir [17].

Şekil 1'de hiçbir satıcı ve alıcının tek başına fiyat düzeyini etkilemediği ve piyasa ekonomisinin kaynakları etkin olarak dağıttığı tam rekabet şartları altında negatif dışsallıklara neden olan bir firmanın davranışını özetlenmektedir. Şekilde belirtilen A noktası firma için denge düzeyidir. Bu noktada çıktının fiyatı P_1 ve bu fiyat düzeyinde çıktı miktarı Q_1'dir. Şekildeki talep eğrisi (D), tam rekabetçi piyasada , tüketicilerin birim başına elde ettikleri marjinal faydayı ifade etmektedir. Arz eğrisi (S) ise, üretilen her bir ek birim için gerçek marjinal maliyeti veya marjinal özel maliyeti ifade etmektedir. Ancak, özel marjinal maliyet eğrisi ek birimin üretimindeki tüm maliyetleri kapsamamaktadır. Şekilde çıktının meydana getirdiği marjinal dışsal maliyet sabit ve E_1 olarak gösterilmektedir.

Üreticilerin kararlarına temel olan nokta üretilen çıktının marjinal özel maliyetidir. Üreticiler marjinal dışsal maliyeti, üretim kararlarını alırken dikkate almamaktadır. Ekonomide etkinliğin sağlanmasında gerekli olan marjinal sosyal maliyeti bulmak için, çıktının marjinal özel maliyetine (MPC) çıktının marjinal dışsal maliyeti (MEC) eklenir[18]. Bu durumu kısaca; MSC=MPC +MEC şeklinde ifade etmek mümkündür.

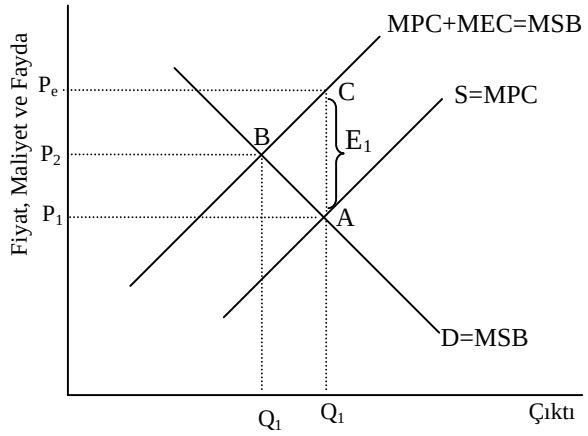
Şekil 1: Negatif Dışsallıklar

[15]HYMAN, s. 89.

[16]Paul WONNACOTT & Ronald WONNACOTT, **Economics,** Fourth Edition, John Wiley &Sons Ine., USA, 1990, s. 560.

[17]Roger CHISHOLM & Marilu McCARTY, **Principles of Economics,** Scott, Foresman and Company, USA, 1978, s.118.

[18] FIELD Barry C., **Environmental Economics: An Introduction,** McGraw-Hill, Ine., Singapore, 1994, s.71.

Negatif dışsallıklar söz konusu olduğunda, çıktının marjinal sosyal maliyeti marjinal özel maliyetinden daha yüksektir. Şekil.1'de gösterildiği gibi MEC olası her birim çıktı için MPC'ye eklenir. Bu nedenle marjinal sosyal maliyet eğrisi marjinal özel maliyet eğrisinin üst kısmında yer alır. Analizde tüm çıktı düzeyleri için MEC, E_1 olarak tanımlandığı için, MSC ve MPC eğrileri üzerindeki her bir nokta arasındaki uzaklık E_1 kadar olmaktadır. Ancak bu noktada şunu belirtmekte de fayda vardır; sabitlik varsayımı dikkate alınmadığı durumda, marjinal dışsal maliyet çıktı düzeyi ile beraber artacaktır. Bu duruma bağlı olarak MPC ve MSC arasındaki uzaklık da artacaktır.

Şekil1'de de gösterildiği gibi, MPC=MSC olduğunda rekabet piyasasında denge A noktasında gerçekleşmektedir. Ancak, MSC>MPC olduğunda ise, A noktası etkin denge düzeyi olmayacaktır. Çünkü bu durumda MEC'i dikkate almak gerekmektedir. Bu nedenle, etkin denge düzeyi B noktasında oluşmaktadır. Kısaca, B noktasında MSC=MPC+MEC=MSB koşulu gerçekleşmektedir. Üretilen malın marjinal sosyal faydası A noktasında çıktı başına P_1 olduğunda çıktı miktarı Q_1'dir. Bu bileşenler için etkin kaynak tahsisi söz konusu değildir. Çünkü, kaynakların etkin olarak tahsisi için negatif dışsallıklara sahip çıktının marjinal dışsal maliyetini de kapsayacak şekilde, marjinal sosyal maliyetinin marjinal sosyal faydasına eşit

olması gerekir[19]. Bu şartlar altında, BCA üçgenin alanına eşit net sosyal faydadaki kayıp, çıktının Q_1'den Q_1'ye azaltılmasıyla mümkün olur. Bu durumda MSC=MSB koşuluyla fiyat düzeyi de P_2'ye yükselecektir. Anlaşılacağı üzere gerekli kamu müdahalelerinin olmaması durumunda, negatif dışsallıklar rekabet piyasasında etkin miktara göre, daha çok çıktı üretilir ve satılır[20].

Pozitif bir dışsallık meydana geldiğinde ise, piyasa fiyatları bir mal ve hizmetin marjinal sosyal faydasını tam olarak yansıtmaz[21]. Örneğin, piyasa işlemleri içinde yer aldığı halde, bulaşıcı bir hastalığa karşı, para ödeyerek aşı olan bir kişi hastalığın yayılma riskini azalttığı için diğer insanlar da fayda sağlar. Aynı şekilde eğitim verimliliği artırıyorsa, eğitimi alan kişinin yanında toplum da fayda sağlar. Örneklerde de ifade edilen bu üçüncü kişilere sağlanan faydalar, piyasa için dışsal olup, mal ve hizmete ilişkin talep doğrusuna dahil değildir[22].

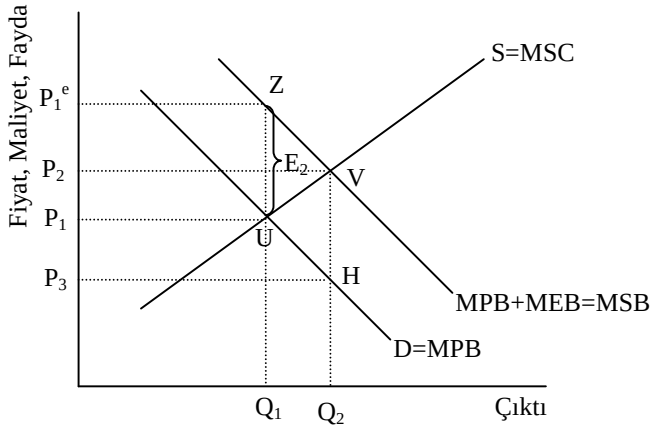
Rekabet piyasasında, pozitif dışsallığın meydana gelmesi durumunda çıktı, etkin düzeyden daha düşük bir düzeyde gerçekleşecektir. Bu durum Şekil.2' de gösterilmektedir. İlk durumda piyasa dengesi U noktasında meydana gelmektedir. Bu noktada pozitif dışsallığa sahip çıktının denge miktarı Q_1 ve denge fiyatı P_1'dir. E_2 pozitif dışsallıklar sözkonusu olduğunda çıktının alıcısı ve satıcısından başka üçüncü kişilere sağladığı ek faydayı veya dışsal faydayı belirtmektedir.

Bir ekonomide tüketicilerin kararlarını belirleyen marjinal fayda, marjinal özel faydadır. Şekil. 2'de piyasa dengesi U noktasında meydana gelmektedir. Bu çıktının elde edilme maliyeti ile her bir kişi için sağladığı marjinal özel faydanın kesiştiği noktayı ifade etmektedir. Satılan çıktının marjinal özel maliyeti tüm marjinal sosyal maliyetini kapsamaktadır. Piyasa U noktasında dengede iken, bir tüketici tarafından tüketilen çıktının gerçek marjinal sosyal faydası tüketicinin

[19] Michael L MARLOW., **Public Finance: Theory and Practice,** The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers, United State of America, 1995, s. 82.
[20]Allan C. DeSERPA, **Microeconomic Theory: Issues and Applications,** Second Edition, Allyn and Bacon Ine., Massachusetts, 1988, s.508.
[21]HYMAN, s. 92.
[22]BAILEY, s. 34.

marjinal özel faydasını E_2 kadar aşmaktadır.

Şekil 2: Pozitif Dışsallıklar

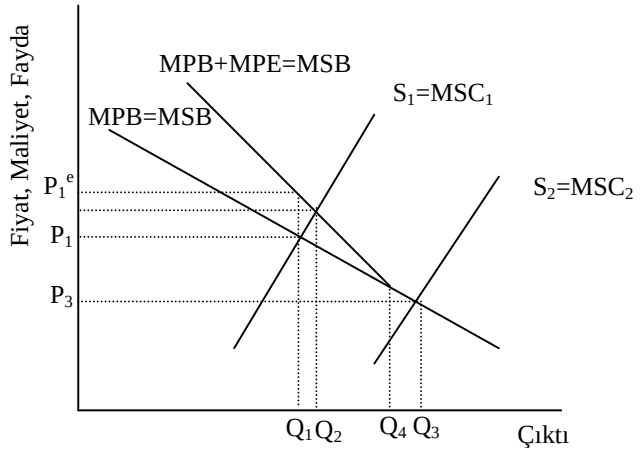
Tüketilen Q_1 düzeyindeki çıktının gerçek marjinal sosyal faydası, marjinal dışsal fayda ve tüketici tarafından elde edilen marjinal özel faydanın toplamına eşittir. Bu eşitliğin sağlandığı noktada etkin kaynak dağılımı gerçekleşmektedir. Ancak, ilk duruma göre, piyasa dengesinde marjinal sosyal fayda marjinal sosyal maliyeti aşmaktadır. Bu duruma göre, etkin çıktı düzeyi V noktasında meydana gelmektedir. Çünkü, çıktının marjinal sosyal faydası, marjinal sosyal maliyetine eşittir.

V noktasında, çıktının sosyal maliyeti P_2 olacaktır. Bu noktayı sağlamak için tüketici için çıktı fiyatı, çıktı için piyasa talep eğrisi üzerindeki H noktasına karşı gelen P_3'dür. Bu noktada tüketici tarafından talep edilen çıktı Q_2'dir. Bununla beraber piyasa için etkin çıktı düzeyi aşının marjinal sosyal faydasının (MPB+MEB) marjinal sosyal maliyetinin eşitlendiği V noktasında oluşmaktadır. Bu durumda net faydadaki artış Şeki1.2'deki UZV üçgeninin alanına eşittir.

Gerçek hayatta pozitif dışsallıklara neden olan çıktıyı kullanan

tüketici sayısı arttıkça çıktının marjinal faydası azalmaktadır. Sonuç olarak, belli bir düzeyden itibaren marjinal dışsal fayda aşamalı olarak sıfıra yaklaşmaktadır. Bu ifade edilenler Şekil 3'de resmedilmektedir. Eğer ekonomideki çıktı Q_4 ve Q_4'den az ise, marjinal sosyal fayda marjinal özel faydayı aşmaktadır. Bu çıktı düzeyine kadar marjinal dışsal fayda çıktı düzeyindeki artışla birlikte azalmakta ve marjinal sosyal fayda ile marjinal özel fayda arasındaki fark sıfıra yaklaşmaktadır.

Şekil 3: Çıktı Düzeyiyle Azalan Marjinal Dışsal Fayda ve Pozitif Dışsallıklar

Piyasa aksaklığı varsayımı bu tür dışsallıklara sahip çıktıların analizi için önemlidir. Şekil 3'de S_1, marjinal sosyal maliyet eğrisini diğer bir ifadeyle tam rekabet koşulları altındaki arz eğrisini ifade etmektedir. Bu şartlar altında piyasa dengesi A noktasında oluşacaktır. Bu noktada çıktının denge fiyat düzeyi P_1 ve tüketilen çıktı miktarı Q_1 kadar olacaktır. Bu noktada çıktının marjinal sosyal faydası marjinal sosyal maliyeti aştığı için, etkinsizlik söz konusudur. Bu durumda, marjinal sosyal faydanın marjinal sosyal maliyete eşit olduğu B noktasında etkin çıktı düzeyi meydana gelmektedir. Bu noktaya karşı gelen çıktı düzeyi ise Q_2 olacak ve MSB=MSC=MEB+MPB eşitliği gerçekleşecektir. Bu durumda bir piyasa aksaklığı meydana gelecektir.

Buna karşın arz eğrisinin S_2=MSC_2 olduğu durumda, aynı koşullar altında piyasa dengesi C noktasında oluşmaktadır. Bu noktada çıktı fiyatı P_3 ve çıktı miktarı Q_3 olacaktır. Bu çıktı düzeyinde marjinal dışsal fayda sıfır olduğu için denge noktası etkindir. Diğer bir ifadeyle, marjinal sosyal maliyet ve marjinal özel maliyet arasında fark yoktur.

IV. DIŞSALLIKLARIN İÇSELLEŞTİRİLMESİ

Piyasa başarısızlığına neden olan dışsallıkların fiyat mekanizmasına nasıl dahil edileceği literatürde tartışılan önemli konulardan biridir. Sorunun uluslararası boyut kazanması da bunun nedenlerinden birdir. Piyasa mekanizması dışsallık sorununa bağlı olarak meydana gelen aksaklığını ortadan kaldırmada yetersiz kaldığından, devletin aksaklığı gidermede ekonomiye belli araçlarla müdahale etmesi gereği bir kısım ekonomistlerce kabul edilmektedir. Devlet, bunu gerçekleştirirken vergi, sübvansiyon, yasal düzenlemeler-sınırlamalar ve üretimi üstlenme gibi yöntemleri ve maliye politikası araçlarını kullanabilecektir. Bu çalışmada bunların her birini analitik olarak açıklamak çalışmanın hacmi açısından mümkün değildir. Bu nedenle gene kabul görmüş iki yöntem üzerinde durulacaktır. Diğer bir ifadeyle, bu araçlardan düzenleyici vergiler ve sübvansiyonların dışsallıkların içselleştirilmesinde nasıl kullanılacakları ve ekonomik etkileri analitik olarak irdelenecektir.

Dışsallıkların içselleştirilmesi üretici veya tüketicilerin kararlarının gerçek marjinal sosyal fayda ve maliyetleri kapsayacak şekilde marjinal özel fayda ve marjinal özel maliyetlerinin belirlenmesi için yapılan düzenlemelerdir[23]. Bu tanıma göre, negatif dışsallıklarda marjinal dışsal maliyeti içselleştirmek için bu maliyeti marjinal özel maliyete eklerken, pozitif dışsallıklarda marjinal dışsal faydayı içselleştirmek için bu faydanın marjinal özel faydaya eklenmesi gerekmektedir. Bu durumda, bir dışsallığın içselleştirilmesi bir malın tüm marjinal sosyal maliyet ve faydasını yansıttığı için fiyatlarda bir değişme meydana gelecektir. Dışsallıkların içselleştirilmesi için, marjinal dışsal fayda ve maliyetin parasal değerini ölçmek ve bu maliyeti yüklenen veya faydayı elde eden kişilerin tespit edilmesi

[23]HYMAN, ss.94-96

gerekmektedir. Ancak dışsallıkların parasal değerini ölçmek ve dışsallıklardan etkilenenlerin kim oldukları için gerekli bilgileri elde etmek zordur[24].

Negatif dışsallıkların olduğu durumda, dışsallığı meydana getiren firma veya kişi için bu ekonomik faaliyet bir maliyet oluşturmazken topluma maliyet yüklenmektedir. Bu dudumda devlet üçüncü kişilere yüklenen bu maliyetle orantılı olarak, dışsallılığı meydana getiren firma veya kişiden bir düzenleyici vergi alabilir[25].Düzenleyici vergilerin amacı, bir mal veya hizmetin dışsal maliyetini marjinal özel maliyete dahil etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için düzenleyici vergi her birim çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olmalıdır[26]. Şekil. 4'te düzenleyici verginin denge üzerindeki etkisi gösterilmektedir. Tüketimi veya üretimi etrafa negatif dışsallıklar yükleyen çıktının her biriminin marjinal dışsal maliyetinin E_1 olduğu ve düzenleyici verginin marjinal dışsal maliyete eşit olduğu varsayımında, çıktı birimi başına vergi konulmaktadır. Bu uygulama çıktının marjinal özel maliyetinde bir artış meydana getireceğinden üretici veya tüketici tarafından dikkate alınacaktır. Negatif dışsallığa çıktının üretiminin neden olması halinde, düzenleyici vergi üreticiye yüklenecektir. Sonuç olarak da, arz eğrisi S_1'den S_2'ye sola-yukarıya kayacaktır. Bu kaymanın nedeni, yeni arz eğrisinin tüm marjinal sosyal maliyeti yansıtmasıdır. Düzenleyici vergiye bağlı olarak maliyette meydana gelen artış piyasa dengesini A noktasından B noktasına hareket ettirecektir. Bu denge düzeyinde çıktının fiyatı P_2' ye yükselmekte, üretim düzeyi ise Q_1'den Q_2'ye gerilemektedir..

Birim başına uygulanan E_1 kadarlık düzenleyici vergi devlete FBJH alanını kadar vergi geliri sağlayacaktır. Düzenleyici vergiler optimumdan sapmaları belli ölçüde azaltmaktadır. Düzenleyici vergiden sağlanan etkinlik kazancı ise, Şekil 4'deki BGA üçgenin alanına eşittir. Bu alan çıktının marjinal faydasının marjinal sosyal

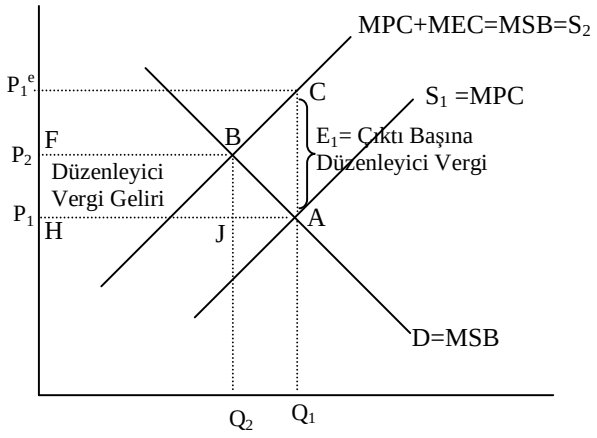
[24]Andreu MAS-COLELL, Michael WHINSTON and Jerry R. GREEN, **Microeconomic Theory,** Oxford University Press, New York,1995, s.356.

[25] Raghderbendra JHA, **Modern Public Economics,** Roudledge, Great Britain, 1998, s.77.

[26] Paul A. SAMUELSON & William D. NORDHAUS , **Economics,** Fourteenth Edition, MeGraw-Hill, Ine, Singapore, 1992, s.314.

maliyetine eşit olduğu noktaya gerilediğinde ilk duruma göre net sosyal faydadaki artışı ölçmektedir.

Şekil 4: Negatif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Düzenleyici Vergiler

Özetle, düzenleyici verginin uygulanması beraberinde aşağıdaki sonuçları da getirecektir. Bunlar;

- Bu tip vergi uygulaması sonucunda, marjinal sosyal maliyet marjinal sosyal faydaya eşit olacaktır. Bu noktada piyasa etkinliği de sağlanmış olacaktır. Bu tip bir vergi fiyat artışına bağlı olarak talep miktarında bir azalma meydana getirecektir.

- Bu tip bir vergi ile elde edilecek gelir bir yandan üçüncü kişilerin vergi yüklerini azaltır, diğer yandan ise kamu hizmetleri için kullanılırsa, dışsal maliyete sebep olanlardan üçüncü kişilere gelir transferi yapılmış olacaktır.

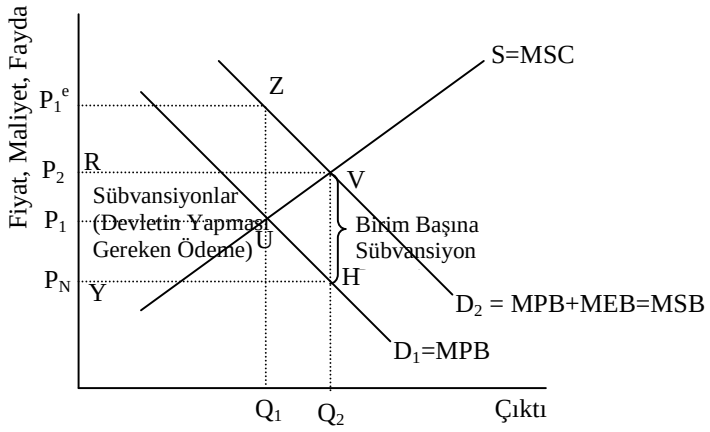
- Bu tip bir vergiyle dışsal maliyetleri meydana getirenler için çay, göl, hava, vb.. serbest malların faydasında azalma olmakta ve bunun sonucunda bunların diğer kullanıcılarının zararında azalma meydana gelecektir.

Sonuç olarak, düzenleyici verginin konulmasından sonra, üçüncü kişilere yüklenen dışsal maliyetin yıllık değeri azalmaktadır. Ancak bu tip bir düzenleyici vergi üretici veya tüketicinin dışsal maliyet düzeyini sıfıra düşüremez. Çünkü dışsallık sadece üretim kapasitesindeki azalış la azalmaktadır. Dolayısıyla, toplam çıktı düzeyindeki azalışa bağlı olarak dışsal maliyetin azalması sorunun çözümü için etkin bir çözüm olarak görülmemektedir. Bu sonuca bağlı olarak, bu tip düzenleyici vergiye alternatif olarak ileri sürülen bir diğer yaklaşıma göre ise, üretim miktarını azaltmak yerine üreticinin negatif dışsallığını artan üretime karşın azaltacak bir düzenleyici vergiye dikkat çekilmektedir. Buna göre, suni gübre örneğine tekrar dönülecek olursa, gübre fabrikası hava kirliliğini azaltacak metotlarla üretim yaparsa, daha düşük vergi ödeyecektir. Bu ilk görüşe göre daha etkin bir çözümdür. Ancak dışsal maliyeti önlemek için getirilecek metotlar ve bunun yanında alınan vergiler tüketici fiyatlarını artıracak ve bu oluşacak yeni fiyat toplum için üretimin tüm maliyetine eşit olacaktır[27].

Negatif dışsallıkları önlemek için kullanılacak olan düzenleyici vergilerin üretim veya tüketim kararlarına etkileri kesin olarak bilinmemesine karşın refah etkisinin olumlu olduğu ifade edilebilir. Çünkü bu tip bir düzenleyici verginin konulmasından önce meydana getirdiği negatif dışsallıkları yüklenmeyen üretici yada tüketici, düzenleyici vergi uygulamasından sonra bunları yüklenmek zorunda kalacaktır[28].

Şekil 5: Pozitif Dışsallıkların İçselleştirilmesinde Sübvansiyonların Etkisi

[27]Jan HOGENDORN, **Modern Economics,** Prentice-Hall, Inc., A.Simon & Schuster Company, New Jersey,1995, s.256.
[28]Metin TAŞ), **"Dışsal Maliyetleri Önlemede Vergi Politikasının Kullanımı",** Uludağ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt VII, Sayı: 12, (1987) s. 51.

Sübvansiyonlar, pozitif dışsallıklar meydana getiren üretim veya tüketim faaliyetinin marjinal sosyal faydasını içselleştirmek, diğer bir ifadeyle tüketici veya üretici tarafından yapılan ödemeleri azaltmak için yapılan düzenlemelerden biridir[29]. Sübvansiyonlar, düzenleyici vergi düşüncesine dayanmakla birlikte, negatif bir vergi olarak da düşünülebilir. Şekil 5' de çıktıya uygulanacak bir sübvansiyonun çıktı düzeyi üzerindeki etkisini göstermektedir. Sübvansiyon uygulamasından önce, rekabet piyasasında oluşacak denge noktasında çıktı fiyatı P_1 ve çıktı miktarı ise Q_1'dir. Bu noktadaki tüketim düzeyinde marjinal sosyal fayda marjinal sosyal maliyeti aşmaktadır. Bu farkı azaltmak için uygulanan sübvansiyon, bir malın alıcısı veya satıcısına devlet tarafından yapılan ödemeleri ifade eder. Sübvansiyon uygulaması tüketicinin ödediği fiyatı düşürür. Böyle bir uygulamada, sübvansiyon düzeyi çıktının marjinal dışsal maliyetine eşit olması esas alınır.

Bu esaslar dahilinde, pozitif dışsallıkların tüketim nedeniyle meydana geldiğini ve çıktının marjinal dışsal faydasının E_2 olduğu varsayımında, tüketicilerin marjinal özel faydasında E_2'lik bir artış meydana gelecektir. Uygulanan sübvansiyon talep eğrisini D_1'den D_2'ye kaydıracaktır. Talepteki artış piyasa dengesini U noktasından V

[29]BAILEY, s.35.

noktasına taşıyacaktır. Bu noktada çıktının piyasa fiyatı çıktının artan marjinal faydasını kapsayarak P_2'ye yükselecektir. Bununla beraber çıktı sübvanse edildikten sonra, net tüketici fiyatı düşer. Bu bilgiler ışığında çıktının net fiyat (P_1-E_2=) P_N olacaktır. Net tüketici fiyatındaki bu azalma talep edilen miktarı Q_2'ye yükseltecektir. Bu düzey aynı zamanda etkin çıktı düzeyidir.

Devletin birim başına sübvansiyonun E_2 olduğu varsayımında, devlet şekildeki RVHY alanı kadar ödeme yapmak zorundadır. Sübvansiyonlar vergi gelirlerinden ödendiği için sübvanse edilecek mal ve hizmet guruplarının devlet tarafından çok dikkatli belirlenmelidir. Bu arada, etkinlik mantığının tüm sübvansiyonları haklı çıkarmadığı da unutulmamalıdır.

V. DEĞERLENDİRME

Dışsallıklar ilk defa Marshall tarafından ve daha sonra refah ekonomisi içinde Pigou tarafından ele alınarak incelenmiştir. Bu ekonomistlerin yaşadığı dönemle günümüz karşılaştırıldığında, konunun çok daha önemli olduğu ortadadır. çünkü tüketim ve/veya üretim faaliyetinden kaynaklanan dışsallıklar, özellikle negatif dışsallıklar, ülke ekonomileri bir yana, içselleştirilseler de küresel boyutta ortadan kalkması zor sorunlar meydana getirmektedir. Bunun en basit örnekleri olarak çevre sorunları ve küresel ısınmadan kaynaklanan sorunlar verilebilir. Konunun anlatımı içerisinde sorunun belirlenmesi ve çözümü çok kolay görünmekle birlikte, gerçekte durum bundan daha zor ve karmaşıktır. çünkü sorunun boyutları değişmiştir.

Son dönem ekonomistlerinin çevre sorunları ve bunların çözümünde ulusal ve uluslararası çözümler üzerinde yoğun bir şekilde çalıştıkları bilinmektedir. Sorunun çözümünde hareket edilen geleneksel yaklaşım düzenleyici vergiler olup, sorunun ciddiyeti yeni çözüm önerilerini de beraberinde getirmiştir. Bunlar ulusal ve uluslararası yasal düzenlemeler, kirletme hakları olarak belirtilebilir.

Bunlarla birlikte, pozitif dışsallıklar her ne kadar olumlu etkilere sahip görünse de, bunların sübvanse edilmesinde veya sübvanse edilecek

mal ve hizmet gruplarının iyi tespit edilmemesi durumunda hem ulusal hem de uluslararası boyutta ekonomik ve sosyal aksaklıklar meydana gelebilecektir. Gerek ulusal gerekse uluslararası boyuttaki dışsallıkların miktarının tam olarak ölçülemese de iyi bir şekilde belirlenilmesine çalışılmalı ve bu etkilerin içselleştirilmesinde çok titiz davranılmalıdır.

KAYNAKLAR

BAILEY Stephen J., **Public Sector Economics: Theory, Policy and Practice,** Mackays of Chatham PLc., Chatham, Kent, Great Britian,1995.

BROWN C.V. & JACKSON P. M., **Public Sector Economics,** 4th Edition, Blackwell Publishers, Oxford, 1994.

CHISHOLM Roger & McCARTY Marilu, **Principles of Economics,** Scott, Foresman and Company, USA, 1978.

DeSERP A Allan C., **Microeconomic Theory: Issues and Applications,** Second Edition, Allyn and Bacon Ine., Massachusetts, 1988.

FIELD Barry C. , **Environmental Economics: An Introduction,** McGraw-Hill, Ine., Singapore, 1994.

GLAHE Fred R. & LEE Dwight, **Microeconomics: Theory and Applications,** Second Editions, Harcourt Brace Jovanovich College Publishers, USA, 1989.

HAINES Brian & SHOCKLETON JR, **"The New Industrial Economics",** New Thinking in Economics (ed. JR Shackleton), Edwar EIgar Publishing Company, England, 1990.

HOGENDORN Jan, **Modern Economics,** Prentice-Hall, Inc., A.Simon&Schuster Company, New Jersey, 1995.

HYMAN David N., **Public Finance: A Contemporary Application of Theory to Policy,** Fifty Edition, The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers, United State of America, 1996.

JHA Raghderbendra, **Modern Public Economics,** Roudledge, Great Britain, 1998.

MARLOW Michael L., **Public Finance: Theory and Practice,** The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers, United State of America, 1995.

MAS-COLELL Andreu, WHINSTON Michael and GREEN Jerry R., **Microeconomic Theory,** Oxford University Press, New York, 1995.

MCKEINZE Richard B. & TULLOCK Gordon, **Modern Political Economy: An Introduction to Economics,** International Student Edition, Kosaido Printing CD Ltd., Tokyo, 1978.

MILLER Roger L., **Economics Today,** Seventh Edition, Harper Collins Publishers, 1991.

MUSGRAVE Richard A. & MUSGRAVE Peggy B., **Public Finanace In Theory and Practice,** Fifty Edition, McGraw-Hill Book Company, International Edition, Singapore, 1989.

ROSEN Harvey S., **Public Finance,** 4th Edition, Richard D. Irwin, Ine, United State of Ameriea, 1995.

SAMUELSON Paul A. & NORDHAUS William D., **Economics,** Fourteenth Edition, MeGraw-Hill, Ine, Singapore, 1992.

SLOMAN John, **Economics,** Harvester Wheatsheaf, Prentiee Hall, The University Press, Chambridge, 1991.

TAŞ Metin, **"Dışsal Maliyetleri Önlemede Vergi Politikasının**

Kullanımı", Uludağ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt VII, Sayı: 12, (1987).

TOSUNER Mehmet ve AKTAN Coşkun C., **"Dışsal Ekonomiler",** İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Ciltl, Sayı: 1, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, (1986).

WONNACOTT Paul &WONNACOTT Ronald, **Economics,** Fourth Edition, John Wiley &Sons Ine., USA, 1990.

TÜRKİYE'NİN AB'YE UYUM SÜRECİNDE 2003 YILI KATILIM ORTAKLIĞI BELGESİ VE KISA VADELİ ÖNCELİKLER

Ramazan KILIÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, Avrupa Konseyinin Türkiye için hazırladığı 2003 yılı Katılım Ortaklığı Belgesindeki ekonomik ve siyasi öncelikler ele alınacaktır.
Anahtar Kelimeler: Katılım Ortaklığı, Ulusal Program.

ABSTRACT

In this study, economic and political priorities, which is reported in the European Council's document of 2003 Accession Partnership for Turkey, will be examined.
Key Words: Accession Partnership, National Programme.

GİRİŞ

1999 Helsinki Avrupa Konseyi'nin Türkiye'yi Birliğe katılmaya yönelmiş bir aday ülke olarak kabul eden kararından sonra, üyelik aşamasında Türkiye için yeni bir yol haritası belirlenmiştir. Avrupa Konseyi bu amaçla Türkiye'ye Mart 2001 tarihinde ilk Katılım Ortaklığı Belgesini sunmuştur.[1] Türkiye bu belge ışığında geniş kapsamlı bir dizi anayasal ve yasal reformlar gerçekleştirmiştir.

Ancak, Türkiye'de 3 Kasım 2002 tarihinde Milletvekili Genel Seçimleri yapılmış ve bu seçim sonucunda meclis kompozisyonu tamamen değişmiştir. Kurulan tek parti hükümeti, Avrupa Birliği ile ilişkileri geliştirmeyi ve üyelik sürecinde yükümlülükleri tam olarak yerine getirmeyi taahhüt etmiştir.

Hükümetin işbaşına geçmesinden kısa bir süre sonra, Avrupa Konseyi 12 ve 13 Aralık 2002 tarihlerinde Kopenhag'da toplanmıştır. Avrupa Birliği üyesi 15 ülkenin liderleri tarafından 12-13 Aralık 2002 tarihinde, Danimarka'nın Kopenhag şehrinde gerçekleştirilen zirve toplantısında AB'nin genişleme süreciyle ilgili önemli kararlar alınmıştır.[2]

Bu zirvede alınan kararların önemli bir bölümü de Türkiye ile ilgili olan kararlardır. Avrupa Konseyi, 2004 yılı Aralık ayında Komisyonun vereceği rapor ve tavsiye üzerine, Türkiye'nin Kopenhag siyasi kriterlerini

*Yard.Doç.Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
[1]KILIÇ, Ramazan, **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği** (Ekonomik Entegrasyon ve Gümrük Birlikleri Teorisi), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.207-226.
[2]http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/trabils.htm,09.05.2003.

yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Avrupa Birliği Türkiye ile katılım müzakerelerini gecikme olmaksızın başlatma kararı almıştır.[3]

Avrupa Birliği bu çerçevede, 2003 yılı itibariyle Türkiye için yeni bir Katılım Ortaklığı Belgesi hazırlayarak kabul etmiştir.[4]

Komisyon, 9 Ekim 2002 tarihli "Genişlemiş Birliğe Doğru" Strateji Belgesi'nde, "Avrupa Birliği'nin, Türkiye'nin adaylığının bir sonraki aşamasını gözönünde bulundurarak katılım öncesi hazırlıklarına verdiği desteği güçlendirmesini" önermiştir. Komisyon aynı zamanda bu hedefin gerçekleştirilmesi yönünde, Katılım Ortaklığı Belgesi'nin gözden geçirilmesini ve mali yardımın artırılmasını öngören daha detaylı öneriler sunmuştur.

Gözden Geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi

Konsey tarafından 2001 yılında kabul edilen Katılım Ortaklığı Belgesi'ne kıyasla Komisyon önerisi, son iki yılın gelişmelerini geniş bir şekilde ele almakta ve öncelikli faaliyetlerin sürdürülmesi gereken alanlara dikkat çekmektedir. Türkiye'nin, gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi temelinde AB müktesebatının kabulüne ilişkin gözden geçirilmiş bir Ulusal Program hazırlaması, gerekli tedbirleri kabul etmesi ve uygulamasının beklendiği ifade edilmektedir.

Mali Yardım

Türkiye, 2002 yılına kadar, MEDA programı ve Gümrük Birliği ile ekonomik ve sosyal gelişmeyi desteklemeye yönelik iki düzenleme aracılığıyla destek almıştır. 1999 yılına kadar gerçekleştirilen yardımların temel amacı, diğer Akdenizli ortaklar da olduğu gibi Türkiye'deki yapısal reform sürecinin desteklenmesi olmuştur.

Komisyon, 2002 tarihli Strateji Belgesi'nde, Türkiye'nin ihtiyaçlarını ve alabilme kapasitesini de gözönünde bulundurarak, toplam mali yardımın önemli oranda artırılmasını öngörmüştür. Kopenhag sonuçları da söz konusu yardımın 2004 yılından itibaren 2000-2006 mali perspektiflerinin "katılım öncesi harcamalar" başlığı altında finanse edileceğini teyit etmiştir. Komisyon bu amaca yönelik olarak 12 Şubat 2003 tarihinde 11.02.2003 tarihli COM(2003)70'da yer alan öneriyi kabul etmiş ve Bütçe Otoritesine sunmuştur.

---

[3] http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelismeler/KOPENHAGSONUCLARI.doc,09.05.2003.
[4] http://www.euturkey.org.tr/uploads/files/kob2003_tr.htm.27.03.2003.

2004-2006 döneminde katılım öncesi mali yardım, başta müktesebatın kabulüne ilişkin idari kapasitenin ve yatırımın güçlendirilmesi olmak üzere Türkiye'nin Kopenhag kriterlerini karşılama yönündeki çabalarını desteklemeye odaklanacaktır. Mali yardım aynı zamanda ekonominin işleyişinin iyileştirilmesi ve iç pazardaki rekabet baskılarıyla mücadele gücünün artırılması yönünde de kullanılacaktır. AB üye ülkeleriyle ve aday ülkelerle sınır ötesi işbirlikleri de teşvik edilecektir.

Komisyon, bu aşamada, önümüzdeki üç yıl içinde Türkiye'ye sağlanacak mali yardım miktarının belirtilmesinin faydalı olduğu görüşündedir. Bu durum, hedeflerin belirlenmesinin bir seneden fazla süreceği alanlarda çok yıllı planlamayı kolaylaştıracaktır. Yıllık bütçe prosedürü kapsamında onaylanması gerekecek ilgili miktarlar aşağıda yer almaktadır:

Tablo:1. Türkiye'ye yönelik mali yardım

	2004	**2005**	**2006**	**TOPLAM**
Türkiye'ye yönelik katılım öncesi mali yardım Milyon Euro, cari fiyatlar	250	300	500	1050

Kaynak: http://www.euturkey.org.tr/uploads/files/kob2003_tr.htm.27.03.2003.

Diğer Alanlarda İşbirliğinin Artırılması

Komisyonun 2002 Strateji Belgesi Türkiye'nin katılım öncesi hazırlıklarına desteği artırmak üzere diğer alanlarda da tavsiyeler getirmiştir. Komisyonun bu alanlardaki eylem ve planları aşağıda özetlenmektedir:

-AB ve Türkiye arasındaki güçlendirilmiş siyasi diyalog siyasi reformları, insan haklarını, Kıbrıs konusunu ve sınır anlaşmazlıklarının barışçı çözümünü hususunu içermektedir.

-AB ve Türkiye arasındaki güçlendirilmiş ekonomik diyalog makroekonomik performans, istikrar ve ekonomik reform konularını içermekte ve yoğun bir şekilde sürdürülmektedir.

-Ortaklık Anlaşması'nın alt komiteleri çerçevesinde yürütülen yasal inceleme süreci belirli konulardaki TAIEX seminer ve teknik toplantıları veya atölye çalışmaları gibi güçlendirilmiş programlar ile tamamlanmaktadır.

-Gümrük Birliği'nin hizmetler ve kamu ihalelerini de içerecek şekilde kapsamının genişletilmesi ve güçlendirilmesi çabaları devam etmektedir.

-Türkiye ile gerek ikili düzeyde gerek üçüncü ülkelerle ilişkilerde ticari ilişkilerin derinleştirilmesine devam edilmektedir.

-Adalet ve içişleri alanında Komisyon, müktesebata uyum sağlanması amacıyla Türkiye'ye sınır yönetimi, iltica ve göç konularında strateji ve eylem planlarının oluşturulmasında yardımcı olmaktadır.

-Deniz güvenliği alanında Türkiye'ye yönelik teknik yardım güçlendirilmektedir ve işbirliğinin artırılmasında bu sektör öncelik taşıyacaktır.

-2003 yılı boyunca Türkiye, Girişim ve Girişimcilik, Kadın-Erkek Eşitliği, Ayrımcılıkla Mücadele, Sosyal Dışlanmayla Mücadele, Kamu Sağlığı, İstihdam alanında Teşvik Edici Tedbirler ve Araştırma alanında Altıncı Çerçeve Programına katılmaya başlayacaktır

TÜRKİYE İÇİN 2003 YILI KATILIM ORTAKLIĞI BELGESİ VE KISA VADELİ ÖNCELİKLER[5]

GİRİŞ

Türkiye'nin ilk Katılım Ortaklığı Belgesi Mart 2001'de onaylanmıştır. Komisyonunun 9 Ekim 2002 tarihli Genişleme Stratejisi adlı belgesinde Türkiye için gözden geçirilmiş bir katılım ortaklığı belgesi teklif edeceğini belirtmektedir.

AMAÇLAR

Katılım Ortaklığı Belgesi, aday ülkelerin katılım hazırlıklarını desteklemeye yönelik bir siyasi araçlar dizisi platformu oluşturmaktadır. Türkiye'nin, gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi temelinde, Topluluk müktesebatının üstlenilmesine ilişkin gözden geçirilmiş bir Ulusal Program hazırlamasının beklendiği belirtilmektedir.

İLKELER

Her aday ülke için belirlenen alanlar, bu ülkelerin her birinin Kopenhag kriterlerinden doğan yükümlülüklerini yerine getirme

[5]http://www.euturkey.org.tr/uploads/files/kob2003_tr.htm.27.03.2003.

kapasitelerine göre saptanmıştır. Kopenhag kriterlerine göre, aday ülkenin katılımı,

aday ülkede demokrasiyi, hukukun üstünlüğünü, insan haklarını, azınlıkların korunmasını ve azınlıklara saygıyı garanti altına alan kurumların istikrarının sağlanmasını,

işleyen bir piyasa ekonomisinin yanı sıra, Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıya karşı koyabilme kapasitesini,

siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına uyum da dahil olmak üzere, üyelik yükümlülüklerini üstlenme kabiliyetini gerektirmektedir.

ÖNCELİKLER

Katılım Ortaklığı'nda tanımlanan öncelikler, kısa ve orta vadeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Kısa vade altında sıralanan öncelikler, Türkiye'nin 2003-2004 döneminde gerçekleştirebileceği beklentisi esas alınarak seçilmiştir. Buna karşın, orta vade altında sıralanan önceliklerin gerçekleştirilmesinin 2003-2004 döneminde belirli düzeyde bir ilerleme sağlansa da bir yıldan fazla sürmesi beklenmektedir.

Katılım Ortaklığı Belgesi Türkiye'nin katılım yönündeki hazırlık çalışmalarında öncelikli alanları belirtiyorsa da, İlerleme Raporu'nda yer alan tüm hususları dikkate alması gerekmektedir. Komisyon özellikle, ulusal mevzuatın müktesebat ile uyumlu hale getirilmesinin tek başına yeterli olmadığı ve müktesebatın Avrupa Birliği ile aynı düzeyde etkili bir şekilde uygulanmasının da önemli olduğunu belirtmiştir.

AB Komisyonu İlerleme Raporunun incelenmesi, Türkiye'ye yönelik aşağıda yer alan önceliklerinin belirlenmesi imkanını vermiştir.

GÜÇLENDİRİLMİŞ SİYASİ DİYALOG VE SİYASİ KRİTERLER

2003-2004 Yılı İçin Belirlenen Öncelikler

Helsinki Avrupa Konseyi tarafından tesis edilen siyasi diyalog bağlamında, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin geçerliliğini hala koruyan girişimleri doğrultusunda Kıbrıs sorununa yönelik çabaların global bir çözüme ulaşabilmek için güçlü bir biçimde desteklenmesi.

Helsinki Avrupa Konseyi sonuçlarına uygun olarak siyasi diyalog çerçevesinde anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü ilkesini dikkate

alarak Birleşmiş Milletler Şartı'nda belirtildiği biçimde, mevcut sınır sorunları ve buna bağlı sorunların (Helsinki Avrupa Konseyi sonuçlarının 4. noktasına bakınız) çözümü için tüm çabaların uygulamaya koyulması.

Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, ihtiyari Protokolü ile Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin onaylanması, İnsan Hakları Sözleşmesi 6 nolu protokolünün onaylanması; Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunması Sözleşmesi ve özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi kararlarına uyum sağlanması (Sözleşmenin II. Bölümü)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi ile Avrupa İşkenceyi Önlenme Komitesi'nin tavsiyelerine uygun olarak yasa uygulayıcılar tarafından işkence ve kötü muameleye karşı mücadeleye yönelik önlemlerinin uygulamaya koyulması; Savcıların gerekli süre içerisinde etkili bir biçimde bildirilen vakaları inceleyebilmeleri ve mahkemelerin görevini kötüye kullanmak suçundan mahkum olanlara uygun cezalar verebilmeleri yönünde önlemlerin kabul edilmesi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak tutuklu ve hükümlülerin bir avukatla, yalnız olarak görüşebilme haklarının garanti edilmesi. Gözaltı sürecinin başlangıcı itibariyle ailelerine haber verilmesinin güvence altına alınması

Tüm bireylerin dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, din ve inanca dayanan ayırım ve ayırımcılığa maruz kalmaksızın Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası ve Avrupa düzeyindeki enstrümanlara uygun olarak temel haklar ve insan haklarına sahip olmalarının yasal düzeyde ve uygulamada güvence altına alınması.

Basın özgürlüğü de dahil olmak üzere ifade özgürlüğüne ilişkin reformların yürürlüğe koyulması ve sürdürülmesi. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak (10,17,ve 18. maddeleri) yasal kısıtlamaların kaldırılması,. Görüşlerini şiddet içermeyen şekilde ifade etmelerinden dolayı suçlanan veya tahkikata uğrayan kişilerin durumlarının düzeltilmesi. Avrupa

İnsan Hakları Mahkemesi'nin bu yöndeki kararları çerçevesinde yeniden yargılama hakkına ilişkin yasal düzenlemelerin uygulamaya koyulması.

Dernek kurma ve barışçı toplantı hakkına ilişkin reformların yürürlüğe koyulması; Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (11,17,18 maddeleri) uygun olarak özellikle sendikalara ilişkin kısıtlamaların kaldırılması. Sivil toplumun gelişiminin teşvik edilmesi.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 9. maddesine uygun olarak tüm bireylerin ve dini toplulukların düşünce, inanç, dini özgürlüklerini kullanmalarına ilişkin düzenlemelerin kabul edilmesi ve yürürlüğe koyulması. Birliğe üye ülkelerdeki uygulamalara uygun olarak bu toplulukların işleyişlerine yönelik kuralların belirlenmesi. Söz konusu koşullar, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne uygun olarak dini toplulukların, üyelerinin ve mal varlıklarının hukuki düzeyde koruma altında olması, eğitimleri, dini eğitimleri, mal varlığı edinme haklarını kapsamaktadır.

Kültürel çeşitliliğin ve menşei ne olursa olsun tüm vatandaşların kültürel haklarının güvence altına alınması. Mevcut düzenlemelerin uygulamaya koyulması ve bu alanlarda kalan kısıtlamaların esnekleştirilmesiyle radyo ve televizyon yayınları ile Türkçe dışında diğer dillerde eğitime somut bir biçimde erişimlerinin güvence altına alınması.

Milli Güvenlik Kurulunun işleyişinin Birliğe üye ülkelerdeki askeri işlerin sivil kontrolüne ilişkin uygulamalarla uyumlu olacak şekilde uyarlanması.

Hukuki araçların etkililiği ve bağımsızlığının güçlendirilmesi, insan hakları ve temel özgürlüklere ilişkin yasal düzenlemelerin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine uygun olarak tutarlı bir biçimde yorumlanmasının teşvik edilmesi. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarını dikkate alma zorunluluğuna uyulmasının güvence altına alınması için önlemler alınması. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişinin Avrupa normlarına uyumlaştırılması. Ara temyiz mahkemelerinin kuruluşu için hazırlık yapılması.

Cezaevi koşullarının Avrupa Birliği üye ülke standartları ile aynı seviyeye getirilmesi yönündeki çalışmalara devam edilmesi

Polis memurlarının özellikle işkence ve kötü muamele ile mücadeleye ilişkin olarak insan hakları ve modern soruşturma teknikleri konularında eğitiminin sürdürülmesi, hakim ve savcıların Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi içtihatlarının uygulanmasına ilişkin eğitimlerinin güçlendirilmesi

Bütün vatandaşların ekonomik, sosyal ve kültürel imkanlarının artırılması hedefiyle bölgesel farklılıkların azaltılmasına ilişkin global bir strateji geliştirilmesi için çabalarının sürdürülmesi; Özellikle Güneydoğu Anadolu bölgesindeki durumun iyileştirilmesi.

KISA VADE

EKONOMİK KRİTERLER

- IMF ve Dünya Bankasıyla yapılan anlaşmaya dayalı olarak halen uygulanan enflasyonla mücadele ve yapısal reform programının sürdürülmesi, özellikle kamu harcamalarının kontrol altına alınması.

- Şeffaflık ve gözetimi güvence altına almayı amaçlayan mali sektör reformunun süratle uygulamaya koyulması.

- Piyasa düzenleyici kurumların tarafsızlığının temin edilmesi.
- Tarım reformunun sürdürülmesi.

- Sosyal etkileri de dikkate alınarak, kamu işletmelerinin özelleştirilmesinin sürdürülmesi.

- Özellikle şeker ve tütün alanlarında, piyasa serbestleştirilmesinin sürdürülmesi.

- Doğrudan yabancı yatırım akışının kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi.

- Özellikle Katılım Öncesi Mali Denetim usulleri çerçevesinde, makro ekonomik istikrar ve tahmin edilebilirliği sağlamaya ve yapısal reformların uygulanmasına yönelik uygun önlemlere vurgu yaparak, AB ile ekonomik diyaloğun güçlendirilmesi.

TAM ÜYELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİNİ ÜSTLENEBİLME KAPASİTESİ

Malların serbest dolaşımı

- Ticaretin önündeki teknik ve idari engellerin kaldırılması. Avrupa standartlarının uyum ve uygulamasının hızlandırılması. Etkili bir pazar içi denetimin ve malların serbest dolaşımının, iç pazar mevzuatına uygun olarak temin edilmesi.

- Belgelendirme ve uygunluk değerlendirmesi ve işaretlemesi uygulamalarına, Yeni ve Global Yaklaşım direktiflerine uygun şekilde başlanması; mevcut piyasa denetimi ve uygunluk değerlendirmesi yapılarının ekipman ve eğitim yoluyla güçlendirilmesi ve idari altyapı oluşturulması; uyumlaştırılmamış sektörlerde karşılıklı tanıma çalışmalarının tamamlanması.

- Uyumlaştırılmamış alanlar hakkında, karşılıklı tanıma ve mevzuat uyumuna ilişkin çalışmaların tamamlanması (AT ve ilgili yasal araçların 28 ila 30 Maddeleri)

- Standardizasyon, belgelendirme ve piyasa gözetimine ilişkin işlevlerin ayrıştırılması için etkili bir metroloji altyapısının oluşturulması ve Türk Standartları Enstitüsünün yeniden yapılandırılması.

- Kamu ihalesi mevzuatının AB müktesebatı ile uyumunun tamamlanması.

- Yeni Kamu İhale Kanununun uygulanması ve izlenmesi için Kamu İhalesi Kurumunun kapasitesinin artırılması.

Hizmetlerin serbest dolaşımı

- Yerleşme hakkı ve hizmet sunma özgürlüğüne ilişkin AT Antlaşması hükümleri karşısındaki potansiyel engellerin belirlenmesi ve kaldırılması.

- Bilgi toplumunda hizmet sunulmasına ilişkin AB mevzuatına uyumun sağlanması.

- Mali hizmetlerde mevzuat uyumunun tamamlanması ve denetim organlarının bağımsızlıklarını da sağlayacak şekilde denetim yapılarının ve uygulamanın güçlendirilmesi.

- AB bankacılık ve sigortacılık mevzuatı ile uyumun tam olarak sağlanması ve sigortacılık denetim kurumunun oluşturulması.

- Kişisel verilerin korunmasına ilişkin müktesebata uyumun sağlanması.

Sermayenin serbest dolaşımı

- Türkiye'deki tüm ekonomik sektörlerde (AB'den gelen) yabancı yatırımlara yönelik tüm sınırlamaların kaldırılması.

Şirketler hukuku

- Şirket ve muhasebe mevzuatının AB müktesebatına uyumunun tamamlanması.

- İlaçlara ilişkin Fikri Mülkiyet Hakları mevzuatını kapsayan fikri ve sınai mülkiyet haklarına ilişkin AB müktesebatına uyumun tamamlanması ve korsanlık ve sahtecilikle mücadelenin güçlendirilmesi.

Rekabet

- Devlet yardımlarına ilişkin AB müktesebatına uyumun sağlanması ve AT kriterlerine dayanan etkin bir devlet yardımı kontrolünün temini için ulusal devlet yardımları izleme kurumunun oluşturulması

-Tekeller ile özel ve münhasır haklara sahip teşebbüslere ilişkin mevzuatın ilgili AB müktesebatı ile uyumunun sağlanması.

- Antitröst alanındaki ikincil mevzuatta uyumun tamamlanması.

- Özellikle devlet teşebbüsleri veya özel ve münhasır haklara sahip teşebbüslere karşı antitröst alanında uygulamaya ilişkin kayıtların güçlendirilmesi.

- Rekabet ihlallerine ilişkin temyiz başvurularına son şeklin verilmesindeki gecikmelerin azaltılması.

Tarım

- Bütünleştirilmiş İdare ve Denetim Sisteminin önemli unsurlarından olan hayvan kayıt sistemlerinin oluşturulmasının tamamlanması. Ayrıca arazi parsel tanımlama sistemleri gibi diğer unsurlara ilişkin hazırlık çalışmalarına başlanması.

- AT kırsal kalkınma politikası ve orman stratejisine giriş için bir strateji hazırlanması.

- Bir veterinerlik çerçeve yasasının ve AB müktesebatı ile uyumlaştırılmış ikincil mevzuatın kabul edilmesi; ilgili idari, bilimsel, test ve denetime dair insani, teknik ve bilgi kaynaklarının güçlendirilmesi; mevzuatın uygulanmasının sağlanması; hayvan hastalıklarının ortadan kaldırılmasına yönelik çabaların, kontenjan planlaması ve izleme kapasitesinin hızlandırılması.

- Üçüncü ülkelerle, AT sistemi ile uyumlu bir Sınır Denetim Noktaları sisteminin oluşturulması ve işletilmesi için gerekli belgelerin belirlenmesi.

- Veterinerlik ve bitki sağlığına ilişkin AB müktesebatının ulusal mevzuata geçirilmesine yönelik bir programın kabul edilmesi; başta laboratuar deneyleri olmak üzere, bitkilerin korunmasına ilişkin AB müktesebatının etkin ve etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacak idari, bilimsel ve teknik yapıların güçlendirilmesi; bitki ve bitkisel ürünlerin ithalatı ve gıda işleme sanayii kuruluşlarına ilişkin yerel üretimdeki denetim düzenlemelerinin güçlendirilmesi.

Balıkçılık

- Balıkçılık idaresi, denetimi, pazarlaması ve yapısal uyuma ilişkin mevzuatın AB müktesebatına uyumunun sağlanması.

Taşımacılık

- Hava taşımacılığı dahil taşımacılık müktesebatına uyumun sağlanması ve söz konusu müktesebatın uygulanmasına yönelik bir programın kabul edilmesi.

- Kara taşımacılığı ve demir yollarının yanı sıra, deniz taşımacılığı güvenliğine ilişkin mevzuatın müktesebat ile uyumlu hale getirilmeye başlanması; özellikle deniz taşımacılığı güvenliği ve kara taşımacılığı standartlarının yürürlüğe koyulmasının ve uygulanmasının iyileştirilmesi.

- Deniz taşımacılığı için sınıflandırma gruplarının denetlenmesi ve Türkiye'nin Bayrak Devleti kaydı performansının iyileştirilmesine ilişkin bir eylem planının kabul edilmesi.

- Başta Bayrak Devleti Kontrolü olmak üzere, deniz taşımacılığı idaresinin güçlendirilmesi.

- Türk kara taşımacılığı filosunun AB standartlarına uyumuna ilişkin bir programın kabul edilmesi.

Vergilendirme

- Özellikle uygulanan oranlar, muafiyet işlemlerinin kapsamı ve vergi yapısıyla ilgili olarak tüketim vergileri ve KDV'de uyumun sürdürülmesi ve ayırımcı muameleyle sonuçlanabilecek vergi önlemlerinin kaldırılması; yeni vergi önlemlerinin İş Alanında Vergilendirmeye Yönelik Davranış Kuralları ilkelerine uygunluğunun sağlanması.

- Vergi mükelleflerinin katılımını artırma ve vergi gelirlerinin toplanmasını iyileştirme amacıyla Vergi İdaresi'nin modernize edilmesi ve güçlendirilmesi.

İstatistik

- AB standartlarıyla uyumlu yeni bir istatistik kanunun onaylanması.

- Beklemekte olan temel sınıflandırmanın (NACE, CPA, PRODCOM vb.) Devlet İstatistik Enstitüsü ve Türk istatistik sisteminin tüm kamu kurumlarınca kabul edilmesi.

- İlgili istatistik birimlerinin (KAU, LKAU, vb.) tamamen benimsenmesi.

- ESA 95'in uygulanması için Milli Muhasebe yönteminin gözden geçirilmesi.

- Başta demografik, işgücü istatistikleri, bölgesel istatistikler, iş istatistikleri (işletme kayıtları) ve tarım istatistikleri olmak üzere bütün istatistiklerin geliştirilmesi stratejisinin güçlendirilmesi.

- Personelin yeterli eğitim almasının sağlanması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi.

Sosyal politika ve istihdam

- İş hukuku, kadın ve erkeklere eşit muamele, mesleki sağlık ve güvenlik, ayırımcılıkla mücadele ve kamu sağlığı alanlarındaki AB mevzuatının iç hukuka aktarımı için bir program kabul edilmesi.

- Uyumlaştırma giderlerinin ve mevcut kamu ve özel kaynakların gerçekçi tahakkukuna dayanan yatırımların finansmanı için yıllık planların hazırlanması.

- Aktif ve bağımsız bir sosyal diyalog ortamı için gerekli unsurların sağlanması, bu çerçevede öncelikle sendikal hakların güvence altına alınması, sendikalar üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması.

- Sosyal ortakların kapasite yaratma çabalarının desteklenmesi, bu destek verilirken bağımsız sosyal diyalog ile istihdam ve sosyal politikayı hazırlama ve uygulamada gelecekte oynayacakları rolün göz önünde bulundurulması.

- Çocuk işçi sorununun çözümü için çabaların sürdürülmesi.

- Bu alandaki müktesebatın aktarılması için çalışan tüm kurumların kapasitelerinin gözden geçirilmesi.

Enerji

- Enerji alanındaki AB müktesebatına uyum için özellikle iç enerji piyasası dışındaki meseleleri kapsayan bir programın oluşturulması.

- Elektrik ve doğal gaz sektörlerindeki düzenleyici otoritenin bağımsızlığının ve etkililiğinin sağlanması; söz konusu otoriteye görevlerini etkili biçimde yerine getirmesi için gereken imkanların sağlanması.

- Elektrik ve doğal gaz direktiflerine uygun olarak rekabetçi bir enerji iç pazarının kurulmasının sağlanması.

- Enerji verimliliği konusundaki müktesebata uyumun sağlanması ve enerji tasarrufu uygulamalarının çoğaltılması.

- Türk ekonomisinin enerjiye bağımlılığını azaltacak ve yenilenebilir enerji kullanımını artıracak bir programın hazırlanıp uygulamaya koyulması.

Sanayi politikası

- Yabancı yatırımın teşviki için bir stratejinin hazırlanması ve uygulanması.

KOBİ'ler

- Avrupa Küçük İşletmeler Şartı ve Girişim ve Girişimcilik Çok Yıllı Programı çerçevesinde ulusal bir KOBİ stratejisinin oluşturulması ve uygulanması. Bu strateji KOBİ'ler için, özellikle finansman söz konusu olduğunda, iş çevresinin iyileştirilmesi hususunu içermelidir.

- KOBİ tanımının AB'deki tanım ile uyumlulaştırılması.

Eğitim, mesleki eğitim ve gençlik

- Ulusal Ajans'ın görevlerini yerine getirebilecek bir yapının kurulması, ayrıca Socrates, Leonardo da Vinci ve Geçlik programlarının uygulanması ve mali idaresi için gerekli mekanizmaların oluşturulmasına yönelik uygun tedbirlerin alınması.

Telekomünikasyon ve bilgi teknolojileri

- Kiralanmış hatlar, elektronik iletişimde veri toplanması, bağlantı ve evrensel servis, taşıyıcı seçimi ve numara taşınırlığı alanlarında tüzüklerin kabul edilmesi.

- Tarifelendirme ve lisans alanındaki mevzuatın etkili bir biçimde uygulanmasının sağlanması.

- Yeni 2002 müktesebatının aktarımı için bir program hazırlanması.

- Bağımsız düzenleyici kurumun kapasite yaratma ve icra kuvvetinin güçlendirilmesi.

- Türk mevzuatının posta servisine ilişkin müktesebata uyumlulaştırılmasına başlanması.

Kültür ve görsel-işitsel politika

- Görsel-İşitsel politikada mevzuat uyumu çalışmalarının başlatılması (özellikle "Sınırsız Televizyon" direktifi çerçevesinde) ve yeni düzenleyici çerçevenin etkili, öngörülebilir ve şeffaf bir şekilde uygulanmasının sağlanması.

Bölgesel politika ve yapısal araçların eşgüdümü

- Bir Ulusal Kalkınma Planı aracılığıyla bölgesel farklılıkların azaltılmasını amaçlayan bir ekonomik ve sosyal uyum için ulusal politika ve NUTS2 seviyesinde bölgesel kalkınma planlarının oluşturulmasına başlanması.

- Bu başlık altındaki müktesebatın uygulanmasını kolaylaştıracak yasal çerçevenin kabul edilmesi

Bu alanlarda kamu yatırımı için öncelik kriterlerini belirleyen çok yıllı bütçelendirme kurallarının oluşturulması

- Bölgesel kalkınmanın yönetimi için idari yapının güçlendirilmesi.

Çevre

- Müktesebat aktarımı için bir program kabul edilmesi.

- Müktesebat uyumlaştırılması giderlerinin ve mevcut kamu ve özel kaynaklarının gerçekçi tahakkukuna dayanan yatırımların finansmanı için bir planın hazırlanması.

- Çerçeve mevzuatın, doğanın korunmasına ilişkin mevzuatın, su kalitesine ilişkin mevzuatın, Birleştirilmiş Kirliliği Önleme Kontrol ve atık idaresine ilişkin mevzuatın aktarımı ve uygulanmasına başlanması.
- Çevresel Etki Değerlendirme direktifinin yürürlüğe koyulması ve uygulanması.

Tüketicinin korunması ve sağlık

- Başta piyasa gözetimi olmak üzere müktesebat aktarımına devam edilmesi ve etkili uygulama için altyapının oluşturulması.

- Tehlikeli ürünlerin bildirilmesi konusunda ulusal seviyede bir sistem oluşturulması ve TRAPEX ve benzer sistemler ile bu tür bildirimlerin uluslararası seviyede değişimi imkanlarından yararlanılması.

Adalet ve içişleri alanında işbirliği

- Yasa dışı göç ile mücadelenin güçlendirilmesine devam edilmesi ve Avrupa Komisyonu ile bir yeniden kabul anlaşmasının müzakere edilmesi.

- Organize suç, uyuşturucu, insan kaçakçılığı, dolandırıcılık, yolsuzluk, kara para aklanması ile mücadele alanlarında AB müktesebatına uyma, idari kapasitenin iyileştirilmesi, farklı hukuki kurumlar arasındaki işbirliğini güçlendirilmesi çerçevesinde devam edilmesi.

- Özellikle polise sorumluluk yüklenebilmesinin temin edilmesi amacıyla adalet ve içişleri kurumlarının daha ileri seviyede geliştirilmesi ve güçlendirilmesi. Hakimler de dahil olmak üzere tüm yasa uygulayıcı kurumlar arasındaki işbirliğinin güçlendirilmesi.

- AB müktesebatı ve yasadışı göçü önlemeye ilişkin örnek uygulamalar çerçevesinde etkili bir sınır idaresi için kamu yönetimi kapasitesinin artırılması.

- AB'nin Adalet ve İçişleri alanındaki örnek uygulamalarına ilişkin bilgi ve bilinçlendirme programlarının oluşturulmasına yönelik çabaların güçlendirilmesi.

Gümrük Birliği

- Serbest bölgeler mevzuatının uyumlaştırılması ve yeni Gümrük Kanunu ve uygulama hükümlerinin yürürlüğe koyulmasının sağlanması.

- Gümrük idarelerinin yürütme ve uygulamaya yönelik kapasitelerinin güçlendirilmesi.

- Müktesebat uyumu ve 1/95 sayılı Kararın dolandırıcılıkla mücadele soruşturmalarına hükümlerine uyumla ilgili tam idari işbirliğinin sağlanması.

- Ticari nitelikli devlet tekellerinin, Türkiye ile AB üye ülkeleri arasında mal ticaretinde ayırımcılık yapılmamasını sağlayacak şekilde düzenlenmesi.

- Hizmetler ve Kamu alımları alanlarında yeni müzakere turlarının başlatılması.

- Ticaret politikasının Topluluk politikasına uyumlaştırılmasına paralel olarak GSP de dahil olmak üzere menşe kurallarının AB tercihli rejimleriyle uyumlaştırılması.

Dış ilişkiler

- GSP'de dahil olmak üzere AB tercihli rejimlerine uyum sağlamak suretiyle AB Ortak Ticaret Politikasına tam uyumun gerçekleştirilmesi.

-Gümrük Birliği Kararında öngörüldüğü şekilde, üçüncü Ülkelerle Serbest Ticaret Anlaşmalarının sonuçlandırılması.

Mali kontrol

- AB uygulaması ve uluslararası kontrol ve denetim standartlarına uygun olarak kamu iç mali kontrol mevzuatının kabul edilmesi.

- Düzensizliklere ve katılım öncesi yardımı olumsuz etkileyen sahtekarlık vakaları şüphelerine yönelik muameleler için idari kapasitenin güçlendirilmesi.

Mali ve bütçesel hükümler

- Topluluk katılım öncesi fonlarının yönetimi için ademi merkeziyetçi bir uygulama kurulması.

- Maliye Bakanlığı tarafından yayınlanan yeni bütçe kanunu düzeninin, bütçe, bütçe dışı fonlar ve döner sermaye dahil olmak üzere 2004 bütçesi için bütün kamu kurumlarına uygulanması.

PROGRAMLAMA

Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen önceliklere yönelik mali yardım, Türkiye'ye katılım öncesi mali yardımı düzenleyen 2500/2001 sayılı Konseyi Tüzüğünün 8. maddesindeki süreç uyarınca, Komisyon tarafından alınan yıllık finansman kararları ile sağlanacaktır. Finansman kararlarının ardından Türkiye ile finansman zaptı imzalanacaktır.

Uluslararası Finans Kurumlarının Rolü

Türkiye Avrupa Yatırım Bankası'nın (AYB) yardımlarından ciddi anlamda yararlanmakta olan bir ülkedir. Türkiye AYB'nin sağladığı beş değişik kredi yetkisi ve imkanından faydalanabilmektedir.

KOŞUL

Katılım öncesi enstrümanlar çerçevesindeki projelerin desteklenmesi ile ilgili Topluluk yardımı, Türkiye'nin Ortaklık Anlaşması, Gümrük Birliği ve Türkiye – AB Ortaklık Konseyi'nin ilgili kararlarına uymasına bağlıdır.

İZLEME

Katılım Ortaklığı Belgesi'nin uygulanması, Ortaklık Anlaşması çerçevesinde izlenecektir.

KAYNAKÇA

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği (Representation of the European Commission to Turkey), http://www.deltur.cec.eu.int/main-t.html, Avrupa Birliği Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (ABADM)

Avrupa Komisyonu Türkiye Temsilciliği, www. basbakanlik. gov. tr/dib/ab.bulteni

Güncel Avrupa Dergisi

http://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/kpk/trabils.htm,09.05.2003.

http://www.dtm.gov.tr/ab/SonGelismeler/KOPENHAGSONUCLARI.doc,09.05.2003.

http://www.euturkey.org.tr/uploads/files/kob2003_tr.htm.27.03.2003.

http://www.foreigntrade.gov.tr/

http://www.anap.org.tr

http://www.deltur.cec.eu.int/main-t.html

http://www.europa.eu.int/

http://www.europtr.org.tr

http://www.mfa.gov.tr/

İKV, **Avrupa Birliği Oluşumunda Türkiye'nin Yeri ve Dayanışma İlkesi**, İKV Yayınları, No: 128, İstanbul, Eylül 1994.

KARLUK, Rıdvan, "Dünya Ekonomisinde Küreselleşme Bölgeselleşme Eğilimleri ve Gümrük Birliği Bölgesel Ekonomik Gelişmeler," **Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye**, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık, 1995.

KARLUK, Rıdvan, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, 2.Baskı, Beta A.Ş., Eskişehir, Ekim 1994.

KARLUK, Rıdvan, **Gümrük Birliği Dönemecinde Türkiye**, Turhan Kitabevi Yayınları, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:8, Ankara, 1997.

KILIÇ, Ramazan, **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği (Ekonomik Entegrasyon ve Gümrük Birlikleri Teorisi)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.

Ramazan KILIÇ, "Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci ve Türkiye", (Yayın aşamasında).

ÇEVRESEL DÜZENLEMELERİN DIŞ TİCARET VE REKABET GÜCÜ ÜZERİNE ETKİSİ

Ekrem Gül[*]
Aykut EKİNCİ

ÖZET

Çevre sorunlarının çözümüne yönelik olarak geliştirilen çevresel düzenlemeler firmaların üretim maliyetleri ve rekabet güçleri üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Diğer taraftan, çevre dostu ürünler üretip sunan firmalar ulusal ve uluslar arası piyasalarda yeni bir rekabet gücü kazanırlar. Bu çalışmada çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerindeki etkileri araştırılmış olup, olumlu ve olumsuz etkiler karşılaştırmalı olarak tartışılmıştır.

ABSTRACT

Regulations have developed for environmental problems affecting the production costs of firms and competitiveness. On the other hand, firms gain a new competitive advantage in both local and international markets by producing environment-friendly products. In this study, both negative and positive impacts of environmental regulations' role is comparatively discussed on the competitiveness of the firms.

GİRİŞ

Çevre sorunlarının yerel ve ulusallıktan çıkarak uluslararası bir boyut kazanması ve bu sorunların uluslararası topluluğun gündemine girmesi, uluslararası çevre yönetimini de beraberinde getirmiştir. İklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik, ozon tabakasındaki incelme, bazı türlerin neslinin tükenmesi, sınırlar ötesi çevre kirliliği(hava, su kirliliği vb. gibi), okyanus kaynaklarındaki bozulma, ormanların yok olması, çölleşme vb. gibi çevresel sorunlar uluslararası konular haline dönüşmüştür. Bunun sonucunda, bu konulara ilişkin bir çok uluslararası anlaşma yapılmış ve bu anlaşmalar ulusal düzenlemelere dönüştürülerek sorunların çözülmesi hedeflenmiştir. Günümüzde çevresel düzenlemeler, bir çok ülkede yasal sistemin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu düzenlemeler, çevre politikasının çeşitli yaklaşımları çerçevesinde geliştirilmiş olan emisyon standartları, ürün standartları, çevresel kalite standartları, ürün işleme standartları, gözlemleme ve raporlama, paketleme ve etiketleme standartları gibi düzenlemeler ile çevresel vergi ve harçlar, sübvansiyonlar ve ticaret izinleri gibi piyasa mekanizmasına dayalı iktisadi düzenlemelerden oluşur.

Diğer taraftan ticari düzenlemeler, iktisadi baskıların doğuracağı çevresel sonuçları göz ardı ederek ekolojik problemlerin çözümüne yönelik ulusal ve uluslararası çabaları önemli ölçüde zayıflatmaktadır. Örneğin dünyanın bir çok bölgesinde, doğal kaynakların hangi ölçekte ve özellikte

[*]Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi Bilecik İİBF Öğretim Üyesi.

kullanılacağı veya istismarı ticaret tarafından belirlenmektedir. Bu durum özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla geçerlidir. Zira bu ülkelerde, Gayrisafi Milli Hasıla(GSMH)'nın %50'si veya daha fazlası temel hammadde ve doğal kaynak ihracatına dayanır. Bunun yanısıra, çevresel düzenlemelerin yetersiz olduğu ülkelerde çevreyi dikkate almayan üretim süreçlerinin çevre üzerinde doğuracağı olumsuz baskı bir taraftan çevre tahribatını arttırırken, diğer taraftan bu ülkelere uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğü kazandırabilmektedir. Bu ve benzeri nedenler, son zamanlarda, çevre ve dış ticaret ilişkisi üzerinde tartışmaların yoğunlaşmasına yol açmıştır.

Çevre koruma ile uluslararası ticaret arasındaki potansiyel çatışma gün geçtikçe artış göstermektedir. 1970'li yıllardan itibaren, ulusal çevre düzenlemeleri ile uluslararası çevre anlaşmalarının sayısında hızlı bir artış olmuştur. Diğer taraftan, aynı dönemde uluslararası ticaret ve yatırımlar da hızla artmıştır. Ancak, söz konusu bu iki gelişme birbirinden bağımsız olarak gerçekleşmiştir. Zira geliştirilen uluslararası ticaret kuralları uygulamaya konulduğunda, çevre sorunları global ölçekte bir sorun olarak ele alınmamaktaydı. Bu nedenle, çevresel yasa ve anlaşmaların bir çoğu mevcut ticaret kuralları ile uyum sağlayamamaktadır.

Kısaca özetlersek, çevre ve dış ticaret tartışmasının oluşumu temelde üç nedene dayanmaktadır. Bunlar; çevresel kaygılar, çevresel düzenlemelerin ülkelerin uluslararası piyasalardaki rekabet gücü üzerindeki etkisi ve uluslararası çevre yönetimi ile ticaret sisteminin birbirinden bağımsız olarak farklı mecralarda gelişmiş olmasıdır. Bu çalışmada, çevresel düzenlemelerin firmaların veya ülkelerin rekabet gücü üzerindeki etkileri ve bunun uluslararası ticaret açısından yaratacağı sonuçlar ele alınarak, bu konuyla ilgili temel kavramlara ve uluslararası yaklaşımlara açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

1. Çevresel Düzenlemeler ve Rekabet Gücü

Genel olarak, ulusal boyuttaki çevresel sorunların çözümünde kullanılacak politika seçenekleri de tamamen ulusal bir nitelik taşır. Söz konusu politika seçeneklerinin oluşturulması çeşitli düşünsel temellere dayanır. Örneğin bir devlet, mevcut çevresel bozulmanın giderilmesi maliyetini uzun dönemli bir temizleme maliyeti ile kıyaslayarak politika seçenekleri oluşturabilir. Bunun yanısıra bir ülke, uluslararası bir anlaşmaya taraf olmasının gereği olarak çevrenin korunmasına yönelik bazı çevresel standartları geliştirebilir.[1] Sonuçta, çevrenin korunmasına yönelik olarak geliştirilen ulusal düzenlemeler hangi türden olursa olsun, o ülkenin toplumsal öncelikleri esas alınarak oluşturulur. Buradaki toplumsal

[1] GATT Secretariat, "Trade and Environment", **International Trade 1990-1991**, Geneva, General Agreement on Tariffs and Trade, (Çevrimiçi) http://www.wto.org/trade_environment /html, 2 Mart 2000, s.12.

öncelikler, çevre kalitesinin yükseltilmesi, gelir düzeyinin arttırılması vb. gibi önceliklerdir.

Kamu otoriteleri, üretim ve tüketim faaliyetleri sonucu oluşan çevresel kirlenmeyi önlemek için yurt içinde tüketilen mal ve hizmetlere yönelik olarak sağlık, güvenlik ve çevre koruma gibi bir takım standartlar geliştirebilir. Kamu otoriteleri, kendi toplumsal öncelikleri açısından yapmış oldukları risk değerlemesi ve bu doğrultuda oluşturulan risk yönetimi çerçevesinde söz konusu standartları geliştirir. Bu bağlamda, ulusal sınırları aşmayan çevresel sorunların çözümünde uygulanacak politika seçenekleri de ulusal olmak durumundadır.[2] Diğer taraftan, sınırları aşmayan çevresel sorunlar ve buna yönelik politika seçenekleri ulusal bir karakterde olmasına rağmen, uluslararası konular haline gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkması temelde iki nedene dayanır. Bunlardan birincisi, bazı ülkelerin nüfuzunu kullanarak kendi çevresel önceliklerini başka ülkelere de kabul ettirmeye çalışması, ikincisi ise firmaların uluslararası rekabet gücüne yönelik endişelerdir.[3] Aşağıda, çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerindeki etkisi mikro ve makro ekonomik yaklaşımlarla ayrı ayrı ele alınıp incelenecektir.

1.1. Mikro-Ekonomik Yaklaşım

Çevre politikasının araçları olarak çevreyi korumak için geliştirilen çeşitli çevresel düzenlemeler(kirlilik standartları, çevresel vergi ve harçlar, sübvansiyonlar, eko-etiketleme vb. gibi) iktisadi etkileri de beraberinde getirir. Ancak, söz konusu bu etki ekonominin tüm sektörlerinde aynı düzeyde hissedilmez. Zira, ekonomideki sektörlerin yarattığı çevresel kirlilik ürettikleri mal ve hizmet türlerine göre farklılıklar gösterir. Hatta bu farklılık aynı sektörde faaliyet gösteren firmalar düzeyinde de oluşabilir. Bu nedenle, çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde doğuracağı etki mikro-ekonomik bir yaklaşımla sektör ve firma düzeyinde incelenecektir.

Teorik olarak, çevresel düzenlemelerin rekabet gücü ve ticaret üzerindeki etkisi bu düzenlemelerin üretim maliyetlerini değiştirmesi sonucu ortaya çıkar. Zira, firmalar söz konusu düzenlemeler gereği, yaratmış oldukları çevresel kirliliği önlemek için bir takım kontrol maliyetlerine katlanmak zorunda kalırlar. Dolayısıyla, firmaların üretim maliyetleri artar.[4] Örneğin, üretimden kaynaklanan kirlilik dolayısıyla kamu otoritesinin uygulamış olduğu çevresel vergi ve harçlar ya da uygulanan kirlilik standartları gereği yapılması zorunlu olan arıtma tesisleri birer maliyet

---

[2] Mick Common, "Environmental Policy and International Competitiveness", **Environmental Economics Seminar Series**, 1996, (Çevrimiçi) http://www.environmet.gov.au, 16 Mayıs 2000, ss.3-4.

[3] GATT Secretariat, a.g.e., s.12.

[4] Barry Krissoff ve diğerleri, **Exploring Linkages Among Agriculture, Trade and the Environment**, U.S.A, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Agricultural Economic Report No:738, May 1996, s.7.

unsurudur. Ancak, çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde yaratmış olduğu etkiler söz konusu düzenlemelerin uygulandığı ülkedeki sıkılığına veya gevşekliğine ve uygulanan düzenlemelerin türlerine göre farklılıklar gösterir. Örneğin, çevresel düzenlemelerin sıkı olduğu ülkelerde firmaların kirliliği kontrol maliyeti yüksek iken, bu düzenlemelerin gevşek olduğu veya hiç olmadığı ülkelerde bu maliyetler düşüktür veya hiç yoktur. Düzenlemelerin türü açısından ele aldığımızda, çevresel vergi ve harçlar firmaların üretim maliyetleri üzerinde arttırıcı bir etki yaratırken, sübvansiyonlar azaltıcı bir etki yaratır.

Çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerindeki olumsuz etkisi belirli kirlilik-yoğun sektörler ile doğal kaynakların işletildiği sektörlerde diğer sektörlere nazaran daha fazla hissedilir. Bu sektörlerin başında kimya, madencilik, petrol rafinerisi, selüloz ve kağıt, petro-kimya, asbest, bakır ve demir-çelik, çimento gibi sektörler gelir. 1992 yılında ABD'de yapılan bir araştırmaya göre, bu sektörlerde çevresel düzenlemelere uyum maliyeti toplam maliyetlerin %3-%5'ine yaklaşırken, bazı sektörlerde yatırımlar içerisinde yer alan çevresel maliyetler toplam yatırımların %20'sine ulaşmaktadır.[5] Çevresel düzenlemelerin sektörlerin rekabet gücü üzerinde doğurduğu bu olumsuz etki özellikle diğer alanlarda da(emek, sermaye ve teknoloji gibi) zayıf olan marjinal firmalarca daha fazla hissedilir.[6]

Çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde yarattığı olumsuz etkilere karşıt bazı olumlu etkiler de doğurduğu ileri sürülmektedir. Genel olarak kirlilik ve çevresel kaynaklardaki bozulma, kaynakların etkin kullanılmadığını ve ekonomik değeri olan atıkların varlığını ifade eder. Bu durumda çevresel düzenlemeler firmaları, kaynakları daha etkin kullanabilecek üretim metodları geliştirmeye teşvik ederek maliyetlerin düşmesine yol açar.

Çevresel düzenlemelerin, firmaların rekabet gücü üzerinde doğurduğu olumlu etkiler genel olarak şu şekilde sıralanabilir:[7] 1) Teknolojik yenilikleri teşvik etmesi 2) Verimlilik artışı 3) Öncülük etme avantajı 4) "Çevre-dostu" imajı kazandırarak rekabet ve pazarlama gücü sağlaması 5) Kaynak kullanımında etkinliği arttırarak maliyet avantajı sağlaması. Örneğin Japonya'da, enerji kullanımı ve kirlilik düzeyini düşürmeye yönelik çevresel düzenlemelerin firmalar üzerinde yarattığı baskı, üretici firmaları daha az hammadde ve enerji kullanarak üretim yapmaya zorlamaktadır. Bu durum, firmalara maliyet avantajı sağlayarak

---

[5] Office of Technology Assessment, **Trade and Environment**, Washington D.C, U.S. Congress May 1992, s.98.

[6] OECD, **Environmental Policies and Industrial Competitiveness**, Paris, OECD, OCDE/GD(93)83, January 1993, s.5.

[7] C.D. Jubb, "International Competitiveness and Environmental Regulation: distinguishing fact from fiction", **Environmental Economics Seminar Series**, 1996, (Çevrimiçi) http://www.environment. gov.au, 16 Mayıs 2000, s.5.

uluslararası piyasalarda Japon ürünlerinin rekabet gücünü arttırmaktadır.[8] Diğer taraftan, çevresel düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde doğuracağı olumlu etkilerin ekonominin bütün sektörlerinde hissedileceği, buna karşılık olumsuz etkilerin ekonominin belirli sektörlerinde ortaya çıkacağı ileri sürülmektedir. Bunun yanısıra, negatif rekabetçi etki kısa dönemli bir olgu iken, çevresel düzenlemelerin doğurduğu olumlu etkiler uzun dönemde ortaya çıkar.

Bazı sektörlerde, çevresel düzenlemelerin doğuracağı olumlu rekabetçi etkinin ortaya çıkmasını engelleyen çeşitli faktörler vardır. Örneğin, temel tarımsal ürünler ve doğal kaynak sektörlerinin rekabet yapısı temelde nispi fiyatlara dayanır. Bu nedenle, bu sektörlerdeki firmaların çevresel maliyetleri içselleştirerek rekabet gücü kazanması oldukça zordur. Ayrıca bu sektörler diğer ülkelerde uygulanan eko-etiketleme, eko-paketleme, yeniden kullanılabilirlik gibi potansiyel olarak tarife dışı engel oluşturan uygulamalardan da oldukça etkilenmektedirler.[9]

Kısaca özetlersek, çevresel düzenlemelerin sıkı olması özellikle kirlilik-yoğun sektörlerde(çimento, demir-çelik, kimya, selüloz ve kağıt vb. gibi) firmalar üzerinde olumsuz bir rekabetçi etki yaratır. Dolayısıyla, diğer ülkelerdeki çevresel düzenlemelerin nispi olarak gevşek veya düşük düzeyde olması aynı sektörde faaliyet gösteren yabancı rakiplere uluslararası piyasalarda rekabetçi bir üstünlük kazandırır. Diğer taraftan olumlu etkileri dikkate aldığımızda, özellikle uzun dönemde firmaların rekabet gücünün olumlu yönde etkilenebileceği söylenebilir.[10] Ancak, söz konusu düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde yaratacağı olumlu veya olumsuz net etki sektörlere göre değişmekte olup çeşitli faktörlere dayanır. Bu faktörler şunlardır:[11]

1) Çevresel Maliyetler: Rekabetçi etki, firmaların üretim faaliyetlerinin türüne ve faaliyet alanına göre ortaya çıkan negatif dışsallıklara(kirlilik düzeyi, atık miktarı, çevresel değerlerde yarattığı bozulma gibi.) ve toplam yatırımlar içerisinde çevre koruma maliyetlerinin payına göre değişir.

2) Çevresel Olmayan Faktörler: Sektörlerin veya firmaların emek, sermaye ve teknoloji gibi çevresel olmayan alanlarda zayıf veya kuvvetli olmasına bağlı olarak rekabetçi etki de değişiklik gösterir.

---

[8] Yoichi Nishijima, **Internalization of Environmental Cost and Industry Competitiveness**, Paris, OECD Workshop on Environmental Policies and Industrial Competitiveness, January 1993, s.8.

[9] Antonie Pierre, **Industrial Competitiveness, Trade and the Environment in Canada**, Paris, OECD Workshop on Environmental Policies and Industrial Competitiveness, January 1993, s.18.

[10] Jubb, a.g.e., s.7.

[11] OECD, **Environmental Policies and Industrial Competitiveness**, ss.5-6.

3) Sektör Türü: Rekabetçi etki, sektörlerin üretim faaliyetlerinde çevresel düzenlemelerin kamçıladığı teknolojik gelişmelerden yararlanıp yararlanmamasına göre değişir.

4) Ürün Farklılaştırması: Sektörlerin ve firmaların rekabet gücünü etkileyen diğer bir faktör de ürün farklılaştırmasıdır. Sektörün rekabet gücü temelde fiyatlara dayanmıyorsa, firmalar çevre-dostu ürünler üretmek suretiyle pazarlama ve dolayısıyla rekabet gücü kazanabilirler.

5) Uluslararası Rekabet: Rekabetçi etki, sektörlerdeki uluslararası rekabetin boyutu ve içeriğine göre ve sektörün temelde global piyasalara ya da yerel piyasalara yönelmesine göre değişir.

6) Firmanın Büyüklüğü: Çevresel düzenlemelerin doğurduğu rekabetçi etki firmanın büyüklüğüne, üretimde ölçek ekonomilerinin varlığına ve çevresel destekleme yatırımlarında finansal ve teknik kaynakların varlığına göre değişir.

7) Sermayenin Devir Hızı: Rekabetçi etki, sektördeki sermaye devir hızına ve yüksek oranda çevresel maliyetlere katlanılıp katlanılmamasına göre değişir.

1.2. Makro-Ekonomik Yaklaşım

Çevre sorunlarının toplumların gündemine girmesiyle birlikte ortaya çıkan çevresel düzenlemeler yarattıkları etkiler bakımından önemli iktisadi sonuçlar doğurmaktadır. Bu etkilerin en başta geleni ise, söz konusu çevresel düzenlemelerin ülke ekonomisinin uluslararası piyasalardaki rekabet gücü ve dış ticareti üzerinde doğurduğu sonuçlardır. Çevresel düzenlemelerin sıkı olduğu ülkelerdeki üreticiler, bu düzenlemelerin uluslararası piyasalarda rekabet güçleri üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ileri sürmektedirler. Buna karşılık, çevresel düzenlemelerin yetersiz veya gevşek olduğu ülkeler söz konusu düzenlemelerin birer tarife-dışı engele dönüşerek dış ticaretleri üzerinde olumsuz etkiler yaratacağını ileri sürmektedirler.

Diğer taraftan, globalleşme sürecinin ülkeler arasındaki "iktisadi mesafeyi" azaltması, ulusal ve uluslararası piyasalarda yoğun bir rekabetin yaşanmasına yol açmaktadır. Bir tarafta ülkeye ithal edilen ürünlerle yoğun bir rekabete girmek zorunda kalan firmalar, diğer taraftan uluslararası piyasalarda ihracat için rekabet etmektedirler.[12] Bu durumda, çevresel düzenlemeler ülkeler ve firmalar açısından büyük bir önem kazanmaktadır. Zira, söz konusu düzenlemeler üretim maliyetleri ve pazarlama gücü üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır.

Çevresel düzenlemelerin uluslararası rekabet gücü üzerinde doğurduğu etkiler konusunda iki farklı görüş vardır. Bunlardan ilkine göre, sıkılaştırılmış çevresel düzenlemeler endüstrileri daha etkin ve rekabetçi bir yapıya zorlayarak rekabet güçlerinin artmasına yol açar. Çevresel düzenlemelerin sıkı olması özellikle uzun dönemde araştırma ve geliştirme

[12] Pierre, a.g.e., s.22.

faaliyetlerinin artmasına ve dolayısıyla yeni teknolojilerin geliştirilmesine yol açar.[13] Geliştirilen yeni teknolojiler ve kaynak kullanımında etkinliğin artması(hammadde ve enerji kullanımı gibi.) endüstrilere maliyet avantajı sağlayarak uluslararası piyasalardaki rekabet güçlerini arttırır. Bunun dışında, üretilen malların "çevre-dostu" imajına sahip olması uluslararası piyasalardaki pazarlama gücünü yükseltir. Sonuçta, sıkılaştırılmış çevresel düzenlemeler özellikle uzun dönemde ülkenin uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü arttırır. Diğer taraftan, yüksek çevresel standartlara sahip ülkelerde çevre korumaya yönelik mal ve hizmet sektörleri de gelişir. Bu nedenledir ki ABD, Almanya ve Japonya gibi ülkeler nispi olarak daha sıkı çevresel standartlara sahip olduğu için söz konusu mal ve hizmetlerin üretiminde ve ihracatında dünyadaki en büyük ülkelerin başında gelir.[14]

İkinci ve karşıt görüşe göre, çevresel düzenlemelerin sıkı olduğu ülkelerde bu düzenlemelerin üretim maliyetlerini arttırmasından dolayı yerli firmaların uluslararası piyasalardaki rekabet güçleri azalır. Bu durumda, özellikle kirlilik-yoğun sektörlerde(çimento, demir-çelik, madencilik, asbest, selüloz ve kağıt, bazı kimya sektörleri vb. gibi) rekabet edemeyen firmalar çevresel düzenlemelerin gevşek olduğu veya hiç olmadığı ülkelere kayar. Böylece, yüksek çevresel standartların olduğu ülkeden düşük veya gevşek standartlara sahip ülkelere doğru bir sermaye transferi gerçekleşir.[15] 1993 yılında Palmer ve Simpson'un ABD hakkında yapmış olduğu araştırma bu görüşü teyid eder niteliktedir. Bu araştırmaya göre, ABD rakip ülkelere göre daha yüksek çevresel standartlar uygulaması durumunda ABD firmalarının aynı endüstride, çevresel düzenlemelerin düşük veya gevşek olduğu ülkelerdeki rakip firmalara göre maliyetleri artar ve karları düşer. Dolayısıyla, bu endüstrilerde üretim ve istihdam azalır. Sonuç olarak ABD, bir taraftan bu ürünlerin ithalatçısı olurken diğer taraftan bu sektörlerdeki istihdamı, karı ve çevresel kirliliği standartların düşük olduğu ülkeye ihraç etmiş olur. Bu araştırmaya göre, ABD'de firmaların çevresel kontrol maliyetleri %1 oranında arttığında 1991 yılı itibariyle 101 milyar dolar olan dış ticaret açığının 8.6 milyar dolar artacağı hesaplanmıştır.[16] Bu bağlamda, düşük veya gevşek çevresel standartların bir tür "gizli sübvansiyon" veya "ekolojik damping" olduğu ileri sürülmektedir. Ancak, direkt sermaye yatırımlarının bir ülkeden başka bir ülkeye transferinde çevresel standartların dışında nitelikli iş gücünün varlığı, ücret düzeyleri, alt yapı durumu, ulaşım maliyetleri, ülke riski vb. gibi faktörler de etkili olur.

---

[13] Jubb, a.g.e., s.4.
[14] Office of Technology Assessment, a.g.e., s.65.
[15] Patrick Low, Alexander Yeats, **Do "Dirty" Industries Migrate?**, Washinton D.C, World Bank Discussion Papers No:159, 1992, s.18.
[16] K. Palmer, L. Simpson, "Environmental Policy as Industrial Policy", **Resources**, No:112, Summer 1993, ss.17-18.

Bununla birlikte, çevresel düzenlemelerin düşük veya gevşek olduğu bir çok ülkede ücret düzeyleri ile işgücü sağlığı ve güvenliğine ilişkin düzenlemeler de düşük düzeyde olduğu için üretim maliyetleri daha da düşer. Bu nedenledir ki, özellikle kirlilik-yoğun endüstriler ve doğal kaynak işletmeciliğine ilişkin sektörlerde gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere doğru bir direkt yabancı sermaye akımı mevcuttur.[17]

Kısaca özetlersek, çevresel düzenlemelerin rekabet gücüne etkisi farklı yaklaşımlarla ele alındığında farklı sonuçlar doğurmakla birlikte, bir ülkenin rekabet gücünü belirleyen iyi eğitilmiş işgücü, mevcut sermaye kapasitesi, teknoloji düzeyi, vb. gibi faktörler arasında önemli bir unsur olarak yer aldığı söylenebilir.

2. Çevresel Düzenlemeler ve Dış Ticaret

Kamu otoriteleri veya ulusal ve uluslararası özel kuruluşlarca geliştirilen çeşitli çevresel düzenlemelerin, ticareti genel olarak üç yönde etkileyebileceği söylenebilir. Bunlardan birincisi, devletlerin çevresel düzenlemelere dayalı olarak uygulamış oldukları "ithalat kısıtlamaları"dır. Yabancı ülkeler, çevresel gerekçelere dayanarak yurt içinde üretilen ürünlere uygulamış oldukları çeşitli kısıtlamaları ithal edilen ürünlere de uygulayabilirler. Böylece, ithalata kısıtlama veya yasaklama getirebilirler. Genel olarak WTO kuralları, ürünün üretim biçimine dayalı kısıtlamalara izin vermemekle birlikte, ürünün özelliklerine dayalı ticari kısıtlamalara izin verebilmektedir.[18] Ülkeler, uluslararası ticarette kendi ulusal paketleme ve etiketleme kurallarına, GATT sisteminde yer alan SPS Anlaşması'na ve GATT'ın 20. Maddesinin (b) ve (g) fıkralarına dayalı olarak ithalata çeşitli kısıtlamalar veya yasaklamalar (karantina zorunluluğu, miktar kısıtlaması, vb. gibi) getirebilirler. ABD' nin deniz kaplumbağalarını korumaya yönelik olarak yürürlüğe koyduğu ulusal yasaları gereği, bu yasalarla uyumlu olmayan ülkelerden karides ithalatına yasaklama getirmesi çevresel kaynaklı ticari engele örnek olarak verilebilir.

İkinci tür etki ise, tüketicilerin taşıdığı çevresel kaygılar sonucu oluşan "piyasa baskısı"dır. Yabancı ülkelerdeki tüketicilerin, yerel ve global ölçekteki çevresel sorunlar karşısında yüksek bir çevre bilincine ulaşması, bu ülkelere ihracat yapan firmaları çevre-dostu ürünler satmaya zorlayabilir. Bu durumda, ihracatçı firmalar sattıkları ürünün çevre-dostu olduğunu gösterebilmek için eko-etiketleme ve ISO 14000 serisi gibi gönüllülük esasına dayalı çevresel standartlara uymak zorunda kalırlar. Aksi takdirde, bu firmalar söz konusu piyasalardaki pazar paylarını kaybedebilir. Bunun dışında, özellikle gelişmiş ülke piyasalarında, kamu alımlarının ISO 14000

[17] Mark Jickling, **Offshore Manufacturing: Why U.S. Firms Go Abroad**, Washington D.C, Congressional Research Service, Report No: 92-438 E, May 18, 1992, s.48.
[18] Kerr ve diğerleri, a.g.e., s.17.

serisi ve eko-etiketleme gibi standartlara dayalı olarak yapılması ve bu alımların o ülkenin GSMH'nın %10-15 oranında gerçekleşmesi yerli ve yabancı firmalar üzerinde önemli bir piyasa baskısı oluşturur. Diğer taraftan, çevre-dostu olmayan veya çevreye zarar veren ürünlere karşı çevreci gruplar ile tüketici gruplarının yürütmüş olduğu kampanyalar ve boykotlar piyasa baskısının diğer bir örneğidir.[19] Böylece, çevresel kaygılar sonucu oluşan piyasa baskısı ürünün arz zincirini de etkilemiş olur. Diğer bir ifadeyle, söz konusu piyasa baskısı firmaları çevre-dostu olmaya yöneltir.

Çevresel düzenlemelerin doğurduğu ticari etkilerin üçüncüsü ise, bu düzenlemelerin firmalara yarattığı "fırsatlar"dır. Üretim ve tüketimde, gerek çevresel düzenlemeler ve gerekse piyasa baskısı sonucu oluşan "yeşilcilik" firmalara yeni fırsatları da beraberinde getirmektedir. Firmalar, üretim süreçlerinde ve ürettikleri ürünlerde çevresel düzenlemelerin gerektirdiği şartları uygulamaları durumunda (eko-etiketleme, ISO 14000 serisi, eko-paketleme, vb. gibi) uluslararası piyasalarda oluşan "yeşil pazarlar"da önemli bir ticari avantaj yakalarlar. Özellikle, tüketici tercihlerinin çevre-dostu ürünlere yöneldiği ve kamu alımlarında çevresel kriterlerin uygulandığı gelişmiş ülke piyasalarında, bu ülkelerde kabul gören çevresel standartlara uygun ürünler sunan yabancı firmalar önemli bir pazarlama gücü elde ederler. 1996 yılında Avrupa Birliği düzeyinde tüketiciler üzerinde yapılan bir araştırmada, tüketicilerin %67'sinin fiyatı daha yüksek olsa da çevre-dostu ürünleri diğer ürünlere tercih ettiği gözlenmiştir.[20] Bu araştırma göstermektedir ki, tüketici tercihlerinin çevre-dostu ürünlere yönelmiş olması bu tür ürünler sunan firmalara önemli bir reklam ve pazarlama gücü sağlar. Bunun dışında, uluslararası ticarette çevresel düzenlemelere dayalı olarak ticari kısıtlamaların uygulandığı ülkelerde, bu düzenlemelere uygun ürünler sunan firmalar bu kısıtlamaları aşarak "yeşil ayrımcılık"tan yararlanabilirler. Özellikle, aynı piyasalara mal satan ve bu düzenlemelere uygun ürünler sunmayan diğer ihracatçılara karşı önemli bir avantaj elde ederler.[21]

Çevreyi korumak için geliştirilmiş olan çeşitli çevresel düzenlemeler, çevre korumaya yönelik mal ve hizmet piyasalarının(eko-endüstri) da gelişmesine yol açmıştır. Eko-endüstri ürünleri olarak tanımlanan mal ve hizmetler hava, su, toprak ve gürültü kirliliği ile ekolojik sistemlerdeki bozulmayı önleyen, ölçen, sınırlayan veya onaran ve çevresel riskler ile kaynak kullanımını minimize eden ürünlerdir.[22] Bu ürünler arasında hava, su ve toprak kirliliğini önleyici filtre ve ekipmanlar, gözlemleme ekipmanları, atıksu temizleyicileri, katı atıkların yok edilmesi

---

[19] Aaron Cosbey, **Trade and Sustainable Development: The Global Picture**, International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada, 1996, s.4.
[20] European Union, **ECU Press Release**, No:12696, Feruary 28, 1996.
[21] Kerr ve diğerleri, a.g.e., s.9.
[22] European Commission, **The EU Eco-Industry's Export Potential**, Copenhagen, September 1999, ss.1-2.

veya yeniden işlenmesine ilişkin ekipmanlar, mühendislik ve danışma hizmetleri sayılabilir. Dünya piyasalarında eko-endüstri ürünleri önemli bir pazar oluşturmaktadır. 1996 yılında 450 milyar dolarlık bir ticari hacme ulaşan bu pazar çevresel düzenlemelerin sıkılaşması ile birlikte giderek büyümektedir.[23] Eko-endüstri ürünlerinin uluslararası piyasalardaki gelişimini dikkate aldığımızda söz konusu ürünler piyasasında faaliyet gösteren firmalara önemli fırsatlar doğacağı söylenebilir.

SONUÇ

Ülkelerin, çevreyi korumak amacıyla uyguladıkları çevresel düzenlemeler (kirlilik standartları, çevresel vergi ve harçlar vb. gibi) firmaların üretim maliyetlerini arttırarak rekabet güçleri üzerinde olumsuz etkiler yaratır. Firmalar, uygulanan kirlilik standartlarına uyum sağlayabilmek için çevreyi korumaya yönelik yatırımlar yapmak zorunda kalırlar ve böylece maliyetleri artar. Bunun dışında, üretimden kaynaklanan kirlilik dolayısıyla firmaların ödemiş olduğu çevresel vergi ve harçlar maliyetleri arttıran diğer bir unsuru oluşturur. Söz konusu bu düzenlemelerin rekabet gücü üzerinde yarattığı olumsuz etki özellikle kirlilik-yoğun sektörler ile doğal kaynak işletmeciliğine dayalı sektörlerde daha fazla hissedilir. Çevresel düzenlemelerin firmaların üretim maliyetleri ve dolayısıyla rekabet güçleri üzerinde yaratacağı etki, söz konusu düzenlemelerin uygulandığı ülkelere göre değişir.

Diğer taraftan, özellikle, gelişmiş ülkelerde tüketici gruplarının ve sivil toplum örgütlerinin ekolojik konular üzerindeki duyarlılığı ve bunun sonucunda oluşan çevre bilinci, tüketicileri "çevre dostu" ürünleri tercih etmeye yöneltmiştir. Tüketici tercihlerindeki çevre duyarlılığı firmaların üretim tekniklerine yansımış ve böylece firmalar, gerek rekabet güçlerini ve gerekse Pazar paylarını arttırmak için çevre dostu ürünler üretmeye yönelmiştir. Bu durum firmalar için ulusal ve uluslararası yeni fırsatları da beraberinde getirmiştir. Ticari açıdan düşünüldüğünde, çevresel düzenlemeler, firmalar için uyulması zorunlu düzenlemeler olmaktadır. Zira, bu düzenlemeleri uygulayan firmalar, uluslararası ticarette çevresel amaçla uygulanan ticari engelleri daha kolay aşabilirler. Böylece, aynı piyasalara yönelmiş bulunan ve söz konusu düzenlemeleri uygulamayan rakip firmalar karşısında önemli bir rekabet gücü elde ederek pazar paylarını arttırabilirler. Bu bağlamda, konuya Türkiye açısından baktığımızda, ihracata yönelik üretim yapan Türk firmalarının bu standartlara uyumu uluslararası ticaret açısından önem kazanmaktadır.

---

[23] OECD, **Future Liberalization of Trade in Environmental Goods and Services**, Paris, OECD, COM/TD/ENV(98)37/FINAL, 1999, ss.7-8.

KAYNAKÇA

COMMON, Mick, "Environmental Policy and International Competitiveness", **Environmental Economics Seminar Series**, 1996, (Çevrimiçi) http://www.environmet.gov.au, 16 Mayıs 2000.

COSBEY, Aaron, **Trade and Sustainable Development: The Global Picture**, International Institute for Sustainable Development, Winnipeg, Canada, 1996.

EUROPEAN UNION, **ECU Press Release**, No:12696, Feruary 28, 1996.

EUROPEAN COMMISSION, **The EU Eco-Industry's Export Potential**, Copenhagen, September 1999.

GATT Secretariat, "Trade and Environment", **International Trade 1990-1991**, Geneva, General Agreement on Tariffs and Trade, (Çevrimiçi) http://www.wto.org/trade_environment /html, 2 Mart 2000.

JICKLING, Mark, **Offshore Manufacturing: Why U.S. Firms Go Abroad**, Washington D.C, Congressional Research Service, Report No: 92-438 E, May 18, 1992.

JUBB, C.D., "International Competitiveness and Environmental Regulation: distinguishing fact from fiction", **Environmental Economics Seminar Series**, 1996, (Çevrimiçi) http://www.environment. gov.au, 16 Mayıs 2000.

KRISSOFF, Barry ve diğerleri, **Exploring Linkages Among Agriculture, Trade and the Environment**, U.S.A, U.S. Department of Agriculture, Economic Research Service, Agricultural Economic Report No:738, May 1996.

LOW, Patrick Alexander Yeats, **Do "Dirty" Industries Migrate?**, Washinton D.C, World Bank Discussion Papers No:159, 1992.

NISHIJIMA, Yoichi, **Internalization of Environmental Cost and Industry Competitiveness**, Paris, OECD Workshop on Environmental Policies and Industrial Competitiveness, January 1993.

OECD, **Environmental Policies and Industrial Competitiveness**, Paris, OECD, OCDE/GD(93)83, January 1993.

-------, **Future Liberalization of Trade in Environmental Goods and Services**, Paris, OECD, COM/TD/ENV(98)37/FINAL, 1999.

OFFICE of Technology Assessment, **Trade and Environment**, Washington D.C, U.S. Congress May 1992.

PALMER, K. L. Simpson, "Environmental Policy as Industrial Policy", **Resources**, No:112, Summer 1993.

PIERRE, Antonie, **Industrial Competitiveness, Trade and the Environment in Canada**, Paris, OECD Workshop on Environmental Policies and Industrial Competitiveness, January 1993.

TÜRKİYE' NİN REEL GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILASININ ZAMANA BAĞLI YAPISAL DEĞİŞİMİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ (1980-2001)

Yrd.Doç.Dr. Nevin UZGÖREN *[1]
Yrd.Doç.Dr. Ergin UZGÖREN**

ÖZET

Çalışmada Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim sürecinin ve bu değişim süreci içerisinde ortaya çıkan istikrarsızlıkların süreç üzerindeki etkilerinin ekonometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Bu amaçla ilk olarak, Türkiye'nin Reel Gayri Safi Milli Hasılasının (RGSMH) yapısal gelişimi 1980-2001 dönemi içinde analiz edilmiştir. İkinci olarak, 1994 ekonomik krizinin RGSMH üzerinde yeni bir yapısal değişime neden olup olmadığını incelenmiştir.

İlgili modellerin kestiriminde Sıradan Enküçük Kareler Yöntemi ve yapısal değişimin analizinde ise Gölge Değişken Tekniği kullanılmış olup, ilgili analizlerde MINITAB paket programından yararlanılmıştır.

Sonuç olarak, Türkiye RGSMH' nın 1980-2001 döneminde genel olarak bir artış eğilimi gösterdiği, ancak 1994 ekonomik krizinin olumsuz etkileri sonrasında bu büyümenin gerileyerek yapısal bir değişimin meydana geldiği belirlenmiştir.

ABSTRACT

In this study, we aim to analyze econometricaly the structural change process of Turkish Economy and the effects of instabilities on it, arising during this change process.

For this purpose at first the structural development process of Turkish Real Gross National Product has been analysed within 1980-2001 period. Secondly ıt has been examined whether 1994 economic crisis had a structural effect or not over Turkish Real Gross National Product.

We used the ordinary least square method in the analysis of related models and dummy variable method for the analysis of structural change. We practised upon MINITAB program for all of the related analyses.

Consequently, we found out that generally Turkish Real Gross National Product showed an increasing trend during 1980-2001 period but as a consequence negative effects of 1994 economic crisis this growth regressed and a structural change occured.

* Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme Bölümü, Sayısal Yöntemler ABD.
** Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, İktisat Teorisi ABD.

GİRİŞ

Türkiye ekonomisi 1980 yılı ile başlayan bir yapısal değişim süreci içine girmiştir. Bu süreç içinde piyasa ekonomisinin işlerliliği arttırılmak istenirken, özellikle 1994 yılında ağır bir ekonomik kriz ile karşılaşılmıştır.

Yapılan çalışmada Türkiye ekonomisinin yapısal değişiminin genel eğilimi ve 1994 krizinin bu eğilim üzerindeki etkisi Reel Gayri Safi Milli hasıla (RGSMH) değişkeni bazında ekonometrik olarak analiz edilmiştir.

1. ÇALIŞMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

Çalışmanın gerçekleştirilme nedeni, aşağıda belirtilen iki soruna cevap arama çabasıdır:

-Türkiye yapısal değişimi istikrarlı bir şekilde devam ettirebiliyor mu?

-Türkiye ekonomisinde 1994 yılında karşılaşılan istikrarsızlık, sonraki dönemlerde yapısal değişim üzerinde ne kadar etkili olmuştur?

Aşağıda bu sorunların çözümüne yönelik olarak çalışmanın amacı, önemi, hipotezi, varsayımları, sınırlılıkları ve yöntemi açıklanmıştır.

1.1. Çalışmanın Amacı

Türkiye' de 1970' li yıllarda uygulanmakta olan ithal ikameci sanayileşme politikasının 1980 yılında terk edilerek ihracata yönelik ve piyasa ekonomisi ağırlıklı bir sanayileşme politikasına dönüştürülmeye çalışıldığı bilinmektedir[2]. Bu değişimde 24 ocak 1980 kararları bir başlangıç olarak yer almaktadır[3]. Türkiye ekonomisinin bu yapısal değişimi daha sonra özellikle 1983, 1987 ve 1988 yılında alınan ilave kararlar ve uygulamalar ile pekiştirilmeye çalışıldığı söylenebilir[4].

---

[2] Ayrıntılı bilgi için bkz.: KILIÇBAY Ahmet**, Türk Ekonomisi - Modeller, Politikalar, Stratejiler**-, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No:263, Ekonomi Dizisi:19,?,?, s. 155-165.

[3] 24 ocak 1980 kararlarıyla ilgili bkz. KARLUK Rıdvan, **Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, Beta, İstanbul, 1997, s. 386 ve KILIÇBAY, A.g.e., s. 161-173.

[4] 1983 yılı Türkiye' nin tekrar çok partili sisteme geçişi ve I. Turgut Özal iktidar hükümetinin göreve başladığı dönemdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. ŞAHİN Hüseyin, **Türkiye Ekonomisi- Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Genişletilmiş 7. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002, s.199.

Türkiye ekonomisi bu süreç içinde 1989 yılında hafif fakat 1994 yılında ise oldukça ağır bir ekonomik kriz ile karşılaşmıştır. 1989 yılındaki kriz, ekonomide ortaya çıkan durgunluğu önlemeye yönelik bazı politika değişiklikleri ile hafif atlatılmıştır[5].1994 yılında karşılaşılan ekonomik kriz ise; 5 Nisan 1994 tarihinde daha yoğun ve derinliği olan kararları içeren bir istikrar programının uygulamaya konulmasını gerektirmiştir[6]. 5 Nisan kararlarının bazı hedeflere ulaşmada başarısız olması da, 6 Eylül 1995 tarihinde Merkez Bankasının 'para operasyonu' olarak nitelendirilen bir dizi tedbirleri yürürlüğe koymasını zorunlu hale getirmiştir[7].

Türkiye ekonomisinin yapısal değişim süreci tarihsel olarak incelendiğinde, istikrarsız bir gelişim gösterdiği anlaşılmaktadır. Çalışmanın amacı, Türkiye ekonomisindeki yapısal değişim sürecini ve bu süreç dahilinde ortaya çıkan istikrarsızlıkların süreç üzerindeki etkilerini ekonometrik olarak analiz etmektir.

1.2 Çalışmanın Önemi

Yapılan bu çalışmanın, Türkiye ekonomisinin 1980 yılı sonrasındaki yapısal değişimini sadece sadece tarihsel süreç olarak ele alıp sözel olarak inceleyen araştırmaları destekleyici bir öneme sahip olacağı düşünülmektedir. Ayrıca çalışmada kullanılacak yöntemin de benzer çalışmalar için örnek oluşturması mümkündür.

1.3. Çalışmanın Hipotezi

Çalışmada; 'Türkiye' nin 1980 yılı sonrasındaki yapısal değişim süreci içinde karşılaştığı ekonomik krizler sonucu, Reel Gayri Safi Milli Hasılası istikrarsız bir gelişim eğilimi göstermiştir'' ifadesi hipotez olarak kabul edilmektedir.

1.4. Çalışmanın Varsayımları

Yapılan çalışmada, bir ülke ekonomisinin yapısal değişimi ve karşılaşmış olduğu ekonomik krizlerin etkileri sonuç olarak o ülkenin Reel Gayri Safi Milli Hasılasına yansıdığı varsayılmaktadır.

---

[5] Bu durgunluğu önleyebilmek için, kamu kesiminde çalışan işgücünün ücretlerine yüksek oranlı zamlar yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. KARLUK,A.g.e., s.389

[6] Ayrıntılı bilgi için bkz. PARASIZ İlker, **Kriz Ekonomisi-Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa,1995, s.174-186.

[7] Ayrıntılı bilgi için bkz. ŞAHİN, A.g.e., s.235-239

1.5. Çalışmanın Sınırlılıkları

Türkiye' nin Reel Gayri Safi Milli Hasılasının zamana bağlı yapısal değişiminin ekonometrik analizi, aşağıdaki sınırlılıklara göre gerçekleştirilmiştir.

Çalışma 1980-2001 yıllarını kapsayan bir dönemde Reel Gayri Safi Milli Hasılanın zamana göre değişimi ile sınırlandırılmıştır. Bu nedenle çalışmanın bağımlı değişkeni Reel Gayri Safi Milli Hasıla, bağımsız değişkeni ise 1,2.3,.....22 gibi değerler alan zaman değişkenidir. Reel Gayri Safi Milli Hasıla değerleri Tablo 1' de verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye' nin Reel Gayri Safi Milli Hasıla Değerleri

Yıllar	RGSMH (1987 fiyatlarıyla) (milyar TL)
1980	50870
1981	53317
1982	54963
1983	57279
1984	61350
1985	63989
1986	68315
1987	75019
1988	76108
1989	77347
1990	84592
1991	84887
1992	90323
1993	97677
1994	91733
1995	99028
1996	106080
1997	114874
1998	119303
1999	112044
2000	119144
2001	107911

Kaynak: DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi, T.C.Başbakanlık, Ağustos 2002, s.5.

1.6. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada doğrusal trend modeli ve büyüme modelleri uygulanmış olup, bu modellerin tahmininde sıradan en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılmıştır. Ayrıca 1980-1993 ile 1994-2001 dönemi büyüme modelleri ayrı ayrı incelenerek aralarında yapısal farklılık olup olmadığı gölge

değişken tekniği kullanılarak analiz edilmiştir. İlgili analizlerde minitab paket programından yararlanılmıştır.

2. TÜRKİYE' NİN REEL GAYRİ SAFİ MİLLİ HASILASININ 1980-2001 DÖNEMİ İTİBARİ İLE EKONOMETRİK ANALİZİ

Herhangi bir iktisadi değişkenin zaman içindeki değişimini tahmin etmede kullanılan iki önemli model doğrusal trend (eğilim) modeli ile (sabit) büyüme modelleridir. Bu modeller arasında seçim, çalışmada göreli değişmeyle mi yoksa mutlak değişmeyle mi ilgilenildiğine bağlıdır. Eğer bağımlı değişkenin zaman içindeki mutlak değişimi incelenecekse doğrusal trend modeli, göreli değişimi incelenecekse büyüme modeli kullanılmaktadır. Ancak çoğu zaman göreli değişme daha önemli olduğundan, uygulamalarda genellikle büyüme modelleri tercih edilmektedir[8].

Bu çalışmada da Reel Gayri Safi Milli Hasılanın zaman içindeki değişiminin analizinde büyüme modelleri öncelikli olarak kullanılmıştır. Ancak sonuçları karşılaştırmak amacıyla doğrusal trend modeli ile elde edilen tahmin sonuçlarına da yer verilmiştir. İlgili modellerin tahmininde daha önce belirtildiği gibi, sıradan en küçük kareler tahmin yöntemi kullanılmıştır.

2.1. Doğrusal Trend (Eğilim) Modeli İle Tahmin

Bağımlı değişken Y' nin zamana (t) göre değişimi incelendiğinde doğrusal trend modeli

$$Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + u_t \qquad (2.1.1)$$

olarak ifade edilebilir. Burada β_2 katsayısı eğim katsayısı olup, bağımsız değişkendeki (çalışmada t) mutlak değişime karşılık bağımlı değişkendeki mutlak değişimi ölçmektedir. β_2 katsayısının artı olması artış eğiliminin, eksi olması ise azalış eğiliminin olduğunu gösterecektir.

(2.1.1) modelinden elde edilen RGSMH tahmin sonuçları şöyledir:

$$\widehat{RGSMH} = 45548 + 3415.4t \quad r^2=0.963 \qquad (2.1.2)$$

[8] GUJARATI Damodar N. (Çev: Ümit ŞENESEN-Gülay Günlük ŞENESEN), **Temel Ekonometri**, Literatür Yayınları, 1999, s.171.

$s(\hat{b}_i)$ = (1956) (149.0)
t = (23.28) (22.93)
p = (0.000) (0.000)

Regresyon sonuçları incelendiğinde tahmin sonuçlarının hem iktisadi hem de istatistiki açıdan anlamlı olduğu açıkça görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda 1980-2001 döneminde Türkiye RGSMH' nın yılda ortalama olarak 3415.4 milyar TL mutlak hızla büyüdüğü ve dolayısıyla incelenen dönemde RGSMH' da artış eğilimi olduğu belirtilebilir.

2.2. (Sabit) Büyüme Modeli İle Tahmin

Bağımlı değişken Y' nin zamana (t) göre değişimi incelendiğinde büyüme modeli

$$\ln Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + u_t \qquad (2.2.1)$$

olarak ifade edilebilir. Bu modele aynı zamanda yarı logaritmalı model de denir, çünkü yalnızca bir değişkeni (sadece Y) logaritmalıdır. Bu modelde eğim katsayısı β_2, bağımsız değişkendeki (çalışmada t) mutlak bir değişime karşılık, Y' deki oransal ya da göreli değişimi ölçmektedir. Yani

$$\beta_2 = \frac{Bağımlıdeğişkendekigörelideğişme}{Bağımsızdeğişkendekimutlakdeğişme} \qquad (2.2.2)$$

olmak üzere, Y' deki göreli değişme 100 ile çarpılarak bağımsız değişkendeki mutlak değişime karşılık Y' deki yüzdelik değişme ya da büyüme oranı elde edilebilir.

(2.2.1) gibi bir modelde β_2 Y değişkenindeki sabit göreli ya da $100\beta_2$ sabit yüzde büyüme hızını (β_2<o ise küçülme hızı) gösterdiğinden bu tür modellere (sabit) büyüme modelleri denmektedir[9].

(2.2.1) modelinde olduğu gibi bağımsız değişkenin zaman (yıl, ay gibi) olarak alınması halinde β_2 katsayısı bize zamanın herhangi bir noktasındaki artış hızını (büyüme hızını) verir. Şayet β_2<0 ise azalma hızı (küçülme hızı) söz konusudur. Uygulamalarda tüm yılları kapsayan yıllık ortalama artış hızını (buna bileşik büyüme hızı da denilebilir) bilmek

[9] GUJARATI, A.g.e., s. 169-170.

oldukça önemlidir. r yıllık ortalama artış (veya azalış) hızını ifade ederse, r aşağıdaki formül ile bulunabilir:

$$r = [\text{antilog}(\beta_2) - 1]100 = \%? \qquad (2.2.3)$$

(2.2.1) modelinden elde edilen RGSMH tahmin sonuçları şöyledir:

$$\widehat{\ln RGSMH} = 10.8297 + 0.041990t \qquad r^2 = 0.963 \qquad (2.2.4)$$

$$s(\hat{b}_i) = (0.0241)\ (0.001836)$$
$$t = (449.13)\ \ (22.87)$$
$$p = (0.000)\ \ (0.000)$$

Regresyon bulguları değerlendirildiğinde sonuçların iktisadi ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda 1980-2001 döneminde RGSMH' nın yılda % 4.1990 oranında büyüdüğü görülmektedir. Bileşik büyüme hızı (ya da yıllık ortalama artış hızı) (2.2.3.) ile

$$r = [\text{antilog}(0.041990) - 1]100 = \%\ 4.2884 \qquad (2.2.5)$$

olarak bulunmuştur.

3. 1980-1993 İLE 1994-2001 DÖNEMİNE İLİŞKİN RGSMH BÜYÜME MODELLERİNİN YAPISAL KARARLILIKLARININ GÖLGE DEĞİŞKEN YAKLAŞIMI İLE ANALİZİ

Çalışmanın bu bölümünde amaç, 1980-1993 (ekonomik kriz öncesi) ile 1994-2001 (ekonomik kriz sonrası) dönemlerine ilişkin RGSMH büyüme modellerinin yapısal kararlılıklarını analiz etmektir. Diğer bir ifadeyle, iki model arasında istatistiksel açıdan yapısal bir değişim olup olmadığını sınamaktır.

İki regresyon denkleminin birbirinden farklılaşıp farklılaşmadığını analiz ederken gölge değişken yaklaşımı benimsenebileceği gibi, Chow sınaması da kullanılabilmektedir. Ancak Chow sınaması ile regresyon denklemlerinin yapısal bir değişim geçirip geçirmedikleri anlaşılabilse de bu değişikliğin hangi katsayılardan kaynaklandığı anlaşılamamaktadır. Oysa gölge değişken yaklaşımında tek bir regresyon denklemi tahmin edilerek, farklılığın hangi katsayılardan kaynaklandığı açıkça görülebilmektedir[10] Bu

[10] TARI Recep, **Ekonometri**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1999, s.226.

bakımdan gölge değişken yaklaşımı Chow sınamasına göre açık bir üstünlük taşır. Çünkü gölge değişken tekniği sadece iki regresyonun farklı olduğunu belirtmekle yetinmez, bu farkın sabit terimden mi, eğimden mi yoksa ikisinden birden mi kaynaklandığını gösterir. Uygulamalarda iki regresyonun hangi katsayıdan dolayı farklı olduğunu bilmek, en az sadece farklı olduklarını bilmek kadar önemlidir[11]

İlgili analiz için tüm dönemi kapsayan aşağıdaki ekonometrik modelin tahmin edilmesi gerekmektedir:

$$Y = \alpha_1 + \alpha_2 D + \beta_1 X + \beta_2 (DX) + u \qquad (3.1)$$

Burada D gölge değişken olup α_2 sabit terim farkını, β_2 ise eğim farkını göstermektedir. Diğer bir ifadeyle, α_2 ve β_2 katsayıları, ikinci dönem regresyon modeli sabit terim ve eğiminin ilk döneme göre ne kadar farklı olduklarını gösteren katsayılardır. D' nin toplama kalıbında olması iki dönemin sabit terimlerini birbirinden ayırmamızı sağladığı gibi, D' nin çarpım (D çarpı X) şeklinde denkleme girmesi iki dönemin eğim katsayılarını birbirinden ayırmamıza yardım eder. Eğer α_2 ve β_2 katsayıları istatistiksel açıdan anlamlı bulunursa (t veya z testi ile) iki döneme ilişkin sabit ve eğim katsayılarının birbirinden farklı olduğu sonucuna varılır[12].

(3.1) modelinden aşağıdaki denklemler elde edilir:

$$E(Y \mid D = 0, X) = \alpha_1 + \beta_1 X \qquad (3.2)$$

$$E(Y \mid D = 1, X) = (\alpha_1 + \alpha_2) + (\beta_1 + \beta_2) X \qquad (3.3)$$

Bu denklemler sırasıyla iki döneme ilişkin ortalama regresyon modelleridir[13]

İlgili analize geçmeden önce iki döneme ilişkin regresyon modelleri tahmin edilmiş ve aşağıdaki bulgular elde edilmiştir:

1980-1993 dönemi RGSMH büyüme modeli tahmin sonuçları:

$$\widehat{\ln RGSMH} = 10.7782 + 0.049859t \quad r^2 = 0.991 \qquad (3.4)$$

$$s(\hat{b}_i) = (0.00119)\ (0.001397)$$

[11] GUJARATI, A.g.e., s.513.

[12] İki regresyon denkleminin birbirinden farklı olduğu sonucuna varılabilmesi için sabit veya eğim katsayılarından sadece birisinin istatistiksel açıdan anlamlı olması yeterlidir.

[13] GUJARATI, A.g.e., s.511-513.

t = (906.16) (35.69)
p = (0.000) (0.000)

Bu sonuca göre 1980-1993 döneminde RGSMH yılda % 4.99 oranında artış göstermiştir.

1994-2001 dönemi RGSMH büyüme modeli tahmin sonuçları

$$\widehat{\ln RGSMH} = 11.0954 + 0.02692t \quad r^2=0.516 \qquad (3.5)$$

$s(\hat{b}_i)$ = (0.1985) (0.01065)
t = (55.91) (2.53)
p = (0.000) (0.045)

Bu sonuca göre 1994-2001 döneminde RGSMH yılda % 2.69 oranında artış göstermiş olup, bu artış oranının ilk döneme göre daha düşük oranda olduğu görülmektedir.

İki döneme ait sabit ve eğim katsayılarında farklılık olduğu gözlenmektedir. Ancak bu farklılığın istatistiksel açıdan anlamlı olup olmadığı sınanmalıdır. Bu amaçla yapılan sınamada gölge değişken yaklaşımı kullanılarak aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır.

1980-2001 dönemi verilerine (3.1) modeli uygulandığında aşağıdaki tahmin sonuçları elde edilmiştir[14]:

$$\widehat{\ln RGSMH} = 10.7782 + 0.3172D + 0.049859t - 0.022943Dt \quad R^2=0.979 \qquad (3.6)$$

$s(\hat{b}_i)$ =	(0.0245)	(0.1272)	(0.002877)	(0.007287)
t =	(440.03)	(2.49)	(17.33)	(-3.15)
p =	(0.000)	(0.0239)	(0.000)	(0.006)

Burada RGSMH ve t daha önce tanımlandığı gibi sırasıyla Reel Gayri Safi Milli Hasıla ile zaman değişkenlerini göstermektedir. D ise 1980-1993 döneminde (ekonomik kriz öncesinde) "0", 1994-2001 döneminde (ekonomik kriz sonrasında) "1" değerini alan gölge değişkendir.

[14] Gölge değişken yaklaşımı varyansların sabit olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu nedenle ilgili analize geçmeden önce Glejser testi ile değişen varyans sınaması yapılmış olup, elde edilen bulgular sonucunda 1980-2001 döneminde varyansların sabit olduğu gözlenmiştir.

Model istatistiksel açıdan incelendiğinde hem sabit terim farkı (0.3172), hem eğim farkı katsayısının (-0.022943) istatistiksel bakımdan (tek kuyruk sınaması için t_{tab}=1.734) % 5 düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç iki dönem regresyonlarının birbirinden farklı olduklarının güçlü bir göstergesidir. İki regresyonun farklılığı hem sabit terimden hem de eğimden kaynaklandığı için iki regresyonun benzemez regresyonlar olduğu açıkça söylenebilir. $\hat{\alpha}_2$ = 0.3172 değeri ikinci dönem sabit teriminin ilk döneme göre 0.3172 birim arttığını, $\hat{\beta}_2$ = -0.022943 değeri ise ikinci dönem eğim katsayısının ilk döneme göre 0.022943 birim azaldığını göstermektedir.

(3.6) tahmin sonuçlarına dayanarak (3.2) ve (3.3) ile aşağıdaki regresyon denklemleri elde edilir:

1980-1993 dönemi (ekonomik kriz öncesi):

$E(\ln RGSMH \mid D = 0) = \alpha_1 + \beta_1 t$

$$\widehat{\ln RGSMH} = 10.7782 + 0.049859t \qquad (3.7)$$

1994-2001 dönemi (ekonomik kriz sonrası):

$E(\ln RGSMH \mid D = 1) = (\alpha_1 + \alpha_2) + (\beta_1 + \beta_2)t$

$$\widehat{\ln GSMH} = 11.0954 + 0.02692t \qquad (3.8)$$

(3.7) ve (3.8) ile verilen regresyon sonuçlarının (3.4) ve (3.5) tahmin sonuçlarıyla aynı olduğu açıkça görülmektedir. Bu da bize gölge değişken yaklaşımı ile ilgili sonuçların daha az işlemle ve daha hızlı bir şekilde elde edilebileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde 1980 yılı ile başlayan yapısal değişim sürecinde çeşitli ekonomik krizlerle karşılaşılmış olmasına rağmen özellikle 1994 krizinin önemli etkiler yarattığı bilinmektedir.

Yapılan çalışmada, Türkiye ekonomisinde 1980-2001 yıllarını kapsayan dönem içindeki yapısal değişim süreci ve 1994 yılında yaşanan ekonomik krizin bu süreç üzerindeki etkisi incelenmiştir.

Temel değişken olarak ele alınan Reel Gayri Safi Milli Hasıla değişkeninin incelenen dönemde artış eğiliminde olduğu, tahmin edilen ekonometrik modeller yardımıyla da ispatlanmıştır. Ancak 1994 ekonomik krizinin bu gelişim sürecini olumsuz etkileyerek, mutlak bir gerilemeye neden olduğu görülmektedir.

Mutlak olarak belirlenen bu gerilemenin istatistiksel yönden önemli olup olmadığı - 1980-1993 ve 1994-2001 dönemleri arasında yapısal bir istikrarsızlığın meydana gelip gelmediği - analiz edilmiştir. Gölge değişken tekniği kullanılarak yapılan analiz sonucu; söz konusu iki dönem arasında yapısal bir farklılığın oluştuğu diğer bir ifade ile 1994 ekonomik krizinin parametreler üzerinde istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar yarattığı belirlenmiştir.

İstatistiksel olarak elde edilen bu sonuçlar;

- Türkiye ekonomisinde 1980 yılından itibaren geçerli olan yapısal değişim eğiliminin 1994 ekonomik krizinden arızi olarak değil yapısal olarak etkilendiği,

- Türkiye ekonomisinin 1994 ekonomik krizinden sonra 1980-1993 dönemindeki değişim eğiliminden bağımsız yeni bir yapısal değişim eğilimi içine girdiği yönünde değerlendirilebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

Ahmet KILIÇBAY**, Türk Ekonomisi - Modeller, Politikalar, Stratejiler**-, 5. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No:263, Ekonomi Dizisi:19,?,?.

Rıdvan KARLUK, **Türkiye Ekonomisi**, 5. Baskı, Beta, İstanbul, 1997.

Hüseyin ŞAHİN, **Türkiye Ekonomisi-Tarihsel Gelişimi- Bugünkü Durumu**, Genişletilmiş 7. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 2002.

İlker PARASIZ, **Kriz Ekonomisi-Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa,1995.

DPT, **Sayılarla Türkiye Ekonomisi**, T.C.Başbakanlık, Ağustos 2002.

Damodar N. GUJARATI (Çev: Ümit ŞENESEN - Gülay Günlük ŞENESEN), **Temel Ekonometri**, Literatür Yayınları, 1999.

Recep TARI, **Ekonometri**, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1999.

SPOR KULÜPLERİNİN HALKA AÇILMASI VE HİSSE SENETLERİNİN DEĞERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN ANALİZİ: BEŞİKTAŞ VE GALATASARAY ÖRNEĞİ

Şerafettin SEVİM[*]
Ömer Zafer GÜVEN[**]

ÖZET

Spor kulüplerinin halka açılması Türkiye'de yeni bir konudur. Avrupa' da ise 1997 yılından beri örnekleri bulunmaktadır. Avrupa'daki uygulamalara bakıldığında halka açılan bazı spor kulüplerinin bazılarının çok başarılı olduğu, bazılarının ise halka açılmadan bekledikleri faydayı sağlayamadıkları görülmektedir. Spor kulüplerinin halka açılmasının, bu kulüplere öz kaynak sağlaması bakımından anlamı ve önemi söz konusu iken, pay sahipleri bakımından da hisse senetlerinin değerinin ne olacağı önemli bir sorudur. Türkiye'de Beşiktaş ve Galatasaray Spor kulüplerinin kurmuş oldukları şirketlerin hisse senetlerinin borsada işlem görmeye başlaması, yatırımcılar bakımından yeni bir sektör olması nedeniylede önem arz etmektedir. Ayın zamanda bu kulüplerin halka açılmalarının sonuçları, Türkiye'deki diğer spor kulüplerine halka açılma konusunda karar vermelerinde örnek teşkil edeceğinden dolayı önem taşımaktadır. Bu çalışmada 20 Şubat 2002 tarihinde borsada işlem görmeye başlayan kulüp şirketlerinin hisse senetlerinin, günümüze kadar geçen süre içerisindeki performansları ele alınmakta, hisse senetlerinin değerine etki faktörler belirlenmeye çalışılarak yatırımcılar açısından önemi üzerinde durulmaktadır.

ABSTRACT

The concept of going public of the sports club in Turkey is fairy new. However, in Europe since 1997, we can see lots of examples to this issue. When it is further observed, the applications of the clubs which went public, it can be seen that they've been successful but on the other hand, the ones that did not go public, could not accomplish the benefits that they have been expected. While the understanding and importance of going public of sports clubs is present from the view of providing equity for the clubs, for the shareholders it is another important issue of what will be the value of the stocks. İn Turkey, as the stocks of Beşiktaş and Galatasaray sports clubs is being listed in the stock exchange, it is imported for them. In addition, the results of going public of these clubs, will be an important example for the other clubs to decide whether go public or not. In this study, the performance of the stocks of club firms is examined from the date of 20 February 2002 the date of being listed in İSE (İstanbul Stock Exchange) to the present day and the factors that affect the value of the stocks is being determined from the view of the importance for the investors.

[*] Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İ.İ.B.F. Öğretim Üyesi
[**] Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi, Domaniç M.Y.O.

GİRİŞ

Türkiye'deki iki büyük spor kulübü, Galatasaray ve Beşiktaş, kurmuş oldukları şirketlerin hisselerini halka arz etmek suretiyle İMKB' de işlem görmeye başlamışlardır.

Her iki kulüpte piyasa koşullarına ve vergisel açıdan büyük sorunları olduğunu iddia eden gazete haberlerine rağmen, şanslarını Borsa'da denemeye karar vermişlerdir. [1]

Türkiye'deki spor kulüplerinin halka açılması üç noktadan önem arz etmektedir. Bu noktaları; spor kulüplerinin halka açılma vasıtasıyla borsadan öz kaynak sağlaması, yatırımcının ilk kez farklı bir sektörde yatırım yapması ve bu halka açılmaların diğer spor kulüplerine bir örnek teşkil eder nitelikte olması olarak sıralamak mümkündür.

Bu çalışmanın amacı, Galatasaray ve Beşiktaş spor kulüplerinin halka arz tarihinden bugüne kadar geçen süre içerisinde hisse senetlerinin değerlerini analiz etmektir. Bunun sonucunda da, borsada ilk kez ve farklı bir olma özelliği gösteren spor kulüplerinin şirketlerinin değerlerine etki eden faktörlere dikkat çekmektir.

Böylelikle hisse senetlerinin değerlerine etki eden faktörleri belirlemek suretiyle yatırımcıya yardımcı olmak amaçlanmaktadır. Halka açılmadan bu zamana kadar geçen süre böyle bir değerlendirme için yeterli olmamakla birlikte bazı ip uçları vereceği açıktır. Daha önce borsada böyle bir halka arz örneği bulunmadığından dolayı piyasa değeri benzer şirketlerle bir bağlantı kurulmuş ve bu şirketlerinde hisse senetlerinin değerlerini etkileyen makro ekonomik faktörler ele alınmıştır. Diğer yandan spor kulüplerinin, özellikle ana branş olan futbol şubelerinin performansları ile hisse senetlerinin değeri arasındaki ilişkilerde sektöre özgü teknik faktörler olarak incelenmiştir.

Araştırma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Avrupa'daki spor kulüplerinin halka arz örnekleri incelenmiş, ikinci bölümde Galatasaray ve Beşiktaş spor kulüplerinin halka arz yöntemleri ele alınmış, üçüncü bölümde halka arz edilen şirketlerin gelir-gider ve piyasa değerleri üzerinde durulmuş, son bölümde ise şirketlerin borsadaki performansı ve bu performansa etki eden faktörler ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Konunun oldukça yeni bir konu olması nedeniyle, konu ile ilgili ile ilgili literatür araştırmasında yeterli kaynağa ulaşmak

[1] Kathryn Tully, 'Turkish IPO Draws', Euromoney, Mar.2002, Issue 395, p.9.

mümkün olmamıştır. Yayımlanmış tek kitap ise, dernek statüsünde olan kulüplerin dernek amacını aşan faaliyetler hakkında yazılmıştır.[2]

1. FUTBOL KULÜPLERİNİN HALKA ARZ ÖRNEKLERİ

Şu anda dünyada 37 adet halka açık futbol kulübü bulunmaktadır. Bunların piyasa değeri toplamı 2,3 Milyar Dolardır. Futbol şirketlerinin hisseleri, takımın performansının yanı sıra televizyon naklen yayın hakları, internet ve abonelik gelirleri, forma ve saha reklamları, Avrupa kupası gelirleri ve hediyelik eşya gelirleriyle ölçülmektedir.

Dünyanın bir çok kulübü halka açılma yöntemiyle milyonlarca dolarlık bir gelir sahibi olmuşlardır. Örneğin; 1990' lı yıllara damgasını vuran Manchester United bu başarısını halka arz ile birleştirerek dünyanın en zengin kulübü haline gelmiştir. Halka açıldığında piyasa değeri yaklaşık 65 Milyon Dolar olan kulübün değeri, 4 Ocak 2002 itibarıyla 520 Milyon Dolara ulaşmıştır. Manchester United' ın 1991 yılında 17 Milyon dolar olan gelirleri ise şu anda 172 Milyon Dolar seviyesindedir. İngiltere' de Manchester' ı örnek alan kulüpler ise Arsenal, Tottenham Hotspur, Aston Villa, Leeds United ve Chelsea' dir. [3] Bununla birlikte İngiltere'deki bu futbol kulüplerinin özellikle geçen yıl Borsa'da sergiledikleri performansın olumlu olduğunu söylemek mümkün değildir. 2001 yılı itibarıyla futbol kulüplerinin bir yıllık dönemde hisse senetleri fiyatları incelendiğinde Charlton Athletic'in hisse senetlerinin yarı yarıya değer kaybettiği, bunu % 44' lük düşüle Aston Villa, % 35' lik düşüşle Manchester United, % 34' le Chelsea ve Leicester City' nin izlediği görülmektedir. Sonra % 30' luk düşüşle Newcastle United ve % 20 ile Leeds United gelmektedir. Tothenham Hotspur ise 2001 yılbaşından bu yana % 11,5' lik, Sunderland % 8'lik ve Southhampton ise % 4'lük bir düşüş yaşamışlardır.[4]

Ancak halka arzlar, futbol kulüplerine her zaman yarar sağlamamaktadır. Juventus, buna en güzel örneği teşkil edenlerden birisi durumundadır. Juventus kulübü halka arzdan tam 167 Milyon

---

[2] Ayrıntılar için Bkz: Fatih Kemal Ebişlioğlu ve Diğerleri, ' Türkiye'de Futbol Kulüplerinin Şirketleşmesi, Halka Açılması, Finansmanı ve Vvergileme, Dünya Yayıncılık Başvuru Kitapları Dizisi, İstanbul, 1998.

[3] www. kıbrısgazetesi..com/ ekonomi/ 14.02.2002

[4] Rob Griffin, 'Football Shares Shown Red Card; Success on the Pıtch and a TV Cash Bonanza is Not Enough to Stop The Value of Even The Top Sides Falling', Sunday Business, 25 November 2001, London

dolar gelir elde etmiş olmakla birlikte, kulübün halka arz sırasında 442 Milyon Dolar olan piyasa değeri, sahalardaki başarısızlıklara paralel olarak 369 Milyon Dolara kadar gerilemiştir. İtalya' da Roma ve Lazio kulüpleri, halka açıldıkları ilk yıl büyük harcamalarla kurdukları takımlar ile şampiyon olmuşlardır.

Almanya' nın önde gelen futbol takımlarından birisi olan Borussia Dortmund' da kulüp, aldığı başarısız sonuçlar neticesinde değerinin yarısını kaybetti. Şu anda piyasa değeri 66 Milyon Dolar olarak belirlenmiştir.

2- BEŞİKTAŞ ve GALATASARAY SPOR KULÜPLERİNİN HALKA ARZ YÖNTEMLERİ

Beşiktaş ve Galatasaray kulüpleri halka arzda farklı yöntemlere başvurmuşlardır. Her iki kulüpte halka arzı gerçekleştirmek amacıyla kendilerine bağlı birer şirket kurmuşlardır.

2.1 Beşiktaş Spor Kulübünün Halka Arz Yöntemi

Beşiktaş Spor Kulübü, halka arz edilmek üzere, Beşiktaş Jimnastik Kulübü (BJK) Spor Malzemeleri Spor Yatırımları Sanayi ve Ticaret A.Ş' yi kurmuştur. Şirket, 1995 yılında merchandising faaliyetlerinin ayrı bir koldan yürütülmesi amacıyla % 100 BJK iştiraki olarak kurulmuştur. 2000 yılı sonunda halka arz çalışmalarının dahilinde şirketin ismi Beşiktaş Futbol Yatırımları sanayi ve Ticaret A.Ş olarak değiştirilmiştir. Şirket, Beşiktaş kulübü ile arasında 2001 yılında imzalanan lisans sözleşmesi ile Beşiktaş markaları ve haklarının tek başına sahibi olmuştur. BJK' nin bünyesinde bulunan futbol şubesinin blok olarak bütün gelir ve giderlerine sahip durumdadır. Bunun karşılığında şirket, BJK' ya her yıl için 1 Milyon Dolar' dan az ve 2 Milyon Dolar' dan fazla olmamak kaydıyla net gelirinin % 5' ini lisans hakkı bedeli olarak ödeyecektir. [5]

BJK Derneği' nin % 99.9 oranında hisseye sahip olduğu Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş' nin % 15' i halka arz edilmiş, halka arzda ise sermaye artırımı yöntemine başvurulmuştur. Şirketin 1 Trilyon 850 Milyar TL olan sermayesi, 326,5 milyar TL arttırılarak, 2 Trilyon 176 Milyar 500 Milyon TL' ye çıkarılmıştır. Arttırılan sermaye, sabit fiyatla talep toplama yöntemiyle bakiyeyi yüklenim tarzında halka arz edilmiş ve hisse senedi fiyatı 57.500 TL olarak belirlenmiştir. Halka arz neticesinde kulübün kasasına 14 Milyon

[5] Şeker Yatırım, Aylık Ekonomi Dergisi, Mart 2002, s. 19.

Dolar nakit girmiştir. Şirketin hisse senetlerinin % 35' i, yurt içi küçük bireysel yatırımcılara, % 25'i alım gücü yüksek bireysel yatırımcılara, % 20' si yabancı kurumsal yatırımcılara, % 10' u yurt içi kurumsal yatırımcılara ve % 10' u da Beşiktaş Kulübü Derneği kongre üyelerine tahsis edilmiştir. Şirketin halka arz öncesi ve sonrasındaki pay oranları şu şekildedir:

Ortaklar	Halka arz öncesi pay tutarı	Pay oranı (%)	Halka arz sonrası pay tutarı	Pay oranı (%)
Beşiktaş jimnastik kulübü	1.849.999.994.000	99.9	1.849.999.994.000	84,9986
Ahmet Hamoğlu	1.000	0.0001	1.000	0.0001
Ali Metin Erdem	1.000	0.0001	1.000	0.0001
Yıldırım Demirören	1.000	0.0001	1.000	0.0001
Hayri Cem	1.000	0.0001	1.000	0.0001
Hasan Gocay	1.000	0.0001	1.000	0.0001
İbrahim Altınsay	1.000	0.0001	1.000	0.0001
Halka Açık Kısım	0	0	326.500.000.000	15.0011
TOPLAM	1.850.000.000.000	100	2.176.500.000.000	100

KAYNAK: Şeker Yatırım, Aylık Ekonomi Dergisi, Mart 2002, s. 20

2.2 Galatasaray Spor Kulübünün Halka Arz Yöntemi

Galatasaray Spor Kulübü, Galatasaray markasının gerek yurt içinde gerekse yurt dışında popülaritesinden faydalanarak ticari faaliyetlerden gelir elde edip, güçlü bir mali yapıya kavuşturulması amacı ile 1997 yılında Galatasaray Sportif Sınai ve Yatırımlar A.Ş' yi kurmuştur. 2 Trilyon 35 Milyar TL ödenmiş sermayesi bulunan şirketin hisselerinin % 79' u Galatasaray Spor Kulübünün, % 21' i American Internatıonal Group' un (AIG) elinde bulunmaktadır. Halka arzda, sabit fiyatla talep toplama yöntemi kullanılmış, % 16'lık payın satılması neticesinde kulüp kasasına yaklaşık 21 Milyon Dolar girmiştir. Galatasaray Sportif A.Ş' de satılacak 325.600 lot hissenin % 65'i yurt dışındaki, % 3,5'i yurt içi kurumsal, % 12,6'sı yurt içi bireysel, % 15,4'ü alım gücü yüksek yurt içi bireysel yatırımcılara, % 3,5'i de Galatasaray Spor Kulübüne tahsis edilmiştir. Hisse senedi

fiyatı ise 87.000 TL olarak tespit edilmiştir. Galatasaray Sportif A.Ş' nin halka arz öncesi ve sonrasındaki pay oranları ise şu şekildedir.

Ortaklar	Halka Arz Öncesi Pay Tutarı(%)	Halka Arz Sonrası Pay Tutarı(%)
Galatasaray Kulübü Derneği	78,91	62,91
AIG Blue Voyage Fund	12,63	12,63
AIG Sports&Entertainment Fund	8,42	8,42
Halka Açık Kısım	0	16
Toplam	100	100

KAYNAK: Şeker Yatırım, Aylık Ekonomi Dergisi, Mart 2002, s.21

3. HALKA ARZ EDİLEN ŞİRKETLERİN GELİR-GİDERLERİ ve PİYASA DEĞERLERİ

3.1. Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş

Halka arz sonrasında Beşiktaş Futbol Yatırımları San. Ve Ticaret A.Ş' ne devredilen BJK Profesyonel Futbol Şubesi'nin başlıca gelir kalemleri arasında, maç gelirleri (kombine bilet gelirleri, lig maçları, Türkiye Kupası, özel maçlar, Şampiyonlar Ligi ve UEFA maç gelirleri), Şampiyonlar Ligi katılım gelirleri, yayın gelirleri, reklam gelirleri, sponsorluk gelirleri, merchandising gelirleri ve transfer gelirleri bulunmaktadır. BJK Futbol Yatırımları' nın gelirlerinin önemli bir bölümü, futbol takımının saha içi performansından bağımsız durumdadır. Nitekim, toplam gelirlerin 2/3' ünü oluşturan TV yayın gelirleri ve reklam gelirleri maç sonuçlarına bağlı olmayan gelirlerdir. En önemli gelir kalemini ise, televizyon yayın gelirleri oluşturmaktadır. Türkiye Futbol Federasyonunun düzenlediği süper lig maçlarının yayın hakları havuzundan en büyük payı BJK, Galatasaray ve Fenerbahçe almaktadır. Atlas yayıncılık- Digitürk platformu tarafından 3,5 yıl için KDV hariç 465 Milyon Dolar karşılığında alınan yayın hakları, üç büyük kulübünde en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir. Her yıl üç büyük kulübe eşit oranda verilen pay, bu kulüplerin önceki sezonlarda gösterdikleri performanstan bağımsız olarak belirlenmektedir. Digitürk ile yapılan anlaşma doğrultusunda 2001-2002 sezonunda BJK Futbol Şubesi'nin kasasına 12,7 Milyon Dolar

para girişi olacaktır. Bu rakamın 2002-2003 sezonunda 21 Milyon Dolar' a, 2004-2005 sezonunda 25 Milyon Dolar' a yükselmesi beklenmektedir.

TV gelirlerinin yanı sıra transfer gelirleri ve reklam gelirleri de şirkete önemli miktarda nakit girişi sağlayan kalemlerdir. Şirketin, 2001-2001 sezonunda 5 Milyon Dolar reklam geliri ve 8 milyon dolar civarında da futbolcu transferinden kaynaklanan transfer geliri elde etmesi beklenmektedir.

Diğer gelir unsurları da hesaba katıldığında BJK futbol şubesinin 2001-2002 sezonunda toplam gelirlerinin 30 Milyon Dolar civarında gerçekleşmesi beklenmektedir.

Buna karşılık BJK Futbol Şubesinin gider kalemleri arasında transfer giderleri, seyahat giderleri, personel ücretleri, stat giderleri, kamp ve tesis, sporcu ve antrenör giderleri, logo hakkı giderleri, federasyon ve bölge giderleri bulunmaktadır. Bunların içerisinde transfer giderleri başlıca gider kalemini oluşturmaktadır. Futbolcu ve antrenörlerle yapılan sözleşmeler gereği, şirketin kasasından 2001-2002 sezonunda 8 milyon dolar civarında bir çıkış yaşanacaktır. Diğer yandan FİFA'nın 7 Temmuz 2001 tarihinde Arjantin' de almış olduğu bir kararla bonservis süresi biten futbolcuların istedikleri kulüpte oynamasına izin verilmesi, şirketin transfer maliyetlerini azaltan bir etki yaratacaktır. Bununla birlikte BJK' nin kiraladığı İnönü Stadı'nın giderlerinin 1 Milyon Dolar ve sporcuların sosyal giderlerinin ise 1,4 Milyon Dolar olması beklenmektedir. Diğer gider kalemleri ile birlikte 2001-2002 sezonunda BJK Futbol Şubesi'nin giderlerinin 13 Milyon Dolar düzeyinde gerçekleşmesi ön görülmektedir. Şirketin 31.12.2001 tarihli özet bilançosu ek'te verilmiştir. (Bkz. Ek:1)

Halka arz sonucu şirketin toplam piyasa değeri yaklaşık 90 Milyon Dolar olmuştur. Borsada daha önce böyle bir arzın olmaması, bunun sonucunda da bu şirketi kıyaslayacak bir firmanın bulunmaması nedeniyle, şirketin piyasa değerinin ve hisse senetlerinin değerinin tespitinde şirketin nakit akımları ve benzer şirketlerin fiyat/kazanç (F/K) oranlarına bakılarak bir analizin yapılması mümkün olmaktadır.

Tahmin edilen gelirler, giderler ve amortismanlar kullanılarak indirgenmiş net nakit akımları ve benzer şirketlerin Fiyat/Kazanç oranlarının kıyaslamasına göre, Beşiktaş Sportif A.Ş' nin piyasa değerinin yaklaşık 85 Milyon Dolar civarında olması gerekmektedir. Bu da 1.349.000. TL' lik Dolar kuru ile 58.500. TL' ye karşılık gelmektedir. Bir Beşiktaş hisse senedi ise 57.500. TL' den halka arz edilmiştir. Bu durumda şirketin fazla iskontolu fiyatlardan halka arz

edilmediği, ama olması gereken değerlere yakın rakamlardan halka arz edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır. [6]

3.2. Galatasaray Sportif A.Ş' nin Gelir-Giderleri ve Piyasa Değeri

Galatasaray Sportif A.Ş., transfer gelir ve giderleri gibi kalemleri şirket bünyesine almadığından dolayı, Beşiktaş ve diğer uluslararası kulüplerin şirketlerinden ayrılmaktadır. Bu özelliği nedeni ile Galatasaray Sportif A.Ş' nin televizyon, reklam ve pazarlama faaliyetleriyle, bir spor firmasından ziyade, pazarlama ve reklam şirketi görünümünde olduğunu söylemek mümkündür.

Galatasaray markasını en iyi şekilde pazarlamak için portföyünde Borussia Dortmund, Lazio, Roma, PSG ve Juventus gibi büyük kulüplerin bulunduğu UFA Sports ile anlaşan şirket, spor faaliyetleriyle iştigal ettiği için Kurumlar vergisinden de muaf tutulmaktadır. [7]

Galatasaray Sportif A.Ş' nin gelir kalemleri arasında televizyon yayın gelirleri, sponsorluk gelirleri, reklam gelirleri ve Galatasaray Kulübü' nün marka ve isim haklarından elde edilen gelirler bulunmaktadır.

Gelirlerinin çoğu kontrata bağlı olan Galatasaray Sportif A.Ş' nin en önemli gelir kalemini TV yayın gelirleri oluşturmaktadır. Türkiye Futbol Federasyonunun düzenlediği Süper Lig maçlarının yayın hakları, havuz sistemi dahilinde yapılmaktadır. Sezon başında Digitürk ile yapılan anlaşma doğrultusunda 2001-2002 sezonunda Galatasaray' ın kasasına 12 Milyon Dolar tutarında para girişi olacaktır. Galatasaray Futbol Takımı' nın uluslararası alanda gösterdiği yüksek performans ve Avrupa Şampiyonluğu kazanması, UEFA ve Şampiyonlar Ligi yayın gelirlerinde de büyük artış sağlanmasına neden olmuştur. 31 Mayıs 2001 tarihinde biten mali yıl sonunda şirket, 28 Milyon Dolar gelir sağlarken, bunun 24 Milyon Doları medya haklarından ileri gelmektedir.

Diğer yandan sponsorluk gelirleri ve forma hakları, şirkete önemli kazançlar sağlayan diğer önemli faaliyetler olarak ortaya çıkmaktadır. Sponsorluk gelirleri; forma sponsorluğu gelirleri ve spor malzemeleri sponsorluğu gelirlerinden oluşmaktadır. Söz konusu dönemde 8 Milyon Dolar tutarında sponsorluk ve forma hakkı geliri sağlanmıştır. Reklam gelirleri, Galatasaray' ın sahip olduğu gayrı menkuller üzerinde bulunan bilboard ve panolardan elde edilen gelirlerden oluşmaktadır. Bunlar; Ali Sami Yen Stadı reklem gelirleri,

---

[6] Ekonomist Dergisi, 17 Şubat 2002, s.12.

[7] Necati Kola, 'Yeşil Borsa', Aksiyon Dergisi, 23 Şubat 2002, Sayı: 377

Metin Oktay tesisleri reklam gelirleri ve Galatasaray Adası' nın reklam gelirleridir. 31 Mayıs 2001 tarihi itibarıyla reklam gelirleri, bir önceki yılın aynı dönemine göre dolar bazında % 35 artarak; 1,9 Milyon Dolar seviyesine yükselmiştir.

Futbol takımının büyük gider kalemleri şirketin içinde olmadığı için, şirketin yatırım harcaması gerektiren herhangi bir faaliyet veya ilave bir işletme sermayesi ihtiyacı bulunmamaktadır. Şirketin giderlerinin önemli bir kısmını, operasyonel faaliyetlerden kaynaklanan personel giderleri, kira giderleri ve diğer işletme giderleri oluşturmaktadır. Şirketin toplam giderlerinin 2 Milyon Dolar olarak gerçekleşmesi beklenmektedir. Şirketin 30.11.2001 tarihli özet bilançosu ek'te verilmiştir. (Bkz. Ek:2)

Nakit akımları benzer şirketlerin Fiyat/Kazanç (F/K) oranları kıyaslanarak yapılan analizlerde bulunan fiyat, Galatasaray Sportif A.Ş' nin piyasa değerinin yaklaşık 130 Milyon Dolar, hisse senedi fiyatlarının ise 75.000. TL seviyelerinde olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Galatasaray Sportif A.Ş, 87.000. TL' lik fiyat ile halka arz edilmiştir. Bu nedenle hisse senedi fiyatının pahalı olduğu söylenebilir.

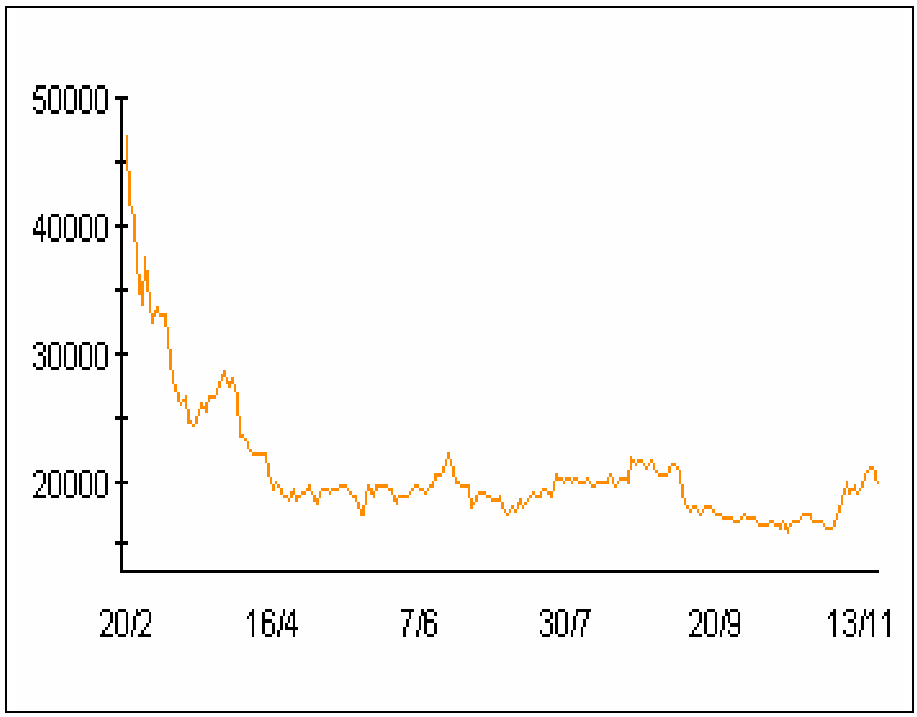
Halka arz neticesinde şirketin kasasına giren 21 Milyon Dolar' ın, 14 Milyon Dolar' lık kısmının Galatasaray' ın banka borçlarının finansmanında kullanılması ön görülmektedir. Halka arzdan gelecek paranın yeni bir yatırımda kullanılarak katma değer yaratması gerektiğinden, Galatasaray Sportif A.Ş' nin halka arzından sağlanan kaynakların borçların finansmanında kullanılması dezavantaj olarak görülmektedir. Bununla beraber şirket bünyesinde transfer ve stat gelir-giderleri gibi risk düzeyi yüksek unsurların bulunmaması ve yüksek temettü verme potansiyeli şirketi avantajlı kılmaktadır. Bunun yanında yüksek gelir ve karlılık, şirket açısından pozitif gelişmeler olarak görülmektedir. Bu durumda yapılan hesaplamalara göre, şirketin yüksek temettü sağlama potansiyeli sayesinde hisse senetlerine yatırım yapanların paralarını 5 yılda amorti etmeleri beklenmektedir.

4. ŞİRKETLERİN HİSSE SENETLERİNİN PERFORMANSLARI

4.1. Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş' nin Borsadaki Performansı ve Performansına Etki Eden Faktörler

Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş., ilk halka arz edildiği tarih olan 20 Şubat 2002' den bu yana İMKB' de olumlu bir performans gösterememiş, hisse senetleri yaklaşık % 65 oranında değer

kaybederek 57.500. TL' den 19.750. TL seviyelerine inmiştir. Beşiktaş Futbol
Yatırımları A.Ş' nin hisse senetlerinin performansını gösteren grafik Şekil 1' de görülmektedir.

Aynı dönemde Borsa Bileşik Endeksi ise 11.092' den 13.387' e yükselmiş ve % 20' lik bir artış kaydetmiştir. Piyasa değeri, Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş' ye yakın olan Park Elektrik hisse senetleri ise 20 Şubat 2002 tarihinde 13.250 TL iken aynı dönem içinde 11.750 tl'ye düşmüş ve % 11'luk bir azalış göstermiştir.

Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş' nin performansını etkileyen muhtemel faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Her ne kadar şirket, yapılan hesaplama ve değerlendirmelere göre olması gereken fiyattan halka arz edilmişse de, borsadaki genel fiyatlarla karşılaştırıldığında fiyatının oldukça yüksek olduğu söylenebilir.

- Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş., şirket bünyesine futbol takımının gelir ve giderlerini kattığından dolayı, hisse senedinin performansı futbol takımının performansından olumsuz yönde etkilenmiştir.

- Daha önce hiçbir futbol kulübünün halka arz olmaması ve İMKB' de işlem görmemesi nedeniyle, yatırımcılar bu tür bir şirketin

sunduğu hisse senetlerine daha tedbirli yaklaşmak eğilimi içindedirler. Hisse senetlerinin istikrara kavuşabilmesi için borsada geçerli bir kurum kültürü oluşturmaları ve yatırımcıların bu kültüre alışmaları gerekmektedir. Böyle bir kurum kültürünün oluşturulabilmesi için ise zamana ihtiyaç bulunmaktadır.

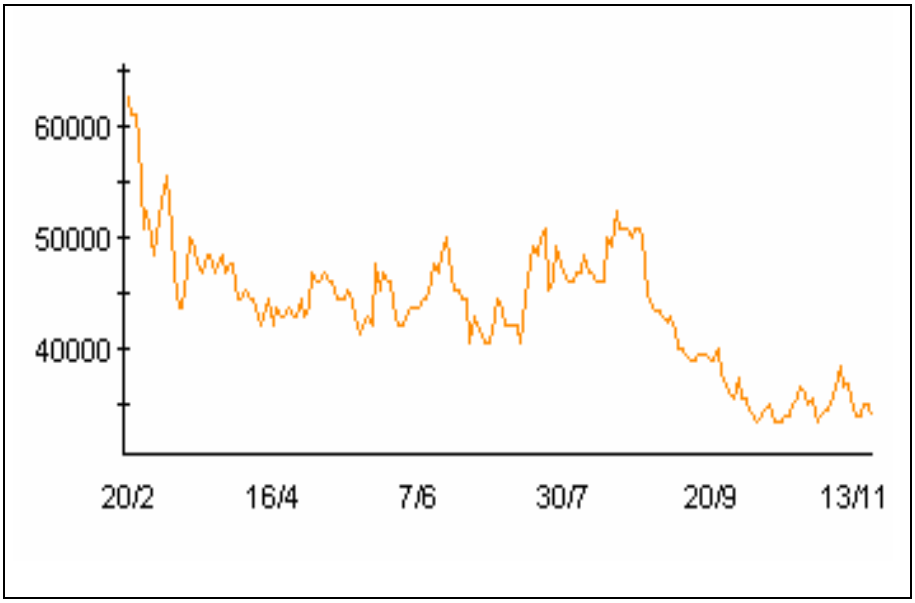
- Kulüp yönetiminin, şirketin halka arzı neticesinde Beşiktaş taraftarlarının yatırımdan ziyade kulübe maddi destek sağlamak amacıyla hisse senetlerini satın alacağı yönünde bir beklenti içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum yöneticilerin yaptıkları beyanlardan anlaşılmaktadır. Ancak kulübün taraftarlarının böyle bir davranış içinde bulunmadıkları, destekten ziyade yatırım amacıyla hisse senetlerinin talep edildiği anlaşılmaktadır.

- Bir diğer önemli etkende, şirketin halka arzı için uygun bir zamanlamanın yapılmadığıdır. Borsanın özellikle Irak tedirginliği yüzünden yatay bir seyir izlediği, işlem hacminin düşük olduğu ve piyasanın sıkışık olduğu bir ortamda yatırımcı, daha önceden benzeri bulunmayan nitelikteki bir şirkete yatırım yapmaktan ziyade, genel performansını bildiği ve sürekli izlediği şirketlere yatırımlarını yönlendirmeyi tercih etmektedir.

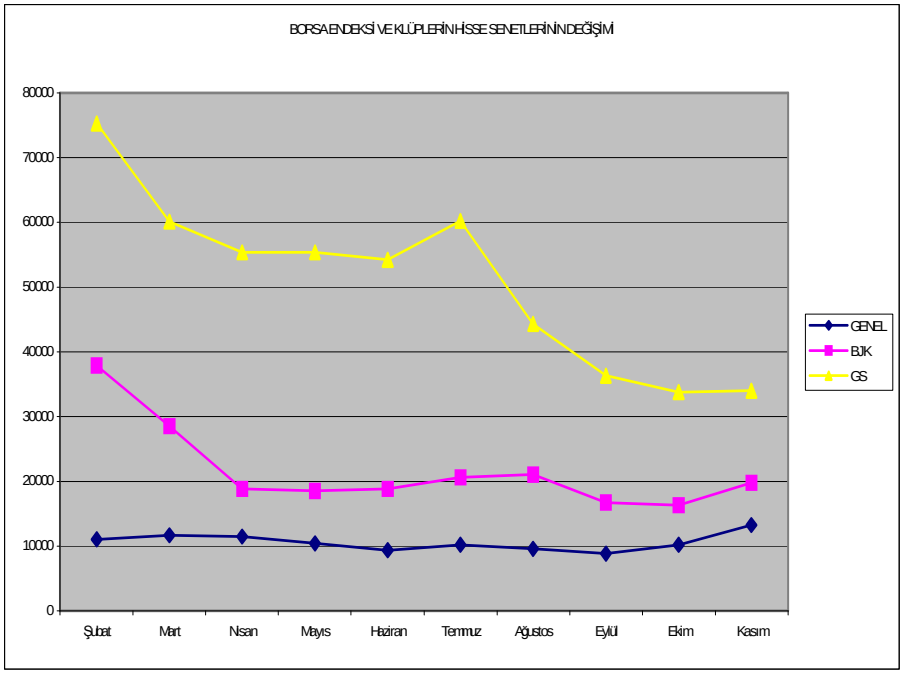
- Beşiktaş' ın uluslararası alanda hatırlanabilecek önemli bir başarısı olmaması, yani uluslararası marka olamaması nedeniyle, hisse senetlerini talep eden yabancı yatırımcıların oranı da oldukça düşük kalmaktadır. Beşiktaş hisse senetlerinin % 80' i yerli yatırımcılara tarafından satın alınmıştır. Dolayısıyla hisse senetlerini elinde tutan yerli yatırımcıların kısa vadeli beklentilerinin hemen karşılanma imkanının olmaması, hisse senetlerinin performansını da olumsuz yönde etkilemektedir.

4.2. Galatasaray Sportif A.Ş'nin Borsadaki Performansı ve Performansına Etki Eden Faktörler

Galatasaray Sportif A.Ş.' nin ilk hakla arz edildiği tarihten bugüne kadar hisse senedi fiyatları 87.000.TL.' den, 34.000. TL.' ye inmiştir. Hisse senetleri söz konusu dönemde yaklaşık % 63 oranında değer kaybetmiştir. Galatasaray Sportif A.Ş' nin hisse senetlerinin performansını gösteren grafik Şekil 2' de görülmektedir.

Piyasa değeri kıyaslamasına göre Galatasaray Sportif A.Ş. ile yaklaşık aynı piyasa değerine (130 Milyon Dolar) sahip olduğu borsa uzmanları tarafından ifade edilen Dışbank (137 Milyon Dolar) hisse senetleri 950 TL'den 1.075 TL'ye yükselmiş ve %11 oranında değer kazanmıştır. Beko Elektronik (127 Milyon Dolar) hisse senetleri ise aynı dönemde 7.300 TL'den 6.900 TL'ye düşerek ortalama % 5 oranında değer kaybetmiştir. Aynı dönemde Borsa
Bileşik Endeksi ise 11.092' den, 13.387' ye yükselmiş ve % 20' lik bir artış kaydetmiştir. Borsa Bileşik Endeksi ile klüplerin hisse senetlerindeki değişimi gösteren grafik aşağıda verilmiştir.

Galatasaray'ın 20 milyona yakın taraftarı bulunduğu tahmin edilmekte ve bunun 11.000 kadarının kulüp üyesi oldukları sanılmaktadır. Bununla beraber halka arz döneminde 3.500 civarında bir yatırımcı, kulüp hisse senetlerini talep etmiştir. Şirketin, geçen yıl 31 Mayıs 2002'de biten döneminde 32.5 trilyon kar elde ettiği ve yatırımcılarına Ağustos ayı sonunda hisse başına 13.675 TL. kar payı dağıttığı bildirilmiştir. Bu miktar, getiri açısından oldukça yüksek bir getiri olmakta ve hisse başına yatırımcısına bu kadar yüksek temettü ödeyen başka bir şirket bulunmamaktadır. Şirket gelirlerinin çok büyük kısmı, orta ve uzun vadeli döviz cinsinden kontratlara dayanmaktadır. Şirketin bu yıl 26 milyon dolar net kar hedeflediği ve bugün itibarıyla bu gelirlerin % 80' ini eldeki kontratlarla garantilemiş olduğu şirket yetkilileri tarafından belirtilmektedir.[8] Ayrıca piyasa değeri- fiyat kazanç oranına bakıldığında şirketin çok yüksek nakit akım kapasitesine sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber şirketin hisse senetlerinin % 63 değer kaybetmesi borsada olumsuz bir performans gösterdiğini ortaya koymaktadır. Şirketin performansını etkileyen muhtemel faktörleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Yapılan hesaplamalara göre şirketin halka arz fiyatının 75.000.TL. seviyelerinde oluşması gerekmektedir. Şirket, olması

[8] Star Gazetesi, 7 Aralık 2002, s. 17.

gerekenden fazla bir fiyatla halka arz edilmiştir. Yine bununla birlikte borsadaki genel fiyatlara bakıldığında şirketin halka arz fiyatının oldukça yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

- Beşiktaş örneğinde olduğu gibi Galatasaray Sportif A.Ş. içinde geçerli olabilecek önemli bir faktör, bu şirkete benzer nitelikte hiçbir şirketin bulunmaması, dolayısıyla yatırımcı açısından kıyaslama imkanının olmamasıdır. Bu nedenle yatırımcılar, bir müddet şirketin performansını izleme eğilimi içersindedirler. Yatırımcılar bu tür şirketleri kurumsallaşma sürecinden sonra değerlendirmeye alma durumundadırlar.

- Şirketin hisse senetlerinde düşüş eğilimi olmasının nedenlerinden birisi de halka arz sırasında toplanacak kaynakların kullanım şeklidir. Galatasaray Sportif A.Ş, halka arz neticesinde 21 Milyon Dolarlık bir gelir elde etmiştir. Bu gelirin 14 Milyon Dolarlık kısmı, futbol kulübünün bankalara olan borçları için harcanmıştır. Halka arzdan gelecek paranın yeni bir yatırımda kullanılarak katma değer yaratması esas olduğundan, Galatasaray Sportif A.Ş.' nin halka arzından sağlanan kaynakların borçların finansmanında kullanılması, yatırımcı açısından çok cazip görünmemektedir.

- Önemli etkenlerden birisi de Galatasaray Sportif A.Ş.' nin, Beşiktaş Futbol Yatırımları A.Ş. gibi uygun olmayan bir zamanda halka arz kararı almış olmasıdır. Piyasada sıkışıklık ve tedirginliğin olduğu bir dönemde halka arzın gerçekleştirilmesi, yatırımcıyı yeni şirketlerden ziyade, bilinen şirketlere yöneltmekte, yeni yatırımcıların borsaya girmemesi neticesinde de talep sınırlı kalmaktadır. Bu durum şirketin yeni halka arz edilmiş olması nedeniyle tutunamamasına neden olmaktadır.

- Galatasaray hisselerinin büyük kısmının yurt dışındaki büyük fonlara satılması, dolayısıyla hissede fazla bir likidite olmaması, hissenin sığ olması, bunun sonucunda da küçük çaplı alımlarla bile hisse senetlerinin fiyatlarının etkilenmesi söz konusu olabilmektedir.

SONUÇ

Beşiktaş ve Galatasaray futbol kulüplerinin halka açılması, Türk Futbol tarihinde ve Borsa tarihinde bir ilk olmuştur. Bu nedenle bu şirketlerin performansının ölçümünde güçlükler yaşanmaktadır. Yapılan değerlendirmeler, şirketlerin piyasa değerine ve fiyat/kazanç oranlarına bakılarak yapılmaktadır. Bu değerlendirmelere göre şirketlerin olmasına yakın değerlerle, ancak Borsa'daki genel

fiyatların üzerinde bir fiyatla halka arz edildikleri sonucu ortaya çıkmaktadır.

Hakla arz tarihinden bu yana geçen süre içerisinde Beşiktaş' ın hisse senetleri % 65 değer kaybederek 57.500 TL' den 19.750 TL' ye; Galatasaray hisse senetleri ise yaklaşık % 53 değer kaybederek 87.000. TL' den 34.000.TL' ye düşmüştür.

Her iki kulübün hisse senetlerinde meydana gelen bu düşüş çeşitli etkenlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bununla beraber, bu kadar kısa bir süre içerisinde yeterli değerlendirme yapılması çok fazla gerçekçi olmamaktadır. Hisse senetlerinin performansının tam olarak değerlendirilebilmesi için borsada daha uzun süre işlem görmesinin beklenmesi gerekmektedir.

Yatırım uzmanları futbol hisselerinin varlığa dayalı olarak düşünülmemesi gerektiğini, uzun vadeli ve takımın geleceğine yönelik bir yatırım olarak bakılmasının daha doğru olacağının altını çizmektedirler.

Ek: 1 -BEŞİKTAŞ FUTBOL YATIRIMLARI A.Ş' nin 31.12. 2001 TARİHLİ ÖZET BİLANÇOSU (Milyon TL)

Dönen Varlıklar	365.976
Duran Varlıklar	1.883.058
AKTİF TOPLAMI	2.249.034
Kısa Vadeli Borçlar	156.237
Finansal Borçlar	-
Ticari Borçlar	6.376
Diğer	53.927
Uzun Vadeli Borçlar	978
Finansal Borçlar	-
Ticari Borçlar	978
Diğer	
Özsermaye	2.091.819
PASİF TOPLAMI	2.249.034

GELİR TABLOSU (Milyon TL)

Net Satışlar	562.507
Satışların Maliyeti (-)	535.866
Brüt Kar veya Zarar	26.641
Faaliyet Giderleri (-)	268.312
Esas Faaliyet Karı veya Zararı (-)	241.671
Diğer Faaliyet Geliri	2.949.623
Diğer Faaliyet Gideri (-)	2.490.001
Finansman Giderleri (-)	333
Faaliyet Karı	217.618
Olağanüstü Gelir ve Kar	6.520
Olağanüstü Giderler (-)	1.879
Dönem Karı	222.259
Ödenecek Vergi (-)	74.970
Net Dönem Karı veya Zararı	147.289

Ek:2-GALATASARAY SPORTİF A.Ş' nin 30.11.2001 TARİHLİ ÖZET BİLANÇOSU ve GELİR TABLOSU (Milyon TL)

Dönen Varlıklar	16.934.868
Duran Varlıklar	36.498
AKTİF TOPLAMI	16.971.366
Kısa Vadeli Borçlar	3.416.883
Finansal Borçlar	-
Ticari Borçlar	13.217
Diğer	3.403.666
Uzun Vadeli Borçlar	10.333
Finansal Borçlar	-
Diğer	10.333
Özsermaye	13.554.150
PASİF TOPLAMI	16.971.366

GELİR TABLOSU (Milyon TL)

Net Satışlar	14.532.483
Satışların Maliyeti (-)	-
Brüt Kar	14.532.483
Faaliyet Giderleri (-)	3.679.754
Esas Faaliyet Karı	10.762.729
Diğer Faaliyet Gelirleri	3.382.932
Diğer Faaliyet Giderleri (-)	1.822.056
Finansman Giderleri (-)	14.643
Faaliyet Karı veya Zararı	14.131.018
Olağanüstü Gelir ve Karlar	1.001.999
Olağanüstü Gider ve Zararlar (-)	3.860.954
Dönem Karı	11.272.063
Ödenecek Vergi (-)	-
Net Dönem Karı veya Zararı	11.272.063

KAYNAKÇA

Ekonomist Dergisi, 17 Şubat 2002, s.12

EBİŞLİOĞLU Fatih Kemal ve Diğerleri, " **Türkiye'de Futbol Kulüplerinin Şirketleşmesi, Halka Açılması,Finansmanı ve Vergileme**", Dünya Yayıncılık Başvuru Kitapları Dizisi, İstanbul, 1998.

TULLY Kathryn, 'Turkish IPO Draws', **Euromoney**, Mar.2002, Issue 395, p.9.

KOLA Necati, 'Yeşil Borsa', **Aksiyon Dergisi**, 23 Şubat 2002, Sayı: 377

GRİFFİN Rob, 'Football Shares Shown Red Card; Success on the Pıtch and a TV Cash Bonanza is Not Enough to Stop The Value of Even The Top Sides Falling', **Sunday Business**, 25 November 2001, London

Star Gazetesi, 7 Aralık 2002, s. 17.

Şeker Yatırım, **Aylık Ekonomi Dergisi**, Mart 2002, s. 19.

www.besiktas.com

www.galatasaray.com

www.kıbrısgazetesi.com/ekonomi/14.02.2002

MENKUL KIYMETLER BORSASI ARACI KURUMLARINDA İŞLEM YAPAN YATIRIMCILAR ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Kemal Poyraz*

İlker Nayır**

ÖZET

Günümüzde Bilimsel ve Teknolojik gelişim, her alanda olduğu gibi yatırım alanında da yeni açılımlara neden olmuştur. Bireysel tasarrufların değerlendirilmesindeki araçlar geçmiş ile günümüz arasında farklılık göstermiş, bu anlamda menkul kıymetler borsasında yatırım önem kazanmıştır. Ancak bu yatırım çeşidinde oyuncular (veya yatırımcıların) konu ile ilgili yeterli bilgi düzeyleri tartışılabilecek bir konu niteliğindedir. Bu çalışma ile, borsada yatırım yapan ve aracı kurumlar ile bu işlemlerini yürütenlerin sosyo-ekonomik-demografik bazı değişkenler itibariyle incelenmesi ve yatırım yaparken düşünce ve tutumlarına yönelik bilgiye ulaşılması amaçlanmaktadır.Çalışma uygulamaya yönelik olarak planlanmış, sonuç ve değerlendirmeler bu açıdan yapılmıştır. Sermaye piyasası ve menkul kıymetler borsasına ait teorik yapı ve konular çalışmanın temel konusunu oluşturmamaktadır. Bu konuda literatürdeki bir çok kaynağın incelenmesi yeterli olacaktır.

ABSTRACT

Today, scientific and technological developments led to new aspects in investment area as well ass in all other areas. Way of individual savings has changed since then and now, so ınvestment at sctock exchange has more importance now. On the other hand, the actors' and investors' knowledge level about this kind of investmen is unfortunately open to discussion. In this study, it is aimed to examine the stock investors and the investors who act with the help of brokerage houses, their socio-economical and demographic aspects. It is also aimed to have information about what is their ideas and attitudes while investing. This is an applied study and the results and the evaluations were made in this aspect. Theoratical structures and subjects about capital market and stock exchange aren't the basic subjects of this study. Scanning the literature about the oforementioned subject is adequate and there is no need to give a detailed information.

* Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF Öğretim Üyesi.

** Borsa Aracı Kurum Uzmanı

1- SERMAYE PİYASASI KURUMLARI VE FAALİYETLERİ

Sermaye piyasası kanuna göre faaliyette bulunacak "Sermaye piyasası kurumları"

- Aracı kuruluşlar (Yetki almış bankalar ve aracı kurumlar).
- Yatırım ortaklıkları
- Sermaye piyasasında faaliyet göstermesine izin verilen diğer kurumlardır.

Aracı kuruluşlar SPK md-32'de "Aracı kurumlar" olarak belirtilmektedir. [1]

Sermaye piyasası kanunundan "Sermaye Piyasası Kurumları" tanımına dahil edilmeyen bankalarda sermaye piyasası faaliyetlerinde bulunurlar. Bankalar faaliyetlerinde SPK hükümlerine tabidirler. Yeni ve ilk defa piyasaya sürülen menkul kıymetler birincil sermaye piyasasında satılırlar. Çoğu şirketler menkul kıymet ihracı işlemleri nedeniyle sermaye piyasasından hizmet veren uzmanlaşmış aracı kuruluşlara başvurmaktadır. Aracılık hizmetleri borsa bankerleri, komisyoncular, diğer aracı kurumlar ve ticari mevduat bankaları tarafından yerine getirilmektedir. Aracı kurumların, aracılık kapsamında olmak üzere her bir ayrı faaliyet için kuruldan yetki belgesi almak kaydıyla yapacakları sermaye piyasası faaliyetleri ise;

a) Kurul kaydına alınacak sermaye piyasası araçlarının ihraç veya halka arz yoluyla satışına aracılık etmek.
b) Daha önce ihraç edilmiş olan sermaye piyasası araçlarının aracılık amacıyla alım-satımı
c) Ekonomik ve finansal göstergelere, sermaye piyasası araçlarına, mala, kıymetli madenlere ve dövize dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri dahil her türlü türev araçlarının alım-satımının yapılmasına aracılık
d) Menkul kıymetlerin geri alım veya satım taahhüdü ile alım-satımı
e) Yatırım danışmanlığı
f) Portföy işletmeciliği veya yöneticiliği olarak sıralanabilir.[2]

[1] UĞUZ Murat **"Menkul Kıymetler Seçimi ve Yatırım Yönetimi"** Mali ve Ekonomik Yayınlar, İstanbul, 1990 s.19
[2] BOLAK Mehmet, **"Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi"** Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1991 s.71

2- MENKUL KIYMET TANIMI VE MENKUL KIYMETLERE YATIRIM İŞLEVİ

2.1. Menkul Kıymetler Tanımı:

Sermaye piyasasında işlem gören tahvil, hisse senedi, opsiyon hakları, intifa senetleri, gelecek anlaşmaları, müşterek yatırım fonlarına katılma hesaplarını temsil eden sertifikalar ile öteki yatırım araçlarının tümüne birden Menkul Kıymetler adı verilmektedir.[3]

2.2. Menkul Kıymetlere Yatırım İşlevi:

Yatırım maddi veya manevi çıkar, kar, kazanç sağlamak için önceden yapılan harcama olarak tanımlanabilir.

Bu harcamanın optimal olarak yapılabilmesi beraberinde bazı kriterlerin göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Bu kriterler:

- Risk
- Getiri
- Likitide

Olarak sıralanabilir.[4]

Ayrıca

- Ne miktarda ne süreyle yatırım
- Yatırım güvenilirliği
- Yatırımın değerindeki değişimin tespiti/tahmini

bu kriterlere ilave olarak dikkat edilecek noktalar olarak sıralanabilir.[5]

Bu anlamıyla Menkul kıymetlere yatırım, yatırımcının subjektif kararlarına dayalı olmayan, bilgi, analiz ve sayısal çözümlemeler gerektiren bir konu niteliğindedir.

3- MENKUL KIYMETLER BORSASINDA ARACI KURUMLARIN İŞLEVİ

3.1. Yetki ve Sorumlulukları

İlgili mevzuata belirlenen esaslar dahilinde borsada, başkası nam ve hesabına kendi namına yahut kendi nam ve hesabına alım satım yapabilirler. İyi niyet kurallarına göre davranmak, mevzuata, borsa düzen ve disiplinine uygun hareket etmek zorundadırlar. Müşterilerin verecekleri alım ve satım

---

[3] KAZGAN Haydar **" Galata Bankerliği"** TEB yayını, İstanbul, 1991, s.34

[4] BEKÇİOĞLU Selim "**Hisse Senetlerinin Riskliliği"** İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, Yıl 10, s 37, 1984, s-59

[5] BOLAK, a.g.e s.159

emirlerini, kısmen veya tamamen kabul etmeme hakkına sahiptirler; ancak, nedeni açıklamak zorunluluğu olmaksızın bu durumu, müşterilerine veya onların temsilcilerine hemen bildirmekle yükümlüdür. Tarife dışı kurtaj alamaz ve teklif edemezler, menkul kıymetlerin teslimi ve bedellerinin ödenmesi de dahil olmak üzere borsada yaptıkları işlemlerin tümünden sorumludurlar. Yatırımcılarının ve diğer çalışanlarının görevleri çerçevesinde yaptıkları işlemlerden de sorumludurlar. Yapılacak sözleşmelere konulacak hükümlerle üyelerin sorumlulukları kaldırılamaz. [6]

3.2. Aracı kurumların Yapamayacakları İş ve İşlemleri

Mevzuatın imkan verdiği haller olmak üzere, aracılık amacıyla alıp sattıkları sermaye piyasası araçlarına ilişkin veya bunlardan bağımsız olarak kendi mali taahhütlerini (tahvil dahil) içeren evrak çıkaramazlar. Ticari amaçlı kıymetli madenler, döviz ve gayri menkul alım satımında bulunamazlar. Kredili menkul kıymet işlemlerine ilişkin mevzuatın imkan verdiği haller hariç olmak üzere ödünç para verme işlemleri yapamazlar. SPK dan icrası için izin alınan faaliyetler ve bunlara ilişkin iş ve işlemler dışında, hiçbir ticari, sınai ve zirai faaliyette bulunamazlar; sermaye piyasası faaliyetlerini yürütebilmek için gerekli olanın üstünde taşınmaz mal edinemezler. Bankalar Kanunu'nda tanımlandığı üzere mevduat toplayamazlar, mevduat toplama sonucunu verebilecek iş ve işlemler yapamazlar. Mevzuatın imkan verdiği haller haricinde sermaye piyasası araçlarının, belli bir getiri sağlayacağı yolunda her hangi bir yazılı veya sözlü taahhütte bulunamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

Abartılmış, gerçeğe uymayan, müşterilerini veya kamuoyunu yanıltıcı bilgileri içeren herhangi bir ilan ve reklam ile diğer yazılı ve sözlü açıklamalarda bulunamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

Sadece, yatırımcılar tarafından verilen satış emrinin yerine getirilmesi için teslim edilen menkul kıymetlerle, müşterinin alım emri gereği satın alınan menkul kıymetleri, Borsa mevzuatında belirlenen satış emrinin geçerlilik süresi ve gerçekleşen alım emrinin tasfiyesi için ön görülen azami süre içinde emanetinde tutabilir. Bu halin dışında, menkul kıymetleri yetkili takas ve saklama kuruluşu dışında bir yerde tutamaz (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

Müşteriye ait sermaye piyasası araçları ve nakit üzerinde, hak ve yetkileri olmaksızın kendileri veya üçüncü şahıslar lehine herhangi bir tasarrufta bulunamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

---

[6] KARSLI Muharrem, **"Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler"** İrfan Yayıncılık s.112, 1994

Herhangi bir şekilde yanlarında çalıştırdıkları kişilerin, muhatap müşteri aracı kurum ilişkisi dışında imkanlarından yararlanmak suretiyle kendi nam ve hesaplarına işlem yapmalarına olanak sağlayamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

TTK'nın 329. maddesinde müsaade edilen haller hariç olmak üzere, ihraç ettikleri hisse senetlerini, kendi nam ve hesaplarına alıp satamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

Herhangi bir sermaye piyasası aracının fiyatını yapay olarak yükseltmek, düşürmek, belli bir seviyede tutmak yahut herhangi bir sermaye piyasası aracının alım ya da satım taleplerini yapay olarak etkilemek veya aktif bir piyasa olduğu izlenimi yaratmak amacıyla;

- Sermaye piyasası aracının mülkiyetinde gerçek anlamda değişme yaratmayan alım-satım işlemi yapamazlar.
- Sürekli olarak kendisiyle veya aynı kişilerle, aynı miktar veya tutarda ve aynı fiyattan sermaye piyasası aracı alım-satımında bulunamazlar.
- Yatırımcıların hak ve yararlarını zedeleyici, iyi niyet kurallarına aykırı hareket ve işlemlerde bulunamayacakları gibi, sermaye piyasalarında yapay fiyat veya Pazar oluşumuna yol açacak veya tasarruf sahiplerinin yatırım kararlarını etkileyecek veya genelde mali piyasalarda fiyatların artıp eksilmesine neden olacak tarzda asılsız, yanlış, yanıltıcı veya yetersiz beyan, açıklama veya ön görülerde bulunamazlar.
- Faaliyetleriyle ilgili olarak üçüncü şahıslarda yanlış veya yanıltıcı bir izlenim uyandıracak fiil ve davranışlarda bulunamazlar.
- Müşterilerin piyasa hakkındaki bilgisizlik ya da tecrübesizliklerinden yararlanıp bunların alım-satım kararlarını etkileyerek kendi lehlerine kazanç sağlayamazlar ve herhangi bir şekilde gelirlerini arttırmak amacıyla müşterilerin gereksiz alım-satım yapmalarına ortam hazırlayamazlar.
- Yukarıda sayılan yasaklanmış fiil ve işlemlerin, kendileri dışında, üçüncü şahıslar tarafından gerçekleştirilmesine herhangi bir şekilde yardımcı olamazlar (Bu yasağa, Bankalarda tabidir).

Kendi hisse senetlerini, temsil eden depo edilen menkul kıymet sertifikalarını ihraç edemezler.[7]

[7] **Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Klavuzu**, İMKB, İstanbul, 1997, s.58

4- UYGULAMA

Önceki bölümlerde faaliyetlerine, yetki ve sorumluluklarına değinilen aracı kurumlarda işlem yapan müşterilerin sosyo-ekonomik, demografik yapıları ve borsa ile aracı kurum hizmetlerine yönelik tutumları belirlemek amacıyla; Türkiye'de 7 bölgede faaliyet gösteren ve bir bankaya bağlı aracı kurum organizasyonundan yararlanılmıştır. Araştırma 2002 yılı içerisinde gerçekleştirilmiştir.

7 bölgede 29 merkezde toplam 2200 adet anket formunun uygulanması ve 1674 adet formun değerlendirilmesi yapılmıştır.

Bölge ve merkezlere dağıtım müşteri sayıları göz önüne alınarak yapılmış SPSS paket programından yararlanılarak, anket formlarının dökümü sağlanmıştır.

Bu işlem sonrasında oransal olarak anket sorularının dökümü ve ki-kare sınamaları ile bilgi üretiminin yapılması sağlanmıştır.[8]

Bazı değişkenler açısından oransal değerler.

Soru 1: Yaş Değişkeni

	N	%
18-28	408	24,4
18-28	601	35,9
38-48	394	23,5
48'den fazla	271	16,2
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa yatırımcılarının büyük bir kısmı genç ve orta yaşlı yatırımcılar oluşturmaktadır. Borsayı takip eden kesimin yas seviyesinin düşük olması İ.M.K.B.'nin yeni bir oluşum olması yönüyle ilgi çekicidir.

Soru 2: Cinsiyet Değişkeni

	n	%
Erkek	1373	82,0
Bayanlar	301	18,0
Toplam	1674	100,0

[8] ÇÖMLEKÇİ Necla **" Temel İstatistik İlke ve Teknikleri"** Bilim Teknik Yayınevi, 1998, s.367

Yorum; Borsa müşterilerinin çok büyük bir kısmı erkek yatırımcılar oluşturmaktadır. Erkeklerin oranı % 82 gibi yüksek bir orandır, Bu oran bayanlar için % 18' dir. Zaman içerisinde borsaya bayan yatırımcılarında girmesi borsa aracı kurumlarının verecekleri hizmetlerin kalitesiyle paralel olacaktır.

Soru 3: Eğitim düzeyi değişkeni.

	n	%
İlkokul	114	6,8
Ortaokul	298	17,8
Lise	746	44,6
Üniversite	452	27,0
Lisansüstü	64	3,8
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin eğitim düzeyleri, % 44 gibi bir oranda lise. % 27 gibi bir oranda üniversite eğitimi almış insanlardan oluşmaktadır. Borsada yatırım yapanların eğitim düzeylerinin orta öğretim ağırlıklı olması teknik analizin veya analiz tekniklerinin kullanımındaki yetersizliğe bir kaynak olarak gösterilebilir.

Soru 4: Şu anki mevcut işiniz?

Meslek	n	%
Esnaf	544	32,5
Kamu Personeli	560	33,5
Öğrenci	74	4,4
Serbest Meslek	496	29,6
Toplam	1674	100

Yorum: Borsa müşterilerinin büyük bir bölümü, esnaf ve kamu personeli oluşturmaktadır, Bu oranlan %29 ile serbest meslek takip etmektedir. Borsadaki yatırımcıların çeşitlilik göstermesi borsanın değişik sermayelere yon vermesi açısından önemlidir,

Soru 5: Mevcut isinizde ne kadar maaş alıyorsunuz?

Milyon TL.	n	%
200-400	687	41,0
400-600	577	34,5
600-800	248	14,8

800' den fazla	162	9,7
Toplam	1674	100,0

Yorum- Borsa müşterilerinin büyük çoğunluğunu orta gelir seviyeli müşteriler oluşturmaktadır, Orta tabakadan borsaya olan ilgi oldukça fazladır, Aslında bu sevindirici bir olaydır. Ancak kayıp dağılımının orta gelir düzeyindeki konumunun önemle analiz edilmesi gerekmektedir. Borsa müşterilerinin hisse senedi alırken dikkat etmeleri gereken en önemli borç para ve kredi ile hisse senedi almamaya özen göstermeleridir.

Soru 6: Sizce Türkiye' de Borsa müşterileri bilinçli mi?

	n	%
Evet	849	50,7
Hayır	825	49,3
Toplam	1674	100,0

Yorum Türkiye deki borsa müşterilerini bilinçli bulanların oranı % 50 iken , borsa müşterilerini bilinçli bulmayanların oranı % 49' dur. Yatırımcıların bilinçlenmesi kısa dönemli bir olgu değildir. Bu zaman içerisinde olacaktır.

Soru 7: Borsayı diğer yatırım araçları arasından neden tercih ettiniz?

	n	%
Getiri acısından tercih ettim	674	40,3
İyi bir yatırım aracı olarak gördüğüm için tercih ettim	532	31,8
Güncelliğinden dolayı tercih ettim	184	11,0
Piyasadaki konu ile ilgili görüş beyan eden kişi yada kuruluşlardan etkilenerek tercih ettim	284	17,0
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsayı getiri açısından tercih edenlerin oranı %40' dir. Borsayı iyi bir yatırım aracı olarak görenlerin oranı % 31' dir. Değişik çevre faktörlerinden etkilenenlerin oranı ise % 17'dir.

Soru 8. Borsada işlem yapan müşteriler zaman içerisinde bilinçlenebilirler mi?

	n	%
Evet	1039	62,1
Hayır	635	37,9
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsada işlem yapan müşterilerin zaman içerisinde bilinçlenmeleri borsa ve sermaye piyasaları hakkında verilecek eğitimle olacak bir şeydir, Zaman içerisinde insanların bilinçleneceklerini

savunanların oranı % 62' dir. Hayır bilinçlenemezler diyenlerin oranı ise % 37' dir.

Soru 9: Bireysel müşteriler tesadüfi olarak mi alim satım yapmaktadırlar?

	n	%
Evet	587	35,1
Hayır	257	15,4
Fikrim Yok	830	49,6
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin % 35'lik bir kısmı tesadüfi olarak alım yaptıklarını savunurken, % 49'luk bir kesim konu hakkında herhangi bir fikrinin olmadığını beyan etmektedir- Yatırımcıların büyük bir çoğunluğu yatırım yaparken içgüdüleriyle, kulaktan dolma bilgileriyle, tüyo denen fakat güvenilirliği meçhul olan duyumlarla yatırımlarına yön vermektedirler,

Soru 10: Yatırım yaparken mali analiz ve teknik analiz yöntemlerinden hangisi daha etkili oluyor?

	n	%
Mali Analiz	430	25,7
Teknik Analiz	317	18,9
Hiçbiri	927	55,4
Toplam	1674	100,0

Yorum: Yatırım yaparken hisse senetlerini iyi seçmek önemlidir Yatırımcılar hisse seçimini genellikle tavsiyeler, kulaktan dolma bilgiler veya sadece hisse senedi almak için ezbere alış yapmaktadırlar, Bu soruya cevap verenlerin oranı bu savımızı desteklemektedir. Yatırım yaparken hiçbir yöntemi kullanmayan yatırımcı oranı % 55 gibi oldukça yüksek bir rakamdır.

Soru 11: Borsadaki spekülatif hareketleri doğru buluyor musunuz?

	n	%
Evet	317	18,9
Hayır	1357	81,1
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin çok büyük bir çoğunluğu spekülatif hareketleri doğru bulmamaktadırlar Bu oran % 81' dir. Borsadaki spekülatif hareketler küçük yatırımcılar olumsuz etkileyen en önemli faktörlerden bir tanesidir. Spekülatif hareketlere engel olmak için sermaye piyasalarında son

dönemlerde bazı uygulamalar getirilmiş, bu spekülatif hareketleri yapan kişi ve kuruluşlara işlem yasağı konularak engellenmeye çalışılmıştır.

Soru 12: Spekülatif hareketler sizleri nasıl etkiliyor?

	n	%
Olumlu	233	13,9
Olumsuz	571	34,1
Hem olumlu hem olumsuz	870	52,0
Toplam	1674	100,0

Yorum: Spekülatif hareketler genellikle borsa müşterilerini olumsuz etkilemektedir Borsa müşterileri spekülatif hareketlerin kendilerini hem olumlu hem de olumsuz etkilediğini düşünmektedirler, bu oran % 52 dir. Olumsuz etkiliyor diyen oran ise % 34' dur. Her ne kadar spekülatif hareketlerin kendilerini olumlu etkilediğini savunan kişiler olsa da bu yazı-tura benzeri bir şans oyunundan öte bir şey değildir.

Soru 13: Müşterilere uygulanan komisyon oranları işlem hacmini nasıl etkiliyor?

	n	%
Olumlu	571	34,1
Olumsuz	464	27,7
Etkilemiyor	639	38,2
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa yatırımcılar için önemli bir konuda komisyon oranlardır. Borsa müşterilerinin % 38'lik bir kısmı komisyon oranlarını etkilemediğini belirmektedirler, %34' luk bir müşteri kitlesi ise olumsuz etkilenmektedir Komisyon oranlan yüksek olan yatırımcılar işlem hacimlerini genellikle düşük tutmaktadırlar, bu aracı kurumları olumsuz etkilemektedir.

Soru 14. Borsa müşterilerine eğitim ve seminer uygulaması hakkındaki görüşünüz nedir?

	n	%
Olumlu	1331	79,5
Olumsuz	123	7,3
Gereksiz	220	13,1
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin bilinçlenmesi borsanın gelişmesi açısından çok önemlidir. Borsa müşterilerinin büyük bir bolumu eğitim ve seminer uygulamasına olumlu bakmaktadır, bu oran % 79 gibi oldukça yüksek bir

rakamdır. En azından haftada bir gün borsa müşterilerine uygulanacak eğitim programıyla bilinçli yatırımcılar yetiştirmemiz mümkün olabilecektir. Unutulmamalıdır ki bilinçli müşteri hem yatırım uzmanlarının işlerinin kolaylaştıracak. hem de kurtlara yem olmayacaktır.

Soru 15: Borsa ile ne kadar zamandan beri ilgileniyorsunuz?

	n	%
l-4 Yıl	901	53,8
4-8 Yıl	545	32,6
8-12 Yıl	147	8,8
12-16 Yıl	81	4,8
Toplam	1674	100,0

Yorum- Borsaya son bir kaç yıldan bu yana korkunç bir talep gelmiştir, bu araştırmandan da bu sonu9 çıkmaktadır, Borsayı 1-4 yıldan bu yana takip edenlerin oranı %53' tur, Bunu % 32 ile 4-8 yıl takip etmektedir. Buradan çıkan sonuç daha yeni bir borsa kültürümüzün olduğudur. Borsaya yeni giren yatırımcıları ürkütmeden, borsadan soğutmadan borsanın içinde tutmalıyız.

Soru 16: Borsayı kısa zamanda çok para kazanmak için mi yoksa uzun vadeli yatırım için mi tercih ettiniz?

	n	%
Kısa Dönemli Yatırım İçin	623	37,2
Uzun Dönemli Yatırım İçin	574	34,3
Başlangıçta böyle bir düşüncem yoktu	477	28,5
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin % 37'lik bir kısmı borsayı kısa dönemli bir yatırım aracı olarak görmektedirler. Borsayı uzun dönemli yatırım aracı olarak görenlerin oranı ise %34,3 dir. Borsaya girdiğinde herhangi bir düşüncesi olmayan müşterilerin oranı ise % 28,5 dur, kazanç, açısından oldukça kotu bir şeydir. Borsayı kısa dönemli bir yatırım aracı olarak görenler her zaman kaybetmişlerdir. Yatırımdan kazanç elde edebilmek için hisse senetlerini uzun dönemli tutmak gerekmektedir.

Soru 17. Yatırım uzmanlarından beklentiniz nelerdir?

	n	%
Daha fazla yönlendirme yapmalıdırlar	732	43,7
Seanslardan sonra eğitim vermelidirler	396	23,7
Kriz dönemlerinde müşteriyi motive etmelidirler	546	32,6

Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin büyük bir çoğunluğu, yatırım uzmanlarından daha fazla yönlendirme yapmalarını talep ederken, ikinci olarak kriz dönemlerinde müşterileri motive etmeleri istenmektedir. Bunlar eğitim ve seminer talebi takip etmektedir. Bu oranlar müşterilerin yeterince yönlendirilmediklerini göstermektedir.

Soru 18: Yatırım uzmanlarından beklentilerinize yanıt alabilmekte misiniz?

	n	%
Evet	414	24,7
Hayır	420	25,1
Kısmen	840	50,2
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa müşterilerinin % 50'lik kısmi yatırım uzmanlarından beklentilerine kısmen cevap alabilmektedirler, % 25'lik kısım ise beklentilerine yanıt alamamaktadır %24 lük oran ise yatırım uzmanlarından beklentilerine yanıt alabilmektedirler. Bu oranlardan çıkan sonuç yatırım uzmanlarının seçiminin çok önemli olduğunu göstermektedir. Yatırım uzmanlarının eğitim düzeyleri ve bilgi düzeyleri çok önemlidir. Borsa müşterilerinin bilinçlenebilmeleri ve yatırım uzmanlarının beklentilerine cevap alabilmeleri için önce yatırım uzmanlarının bilinçli olmaları gerekmektedir. Aracı kurumlar eğitim düzeylerine bakmaksızın portföy uğruna seans salonlarına dealarlar alınmaktadır. Bu çok yanlış bir uygulamadır. Portföy tek başına önemli bir şey değildir, önemli olan insana verilen hizmettir.

Soru 19: Borsayı genel olarak hangi kaynaklardan takip ediyorsunuz?

	n	%
TV/Radyo	427	25,5
Gazete ve ekonomi dergilerinden	371	22,2
Internet	253	15,1
Aracı kurumlardan	623	37,2
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsa yatırımcılarının % 32.2’lik bir bölümü borsayı aracı kurumlardan takip etmektedirler, Bunu %25.5 ile TV/Radyo takip etmektedir. Gazete ve ekonomi dergilerinden ise % 22,2'lik yatırımcı kitlesi yararlanmaktadır. İnterneti kullanan yatırımcı oram % 15,1' dir. Gelişen teknolojik imkanlarla beraber yatırımcılar borsayı seans salonlarına gelmeden televizyon ve internet gibi iletişim araçlarından takip

etmektedirler. Yeterli zaman olan insanlarda borsayı seans salonlarından takip etmektedirler.

Soru 20: Borsadaki iniş ve çıkışlardan paniğe kapılıyor musunuz?

	n	%
Evet	691	41,3
Hayır	287	17,1
Bazen	696	41,6
Toplam	1674	100,0

Yorum: Borsadaki dalgalanmalarda yatırımcıların % 41' lik kısmı panik yapmaktadırlar. %41'tik kısmı ise bazen paniğe kapılmaktadırlar, bu durum insanların borsadaki dalgalanmalarda panik satış yapma olasılıklarının yüksek olduğunu bizlere göstermektedirler. Borsadaki dalgalanmalar insanlar borsadan uzaklaştırmaktadır.

Soru 21: Borsanın su an itibariyle yeterli bir kitleye ulaştığını düşünüyor musunuz?

	n	%
Evet	938	56,0
Hayır	736	44,0
Toplam	1674	100.0

Yorum: Borsa yatırımcılarının % 56' lik bir bölümü borsanın yeterli bir kitleye ulaştığını savunurken % 44'luk bir kısmı yeterli bir kitleye ulaşmadığını savunmaktadır Borsanın son bir kaç yıldır medyada on plana çıkılması, ekonomiyle iç dış olması, bu konuda görüş beyan eden insanların çoğalmasıyla birlikte borsaya olan talep gerçekten artmış, hatta çok değişik kitlelere ulaşmak insanlar zarara uğratmıştır, Borsada son yıllarda bilinçsiz yatırımcılar çoğalmıştır.

Soru 22: Borsadaki dalgalanmaların sebebi sizce nedir?

	n	%
Şirketlerin mali yapılanın güçlü olması	340	20,3
Spekülatif hareketlerin Çok fazla olması ve Yatırımcıların bilinçli hareket etmemeleri	515	30,8
Yeni oluşum içinde olan bir borsa olması	146	8,7
Siyasi/Ekonomik ortam	673	40,2
Toplam	1674	100,0

Yorum; Borsa yatırımcılarının borsadaki dalgalanmaların daha (Çok siyasi ve ekonomik yapıya bağlı olduğunu savunmaktadırlar, Daha sonra Spekülatif hareketlerin dalgalanmalarda etkili olduğu yüksek bir oranda

belirtilmiştir. Türk sermaye piyasasının derinliğinin olmaması ve Türkiye' deki Jeopolitik konumundan dolayı piyasamız çok fazla dalgalanmaya maruz kalmaktadır.

Soru 23: En (Çok takip ettiğiniz hisse senetleri hangi endekste yer almaktadır?

	n	%
Ulusal 30 Endeksi	653	39,0
Ulusal 50 Endeksi	268	16,0
Ulusal 100 Endeksi	448	26,8
Diğerleri	305	18,2
Toplam	1674	100,0

Yorum Borsa müşterilerinin takip ettikleri hisseler arasında bir farklılaşma söz konusudur. Genellikle borsa müşterileri endeks 30 ve endeks 100 hisselerini takip etmektedirler.

Kİ-KARE SINAMALARI *

1-Borsadaki Müşterilerin Yaşı İle Gelirleri Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Yaş\Gelir	200-400	400-600	600-800	800'den fazla	TOPLAM
18-28	239/167,4	239/140,6	33 / 60,4	29/39,4	408
28-38	232 / 246,6	253/207,1	88 / 89,3	28/58,1	601
38-48	129 / 161,6	139/135,8	81/58,3	45/38,1	394
48'den fazla	87/ 111,2	78 / 93,4	46/40,1	60 / 26,2	271
TOPLAM	687	577	248	162	1674

Ho:İlişkiYoktur
Hi .İIiski Vardır

$$\aleph_h^2 = \sum_{i=1}^{16} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^2 = 147{,}8$$

$$\aleph_t^2 = 16{,}82$$

Yorum: Ho red

Borsa müşterilerinin yaşı ile gelirleri arasında bir ilişki vardır. Borsa müşterilerinin yaşı arttıkça gelirlerinde de bir yükseliş olduğu

* Sınamalarda α =0.05 olarak alınmıştır.

gözlenmektedir. Orta yaş ve üzeri müşteriler borsaya daha çok kaynak yaratmaktadırlar, Genç yatırımcılar olan 28-38 yaş grubu arasındaki müşteriler de gelir açısından iyi bir seviyeye sahiptirler. Bu yatırımcıların borsaya olan genel eğilimi yüksek olmuştur.

2-Borsa Müşterilerinin Cinsiyetleri İle Borsayı Takip Ettikleri Kaynaklar Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Cinsiyet\Kaynak	TV-Radyo	Gazete,Eko.Drg.	Internet	Aracı Kurum	TOPLAM
Erkek	362/350,7	274 / 303,2	200/208,1	536/509.7	1372
Bayan	66 / 77,2	96 /66,7	54/45,8	86 / 112.2	302
TOPLAM	428	370	254	622	1674

Ho-İlişki Yoktur
Hi: İlişki Vardır

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{8} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 26{,}6$$

$$\chi_t^2 = 7{,}81$$

Yorum: Ho red

Borsa müşterilerinin cinsiyetleri ile borsayı takip ettikleri kaynaklar arasında bir ilişki vardır. Erkek yatırımcılar borsaya aktif olarak katılmayı tercih ederlerken, bayan çok uzaktan takip etmeyi tercih ederken, borsayı, TV, radyo, gazete ,ekonomi dergileri, internet, teletex gibi iletişim araçlarını tercih etmektedirler.

3-Borsadaki Müşterilerin Eğitim Düzeyleri İle Gelirleri Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Eğitim\Gelir Seviyesi	200-400	400-600	600-800	800' den fazla	TOPLAM
İlkokul	64/48,1	34/40,3	10/17,1	9/11,2	117
Ortaokul	144/123,4	101 / 103	34 / 44,08	21/28,8	300
Lise	314/306,6	284 / 257,2	90 / 109,4	57/71,6	745
Üniversite	161 / 185,6	144 / 155,7	92 / 66,2	54 / 43,3	451
Lisansüstü	6/25,1	15/21,06	20 / 8,9	20/5,8	61
TOPLAM	689	578	246	161	1674

Ho:İlişki Yoktur
Hi ;İlişki Vardır

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{20} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 107{,}68$$

$$\chi_t^2 = 21{,}3$$

Yorum: Ho red

Borsa müşterilerinin eğitim düzeyleri ile gelirleri arasında bir ilişki vardır. Eğitim düzeyleri yükseldikçe müşterilerin gelirleri yükselmektedir, Eğitim düzeyinin yükselmesi ile birlikte borsanın kazancının artması ve bununla beraberde gelirlerin artması gözlenmektedir.

4-Borsadaki Müşterilerin Eğitim Düzeyleri İle Yatırım Yaparken Uyguladıkları Yöntemler Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Eğitim Kullanılan Düzeyi Yöntem	Teknik Analiz	Mali Analiz	Hiçbiri	TOPLAM
İlkokul	23/21,5	10/29,2	81/63,1	114
Ortaokul	39/56,4	63/76,5	196/165,02	298
Lise	116/141,2	463/413,1	167/191,6	746
Üniversite	121/85,4	161/249,7	169/115,8	451
Lisansüstü	18/123	26/35,9	21/16,6	65
TOPLAM	317	430	927	1674

Ho:İlişki Yoktur

Hi İlişki Vardır

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{16} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 121{,}79$$

$$\chi_t^2 = 15{,}81$$

Yorum: Ho red

Borsa müşterilerinin eğitim düzeyleri ile yatırım yaparken uyguladıkları yöntemler arasında bir ilişki vardır. Eğitim düzeyi yükseldikçe müşterilerin yatırım anlayış değişmektedir. Müşterilerin eğitim düzeyinin yükselmesi daha mantıklı karar vermelerine, mali ve teknik analiz yöntemlerinin daha çok kullanmalarından etken olmaktadır Eğitim düzeyi düşük olan müşteriler teknik ve mali analiz yöntemlerini pek fazla kullanmamaktadır.

5-Borsadaki Müşterilerin Cinsiyetleri İle Yatırım Uzmanlarından Beklentilere Cevap Alma Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Beklentiye Yaş\ Cevap	Evet	Hayır	Kısmen	TOPLAM
Bayan	125/82,5	98 / 75,5	78/142,5	301
Erkek	336/378,1	322 / 344,4	715/650,4	1373
TOPLAM	461	420	793	1674

Ho:İlişki Yoktur
Hi :İlişki Vardır

$$\aleph_h^2 = \sum_{i=1}^{6} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^2 = 164{,}1$$

$$\aleph_t^2 = 16{,}92$$

Yorum: Ho red

Bayan ve erkek borsa yatırımcılardan genelde yatırım uzmanlarından beklentilerine yanıt almalarına rağmen, tam olarak yatırım uzmanlarından memnun olduklarını söyleyemeyiz, Yatırım uzmanlarının eğitim düzeyleri, tahsilleri insanlara yön verebilmelerinde oldukça önemlidir. Maalesef borsa konusunda fazla deneyim sahibi olmayan insanlar seans salonlarda görmekteyiz, bu arkadaşların yeterli bilgi ve deneyimi olmaması yatırımcıların doğru bilgi almalarını engellemektedir. Yöneticilerin bu konuda çok dikkatli olmadan gerekmektedir.

6-Borsadaki Müşterilerin Yaşı İle Takip Ettikleri Zaman (Yıl) Arasında Bir İlişki Var Mıdır?

Yaş\Zaman(Yıl)	1-4	4-8	8-12	12-16	TOPLAM
18-28	292/220,1	97/133,4	9/35,6	11/19,7	409
28-38	331/323,4	214/196,02	41/52,4	15/28,8	601
38-48	165/212,06	147 / 128,5	60 / 34,3	22/19,06	394
48' den fazla	113/145,3	88/88,6	36/23,5	33 / 13,06	270
TOPLAM	901	546	146	81	1674

Ho:İlişki Yoktur
Hi:İlişki Vardır

$$\aleph_h^2 = \sum_{i=1}^{16} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^2 = 164{,}1$$

$$\aleph_t^2 = 16{,}92$$

Yorum: Ho red

Borsa müşterilerinin yaşı ile borsayı takip ettikleri zaman (yıl) arasında bir ilişki vardır. Borsa müşterilerinin yaşı yükseldikçe borsa tecrübeleri ve birikimleri artmaktadır Türkiye'de borsa müşterileri borsayla son 4-5 yıldan bu yana yoğun olarak ilgilenmektedir Her yas grubundan bütün yaş gruplan genelde borsayı son dönemde yoğun olarak takip etmektedirler.

Ki-Kare HOMOJENLIK SINAMASI*

1-Bölgeler Arasından Müşterilere Uygulanan Komisyon Oranları Arasında Bir Tutum Birlikteliği Var Mıdır?

	Düşük	Normal	Yüksek	TOPLAM
Marmara	67/57,5	281/322,4	222/190	570
İç Anadolu	8/11,6	77/65,05	30/38,3	115
Karadeniz	4/8,9	60/50,3	25/29,6	89
Akdeniz	27/35,2	186/197,4	136/116,3	349
Ege	33/30,6	210/171,9	61/101,3	304
Doğu Anadolu	10/12,4	52/69,5	61/41	123
Güneydoğu Anadolu	20/12,5	81/70,1	23/41,3	124
TOPLAM	169	947	558	1674

Ho:Bölgeler arasında komisyon oranlan açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır.
Hi: Bölgeler arasında komisyon oranlan açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği yoktur.

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{21} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 75{,}83$$

$$\chi_t^2 = 21{,}03$$

Yorum: Ho red

Bölgeler arasında müşterilere uygulanan komisyon oranlan yönüyle tutum açısından bir görüş birlikteliği yoktur, Farklılık vardır. Borsa müşterileri genelde müşterilere uygulanmakta olan komisyon oranları yüksek bulmaktadır, Komisyon oranlarının yüksek olması borsadaki işlem hacimlerini de olumsuz etkilemektedir. Borsada uygulanan komisyon oranlama normal bulan borsa yatırımcıları da vardır. Fakat bu gurup çok değildir. Bunun yanında komisyon oranlarının işlem hacimlerini

* α = %5 olarak alınmıştır.

etkilemediğini söyleyenlerde bulunmaktadır Borsaya olan ilgiyi arttırmak için komisyon oranlarının uygun seviyelere çekilmesi borsanın geleceği açısından çok önemlidir.

2-Bölgeler Açısından Müşterilere Uygulanan Eğitim Ve Seminer Uygulaması Arasında Bir Tutum Birlikteliği Var Mıdır?

Bölge	Olumlu	Olumsuz	Gereksiz	TOPLAM
Marmara	458/453,2	28/41.8	84/74,9	570
İç Anadolu	100/91,4	3/8,4	12/15,1	115
Karadeniz	68/70,7	8/6,5	13/11,6	89
Akdeniz	259/277,4	33/25,6	57/45,8	349
Ege	275/241,7	11/22,3	18/39,9	304
Doğu Anadolu	86/97,7	16/9,03	21/16,1	123
Güneydoğu Anadolu	85/98,5	24/9.1	15/16,2	124
TOPLAM	1331	123	220	1674

Ho:Bölgeler arasında uygulanan eğitim ve seminer uygulaması açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır.
Hi: Bölgeler arasında uygulanan eğitim ve seminer uygulaması açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği yoktur.

$$\aleph_h^{\,2} = \sum_{i=1}^{21} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^{\,2} = 73{,}45$$

$$\aleph_t^{\,2} = 21{,}03$$

Yorum: Ho red

Bölgeler arasında müşterilere uygulanan eğitim ve seminer uygulaması tutum açısından bir farklılık vardır Bu farklılıklar çeşitli sebeplerden kaynaklanabilmektedir, Bunlar, aracı kurum yöneticilerinden, bölgelerde uygulanan program farklılıklarından, bölgedeki eğitim ve kültür farklılıklarından, aracı kurum çalışanlarının yanlış secim ve yönlendirmelerinden kaynaklanabilmektedir. Borsa müşteri!eri genellikle müşterilere uygulanacak olan eğitim ve seminer uygulamalarına olumlu olmaktadır.

3-Bölgeler İle Müşterilerin Takip Ettikleri Hisse Senetleri Arasında Bir Görüş Birlikteliği Var Mıdır?

	Ulusal 30	Ulusal 50	Ulusal 100	Diğerleri	TOPLAM
Marmara	243/222,3	87/91,2	119/152,5	121/103,8	570
l9 Anadolu	43/44,8	12/18,4	44/30,7	16/20,9	115
Karadeniz	26/34,7	15/14.2	38/23,8	10/16,2	89
Akdeniz	116/136,1	63/55,8	116/93,4	54/63,5	349
Ege	164/118,5	59/48,6	45/81,3	36/55,3	304
Doğu Anadolu	26/47,9	14/19,6	37/32,9	46/22,4	123
Güneydoğu Anadolu	35/48.3	18/19,8	49/33,1	22/22.5	124
TOPLAM	653	268	448	305	1674

Ho:Bölgeler arasında takip edilen hisseler açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır.

Hi; Bölgeler arasında takip edilen hisseler açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği
yoktur.

$$\aleph_h^{\,2} = \sum_{i=1}^{28} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^{\,2} = 135{,}3$$

$$\aleph_t^{\,2} = 28{,}87$$

Yorum: Ho red

Bölgeler arasında takip edilen hisseler açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği yoktur. Bu farklılıklar, müşterilerin eğitim ve yöntemleri, gelir seviyeleri, yönlendirilmeleri aldıktan borsa eğitimi gibi sebeplerden dolayı ortaya çıkabilmektedir,

4-Eğitim Düzeyleri İle Müşterilere Uygulanan Eğitim Ve Seminer Uygulaması Arasında Bir Görüş Birlikteliği Var Mıdır?

	Olumlu	Olumsuz	Gereksiz	TOPLAM
İlkokul	90/90,6	8/8,3	16/14,9	114
Ortaokul	235/236.9	21/21,9	42/39,1	298
Lise	614/593,1	49/54,8	83/98,04	746
Üniversite	349/359,3	34/33,1	69/59,4	451
Lisansüstü	43/50,8	11/4,7	10/8,4	65

TOPLAM	331	123	220	1674

Ho:Eğitim düzeyleri ile uygulanan eğitim ve seminerler açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır

Hi Eğitim düzeyleri ile uygulanan eğitim ve seminerler açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği yoktur.

$$\aleph_h^2 = \sum_{i=1}^{15} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^2 = 16{,}05$$

$$\aleph_t^2 = 2{,}7$$

Yorum; Ho red

Eğitim düzeyleri açısından müşterilere uygulanan eğitim ve seminer uygulaması konusunda bir görüş farklılığı vardır. Eğitim düzeyleri yükseldikçe eğitim ve seminer uygulamasına olan talep artmaktadır. Borsanın gelişmesi için eğitim ve seminer uygulaması çok önem arz etmektedir, Borsa müşterilerinin oldukça bilgisiz olduğu bir sermaye piyasasının gelişmesi çok zordur. Genel olarak bütün eğitim düzeylerindeki yatırımcılar eğitim ve seminer çalışmalarına olumlu bakmaktadırlar. Fakat eğitim ve seminerleri çeşitli nedenlerden dolayı gereksiz ve olumsuz olacağını düşünen müşteriler mevcuttur.

5-Eğitim Düzeyleri İle Müşterilere Uygulanan Komisyon Oranlan Arasında Bir Görüş Birlikteliği Var Mıdır?

	Olumlu	Olumsuz	Etkilemiyor	TOPLAM
İlkokul	45/31,3	38/38,5	30/43,1	113
Ortaokul	96/82,3	89/101,3	112/113,3	297
lise	226/207,3	244/255,1	278/285,5	748
Üniversite	85/125,2	167/154,1	200/172,5	452
Lisansüstü	12/17,7	33/21,8	19/24,4	64
TOPLAM	464	571	639	1674

Ho: Eğitim düzeyleri ile uygulanan komisyon oranlan açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır.

Hi: Eğitim düzeyleri ile uygulanan komisyon oranlan açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği yoktur.

$$\aleph_h^2 = \sum_{i=1}^{15} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\aleph_h^2 = 43{,}2$$

$$\aleph_t^2 = 2{,}73$$

Yorum: Ho red

Eğitim düzeyleri ile uygulanan komisyon oranlan açısından tutum yönüyle görüş birlikteliği vardır. Komisyon oranlan müşterileri her açıdan etkilemektedir. Lise mezunu olan müşterilerin komisyon oranından olumsuz etkilendiklerini söyleyenlerin sayısı fazladır Yine lise mezunu olup da olumlu etkilendiklerini söyleyen müşteri sayısı da fazladır. Müşterilerin en önemli ortak sorunlarından bir tanesi komisyon oranlandır,

6-Bölgeler İle Borsadaki İniş Ve Çıkışlarda Paniğe Kapılma Arasında Bir Görüş Birlikteliği Var Mıdır?

	Evet	Hayır	Bazen	TOPLAM
Marmara	212/235,2	85/97,7	273/236,9	570
İç Anadolu	52/47,7	21/19,7	42/47,8	115
Karadeniz	21/36,7	23/15,2	45/37	89
Akdeniz	126/144,06	76/59,8	147/145,1	349
Ege	188/125,4	23/52,1	93/126,3	304
Doğu Anadolu	39/50,7	20/21,09	64/51,1	123
Güneydoğu Anadolu	53/51,1	39/21,25	32/51,5	124
TOPLAM	691	287	696	1674

Ho:Bölgeler arasında borsadaki iniş çıkışlarda paniğe kapılma açısından tutum yönüyle görüş birliği vardır.
Hi: Bölgeler arasında borsadaki iniş çıkışlarda paniğe kapılma açısından tutum yönüyle görüş birliği yoktur

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{21} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 114{,}26$$

$$\chi_t^2 = 21{,}03$$

Yorum: Ho red

Bölgeler arasında borsadaki iniş çıkışlarda paniğe kapılma açısından tutum yönüyle görüş birliği yoktur. Borsada müşterileri en fazla etkileyen olay spekülatif hareketlerdir. Bu spekülatif hareketler çoğu kez insanlar olumsuz etkilese de tesadüfi olarak ta olsa bu hareketlerden olumlu etkilenen borsa yatırımcıları da mevcuttur. Genelde bütün bölgelerdeki müşteriler borsadaki iniş çıkışlarda panik yaptıklarını söylerken bazı müşterilerde bundan olumlu etkilendiklerini belirtmişlerdir.

7-Bölgeler İle Borsanın Yeterli Bir Kitleye Ulaşıp Ulaşmadığını Düşüncesi Arasında Bir Görüş Birlikteliği Var Midir?

	Evet	Hayır	TOPLAM
Marmara	339/319,3	231/250,6	570
Anadolu	67/64,4	48/50,56	115
Karadeniz	28/49,8	61/39,13	89
Akdeniz	176/195,5	173/153.4	349
Ege	234/170,3	70/133,6	304
Doğu Anadolu	37/68,9	86/54,08	123
Güneydoğu Anadolu	57/69,4	67/54,52	124
TOPLAM	938	736	1674

Ho: Bölgeler arasında borsanın yeterli kitleye ulaşıp ulaşmaması açısından tutum yönüyle görüş birliği vardır.
Hi; Bölgeler arasında borsanın yeterli kitleye ulaşıp ulaşmaması açısından tutum yönüyle görüş birliği yoktur.

$$\chi_h^2 = \sum_{i=1}^{14} \frac{(G-B)^2}{B}$$

$$\chi_h^2 = 121{,}98$$

$$\chi_t^2 = 12{,}59$$

Yorum: Ho red

Bölgeler açısından borsanın yeterli bir kitleye ulaşıp ulaşmaması yönüyle görüş açısından bir görüş birlikteliği yoktur, görüş farklılığı vardır. Genelde borsanın yeterli bir kitleye ulaştığını savunanlar ağırlıkta da olsa bir görüş farklılığı söz konusudur Bölgeler arası borsanın yeterli bir kitleye ulaşıp ulaşmadığı düşüncesi farklılık göstermektedir Marmara bölgesi ağırlıklı olarak borsanın yeterli bir kitleye ulaştığını savunurken, Doğu Anadolu, Karadeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yatırımcılar borsanın henüz yeterli bir kitleye ulaşmadığı görüşü üzerinde yoğunlaşmaktadırlar, Akdeniz bölgesindeki yatırımcıların görüşünde bir eşitlik söz konusudur. Evet yeterli kitleye ulaşıyor diyenlerle hayır ulaşmıyor diyenler birbirine çok yakındır. Ege bölgesindeki borsa müşterileri ağılıklı olarak borsanın yeterli bir kitleye ulaştığını görüşü üzerinde yoğunlaşmışlardır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınmalarını sağlayacak en önemli unsurlardan birisi, kuşkusuz sermayedir. Sermaye, o ülkenin iktisadi faaliyetleri sonucunda oluşan birikimler ve tasarruflardır. Tasarrufların etkin, verimli, yerli yerinde ve karlı yatırım alanlarına yönlendirilmesi, ekonomik kalkınmanın hızlanmasını sağlayabilir. Türkiye'de sermaye piyasaları gelişmekte olan bir piyasadır. Bu piyasanın etkin bir hale getirilmesiyle birlikte makro ekonomik hedefler; büyüme, istihdam, ithalat ve ihracat, paranın daha aktif hale gelmesi gibi ülkemiz için çok önemli olan rasyolar etkin hale gelecektir. Sermaye piyasaları tasarrufları yatırıma yönlendirmelerinden dolayı ekonomik kalkınmayı ya da büyümeyi hızlandırıcı bir işleve sahiptirler. Ayrıca sermaye piyasaları, sanayiye ucuz maliyetli fon sağlarken, tasarruf sahiplerine de yüksek kazanç sağlayabilmektedir. Tasarruf sahiplerinin birikimlerini sermaye piyasalarında değerlemeye başlamaları ile birlikte, portföy ve portföy yönetimi ile ilgili konular daha çok önem kazanmaya başlamıştır.

Türkiye'de yedi coğrafik bölgede faaliyet gösteren aracı kurumlar bazında yapılan müşteri tutumuna ilişkin anket, müşterilerin genç, bilinçsiz, borsa yatırım bilgileri eksik ve subjektif kararlar alan bir yapıyı göstermektedir. Ayrıca bölgeler arasında eğitim ve gelir düzeyi açısından tutum yönüyle farklılıklar tespit edilmiş olması yatırım aracı olarak borsanın günümüzde yeterince derinliğe sahip olmadığı şeklinde de yorumlanabilir. Çalışma hipotezinin doğrulanması yönüyle bu bilgiler önemlidir ancak ülke ekonomisinde oldukça önemli bir yere sahip olması beklenen borsanın, borsa müşterilerinin bilinçlendirilmesi ekonomi açısından bir kazanç olacaktır.

Menkul kıymetlere yatırım, belirli amaçları gerçekleştirmek için yapılmaktadır. Türkiye ekonomisinde önemli bir yer teşkil eden menkul kıymet borsalarının daha aktif hale getirilmesi, daha kapsamlı ve dinamik hale getirilmesi için borsa müşterilerinin ve yatırım uzmanlarının çok iyi eğitilmesi gerekmektedir. Menkul Kıymet Borsalarında işlem yapan müşterilerin bilinçlendirilmesi, eğitim ve seminer uygulamalarına katılmaları toplam kalite yönetimi açısından da çok önemli bir yer teşkil etmektedir. Borsa aracı kurumlarının müşteri odaklı çalışarak, toplam kalite yönetimine verecekleri önem, müşteri hizmetleri, müşteri bilinçlendirme ve eğitim seminerleri, borsayla ilgili çeşitli alanlarda yapılacak çalışmalar müşteri hizmetlerinin ana hedeflerini teşkil etmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde müşteri diyaloğu ve ikili ilişkilerin borsa müşterilerinin motivasyonları üzerinde olumlu etkiler yapacaktır. Kriz dönemlerinde ne yapacağına bilmeyen yatırımcılar yanlış kararlar vererek zarar etmeleri kaçınılmazdır.

Türkiye'de borsa müşterileri bilinçli mi? Borsa müşterileri spekülatif hareketlerden nasıl etkilenebiliyorlar? Borsa müşterileri hırslarına nasıl yeniliyorlar? Borsa müşterileri hisse senetleriyle inatlaşma uğruna nasıl para kaybediyorlar?,....vb gibi konular borsa yatırımcılarının sıklıkla karşılaştıkları sorunlardır. Borsa müşterilerine hisse senedi alıp satarken yön vermek tek başına bir çözüm değildir. Önemli olan borsa müşterilerinin temelden eğitilip gerektiği durumlarda mantıklı kararın nasıl verilmesi gerektiğini göstermektir. Burada müşterilere yön veren yatırım uzmanlarına, brokerlara, dealerlara, portföy yöneticilerine çok önemli görevler düşmektedir. Her şeyden önce ilk başta müşterilerin yatırımlarına yön veren bu insanların çok kapsamlı eğitilmeleri, eğitim düzeylerinin ve lisanslarının bu alanda olmasına özen gösterilmelidir. Yetersiz insanların menkul kıymet borsalarında görev almaları borsanın gelişmesini engelleyen faktörlerin başında gelmektedir.

KAYNAKÇA

1- BEKÇİOĞLU Selim "**Hisse Senetlerinin Riskliliği"** İstanbul Üniversitesi, İşletme Fakültesi Dergisi, Yıl 10, 1984,

2- BOLAK Mehmet, **"Sermaye Piyasası Menkul Kıymetler ve Portföy Analizi"** Beta Basım Yayın A.Ş., İstanbul, 1991

3- ÇÖMLEKÇİ Necla **" Temel İstatistik İlke ve Teknikleri"** Bilim Teknik Yayınevi, 1998,

4- KARSLI Muharrem, **"Sermaye Piyasası Borsa Menkul Kıymetler"** İrfan Yayıncılık, 1994

5- KAZGAN Haydar **" Galata Bankerliği"** TEB yayını, İstanbul, 1991

6- **Sermaye Piyasası ve Borsa Temel Bilgiler Klavuzu**, İMKB, İstanbul, 1997,

7- UĞUZ Murat **"Menkul Kıymetler Seçimi ve Yatırım Yönetimi"** Mali ve Ekonomik Yayınlar, İstanbul, 1990

KEY TRENDS IN CAPITAL MARKETS IN 21st CENTURY

Şeref Kalaycı*
Abdülmecit Karataş**
Ali Coşkun**

ABSTRACT

This article aims to capture key trends in capital markets in 21st century. In this connection: Online security trading, Electronic Communication Networks(ECNs), and Globalization trends are analysed extensively in a subsequent manner.

1. Online Security Trading

The first online stock trade is made in 1995, via, K. Aufhauser & Co., and quickly gained ground in the United States. Both the number of investors and the number of companies offering online trading services increased rapidly. According to Forrester Research (www. Forrester.com), there were 3.7 million online brokerage accounts at year-end 1998 and estimated to be 20.4 million at year end 2003. The number of securities firms offering online trading services increased rapidly. It was only 1 in 1995 and reached 100 at the year-end 1998.[1]
Part of the initial explosion in online accounts is simply enabling existing discount brokerage accounts to trade online. Cerulli Associates (www.cerulli.com) estimates that more than half of the online accounts are attributable to conversions from traditional brokerage accounts to online accounts. The motives behind the conversion of traditional brokerage accounts to online accounts are the lower commissions, greater ease of access, and speed of trade executions. [2]

Carter (2000) noted that price wars between the online brokerage companies pushed online stock trades through the $30 mark, the $15, the $8 mark. Some

* Yard. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi
** Araş. Gör. Boğaziçi Üniversitesi

[1] Forrester Research Inc., (www.forrester.com)
[2] Cerulli Associates Inc., (www.cerulli.com)

companies offer free online trading to their customers. For example, American Express offers free trade for its high balance clients. Customers with accounts larger than $100,000 get free buys and sells, while those who have $25,000 to 100,000 get free buys.[3]

The big full-service securities firms also begin online investing. As cited in Crain's New York Business magazine (1999) Merrill Lynch & Co. and Prudential Securities Inc. started offering low cost online trades to their customers. Paine Webber Inc. and Salomon Smith Barney Inc. launched their own Internet-trading programs in 1999. Morgan Stanley Dean Witter Inc. made web trading available to full service customers.[4] Oonline brokerage business could force other wall street firms to respond by lowering their fees and upgrades services. [5]

The heavy competition in online security business forces securities firms to offer various services to their customers. Hoekstra, director of marketing at Paine Webber Inc., states that because of heavy competition at online security business, securities firms will start to offer customers more personalized services via online, such as a trust account, kid's college fund, and small business accounts.[6]

Glenn Tongue, from DLJ direct, noted that the consolidation of online firms is inevitable. He says smaller online firms-the ones not in the top ten will be ripe targets of takeover.[7]

Larry Tabb, head of the Tower Group's securities and investment practice, explains the reasons of consolidation: everyone has moved online, leaving many of the smaller firms with no distinguishing characteristics. So, the smaller firms could lower their commissions even further, but that has not yet had the intended impact for many of them. Tabb suggest that smaller firms might survive if they

---

[3] A. Carter., Online "Brokerages Hit a New Low", Money, 29, 8, (Aug 2000), p.113
[4] Crain's New York Business, 15, 22, (May 31-June 6, 1999), p.1+
[5] R. Buckman, "Merrill Online: A Bull Enters The Arena: Ambitious Plan Could Result in Lower Fees", Wall Street Journal (Eastern Edition), (June 1, 1999), p. c1+i1.
[6] D. Burke, G. Tongue, R. Mazzarella., "They Want You Wired", Fortune, 140, 12, (Dec 20, 1999), p. 115.
[7] Ibid., 115.

tap niche markets, if they tout themselves as experts in a segment of the market that the larger firms are largely ignoring.[8]

Gregor S. Bailor, NASD's chief information officer, emphasized that in the future NASDAQ might provide an online auction for shareholders who want to trade directly with each other.[9]

online trading will not even exist in four years anyway", he reasons. People will be trading over electronic trading systems that will automatically match buyers and sellers, cutting out brokers altogether.[10]
Online trading is not limited with stocks, bonds, and funds trading via online. Traditional investment banking activities are done via online. Wit Capital and WK Hambrecht made IPOs online in 1999.[11]

Merrill Lynch and HSBC announced that they are going to form the first global online banking & investment Services Company. The new company will serve individual customers across the world except in the United States, providing the industry's most comprehensive and innovative range of online banking and brokerage services for consumers who prefer to make informed investment decisions for themselves.[12]

2. Electronic Trading Systems

2.1. Evolution of Electronic Trading

There have been numerous attempts starting from 1957 to introduce innovative electronic trading technology to the security trading markets.
In the first stage, technology introduced by Quotron Inc. in 1957 provided subscribers with timely transmissions of stock prices, bond prices, news reports, and interrogative capabilities. In the next stage, technology progressed beyond the basic reporting of past information to the provision of bid and offer price

---

[8] C. Mc Eachern, K. Massaro, A. Rafalat, "Surviving The Hurdles of 2000", Wall Street & Technology, 18, 1, (Jan 2000), p.31.
[9] Anonymous., "The 21st Century Stock Market", Business Week, Issue: 3590, (Aug 10, 1998), p.66
[10] E. Thornton, " The Little Broker That Could", Business Week, Issue: 3678, (April 24, 2000), p.66E4
[11] McEachern et al., 32.
[12] D. Bedell, "Is the Global Equity Market Really a GEM", Corporate Finance, (July 2000), p.4.

information prior to executing a trade. Finally, technology, now, makes available electronic trade execution without intervention by a broker or market maker.

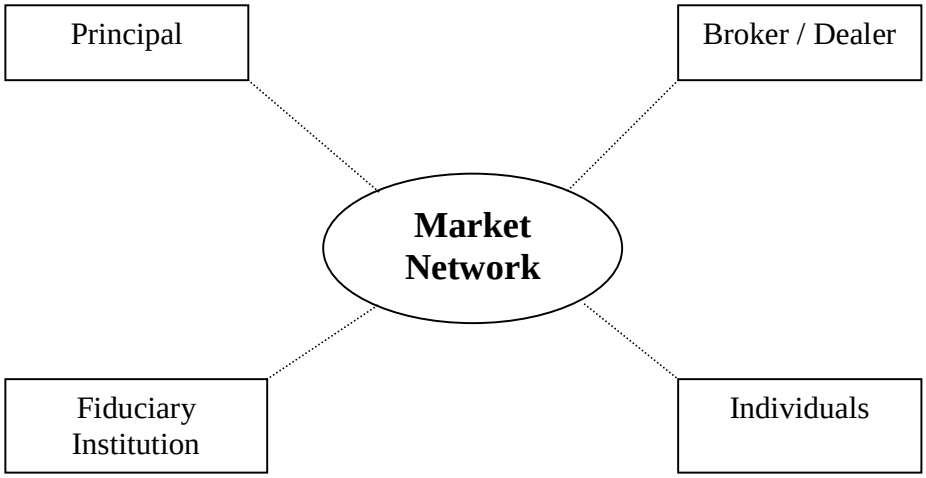
Examples of early innovation in electronic trading include: Quotron (1957), which provided bond and stock prices to all segments of the trading community. INSTINET (1969), the National Association of Securities Dealers' quotation system-NASDAQ (1971). There are other electronic trading systems. Such as, MAX and MAX OTC (1980) which were automated trading systems of the Mid-west Stock Exchange (MSE), SCOREX (1979) which are the electronic trading system sponsored by the Pacific Stock Exchange (PSE), and AUTOPER (1983) which is the electronic trading systems of American Stock Exchange (AMEX).

Today, some stock exchanges are automated in terms of order routing and reporting, such as, Vienna Stock Exchange, The Amsterdam Stock Exchange. On the other hand, some stock exchanges are fully automated from trade to settlement. Such as, Paris Bourse, Stockholm Stock Exchange, Istanbul Stock Exchange, Swiss Exchange, London Stock Exchange.[13]
The motivation for the development and implementation of electronic trading systems include the cost saving, transparency, system reliability, and quality of execution.

2.2. Electronic Communication Networks (ECNs)
Electronic Communication Networks (ECNs) functions like an electronic stock exchange. It allows brokers to display subscribers' orders electronically and uses technology, rather than the historical human element, to match buy-and-sell orders. Electronic-trading systems constitute the **fourth market** which trading of stocks between the transactors is made without the use of a broker.[14]
Killian and Cushing (1995) schematically showed how the market would start to appear in the future.

[13] Weiss., 453-468.
[14] E. Jovin., "Planning Online-Fair Trades. Enthusiast say ECNs Level the Playing Field For Traders, But Many Others Remain Skeptical". Financial Planning, (June 1, 2000), p.187

Figure (4-1): The Market of the Future

Source: Global Equity Markets: Technological, Competitive, and Regulatory Challenges, p.74.

As it is seen in the figure, there are various market participants interacting directly and electronically via a market network, which is effectively a "trading super-highway". Shown, as nodes on the diagram are the four fundamental participant types: fiduciaries, principals, brokers, and individuals. In the scheme, the fiduciary box covers investment managers, plan sponsors, and others who invest assets in a fiduciary capacity. A principal is defined here as a hedge fund, market maker, or other entity that invests risk capital in a non-fiduciary capacity. The broker will continue to function as a provider of advice, recommendations, and execution services. The individual is shown interacting directly with the market network in this scheme, but many will probably continue to seek the services of a broker. This type of shift will affect the future of investing:

- Institutions will have more and more opportunities to interact directly with each other.
- An investment manager or pension sponsor will be known more for its role of "fiduciary" than "client", as opportunities to interact directly expand and as the traditional client/broker framework breaks down.
- Fiduciaries will begin earmarking capital for market making.

- As the "brokerage" part of the broker/dealer function declines in significance, more attention will be directed to market making and proprietary trading strategies. Sales of research, investment advice, and execution/ clearing services for commissions will continue, albeit in a reduced form.
- Technology will drive down costs as monopoly and special interests decline in value to the investor.[15]

The oldest electronic trading systems are INSTINET, established by Reuters in 1969, and POSIT, developed by Barra and Jefferies Co. in 1987. These two major systems handle large institution –to- institution trade. In these systems, participants search for counterparts electronically, negotiate, and execute trades. The Arizona Stock Exchange in Phoenix, which started trading in 1992, is an after-hours electronic marketplace where anonymous participants trade stocks via personal computers. It provides a call auction market. Bids and offers are accumulated and, at a designated time, a single price is derived which maximizes the number of shares that can be traded.[16]

Starting from 1997, Electronic Communication Networks (ECNs) have flourished. Because the SEC effectively forced ECNs to post their quotes on NASDAQ's comprehensive trading bulletin board, known as a level II screen. It displays all market makers' and ECNs' best prices and quantities. Buyers line up on the left and sellers on the right, with the best prices at the top. Allowing ECNs into NASDAQ system was a crucial change. Previously, an ECN could stay in business only if it could attract both partners to its floor. Once it was allowed to advertise trades on NASDAQ, however, it just needed to supply one party. The other side could come from anywhere else in the NASDAQ system. Allowing ECNs onto NASDAQ system resulted in an increase of ECN firms. Island, Attain, Archipelago, NexTrade, Bloomberg, Tradebook, REDIbook, along with well-known INSTINET AND POSIT are noteworthy ECN firms. Altogether ECN firms have captured an estimated 20 % of NASDAQ shares traded. The growth rate has been phenomenal. ECNs have been capturing an additional 1% to 2% of share per quarter, and experts predict that they could take 50% of NASDAQ's business within a few years.[17]

---

[15] R. L. Killian, and D. C. Cushing, "The Effect of Liquidity on Electronic Order Routing", as cited in "Global equity markets: Technological, competitive, and regulatory challenges, (1995), pp. 73-74.
[16] Fabozzi and Modigliani., 297-298.
[17] C. Vinzent., "Do We Need a Stock Exchange". Fortune, 140, 10, (Nov 22, 1999), pp. 251-255.

One of the great advantages of the ECNs is the low cost of execution. Commission rages in ECNs vary from 0.0015 of cents to 4 cents per share. For example, Island, one of the well-known ECN firms, receives $.00075 per share per side on every transaction executed on its system. Thus, a 1,000-share trade would yield the firm 75 cents. Market makers in exchanges, on the other hand, rely on the spread, which is typically between 1/16 and ¼ of a point (or 6.25 cents and 25 cents).[18]
An another advantage of the ECNs is privacy. Internally, ECNs list only the sizes and prices of orders, not the identity of the trader. On NASDAQ, orders are identified only by the ECNs name. This is vital to institutional investors, who are frequently burned by trading desks that "front run" the institution.[19]

Today, ECNs can accept only limit orders and investors can not sign up directly with an ECN, though they can gain access to one and sometimes multiple ECNs through broker-dealers. But, ECNs are talking about becoming exchanges. Archipelago, Island and NexTrade have all filed for exchange status and waiting for answer.[20]

3. Globalization Trends
As a result of very rapid increases in telecommunications and computer-based technologies and products, a dramatic expansion in cross-border financial flows and within countries has emerged.

The increasing globalization of the world's financial markets is reflected in capital flows. An estimated 80% or more of the inward and outward flows of capital in the world's major centers are now cross-border flows of stocks and bonds. The biggest increase has been in equities. In the past twenty years, cross-border equity flows have grown almost ten-fold.[21]

McDonald (1992) foresighted that securities firms have already developed systems to trade around the clock for their clients, either as agent or as dealer in common stocks.

Finally, a one central market place where stocks from around the world would be gathered and traded with convenience of investors in a given

[18] Jovin., 187.
[19] Vinzent., 256.
[20] Jovin., 190
[21] F.Zarb, "Financial Markets: Tomorrow's world", Vital Speeches of the Day, 64, 6, (Jan 1, 1998), pp. 175-177.

country or time zone.[22]
Ten stock exchanges, including the world's biggest, plan to create a global market where blue-chip shares would be traded around the clock. The market is provisionally named Global Equity Market (GEM). The Amsterdam, Brussels (in Europe), Mexico, New York, Toronto (in North America), Sao Paulo (in South America), Australian, Hong Kong, and Tokyo Exchanges (in Asia) were in talks to connect their trading systems, and develop a common set of trading rules.[23]

Wall Street Journal has informed that in the near future a single, world market (a Wasdaq, a WSE) could allow investors to girdle the globe with buy and sell orders 24 hours a day.[24]

A report in the German daily newspaper Handelsblatt noted that U.S. securities firms, including Goldman Sachs Group Inc., Morgan Stanley, Merrill Lynch & Co., and J.P. Morgan & Co. plan to create a worldwide electronic stock exchange.[25]

In order to compete with the ECNs, New York Stock Exchange Chairman Richard Grasso has said that the big board is exploring the possibility of creating its own electronic network or may merge or acquire an existing network.[26]

Lefebvre of the Brussels Exchanges and Jean Francois Theodore of Paris Bourse announced they were merging their exchanges into the "first European Bourse" and calling it *Euronext*. This merger will lead to a genuine consolidation of market infrastructure. All trading in equities will take place on the French NSC system.
Euronext will chose a single derivative-trading platform. Netting, clearing and central counterparty services will be performed by clearnet. It is anticipated that settlement will take place at Brussels-based Euroclear.[27]

---

[22] J.G. McDonald, "The Nasdaq Handbook, (1992), p.34.
[23] Bedell., 4.
[24] Wall Street Journal; New York; May 15, 2000, p.C1.
[25] Global Electronic Exchange Seen in Works, American Banker, (Sep 14, 1999), 164, 176, p.29.
[26] T. Longo, "Healty Competition, The NYSE is gunning for NASDAQ market. Get Ready for the Real Stock Market for the 21 st century", Financial Planning, (Apr 1, 1999), p.155.
[27] A. Capon, "The New Architecture of European Trading", Institutional Investor, .34, 5, (May 2000), p.40-48.
[105]Anonymous, "Mergers & Acquisitions in the Financial Services Sectors", Financial Market Trends, 75, (Mar 2000), , pp. 123-140.

What caused the consolidation in financial services? Among the factors most often mentioned are technological advances, structural and regulatory developments, and excess capacity or financial distress. Together these factors have been rapidly transforming the global financial landscape and the resulting increase in, and in some areas, acceleration of, and competitive pressures has encouraged the expansion in Mergers & Acquisition activities in financial services sectors.

4. Conclusion

Three major trends are observed in securities business. These are online security trading, Electronic Communication Networks, and globalization trends. The first online stock trade is made in 1995 and it has been growing , both in terms of the number of investors and the number of companies offering online trading services. It is estimated that online –trading accounts will reach 20.4 million at year end 2003.

Electronic communication networks function like an electronic stock exchange. They allow brokers to display subscribers' orders electronically and use technology to match buy and sell orders. Expert predict that they could take 50% of NASDAQ’s business within a few years.

Globalization trends become true securities business in recent years. Rapid increases in telecommunications and computer based technologies and products resulted in cross border flows of stocks, bonds and other financial products, Based on this phenomenon, securities firms developed systems to trade around the clock for their clients. Also Euronext is created and, IX is on way.

REFERENCES

1. Anonymous, (Aug 10, 1998), "The 21st Century Stock Market", Business Week, 3590, 66.
2. Anonymous, (Mar 2000), "Mergers & Acquisitions in the Financial Services Sectors", Financial Market Trends, 75.
3. Bedell, D., (July 2000), "Is The Global Equity Market really a GEM", Corporate Finance.
4. Buckman, R., (June 1, 1999), "Merrill Online: A Bull Enters The Arena: Ambitious Plan Could Result in Lower Fees", Wall Street Journal (Eastern Edition), p. c1+i1.
5. Burke, D., Tongue, G., Mazzarella, R., (Dec 20, 1999), "They Want You Wired", Fortune, V. 140, 12, 115.
6. Capon, A., (May 2000), "The New Architecture of European Trading", Institutional Investor, 34, 5.
7. Carter, A., (Aug 2000), "Online Brokerages Hit a New Low", Money, 29, 8, 113.
8. Cerulli Associates Inc., (www.cerulli.com.)
9. Crain's New York Business, (May 31-June 6, 1999), V.15, no: 22 p.1+
10. Fabozzi, F., Modigliani, F., (1996), Capital Markets Institutions and Instruments, New Jersey: Prentice Hall.
11. Forrester Research Inc., (www.forrester.com.)
12. Global Electronic Exchange Seen in Works, (Sep 14, 1999), American Banker; 164, 176.
13. ISE, (1998), Annual Report
14. Jovin, E., (June 1, 2000), "Planning Online-Fair Trades. Enthusiast say ECNs Level the Playing Field for Traders, But Many Others Remain Sceptical". Financial Planning, 187.
15. Killian, R. L., Cushing, D. C., (1995), "The Effect of Liquidity on Electronic Order Routing", "Global equity markets: Technological, competitive, and regulatory challenges, ed. by Robert A. Schwartz, Irwin.
16. Longo, T., (Apr 1, 1999), "Healthy Competition, The NYSE is gunning for NASDAQ market. Get Ready for the Real Stock Market for the 21 St century", Financial Planning.
17. Mc Eachern, C., Massaro, K., Rafalat, A., (Jan 2000), "Surviving The Hurdles of 2000", Wall Street & Technology, V.18, 1, 31.
18. McDonald, J.G., (1992), The NASDAQ Handbook.
19. Thornton, E., (April24, 2000), " The Little Broker That Could", Business Week, 3678, 66E4.
20. Vinzent, C., (Nov 22, 1999), "Do We Need a Stock Exchange". Fortune, 140, 10, 251-255.

INDIVIDUAL AND FAMILY LEVEL DETERMINANTS OF EXPATRIATE ADJUSTMENT

Kazım Develioğlu*

ABSTRACT

This study aims to unravel failure and adjustment factors of expatriate managers in terms of individual and family-level determinants. In addition, work-family conflict literature has been examined to provide a stronger ground for the discussion of family - related failure and adjustment factors.

Key Words: Expatriate Manager, Adjustment, Individual

ÖZET

Bu çalışma, yabancı ülkelerde hizmet veren yöneticilerin başarısızlık ve adaptasyonlarıyla ilgili bireysel ve aile düzeyinde etkili olan etmenleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Ek olarak, aile düzeyinde etkili olan etmenler hakkındaki tartışmaya sağlam bir temel oluşturmak amacıyla iş-aile çatışması literatürü incelenmektetir.

Anahtar Kelimeler: Expatriate Yönetici, Adaptasyon, Birey.

1. INTRODUCTION

In today's world, it is a generally accepted idea that, business is international. As the global operations of firms become strategically important, so do the personnel that manage those operations, especially expatriate managers. To be able to state this study on a more stable ground, it is crucial, first, to examine the roles of expatriate managers in multinational corporations (MNCs).

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

It is indicated by Aycan (1997_b) that "The primary role of an expatriate manager can be conceived as that of a catalyst who secures the continuity of the MNC's organizational structure and the philosophy in the local unit while ensuring the fit between MNC practices and local demands" (pp.434). Companies investing abroad need to manage, coordinate, control, and integrate the operations of their foreign partners with that of the parent company (Yavas and Bodur, 1999). To accomplish these tasks, parent companies often send expatriate managers to affiliates as corporate representatives and ambassadors.

A great attention has been paid to expatriate adjustment to both work and socio-cultural environment because the inability to adjust is one of the most critical factors leading to an early return home, which is costly to the firm and to the individual. Placing an expatriate overseas is expensive which costs "$250,000 annually" (Taylor and Napier, 1996). It is similarly indicated that "the average expatriate manager costs $300,000 per year or two or three times an equivalent manager in the U.S." (Quoted in Black, Gregersen, and Mendenhall, 1992, pp.738). The only costs are not only financial costs but also include "the loss of company reputation, self-esteem and self-confidence, decreased commitment to the parent firm and job performance upon repatriation, and the adverse impact on the decision of other qualified managers to accept overseas posts" (Quoted in Aycan, 1997_a, pp.2).

While failure of expatriate managers is very costly for organizations in terms of both financial and non-financial losses that are mentioned above, it is a necessary effort to reveal adjustment and failure factors for expatriate managers to take necessary cautions before failure is experienced by multinational corporations. This study aims to focus on individual and family level determinants of this phenomenon.

2. INDIVIDUAL LEVEL DETERMINANTS OF EXPATRIATE ADJUSTMENT

Adjustment can be conceptualized as “the degree of fit between the expatriate manager and the new environment in both work and non-work domains” (Aycan, 1997_b, pp.436). Historically, cross-cultural adjustment in general and expatriate adjustment in particular have been conceptualized as unitary constructs (Torbiorn 1982). However, studies (see, for example: Black 1987; Black and Stephens 1989; Black, Mendenhall and Oddou 1991) posit that expatriate adjustment is a multidimensional construct consisting of such facets as adjustment to work, adjustment to interacting with host nationals, and adjustment to the general environment and culture. It is similarly indicated that expatriate adjustment has three facets: psychological adjustment, socio-cultural adjustment, and work adjustment (Aycan, 1997_b, pp.436). There are several individual-level factors that

influence cross-cultural adjustment of expatriate managers. Some of these factors are age and marital status, cultural perceptions, personal characteristics, and previous international experience of expatriate managers. These factors will be examined in more detail in the following pages.

2.1 Age and Marital Status of Expatriate Managers

Age of expatriate managers is a significant factor that may conribute an overseas assignment's success or failure. In the literature, commitment has been found to be positively correlated with age (Angle and Perry, 1981; Banai and Reisel, 1993). As the Banai and Reisel (1993) posit "The relationship is explained by the rationale that as age increases so do years of experience in the organization as well as the rank in the hierarchy, and compensation packages tend to be higher" (pp.233). The age variable found important for the organizational commitment, which is caused from the psychological investment that expatriates possess while working in the firms for a significant amount of time.

Proposition 1: Expatriate managers' age is positively correlated with the adjustment to foreign assignments.

Becoming married or single has both advantages and disadvantages for expatriate managers. As the Feldman and Thompson (1993) indicated "younger expatriates without extensive family responsibilities and commitments may have an easier time in adjusting to foreign assignments" (pp. 510). Contrary to younger expatriates, middle-aged expatriates will more probably face difficulties regarding to adjustment to foreign assignments because they have greater family responsibilities and less status than older expatriates.

Contrary to Feldman and Thompson (1993) explanation on marriage factor, some researchers in the favor of the idea that married expatriate managers are more likely to become successful because they have a more stable social life than single expatriates. It is quoted in Feldman and Thompson (1993) that "it appears that being married provides an advantage in having a spouse for social support, but significant problems with spouses can result in foreign assignments terminating early" (pp.511). It can be indicated that married expatriate managers with supporting families have more chance to become successful than single expatriate managers because the former has a more stable life than the latter.

Proposition 2: Married expatriate managers with supporting families will more likely be successful in their foreign assignments than single expatriate managers.

2.2 Personal Characteristics Of Expatriate Managers

Personal characteristics in assessing expatriate success and failure are examined in a number of study as significant variables (Ones and Visvesvaran 1997; Mendenhall and Oddou 1985; Black 1990; Yavas and Bodur, 1999) and found to be significant determinants of expatriate job performance and adjustment. A list of personal characteristics are derived from prior studies (see, for example; Ones and Viswesvaran 1997; Black 1990; Yavas and Bodur, 1999) to measure the level of expatriate managers' adjustment and job performance. Personal characteristics, which are thought to be determinants of adjustment and performance include:

- ability to deal with stress
- emotional stability
- self-esteem
- adaptability
- being a sensitive person
- tolerance (for race/ethnic origin, ambiguity etc.)
- willingness to change
- willingness to communicate
- conflict resolution orientation
- kindness
- cultural sensitivity
- dependability
- responsibility
- cultural flexibility
- energy
- being a people person
- having empathy for others

2.3 Previous International Experience

Expatriate managers' previous international experience is believed to have a positive impact on their adjustment because according to social learning theory "an individual, during previous cross-cultural experiences, acquires skills to cope with uncertainties through observation, modelling, and reinforcement" (Aycan, 1997_b, pp.441). While having international experience is important for expatriate managers' adjustment, duration of the experience is also important for the level of adjustment.

Proposition 3: An expatriate manager's previous international experience and duration of this experience are positively correlated with his/her adjustment.

It has to be noted here that there are other individual-level factors, which greatly influence expatriate managers' success or failure during their overseas assignments. These factors include: communication and interpersonal skills, language proficiency, pre-departure knowledge, and education.

3. AN IGNORED AREA OF STUDY: EXPATRIATE FAMILY

While willingness of an individual is important to accept overseas posts, there are other factors that have great influence on decisions to go abroad. Family-related problems have been found to be primary causes of foreign assignment failures (Birdseye and Hill, 1993; Kreitner, 1989). As Kreitner (1989) indicates "A survey of eighty U.S. MNCs uncovered some important facts about the reasons for corporate expatriate failures. Personal and family adjustment problems head the list" pp.776). It is reported in Black (1990) that "many countries such as America find that between 10 to 40 percent of their managers return before they are supposed to because they or members of their family cannot adjust. What meant by family adjustment problems is the degree of unfit between expatriate family and the new socio-cultural environment. These include "for spouses and families, unfamiliar transportation, housing, food, healthcare, and education systems cause problems" (Quoted in Birdseye and Hill, 1995, pp.788).

3.1 The Role of Children

The role of children needs to be noted. Number and age of the children are also important for expatriate manager families' adjustment to the new environment. Naumann (1993) equated successful international assignments with fewer and younger children. Similarly, some Turkish expatriates revealed in a Turkish magazine (Kariyer Dünyası, Aralık 1997) that expatriates with smaller children will experience fewer adjustment problems because smaller children adapt to new environment easily. Problems for these expatriates start when they turn back to home because their small children are grown in a different culture. It is more likely that expatriates with bigger children will be less willing to accept overseas posts.

Education of children is a major problem that expatriates face when they are assigned to overseas posts. Children generally experience language and

school problems in a new social and cultural environment. The quality of the school is a relatively important concept that expatriates are careful about. Since they are generally well-educated people, they tend to send their children to prestigious schools. In terms of education, expatriate managers will be more willing to accept posts in major cities of countries because big cities generally offer broader education opportunities.

Proposition 4: Fewer number and younger age of expatriate managers' children will have a positive impact on expatriate managers' success in overseas assignments.

3.2 Expatriate Family and Overseas Assignment's location

Location of overseas assignment is another significant factor that closely related to family issue. It is indicated by Welch (1994) that some countries are more preferred than others. While the country of assignment is important for expatriate managers' desirability to accept overseas assignments; the city that expatriate will be placed in is another significant concern. Big cities have greater opportunities in terms of education and social and cultural events. As a consequence of these opportunities, developed countries will be more desirable than underdeveloped countries for expatriate managers. By the same token, it can be pointed out that a significant portion of overseas assignments to underdeveloped countries will be refused by expatriates because they and their spouses are not willing to leave the comfort that they had in their own countries. Especially, family ties, friendships, quality of house and furniture, foods, climate, and socio-cultural events were the major reasons to refuse assignments to underdeveloped countries. Big cities of developed countries will be desirable for expatriate families if those cities have a community from expatriate family's nation. Since the existence of such communities will provide a social network, it will especially be a stress-reducing factor for expatriate managers' wives.

Proposition 5: Concerning the education of children, expatriate families will be more willing to leave their countries for overseas assignments in major cities of developed countries.

Proposition 6: In terms of having a community from expatriate family's nation, big cities of developed countries will have a

positive impact on expatriate family's decision to accept overseas assignments.

3.3 Work-Family Conflict

It is indicated in the work-family conflict literature that the term, conflict, aims to explore stress factors on women and men's well being in both work an family domains. Conflicts related to family were found when: "(a) time devoted to the requirements of one role makes it difficult to fulfill requirements of another; (b) strain from participation in one role makes it difficult to fulfill requirements of another; and (c) specific behaviors required by one role make it difficult to fulfill the requirements of another" (Greenhaus and Beutell, 1985, pp.76). Spillover theory posits that "the existence of a spillover effect is assumed from one set of roles (work or family) to the other: thus, they are inseparable" (Harvey, 1997, pp.629). Employed men and women are increasingly concerned about managing the conflicts experienced in fulfilling the dual demands and responsibilities of work and family roles. Work-family conflict is experienced when pressures from the work and family roles are mutually incompatible, such that participation in one role makes it more difficult to participate in the other. Conflict between work and family will lead to a couple of negative consequences. As Blood and Wolfe points out "tensions between family and work roles can lead to poor marital adjustment, inadequate role performance, and other negative outcomes" (Quoted in Cooke and Rousseau, 1984, pp.252). Although, it is a widely accepted idea that family roles may reduce the effects of stressors; these same roles can, at the same time, be a source of stress for expatriates.

It can be indicated that expatriate families will likely experience work-family conflict because expatriate managers have to spend much of their times to learn their new jobs, business environment, social interactions, and people. As a result of this time commitment, they will have less time to spend for their families. As Cooke and Rousseau (1984) point out "Inter-role conflict is likely to increase as the demands of either the work role or family role increase" (pp.253). A significant attention also has to be paid in the idea that "while marriage can lead to inter-role conflict, this conflict and its effects can be offset by the support and other positive contributions a spouse can provide"(Cooke and Rousseau, 1984). It has to be noted that this idea is valid under normal circumstances that there are no stress symptoms resulted from work and/or family domains.

Social support is expected to help men and women to reduce their stress level and, as a result, become more productive individuals. Lack of social interactions and family ties will probably create stress in their spouses and it

will, consequently, affect expatriate managers' job performance in a negative way. If we think the issue in terms of expatriate managers, work-family conflict will be more apparent in expatriate families because they do not have enough social support in foreign countries to overcome stress.

Proposition 7: An expatriate family will probably experience work-family conflict if the job requires excessive amount of time commitment from expatriate manager.

Proposition 8: Expatriate families will probably experience work family conflict due to spouses' stress caused by lack of social support and family ties.

3.4 Dual-Career Couple's Dilemma

It has been estimated that 70% of expatriate managers are members of dual-career couples (couples in which both partners employed and psychologically committed to their work" (Reynolds and Bennett, 1991). Another estimation points out that according to the U.S. Department of Labor, by the year 2000, nearly 80 percent of all marriages will be defined as dual-career marriages (Pellico and Stroh, 1997). The biggest problem arises for expatriate managers if they are dual-career couples. As Harvey (1997) pointed out "The relocation of a dual-career couple, both domestically and internationally, frequently creates a great deal of stress and conflict" (pp.630).

The assignment to another country generally requires one of the couples to leave his/her career. It is generally required that women leave their jobs because majority of expatriates is male. As Westwood and Leung (1994) indicate "The number of women in expatriate manager roles, while increasing steadily over the past decade, is still small in proportion to men, and much smaller than the proportion of women managers in the domestic environment" (pp.64) and it is estimated that the number of female expatriate managers is less than 3 percent in total (Quoted in Westwood and Leung, 1994). This proportion of estimations point out that dual-career couple's problem is, actually, the problem that requires woman's sacrifice of her job. Accompanying spouses often lose financial independence and business contacts, which may lead to stress and loss of self-esteem. Since the women do not immediately accept to leave their jobs, it creates tension between couple. In these kinds of situations, there are three possibilities that dual-career couple can choose from: First, the couple's refusal of the overseas assignment, second, woman's quit of her job, and third the couple and/or expatriate manager's company's efforts to find a suitable job for woman. The third possibility seems as the most appropriate one.

It can also be indicated that dual-career expatriates will experience a high level of stress because time commitments and the stress associated with fulfilling roles in both area accounts for a significant proportion of tension/conflict found in dual-career couples.

Proposition 9: Multinational corporations' policies regarding to spousal assistance programs will have a positive impact on dual-career couple's decision to accept overseas assignments.

Proposition 10: Work-family conflict will be higher in dual-career couples because of time commitments and stress associated with fulfilling roles in both work and family accounts for a significant proportion of tension/conflict.

4. A BRIEF CONCLUSION

This study aimed to expose individual and family related failure factors of expatriate managers. Although the study's results can be generalized to a multinational context, the main aim that this study's author is bearing in his mind is to apply the findings to Turkish expatriates. Another major motivation for this study is the belief that while Turkey is mentioned among the ten countries that are taking particular attention within the emerging economies category, there is little (or lack of) research on the subject in Turkish academia and practice to overcome potential problems expatriates will experience in overseas posts. Citing the importance of such studies, this study aims to provide a theoretical framework for empirical studies will be carried out in the future. The results from such studies will help both to academicians and practitioners to unravel failure and adjustment factors of expatriate managers and as the result necessary cautions will be applied according to results obtained.

REFERENCES

Angle, H. and Perry, J. (1981). “An Empirical Assessment of Organizational Commitment and Organizational Effectiveness”, **Administrative Science Quarterly**, 26: 1-14.

Aycan, Z. (1997$_{a}$). "Acculturation of Expatriate Managers: A Process of Adjustment and Performance", **New Approaches to Employee Management**, Vol. 4, Conn. JAI Pres. 1-40.

Aycan, Z. (1997$_{b}$). "Expatriate Adjustment as a Multifaceted Phenomenon: Individual and Organizational Level Predictors", **The International Journal of Human Resource Management**, 8(4), 434-56.

Banai, M. and Reisel, W.D. (1993). "Expatriate Managers' Loyalty to the MNC: Myth or Reality? An Exploratory Study", **Journal of International Business Studies**, Second Quarter, 233-48.

Birdseye, M.G. and Hill, J.S. (1995). "Individual, Organizational / Work and Environmental Influences on Expatriate Turnover: An Empirical Study", **Journal of International Business Studies**, Fourth Quarter, 787-813.

Black, J.S. (1987). " Work Role Transitions: A Study of American Expatriate Managers in Japan", **Journal of International Business Studies**, 19, 277-94.

Black, J.S. (1990). "The Relationship of Personal Characteristics with the Adjustment of Japanese Expatriate Managers," **Management International Review**, 30, 119-34.

Black, J.S., Gregersen, H.B., and Mendenhall, M.E. (1992). "Toward a Theoretical Framework of Repatriation Adjustment", **Journal of International Business Studies**, Fourth Quarter, 737-60.

Black, J.S., Mendenhall, M., and Oddou, G. (1991). " Toward a Comprehensive Model of International Adjustment: An Integration of Multiple Theoretical Perspectives", **Academy of Management Review**, 16(2), 291-317.

Black, J.S. and Stephens, G.K. (1989). "The Influence of the Spouse on American Expatriate Adjustment in Pacific Rim Overseas Assignments", **Journal of Management**, 15, 529-44.

Cooke, R.A. and Rousseau, D.M. (1984). "Stress and Strain from Family Roles and Work-Role Expectations", **Journal of Applied Psychology**, 69(2), 252-60.

Feldman, D.C. and Tompson, H.B. (1993). "Expatriation, Repatriation, and Domestic Geographical Relocation: An Empirical Investigation of Adjustment to New Job Assignments", **Journal of International Business Studies**,Third Quarter, 507-29.

Greenhaus. J.H. and Beutell. N.J. (1985). "Sources of Conflict Between Work and Family Roles", **Academy of Management Review**, 10(1), 76-88.

Harvey, M. (1997). "Dual-Career Expatriates: Expectations, Adjustment and Satisfaction with International Relocation", **Journal of International Business Studies**, Third Quarter, 627-57.

Kariyer Dunyası, Aralık 1997, Sayı:3.

Kreitner, R. (1989). **Management**, Houghton Mifflin Company.

Mendenhall, M. and Oddou, G. (1985). "The Dimensions of Expatriate Acculturation: A Review", **Academy of Management Review**, 10, 39-48.

Nauman, E. (1993). "Organizational Predictors of Expatriate Job Satisfaction", **Journal of International Business Studies**, First Quarter, 61-80.

Ones, D.S. and Viswesvaran. C. (1997). "Personality Determinants in the Prediction of Aspects of Expatriate Success", **New Approaches to Employee Management**, Vol:4, Conn. JAI Pres., 63-92.

Pellico, M.T. and Stroh, K.S. (1997). "Spousal Assistance Programs: An Integral Component of the International Assignment", **New Approaches to Employee Management**, Vol:4, Conn. JAI Pres., 227-43.

Reynolds, C. and Bennett, R. (1991). “The Career Couple Challenge” **Personnel Journal**, March: 48.

Rugman, A.M. and Hodgets, R.M. (1995). **International Business**, McGraw Hill.

Taylor, S. and Napier, N. (1996). "Working in Japan: Lessons from Women Expatriates", **Sloan Management Review**, Spring, 76-84.

Welch, D. (1994). "Determinants of International Human Resource Management Approaches and Activities: A Suggested Framework", **Journal of Management Studies**, 31(2), 139-64.

Westwood, R.I. and Leung, S.M. (1994). "The Female Expatriate Manager Experience", **International Studies of Management and Organization**, 24(3), 64-85.

Torbiorn, I. (1994). "Operative and Strategic Use of Expatriates in new Organizations and Market Structures", **International Studies of Management and Organization**, 24(3), 5-17.

Yavas, U. and Bodur, M. (1999). "Correlates of Adjustment: A Study of Expatriates in an Emerging Country", **Management Decision**, Vol.37, No.3, 267-278.

BÜROLARDA FİZİKSEL ORTAMIN DÜZENLENMESİ VE OLUMSUZ ÇEVRESEL FAKTÖRLERİN ÇALIŞANLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

M.Kemal DEMİRCİ*
Kudret ARMAĞAN**

ÖZET

Kurumlarda özellikle hizmet gereksinimlerinin karşılandığı bürolar, fiziksel ortamın düzenlenmesi verimlilik açısından önem kazanmaktadır. Fiziksel çevrenin kalitesi arttıkça çalışanların daha istekli olarak işe yöneldikleri, iş başarısının arttığı ve işlerin amaçlar doğrultusunda mobilize olmaktadır. Bu çalışmada, konu teorik boyutta değerlendirilip, bürolarda fiziksel çevre ortamının temel boyutları üzerinde durularak, olumsuz çevre faktörlerinin çalışanların verimlilikleri üzerindeki etkileri ortaya konulmaya çalışılacaktır.

ABSTRACT

In business, specially offices that meet to their service needs, physical environment is important for productivite. When physical environment quality rises, workers are more willing and rise their success and tend business goals. This research is about physical environment components and examine to influence upon workers this factors.

1. FİZİKİ ŞARTLARIN DÜZENLENMESİ

Bürolarda yapılan çalışmanın verimli ve kaliteli olmasından en önemli faktörlerden biri fiziki çevredir. Tüm kamu ve özel kuruluşlarda çalışma alanı ne olursa olsun, işlerin büyük bir kısmı bürolarda yürütülmektedir. Dolayısıyla üretimde önemli bir rol oynayan büroların, çalışanların rahat edeceği şekilde düzenlenmesi gerekir. Aksi takdirde üretimde ve kalitede düşmeler görülebilir.[1]

1.1. Aydınlatma

İşyerlerinde her türlü işlemin kusursuz yapılabilmesi ve en önemlisi de çalışanların göz sağlığının korunması iyi bir aydınlatma tekniğine bağlıdır. Bunun yanında iyi bir aydınlatma üretimi hızlandırır. Ergonomik

*Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF
**Öğr. Gör. Dumlupınar Üniversitesi, Simav TEF

[1] GÖKDERE Halis, **Büro Makinaları Tamir Bakım**, Yayımlanmamış Ders Notları, Ankara, 1998, s. 1

olmayan bir aydınlatma ise, göz bozukluklarına, kazalara, malzeme israfına, üretimin yavaşlamasına ve çalışanların verimliliğinin azalmasına neden olur.[2]

İşyerlerinde çalışanlar, yaptıkları işlere göre çeşitli yerlere bakmak zorunda kalırlar. İnsanlar çevrelerine bakınırken, onların dikkatini en çok parlak ve renkli bölgeler çeker. Bu görüşle iş görenin çalıştığı yerin en iyi aydınlatılmış yer olması gerekir.[3]

Aydınlatma yetersizliğinde, özellikle koyu renkli maddelerle çalışılan işlerde, görme fonksiyonu üzerine ileri derecede yüklenilmesi nedeniyle, kısa bir süre sonra, yorgunluk belirtileri, görme bozuklukları ve baş ağrıları meydana gelir. Özellikle yaşlıların çalıştığı yerlerde, aydınlatma derecesinin optimal düzeyde bulunması gerekir. 60 yaşındaki bir işçinin 20 yaşındaki bir gence nazaran yaklaşık 2–5 katı daha kuvvetli bir aydınlığa ihtiyacı vardır.[4]

Günümüzde gelişen teknolojinin yardımı ile büroların aydınlatılması için gerekli olan her türlü araç mevcuttur. Önemli olan bunların uygun biçimde uygun ortamlarda kullanılması ve çalışanları yorulma derecesini artırmadan verimli çalışma şartlarının oluşturulmasıdır.

1.1.1. Doğal Aydınlatma

Gündüz aydınlığı da denilen doğal aydınlatmada ışık tek taraftan, tepeden veya her iki taraftan gelebilir. Yeterli doğal aydınlatma temin etmek için yapılacak işe göre, binaların ve büroların yerleştirilmesi gerekir. Örneğin; pencerelerin güney – doğu veya güney - batıya açılması, pencerelerin mümkün olduğu kadar yükseğe yapılması, pencere alanının odanın taban alanı ile orantılı olmasına dikkat edilmelidir. [5]

İşyerlerinde gün ışığı kullanırken temel yaklaşım bu ışığın tüm çalışma alanını olabildiği ölçüde eşit bir şekilde dağılımını sağlamaktır. Buna en uygun yöntem çatıdan aydınlatmadır. Çatıdan aydınlatmalarda, testere tipi çatılarda olduğu gibi, gün ışığının tek bir yönden geldiği düzenlemelerden kaçınılmalıdır. Ayrıca, pencerelerden gelen ışığın, arasıra doğal çevreye ya da dış mekana bakan çalışanların gözlerini dinlendirdiği ve dış dünya ile

---

[2] BATTALOĞLU Cahit, "Çalışma Yerleri İçin Bir İşbilimsel Denetim Listesi Geliştirilmesi ve Çalışma Yerlerinin Değerlendirilmesi", **1. Ergonomi Kongresi,** MPM Yayınları, Ankara, 1988, s. 68

[3] ERKAN Necmettin, **Ergonemi –Verimlilik, Sağlık ve Güvenlik İçin İnsan Faktörü Mühendisliği-**, MPM Yay.: 373, Ankara, 2000, s. 138

[4] SU Ali Bayram, **Ergonomi,** Atılım Üniversitesi Yayınları:5 Mühendislik Fakültesi Yayınları:2, Ankara, 2001, s. 162

[5] ILICAK Şule, "Çevre – İşyeri Koşulları ve Ergonomik Yaklaşımlar", **1. Ergonomi Kongresi,** MPM Yayınları, Ankara, 1988, s. 135

ilişkilerini devam ettirerek, bu yönüyle yararlı etkisinin olduğu unutulmamalıdır.[6]

Doğal aydınlatmada, yapay aydınlatmada olduğu gibi, çevredeki binalar, duvarların yansıtıcı özellikleri, pencerelerin pozisyon ve tipleri önemlidir. Aşağıda doğal aydınlatma için uyulacak ilkeler verilmiştir:[7]

a. Yüksek pencereler alçak olanlardan daha etkindir.
b. Pencere kenarları masa üst yüzeyinden daha yüksekte olmalıdır.
c. Çalışma alanının pencereden uzaklığı pencere yüksekliğinin iki katını geçmemelidir.
d. Odalarda pencere alanı, oda alanının 1/5'i oranında olmalıdır.
e. Pencere camı tarafından ışık emilmelidir.
f. Direkt ışıktan ve güneşin parlamasından ve ısı radyasyonundan korunmak için pencereler dıştan gölgelendirilmelidir.
g. Her pencere direkt gün ışığını alabilmeli ve her çalışma yerinden gökyüzü görülebilmelidir.
h. Binalar arası uzaklık en az bina yüksekliğinin iki katı olmalıdır.
i. Odalarda açık renkler kullanılmalıdır.
j. Pencere camları temiz tutulmalıdır.
k. Çalışma masaları, pencereleri kuzeye bakan odalarda pencereye paralel, pencereleri diğer yönlere bakan odalarda ise pencereye dikey olarak yerleştirilmelidir.

Gün ışığı ile aydınlatılan bir işyerinde, daha fazla ışık gereksinimi olan tezgahlar ya da iş istasyonları varsa, bunların yapay ışık kaynakları ile desteklenmesi gerekir. Gün ışığının desteklenmesinde, yapay aydınlatma, sadece gün ışığı yetmezliklerinde kullanılacak bir aydınlatma düzeni olarak düşünülmemelidir. Temel yaklaşım, gün ışığı aydınlatmasının yetersizliklerini dikkate alarak, aydınlatma düzeyinin dengelenmesidir. Bu şekilde bir düzenleme yapılırken, yapay aydınlatmanın ışık etkisinin gün ışığına yakın olmasına ve gün ışığı kadar aydınlatma etkinliği sağlamasına dikkat edilmelidir. Kapalı odalarda yapay ışık kullanımı, pencerelerden gelen gün ışığı yetersizliklerini giderdiği gibi, gereksiz parlama ve gölgelenmeleri de ortadan kaldırır.[8]

1.1.2. Yapay Aydınlatma

Gün ışığının sağlanamadığı ya da az olduğu yer ve zamanlarda kullanılan yapay aydınlatmada, "beyaz ışık" veren florasan ve civalı

---

[6] ERKAN Necmettin, a.g.e., s. 140
[7] DOĞAN Üzeyme, **Verimlilik Analizleri ve Verimlilik Ergonomi İlişkisi,** İzmir Ticaret Borsası Yayınları: 31, İzmir, 1987, s. 200

ampuller kullanılır. Bu tür ışığın sağlanamadığı zamanlarda "kırımızı ışık" veren normal ampullerin kullanılması uygun olacaktır. Ancak normal ampuller kullanıldığında ışığın kamufle edilmesi önem kazanır. Bunun için ışık kaynağı ile çalışanların arasına ve ampulün önüne buzlu cam, beyaz mika, mukavva veya kalın beyaz kâğıt konarak, ışığın tavana ya da duvara çarparak gözlere yansıması sağlanmalıdır.[9]

Son yıllarda bazı işletmeler, pencereleri ortadan kaldırmış, sadece yapay aydınlatma sistemi ile ışıklandırılmış kapalı bir çalışma sistemini benimsemişlerdir. Böyle bir tercihin başlıca nedeni, bu sistemin ileri derecede homojen çalışma koşulları sağlamasıdır. Fakat, doğal ışığın küçümsenmeyecek derecede olumlu psikolojik etkileri olduğu unutulmamalıdır. İnsanda doğal aydınlığa karşı gerçek bir ihtiyaç mevcuttur. Doğal ışığın bu önemi, gece ve gündüzleri, aylarca devam eden kutup bölgelerinde açık olarak görülür. Bu bölgelere giden araştırma gruplarının raporlarında, daima, doğal ışık eksikliğine ve meydana getirdiği zararlı etkilere değinilmiştir[10]

Yapılan araştırma ve denemeler sonucunda, yapay aydınlatmada ışığın çalışanın sol omzunun arkasından gelmesi daha uygun olmaktadır. Böylece baş ve elin gölgesinin yazılan ve okunan yazının sağ ilerisine düşmesi sağlanmış olmaktadır. Okuma ve yazma işlemi böylece engellenmemiş olmaktadır.

1.1.3. Büroların Aydınlatılması

Genel aydınlatmada lambalar, olanaklar elverdiği ölçülerde yükseğe yerleştirilir. Böylece, göz kamaşmasının önüne geçildiği gibi, ışınların odanın her tarafına yayılması da sağlanmış olur. Lambaların yükseğe yerleştirilmesinin, çalışma yüzeyindeki aydınlık düzeyini azaltacağı zannedilir. Şekil 1'de, A'da alçağa yerleştirilmiş lambalarla aydınlatışmış bir çalışma yeri, B' de ise yükseğe yerleştirilmiş lambalarla aydınlatılmış bir çalışma yeri görülmektedir. Görüleceği gibi, A'da, masa yüzeyine tek lambadan ışınlar gelmektedir. Oysa B şeklindeki masa yüzeyini, üç lambadan gelen ışınlar aydınlatmaktadır.[11]

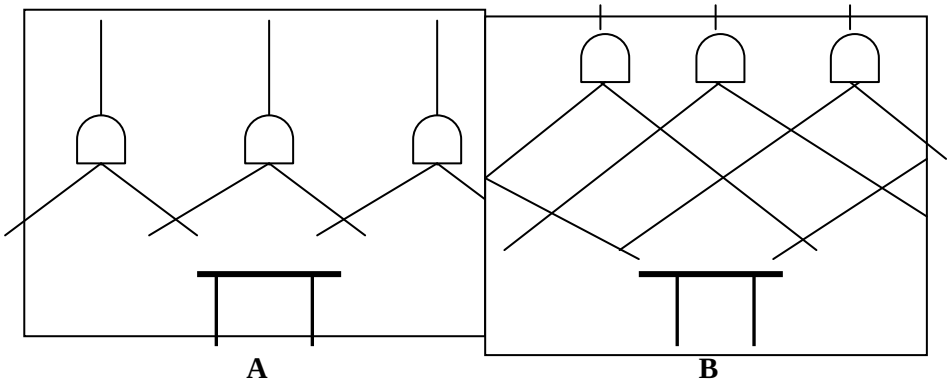
Büro çalışmasının yapıldığı odalar tekdüze aydınlatılır. Bu nedenle lambalar arası uzaklığın, lambanın masadan yüksekliğinin 1.5 katını aşmaması gerekir. Ayrıca ışıklık yerleri, çalışma masalarının konumuna göre saptanır. Buna, istenmeyen yansımaları gidermek için özen göstermelidir.

---

[8] ERKAN , s. 143
[9] BATTALOĞLU, s. 68
[10] SU, s. 165

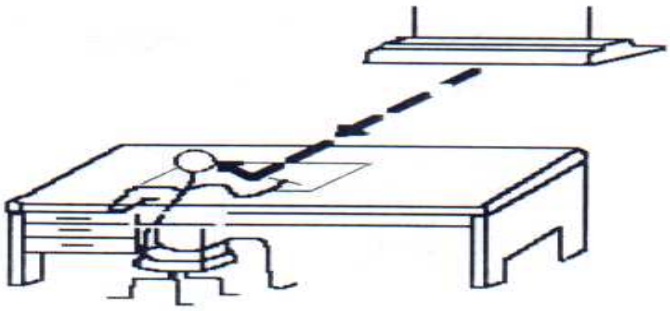
Özellikle kurşun kalemle yapılan çalışmalarda, parazit yansımalar, kurşun kalem iziyle beyaz kâğıt arasındaki kontrastı azaltarak, bazen tamamen ortadan kaldırarak, görmeyi önemli ölçüde aksatır. Önden gelen ışınlar, bu tür istenmeyen yansımalara neden olur (Şekil 2). Eğer masa yüzeyi de parlaksa bu yansımalar görmeyi oldukça güçleştirir. Bu nedenle ışıkların, çalışma masalarının yan kenarlarına paralel olarak yerleştirilmesi öğütlenir (Şekil 3). Birçok masanın yerleştirildiği büyük boyutlu bürolarda masaların, yan yana sıralanmış ışıklıkların tam arasına gelecek şekilde yerleştirilmeleri doğru olur[12] (Şekil 4).

Şekil 1: Genel Aydınlatmada Lambaların Uygun Yüksekliğe Yerleştirilmesi

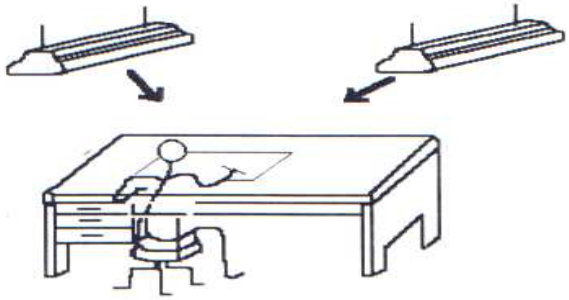
Kaynak: SU, s. 165

Şekil 2: Göz Kamaşmasına Neden Olan Kötü Yerleştirilmiş Bir Işıklık

Kaynak: SU, s. 170

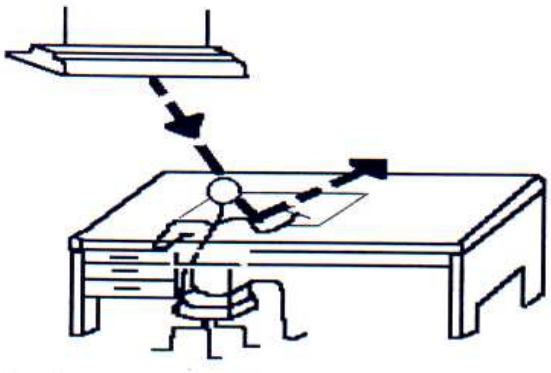
Şekil 3: Doğru Yerleştirilmiş Bir Işıklık

Kaynak: SU, s. 170

[11] SU, s. 166
[12] SU, s. 170

Şekil 4: Işıkların Konumuna Göre Doğru Yerleştirilmiş Bir Masa

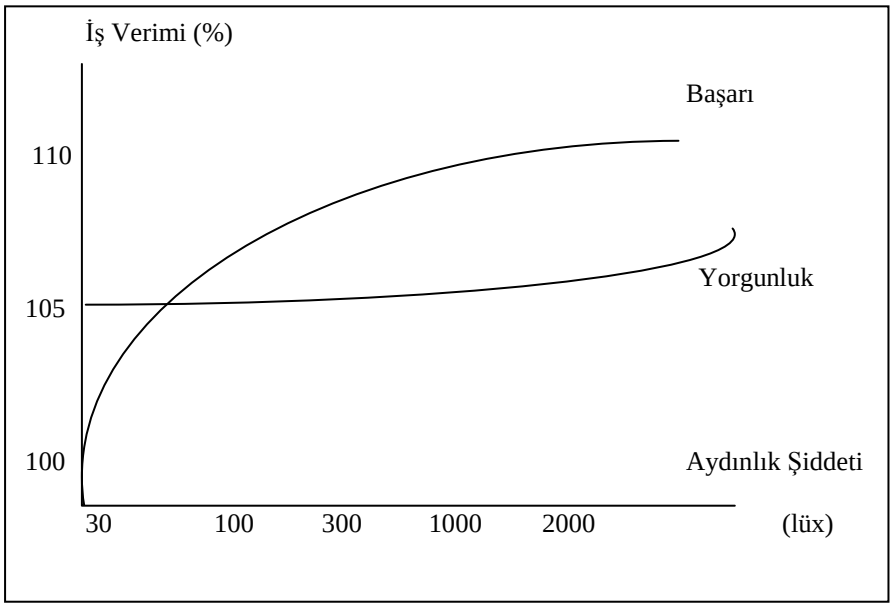

Kaynak: SU, s.170

1.1.4. Aydınlatma ve Verimlilik İlişkisi

Aydınlatma ile verimlilik arasında çok yakın bir ilişki vardır. İyi aydınlatma verimi arttırırken, kötü aydınlatma göz yorgunluğuna neden olarak verimi önemli ölçüde düşürür. Özellikle iyi görmenin önemli olduğu ince işlerin uzunca bir süre yapıldığı işyerlerinde, görme konforuna önem vermek ve bu konforu sağlayacak tüm aydınlatma ilkelerini gerçekleştirmek yararlı olacaktır.[13]

Şekil 5: Aydınlık Şiddetiyle Yorgunluk ve İş Verimi Arasındaki İlişki

K aynak: SU, s. 170

Aydınlatma ve verimlilik ilişkisini inceleyen birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların sonucunda, iyi ve yeterli aydınlatmanın iyi görmeyi sağlayarak, bir işin, daha kısa sürede, daha kaliteli yapılmasına

[13] SU, s. 195

olanak sağladığı ve verimi yükselttiği saptanmıştır. Şekil 5'de başarı ve aydınlatma ilişkisinin incelendiği ve şöyle bir sonuca ulaşıldığı görülmüştür: Araştırmada, işçilerden guruplara ayrılmış olan incilerin bir ipe dizilmesi istenmiştir. Araştırma sonucunda, aydınlık şiddeti arttıkça işçilerin incileri daha doğru guruplandırmış ve daha çok inciyi dizdikleri saptanmıştır. Öte yandan, aydınlık şiddeti arttıkça işçilerin gözlerinin daha az yorulduğu ve bu konudaki yakınmaların azaldığı gözlenmiştir. 1000 lüksten sonra yorgunlukta artış görülmektedir.[14]

1.2. Havalandırma

Havalandırma, genel olarak yapay ve doğal havalandırma olmak üzere iki şekilde yapılabilir. Doğal havalandırma, kapı ve pencereler yoluyla yapılan havalandırmayı; yapay havalandırma ise, çeşitli gereçler kullanılarak yapılan havalandırmayı ifade etmektedir.

Yapay havalandırma sistemlerinin en basitleri vantilatörlerdir. Bunun yanında son yıllarda klima da yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Yapay havalandırma sistemleriyle hava hareketlerinin kontrol edilmesi daha kolaydır. Ayrıca bu sistemler, doğal havalandırmadaki gibi, hava koşullarındaki belirsizliklerden etkilenmez. Vantilatörler, uygun bir şekilde ve sayıda yerleştirildikleri zaman, iyi bir hava akımı sağlayarak, terin buharlaşmasına ve çalışan kişilerin serinlik duymasına yarım ederler. Eğer ortamdaki yüksek ısı, sadece hava akımı temini ile düşürülemiyorsa, havayı soğutan çeşitli klimalardan da yararlanmak mümkündür.[15]

Çalışma ortamındaki hava koşulları vücudun gereksinimine ne kadar uygun olursa, insan kendini o kadar rahat hisseder. Uygun koşullar altında, kendini rahat hissederek çalışan kişinin morali ve düşünme/çalışma kapasitesi yüksek olacaktır. Eğer çalışanlar karbondioksit gazı ve sigara dumanına maruz kalırlarsa, vücutları uyuşabilir. İnsanların hareketleri ağırlaşır ve çalışma arzusu azalır. Bunu önlemek için bürolarda havalandırma sistemlerinin kurulması gerekir. Havalandırma tertibatı olmayan yerlerde ise, öğle aralarında çalışma yerinin pencereleri açılarak, içerisi havalandırılmalıdır.

1.3. Ses ve Gürültü

Ses, hava basıncındaki dalgalanmaların kulaktaki etkisinden ileri gelen bir duygudur. Gürültü ise genellikle istenmeyen ses olarak tarif edilmektedir. Aşırı gürültü, rahatlığı, güvenliği, sağlığı ve verimliliği olumsuz yönde etkiler. Yüksek gürültülü ortamda, kısa sürede geçici bir

[14] İNCİR Gülten, **İşyerlerinin Aydınlatma Düzeni,** MPM Yayınları: 329, Ankara, 1985, s.59

sağırlık oluşabilir. Bu tür işitme kaybı birkaç dakika içinde ortadan kalkabildiği gibi daha uzun sürede devam edebilir.[16]

Makine ve çeşitli mekanik araçların icat edilmesinden önce gürültü kapsamına, eve ilişkin faaliyetler, at arabalarının, el aletlerinin ve hava gibi faktörlerin çıkardıkları sesler girer. Ancak gürültünün kapsam ve boyutu, makinelerin, motorlu araçların, radyoların, silahların, uçakların ve yangın söndürücülerin icat edilip devreye girmesiyle genişlemiştir. Gürültü zamanla çalışma koşullarını güçleştirici ve insanların toplum yaşamını tehdit edici bir faktör durumuna gelmiştir. Hatta insan sağlığını tehdit etmesi nedeniyle "gürültü kirliliği" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.[17]

İnsanın gerek çalışmadaki, gerekse çalışma dışı yaşamını etkileyen faktörler arasında "Gürültü" önemli ve başlanamayacak bir yer tutar. Gürültü; günlük yaşamda, çalışma sürecinde insanın rahatını, sağlığını, güvenliğini ve verimliliğini olumsuz biçimde etkileyen ve bu nedenle istenmeyen ses olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir cismin veya kaynağın titreşimi sonucu ses ortaya çıkar. Sesi karakterize eden iki önemli faktör sesin frekansı ve sesin yoğunluğu (şiddeti)'dur. Bir sesin frekansı; bir saniyelik zaman içinde titreşim sonucu ortaya çıkan ses dalgası sayısını gösterir. Frekansın bir saniyede çıkan ses dalgası sayısını gösteren ölçü birimine Hertz (Hz) denir.[18]

Genelde işyerinin devamlı ve yüksek düzeyde gürültülü olmasının, iş verimi üzerinde olumsuz etkileri olduğu kabul edilmektedir. Diğer taraftan, monoton ve çok sessiz bir iş ortamı da uyuşukluk ve uyku haline neden olmaktadır. Bu nedenle sağlık açısından bir sakınca olmayacak düzeydeki gürültü, uyanıklık etkisi yapmaktadır. Gürültülü ortamda çalışma, çalışanların titizliğine ve dikkatli iş görme alışkanlıklarını olumsuz bir şekilde etkilemekte ve çalışma ritmini bozduğu için iş kazaları olasılığını arttırmaktadır.

1.4. Sıcaklık

Çalışılan yerde hava sıcaklığının yüksek veya düşük olması, çalışanların sağlığını bozduğu gibi çalışma veriminin de büyük ölçüde düşmesine neden olur. İnsan vücudu ortalama 36.5 ^{o}C ısıya uyumlu bir biyolojik özelliğe sahiptir. Fazla sıcaklık, çalışanlarda durgunluk ve tembelliğe neden olmaktadır. Fazla soğuk ise çalışma temposunu düşürmekte

---

[15] SU, s. 221
[16] ILICAK, s.135
[17] DEMİR Hulusi M. – AKÇİÇEK Eren, "Gürültü Kirliliği Sorunu", **İzmir Ticaret Odası Dergisi,** Sayı: 8, İzmir, Ağustos 1984, s. 7

refleksleri sınırlandırmaktadır. Hava koşullarına uyum sağlamak için vücutta meydana gelen değişiklikleri iki boyutta ele almak mümkündür:

Normal koşullardan soğuk bir ortama geçildiğinde:

a. Deri soğur.
b. Kan vücut yüzeyinden çekilerek, vücudun iç kısımlarında toplanır.
c. Derinin vücudu çevresel koşullardan izole etme fonksiyonu artar.
d. Vücudun iç ısısı hafifçe yükselir.
e. Titreme baş gösterir.
f. Vücut yüzeyinde soğuyan kan, vücudun iç kısımlarındaki taze kan ile ısıtılır.
g. Kanın soğumasını önlemek için kan basıncı ve vücut yüzeyine taşınan kan miktarı azalır.

Soğuk bir ortamdan sıcak bir ortama geçildiğinde:

a. Deri ısınır,
b. Kalp atışı hızlanır ve kan vücut yüzeyine yayılır.
c. Vücudun iç ısısı düşer.
d. Titreme görülebilir.
e. Terleme başlar.
f. Sürekli terleme, kanın vücut yüzeyine olan akışının artışı ve deri sıcaklığının artışı ve deri sıcaklığının artışı ile vücudun ısı dengesi sağlanır.[19]

Çalışma yerlerinde olması gereken sıcaklıkla ilgili evrensel bir belirleme yoktur. Ancak ülkemizde bina ve bürolarda 18 – 22 ^{o}C (ortalama 20 ^{o}C) arasında olması gerektiği kabul edilmektedir.[20] Fazla sıcak ve özellikle fazla soğuk havanın bir çok hastalığa yol açtığı bilinmektedir. Bu nedenle iş yerinin sıcaklığının uygun derecede olması çalışanların sağlığını ve verimini olumlu etkileyecektir.

1.5. Nem

Yüksek sıcaklık ve düşük sıcaklık kadar aşırı nemin veya nemsizliğinde insan sağlığına ve çalışma başarısına etkisi büyüktür. Çalışılan yerde sıcak ve fazla nem terleme yoluyla artık vücut ısının dışarı atılmasına engeller. Nemsizlik ise solunum yolları dokusunda tahrişlere ve kronik öksürüklere yol açarak insanın huzurunun kaçmasına neden olur.[21]

---

[18] BOZKURT Yalçın, "Tekstil İşletmelerinde Gürültü Sorunu", **Sanayi Mühendisliği Dergisi,** Sayı: 6, İzmir, Nisan-Mayıs-Haziran 1983, s. 29
[19] DOĞAN, ss. 227.
[20] AR Fikret, **Büro Yönetimi Teknikleri,** Ankara, 1996, s. 121
[21] İNCİR Gülten, **Ergonomi,** MPM Yayınları: 240, Ankara, 1980, s. 27

Uygun rutubet derecesi havadaki su buharı oranının %50 olduğu durumdur. Rutubet derecesinin %30'dan az %70'den fazla olması organizma üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır. Nem oranının dengesiz olması baş ağrısına sinirliliğe isteksizliğe fiziksel gücün düşmesine neden olabilir. Bu olumsuz sonuçlar çalışma verimini düşürmekte ve işe devamsızlıkları arttırmaktadır. Bu olumsuz durumlarla karşılaşmamak için, yöneticilerin büro çalışma ortamlarını nem açısından uygun düzeyde tutmaya gayret göstermeleri gerekmektedir.

2.OLUMSUZ FİZİKSEL ORTAMIN ÇALIŞANLARA ETKİSİ

2.1. Fiziksel Yorgunluk

Yorgunluk, bir organ veya organlar grubunun görevini gereği gibi yerine getirememesi ve kişinin iş yapma yeteneğinin azalmasıdır.[22]

Yorgunluk ve dikkatin dağılmasında çevresel ortamın etkisi büyüktür. Aydınlatma, gürültü, titreşim, ısı gibi faktörlerin işgören için stres boyutlarına ulaşması, yorgunluk etkisinin erken görülmesine neden olmaktadır. Bu tür durumlarda işgörenin kısa süreli de olsa dinlenmesi gerekmektedir. Böylece, dikkatin iş dışındaki noktalara odaklanması, belli bir süre sonra işe daha iyi adapte olmayı sağlayacaktır.

Yapılan çeşitli araştırmalar sonucunda yorgunluğu arttıran en önemli etken, çalışma sürelerinin çokluğu ya da dinlenme aralıklarının azlığı gösterilmektedir. İdeal olarak belirlenen günlük 8, haftalık 40 saat çalışma süresi, işin zorluğuna ve çalışma koşullarının ağırlığına göre daha da azaltılabilir. İşletmelerin sık sık başvurdukları fazla mesai çalışmalarının, işgöreni maddi olarak tatmin etse bile verimliliği her zaman olumlu yönde etkilediği söylenemez.

Çalışanların fizyolojik kapasiteleri farklı olduğu gibi, psikolojik özellikleri de farklı olduğundan, yorgunluk duygusu da kişiden kişiye farklılıklar göstermektedir. Örneğin beslenme yetersizlikleri, kişilik farklılıkları, sinirsel ve ruhsal denge, bireyler arasında farklı yorgunluk belirtilerine yol açar. Bu nedenle bir işgören aşırı fiziksel ya da psikolojik yorgunluk belirtileri gösterirken, aynı işi yapan diğer kişilerde hiçbir yorgunluk belirtisi ortaya çıkmayabilir. Bu arada çalışanların iş anlamsız hevesi, iş çevresine uyum zorluğu, işini benimsememesi gibi faktörler de yorgunluk halinin oluşmasında etkili olur.[23]

---

[22] ÖZOK Ahmet F., **Küçük Sanayide Daha Verimli Nasıl Çalışabiliriz?,** İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1985, s.3

[23] ERKAN, s. 266

Çeşitli araştırmalarda çalışanların bezginlik ve bıkkınlık nedeniyle ortaya çıkan yorgunluğun çeşitli nedenleri olabileceği kabul edilmektedir. Bunlar kısaca: [24]

a. Yapılan işlerin monoton oluşu,
b. Yönetimin istikrarsızlığı ve sık görülen yönetici hataları,
c. İşgören sayısı arasındaki dengesizlikler,
d. İşe alma ve özendirmede teknik önlemlerin yetersizliği,
e. İşgören seçme ve değerlendirmede duyarsızlık.

2.2. Monotonluk

Biçimsel olarak her zaman aynı ve kısıtlı çalışma alanları içerisinde yapılan işleri monoton işler olarak gösterebiliriz.

Bireysel gereksinimlerini karşılamak için ilk çağlardan bu yana çalışmak zorunda kalan insanların, zamanla yapılan işlerin küçük parçalara bölünmesi, karışık üretim süreçlerinin basitleştirilmesi ve üretkenliğin artması ile üretime katılmaları sağlandı. Ama, çok geçmeden bunun olumsuz etkileri de görülmeye başlandı. Sürekli aynı işlerin yapılmasından doğan monotonluk sonucu mutsuz, isteksiz, katı, işe yabancı insanların oluşmasına neden olmaktadır. Monoton iş şartları miktar ve kalite yönünden verimliliği olumsuz yönde etkiler. Ayrıca iş kazaları artar, sağlık açısından istenmeyen etkileri olabilir.[25]

İşgören verimliliği için, monotonluğa karşı önlemlerin alınması gereklidir. Bunun için de iş zenginleştirme, iş genişletme yapılabilir. Bu noktada iş rotasyonu, iş birimlerinin değiştirilmesi ya da iş zenginleştirmeye gidilerek monotonluk azaltılabilir. Çalışanların mümkün olduğunca birbirleriyle ilişki kurmaları sağlanmalıdır. Bazı işyerlerinde sık rastlanan, örülen duvarlarla veya penceresiz seyyar duvarlarla odaların ayrılması gibi sosyal izolasyonlar kaldırılarak monotonluk azaltılabilir.

Ayrıca zayıf, solgun ve mat aydınlatma, fazla sıcak bir ortamda çalışma gibi çevre koşulları da işi monoton hale getirebilmektedir. Doğayı simgeleyen resimler/tablolar, ferah ve estetiği olan bir çevre monotonluğu azaltır. Bunun yanında çalışana yaptığı işin önemi belirtilerek, onu işyerinin bir parçası saymak, kişinin işe olan ilgisini arttırdığı gibi işini daha fazla önemsemesine neden olacaktır. Daha verimli çalışmasına yol açacak ve işgöreni monotonluktan kurtaracaktır. Çalışanlar arasında olumlu ilişkiler kuran bir yönetim, üstlerin

[24] ERKAN
[25] AKYÜZ Niyazi," İş Güvenliği ve Produktivite", **Çalışma ve İş Dergisi,** Cilt 2, Sayı: 15, Ankara, 1970, s. 2

çalışanlarla sohbet etmesi, monotonluğu uzaklaştırıp motivasyon sağlayacaktır.

2.3. Devamsızlık

EREN devamsızlığı, "işgörenin çalışma programı veya planına göre çalışması gereken zamanlarda işine gelmemesidir" şeklinde tanımlanmıştır.[26] ATAAY'a göre işe devamsızlık "planlanan çalışma zamanında çeşitli nedenlere bağlı olarak kaydedilen ve eksilen zamandır".[27]

Çoğu kez iş dışı kaza, hastalık, ailevi endenler, yaş ve cinsiyet, genellikle Cuma ve Pazartesi günleri gibi hafta tatili öncesi ve sonrası ilk günler, ücret ödenmesini izleyen günler, uzun tatil zamanlarının öncesi ve sonrasına düşen günler, önemli sportif olayların ya da özel alışkanlıklara hitap eden ayrıcalıklı günlerin olması yanında, çalışma koşullarını da neden olarak gösterebiliriz.

Devamsızlık, genellikle üretimin yavaşlaması ve ara verilmesi biçiminde kendini göstermektedir. Devamsızlık durumunun ortadan kaldırılması için yapılacak araştırmada ilk hedef işgören değil, onu devamsızlığa iten temel güdüler ortaya çıkarılmaya çalışılmalıdır. Zira güncel üretim sistemlerinde işe devamsızlık, fiziksel ortamın olumsuz etkileri karşısında, fizyolojik ve psikolojik vücut bütünlüğüne karşı nesnel bir tehdit olarak gören işgörenlerin kullandıkları basit bir savunma biçimidir.[28]

SONUÇ

Fiziksel ortam koşulları, büro çalışanlarının verimliliğini doğrudan etkileyen bir özelliğe sahiptir. Bu konunun yöneticilerin yönetim algısı ve bu algının çalışanlara yansımasıyla da ilintilidir. Bu anlamda, çalışanların işe karşı isteklendirilmesi ve işletme imajının çalışanlara olumlu yansıması açısından günümüz işletmeciliğinde önemli bir ayrıntıdır. Yönetim algısı, çok yönlü düşünmeye, büro ortamının bütüncül değerlendirilmesine vb. odaklı ise, tüm fiziksel ortam koşullarının iyileştirilmesiyle, çalışanların motivasyonunu artırabilir. Diğer taraftan, güncel yönetim tanımlamasıyla, "yönetim başkalarını yönetmekten çok başkalarıyla birlikte yönetmek" tanımlamasına göre, yönetici kendisi için öngördüğü ferah ortamı çalışanları için de öngörmesi gerekmektedir.

---

[26] EREN Erol, **Yönetim Psikolojisi,** İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını: 105, İstanbul, 1989, s. 215

[27] ATAAY İ.D., **İşletmelerde İnsangücü Verimliliğini Etkileyen Faktörler (Verimlilik, Çalışma Zamanı ve Ücret Tatmini),** MESS Yayınları: 126, MESS Eğitim Kitapları Dizisi, Ankara, 1988, s. 28

[28] YILDIZ G., **İşletmelerde İşgören Yönetimi,** İTÜ, Sakarya Mühendislik Fakültesi Yayınları : 72, İstanbul, 1985, s. 223

KAYNAKÇA

AKYÜZ Niyazi," İş Güvenliği ve Produktivite", **Çalışma ve İş Dergisi,** Cilt 2, Sayı: 15, Ankara, 1970

AR Fikret, **Büro Yönetimi Teknikleri,** Ankara, 1996

ATAAY İ.D., **İşletmelerde İnsangücü Verimliliğini Etkileyen Faktörler (Verimlilik, Çalışma Zamanı ve Ücret Tatmini),** MESS Yayınları: 126, MESS Eğitim Kitapları Dizisi, Ankara, 1988

BATTALOĞLU Cahit, "Çalışma Yerleri İçin Bir İşbilimsel Denetim Listesi Geliştirilmesi ve Çalışma Yerlerinin Değerlendirilmesi", **1. Ergonomi Kongresi,** MPM Yayınları, Ankara, 1988

BOZKURT Yalçın, "Tekstil İşletmelerinde Gürültü Sorunu", **Sanayi Mühendisliği Dergisi,** Sayı: 6, İzmir, Nisan-Mayıs-Haziran 1983

DEMİR Hulusi M. – AKÇİÇEK Eren, "Gürültü Kirliliği Sorunu", **İzmir Ticaret Odası Dergisi,** Sayı: 8, İzmir, Ağustos 1984

DOĞAN Üzeyme, **Verimlilik Analizleri ve Verimlilik Ergonomi İlişkisi,** İzmir Ticaret Borsası Yayınları: 31, İzmir, 1987

EREN Erol, **Yönetim Psikolojisi,** İşletme Fakültesi, İşletme İktisadı Enstitüsü Yayını: 105, İstanbul, 1989

ERKAN Necmettin, **Ergonemi –Verimlilik, Sağlık ve Güvenlik İçin İnsan Faktörü Mühendisliği-**, MPM Yay.: 373, Ankara, 2000

GÖKDERE Halis, **Büro Makinaları Tamir Bakım**, Yayımlanmamış Ders Notları, Ankara, 1998

ILICAK Şule, "Çevre – İşyeri Koşulları ve Ergonomik Yaklaşımlar", **1. Ergonomi Kongresi,** MPM Yayınları, Ankara, 1988

İNCİR Gülten, **Ergonomi,** MPM Yayınları: 240, Ankara, 1980

İNCİR Gülten, **İşyerlerinin Aydınlatma Düzeni,** MPM Yayınları: 329, Ankara, 1985

ÖZOK Ahmet F., **Küçük Sanayide Daha Verimli Nasıl Çalışabiliriz?,** İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul, 1985

SU Ali Bayram, **Ergonomi,** Atılım Üniversitesi Yayınları:5 Mühendislik Fakültesi Yayınları:2, Ankara, 2001

YILDIZ G., **İşletmelerde İşgören Yönetimi,** İTÜ, Sakarya Mühendislik Fakültesi Yayınları : 72, İstanbul, 1985

YENİ BİR PAZARLAMA STRATEJİSİ OLARAK MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (CRM)'NİN SEKTÖREL BAZDA UYGULANABİLİRLİĞİ

Müberra YURDAKUL[*]

ÖZET

Rekabetin hızla arttığı günümüzde işletmeler açısından müşteri odaklı olmak çok önemlidir. Müşteri beklentilerini karşılamak ve müşteriyi bir ortak gibi ele alarak müşteri ile uzun dönemli sadakat ilişkisi geliştirmek pazarlamanın temel aracı olmalıdır. Yeni bir rekabetçi pazarlama stratejisi olarak Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) bilgi teknolojileri ile direkt ilişkili bir kavramdır. İşletmelere gelir artışı ve maliyet azaltımı gibi iki önemli konuda yarar sağlayan CRM'i ülkemizde de hızla uygulama alanı bulmuştur. Özellikle, finans, otomotiv, perakende, medya ve hizmet sektörleri CRM'i uygulayan sektörlerin başında gelmektedir.

ABSTRACT

In recent years, rapidly changing economical and technological environment force componies to be customer oriented Meeting costomer needs and having long term relationship with loyol customers must be marketing's first aim. CRM is a new trend in highlg competiteve economic environment, which is directly related with information technology. Because of CRM companies decrease costs and increase their profits with loyalty phograms. Thus, Turkish economic platform interested in CRM. Specially finance, otomotive, media, service companies and retailers are the first sectors that implement CRM programs to their business in Turkey.

[*] Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü

GİRİŞ

Müşteri İlişkileri Yönetimi-Customer Relationship Management (CRM) pazarlama literatüründe son yıllarda uygulama alanı bulmuş, bir rekabetçi pazarlama stratejisidir. Özellikle üretim ve hizmet işletmelerinde, müşteri sadakatini ve müşteri tatminini artırmaya, korumaya ve geliştirmeye yönelik olarak uygulanan, mevcut müşterileri elde tutmayı, onlarla ilişkileri geliştirmeyi amaçlayan stratejik bir eğilimdir.

Gelişmiş Batı ülkelerinde 1980'li, ülkemizde ise 1990'lı yılların başlarından itibaren benimsenmeye başlayan CRM uygulamaları hızla artmaktadır. Amaç, müşteri ile işletme arasında sağlıklı, verimli, kârlı ve güvene dayalı uzun süreli bir ilişkinin oluşturulmasıdır.

Bu çalışmanın amacı, yeni bir rekabetçi pazarlama stratejisi olarak CRM'in işletmeler açısından önemini vurgulamaktadır. Ayrıca CRM projelerinin uygulandığı şirketler üzerinde yapılan araştırmalar analiz edilip, bunların sonuçları yorumlanmaya çalışılmıştır.

Ağırlıklı olarak CRM'nin Türkiye'de sektörel bazda uygulanabilirliğinin incelendiği çalışmamızda, ilk olarak CRM'nin tanımı, amaçları, süreci anlatılmış, daha sonra ise CRM'nin işletmelere sağladığı yararlar ve son olarak da pazarlama faaliyetlerine olan katkıları özetlenmiştir.

1. İLİŞKİSEL PAZARLAMA KAVRAMININ İÇERESİNDE CRM'NİN YERİ

CRM, müşterilerinin söylediklerini ve işletmenin müşteri hakkında bildiklerini temel alan, müşteriye bireysel karşılık veren birebir, ilişkisel pazarlamanın bir uygulaması olarak kabul edilebilir.[1] CRM kavramını tanımlamadan önce, CRM'e öncelik teşkil eden ve pazarlama uygulamasında son yıllardaki en önemli gelişmelerin başında yer alan ilişkisel pazarlama kavramını açıklamakta yarar vardır.

İlişkisel pazarlama, bireysel müşterinin şirkete ne dediğine ve şirket çalışanlarının müşteri hakkında neler bilmesi gerektiğine yönelik olarak, istekli biçimde davranışlarını ve uygulamalarını değiştirme düşüncesidir.[2]

---

[1] Don PEPPERS & Martha ROGERS, **Enterprise One to One**, Doubleday, New York, 1999, p. 67.

[2] Yavuz ODABAŞI, **Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi**, Sistem Yayınları, İstanbul, 2000, s. 19.

Temel anlamda ilişkisel Pazarlama; yeni müşteriler bulmaktan çok mevcut müşterileri elde tutma ve onlarla ilişkileri geliştirme üzerine yoğunlaşan stratejik bir eğilimdir.[3]

Geleneksel pazarlamaya karşı ilişkisel pazarlamada müşteriye birey olarak bakılır ve bir ilişki kurulmaya çalışılır. Aynı zamanda müşterinin yaşam boyu değeri ile ilgilenilir.[4] İlişkisel pazarlamanın temel noktası, müşterilere daha yakın ve daha içten davranarak, onların işletme ile iş yapmasını kolaylaştırmak ve çekici hale getirmektir.

Bir ilişki pazarlaması stratejisi, hizmet işletmelerinde uygulanabilir, oysa bir işlemsel pazarlama stratejisi genellikle bir tüketim malları şirketinin pazarlama yapısına uygundur.[5]

Müşteri ilişkilerinin oluşturulmasında bilgi teknolojisinin kullanılması önemli bir anahtardır. Bilgi, birebir ilişkilere olanak sağlar. Birçok şirket bugün bilgi teknolojisinden yararlanmaktadır.[6]

CRM İlişkisel pazarlama stratejilerinin uygulanmasında mevcut bilgi teknolojilerinin amaçlara uygun şekilde kullanılmasına yöneliktir. CRM anlayışında teknoloji bu stratejinin uygulanabilmesi için bir araçtır.

CRM ve pazarlama yönetimi arasında bütünleşme bağını kuran bilgi teknoloji araçları şunlardır.[7]

- İnternet: İnternet, yeni müşterilerin bulunması, müşterilerle doğrudan iletişim kurulabilmesi, müşteri bilgilerinin toplanabilmesi gibi avantajları nedeniyle CRM uygulamalarında da kullanılan önemli bir araçtır.
- Mobil Cihazlar: Cep telefonu veya diz üstü bilgisayar gibi herhangi bir mobil cihazın CRM sistemiyle entegre edilmesi, yeni satışlar yapma oranını, hizmet kalitesini ve müşteri memnuniyetini arttırmaktadır.
- Çağrı Merkezi (Call Center): Son yıllarda ülkemizde de yaygınlaşan çağrı merkezleri müşteri hizmetleri açısından çok

[3] Sevgi Ayşe ÖZTÜRK, **Hizmet Pazarlaması**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 1028, Eskişehir, 1998, s. 180.
[4] Jım BYLTHE (Çev. Prof.Dr.Yavuz ODABAŞI), **Pazarlama İlkeleri**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 292.
[5] Christian GRONROOS, "Rehtions Marketing=The Startegy Continuum", **Journal of the Academy of Marketing Science**, V. 23, 1995, p. 252.
[6] Nilgün BALCI, "Hepimiz İzleniyoruz, Pazarlamacılar İzliyor", **Power**, Kasım 2000, s. 148.
[7] Coşkun ÇOROĞLU, **Modern İşletmelerde Pazarlama ve Satış Yönetimi**, Alfa Yayıncılık, Istanbul, 2002, s. 104.

önemli bir kanaldır. Çağrı merkezleri, müşterilerin sorularını cevaplamak, ihtiyaçlarını karşılamak ve sorunlarını çözmek amacıyla kullanılmaktadır. Ülkemizde de özel banka ve finans kuruluşları, otobüs firmaları bu merkezlerden sıkça yararlanmaktadırlar.

2. MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (CRM) TANIMI

İnternet ve diğer iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle işletmeler ile müşteriler arasında birebir ilişki kurulması mümkün olmuştur. İlişki yönlü bir pazarlama anlayışı zamanla gelişmeler göstererek, müşteriyle kurulan ilişkiyi odak noktası olarak gören yeni bir pazarlama anlayışı doğurmuştur. Bu noktada CRM'in tanımını yapmak yararlı olacaktır. CRM; işletmenin tümüne müşteri kavramını yerleştiren müşteri odaklı olma kültürünü benimseten bir strateji olarak tanımlanabilir. CRM uzun dönemli müşteri ilişkileri kurmayı, buna bağlı olarak da kârlılığı amaç edinen kavramdır. Bu kavram pazarlama stratejileri ile bilgi teknolojileri arasında köprü vazifesi görür.[8] CRM'i kısaca rekabetçi pazarlama stratejisi olarak da tanımlayabiliriz.

CRM gittikçe artan rekabet ortamı içerisinde işletmelerin maliyetlerini azaltıcı, gelirlerini arttırıcı, müşterilerini elinde tutmayı hedefleyen, müşteri sadakatini sağlamaya çalışan etkin bir stratejidir.

3. MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (CRM) AMAÇLARI

CRM tanımında da belirttiğimiz gibi CRM bir pazarlama stratejisidir. Strateji ile anlatılmak istenen rakiplerden farklı olabilmek için uygulanması gereken yöntemler bütünü anlaşılmalıdır. CRM'nin amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür.[9]

- Müşteri ilişkilerini kârlı hale getirmek
- Farklılaşma sağlamak
- Maliyet minimizasyonu sağlamak
- İşletmenin verimini arttırmak
- Uyumlu faaliyetler sağlamak
- Müşteri taleplerini karşılamak

[8] Nezihe Figen ERSOY, "Finansal Hizmetlerde CRM Kavramı", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, Y. 15, İstanbul, Mart-Nisan 2002, s. 5.
[9] Arman KIRIM, "Strateji ve Bire-Bir Pazarlama CRM", **Sistem Yayıncılık**, İstanbul, 2001, s. 104.

CRM pazarlamayı bir bölüm olmaktan çıkartarak işletmenin her birimine yayan bir oluşumdur. Sonuç olarak CRM sistemi tüm işletme tüm birimler için eş zamanlı ve eş amaçlı olarak tasarlanmalıdır.

4. MÜŞTERİ İLİŞKİLERİ YÖNETİMİ (CRM) SÜRECİ

İşletmelerin CRM uygulamalarını hayata geçirebilmeleri için bir takım aşamaları gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu aşamalar;[10]

4.1. Müşteri Seçimi ve Müşteri Edinme

En karlı müşteriler belirlenmelidir.

4.2. Müşteri Koruma

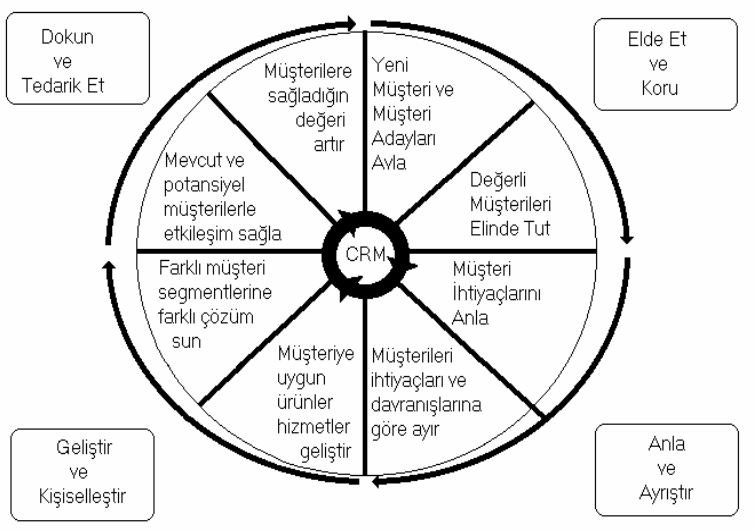
Müşteri memnuniyeti ve sadakati sağlanmalıdır. Tüketiciler ile ilişkiler ne kadar geliştirilirse müşteri sadakati de o ölçüde olacaktır.

4.3. Müşteri Derinleştirme

İşletmeler çok boyutlu düşünmeli ve çalışmalı. Müşteri sadakatini kârlılığını korumalı ve müşteri harcamalarındaki payı yükseltmelidir.

CRM'nin evrelerini şematik olarak şu şekilde gösterebiliriz;[11]

[10] Coşkun ÇOROĞLU, A.g.e. s.101.
[11] Haluk SİCİMOĞLU "Gördüğümüz Işık UFO Değil CRM", **Bütünleşik Pazarlamada Marketing TÜRKİYE**, Yıl:1, Sayı: 7, Temmuz 2002, s. 44.

5. CRM'İN İŞLETMELERE SAĞLADIĞI YARARLAR

CRM projelerinin uygulandığı işletmeler üzerinde yapılan araştırmalarda, önemli ölçüde gelir artışları gözlemlenirken, önemli ölçüde de maliyet azalmaları gerçekleşmiştir.

CRM'in işletmelere sağladığı yararlar şunlardır.[12]

- CRM, müşterilerden ömür boyu elde edebilecek değerin maksimize edilmesini sağlar.
- Satış sürecini oluşturma ve geliştirme olanağı sağlar.
- Satış sürecinin verimsizliğini ortadan kaldırır.
- Mevcut ve potansiyel müşterilere çapraz satış olanağı sağlar.
- Müşteri kaybının minimize edilmesini ve müşteri sadakatinin arttırılmasını sağlar.
- Pazarlama bütçesinden tasarruf sağlar.
- Müşteri ile ilgili bilgi toplanmasını sağlar.
- İş süreçlerinin standardizasyonunu ve otomasyonunu sağlar.
- İşletmenin verimliliğini artırır.
- Belirli hedef kitlelere promosyon ve kampanya yapılmasını sağlar.

6. CRM'İN PAZARLAMA FAALİYETLERİNE KATKILARI

[12] Coşkun ÇOROĞLU, A.g.e., s. 100.

CRM'in şirketin pazarlama faaliyetlerine olan katkısı 4 ana başlıkta toplanmaktadır.[13]

6.1. Terk Etmiş Müşterinin Yeniden Kazanılması

Yapılan bir araştırmaya göre CRM'in terk eden müşterilerin geri kazanılmasında % 10 ila % 20 arasında katkı sağladığı belirlenmiştir.

6.2. Müşteri Sadakati Yaratma

CRM'in en temel amacı müşteriyi yaşam boyu elde tutmak olduğu düşünüldüğünde, müşteri sadakatini artırmaya olan katkısı oldukça önemlidir. Yapılan araştırmalara göre CRM'in müşteri sadakati yaratmaktaki etkisi % 15 ila % 20 arasında değişmektedir.

6.3. Yeni Müşteri Bulma

CRM'in yeni müşteri bulmaya katkısı %3 ila %4 arasında değişmektedir.

6.4. Çapraz Satış Yapma

CRM'in çapraz satış yapmaya katkısı % 2 ila % 3 arasında değişmektedir.

CRM'in pazarlama faaliyetlerine baktığımızda müşteri sadakati yaratma ve terk etmiş müşteriyi geri kazanma konusunda önemli katkısı olduğu görülmektedir. Günümüz pazarlama stratejilerini öncelikle mevcut müşteriyi elde tutmak, kaçan müşteriyi geri kazanmak ve son olarak da yeni müşteri kazanmak üzerine kurulduğu düşünüldüğünde CRM'in pazarlama açısından önemi daha iyi anlaşılacaktır.

7. CRM'NİN TÜRKİYE'DE SEKTÖREL BAZDA UYGULANABİLİRLİĞİNİN İNCELENMESİ

Rekabetin yoğun olduğu, pazarlama bilgi sisteminin oluşturulduğu sektörler CRM'i bir iş stratejisi olarak görüp, hızla uygulamaya başlamışlardır. CRM'nin işletmelere sağlayacağı yararları çalışmamızda ayrıntıları ile açıkladık. Günümüzde rekabet üstünlüğü sağlayabilmenin,

[13] Arman KIRIM, "CRM: Çok Konuşulan Ama Az Bilinen Bir Kavram", **Hürriyet İnsan Kaynakları**, Sayı. 266, 5 Kasım 2000.

Pazar payını büyütmenin, verimliliği ve kârlılığı arttırmanın yolu işletmelerin müşteri ile yakın ilişkiler içerisinde olmaları ile mümkündür.

Türkiye'de CRM projelerinin uygulandığı şirketler üzerinde yapılan araştırmaların sonucunda, CRM sürecinin hangi aşamasında olduklarına ilişkin yüzdelik dağılımları şöyle gösterebiliriz.[14]

- Müşteri Edinme'yi Önemseyenler % 35
- Müşteri Koruma'yı Önemseyenler % 31
- Müşteri Derinleştirme'yi Önemseyenler % 20
- Müşteri Seçimi'ni Önemseyenler % 14

Bu dağılım şirketlerin daha çok satış kaygılarında olduğunu gösteriyor. "Müşteri Seçim" ekseninin rağbet görmemesi de şirketlerin ürünlerini konumlandırmada ve temel pazarlama ilkelerinde işi şansa bıraktıklarını gösteriyor.

Türkiye'de CRM'yi bir pazarlama stratejisi olarak görüp uygulayan sektörler ve değerlendirmelerini şöyle yapabiliriz:

Sektörler

- Finans
- Otomotiv
- Perakende
- İnternet
- Medya
- İnşaat
- Gıda
- Sağlık
- Turizm
- Eğlence
- Eğitim

7.1. Finans Sektörü

Türkiye ekonomik pazarında etkisi önemsenmeyecek kadar payı olan bankacılık ve sigortacılık sektöründe CRM ilk olarak uygulanmaya başlamıştır. Maliyetlerini düşürmek için e-Bankacılık kavramı ortaya çıkmıştır. Bu şekilde maliyetler minimize edilmiştir. Bunun sonucunda müşteri memnuniyeti artmış, hizmet etme süreleri azalmıştır.

[14] CRM Institute Turkey (2001), "Türkiye'nin CRM Tarifeleri", http://insankaynakları.arthurandersen.com/bireyler/trends/ayin-konusu/0201-asp.(20 Kasım 2002)

7.2. Medya Sektörü

Medya kuruluşlarını radyo, televizyon, gazete ve dergiler olarak ikiye ayırabiliriz. Radyo ve televizyon alanındaki teknolojik gelişmelerden dolayı kişilerin talepleri farklılıklar göstermektedir. Müzik, sinema, belgesel, spor vb. geniş bir yelpazeden kişilere seçenek hakkı doğmuştur. Bu bağlamda sektörde genişleme söz konusu olmuş ve dijital yayınlara geçilmiştir. Dijital yayınlarla kişilere daha fazla seçenek sunulmuş ve bu hedef kitleye özgü paketler ortaya çıkmıştır.

7.3. Gıda Sektörü

Tüketim sektöründe en önemli paya sahip olan gıda sektöründe müşterilerin aynı anda birçok ürün ve markaya ulaşma talebinden büyük marketler ortaya çıktı. Marketlerin hedef kitlesine ulaşabilmesi ve müşterilere değer ifade edebilmesi için satış tekniklerini değiştirmek zorunda kalmışlardır. Bu değişim içinde market kartları, kuponları, haftalık ve günlük bültenleri yer almaktadır. Bunun bir adım ötesi olarak elektronik ortamda alışveriş olanağı müşterilere sunulmuştur.

7.4. Perakende Sektörü

Hızlı bir tüketim döngüsüne sahip perakendecilikte dinamik olarak değişim olması gerekmektedir. İletişimin kolaylaştığı sınırların ortadan kaybolduğu küresel bir Dünya'da tüketicilerin tercihleri çok çabuk değişmektedir. Tekstil, kozmetik gibi sektörlerde değişim çok hızlı olmaktadır. Bu değişim talebi müşteriden geldiği için CRM bu tür organizasyonlarda bir zorunluluk haline gelmiştir.

7.5. Otomotiv Sektörü

Tüketim dönüsünün uzun olduğu ve rekabetin çok yoğun olduğu bu sektörde tüketiciye yönelik üretim prensibi kabul edilmeye başlanmıştır. Hedef kitlelere yönelik değişik donanımlı kişiye yönelik üretim süreçleri söz konusu olmuştur.

7.6. Hizmet Sektörü

Eğitim, sağlık, eğlence, turizm, internet gibi müşteriye doğrudan pazarlanan hizmetlerde müşteri ilişkilerinin sağlanması oldukça önemlidir. Müşteri sadakati yaratmak için kişilere özel çözümler geliştirilmiştir. Kişiye özel çözümler içine doğum gününün hatırlanmasından, hangi dilde eğitim alacağına, hangi sağlık kuruluşundan ne kadar faydalanabileceğine kadar uzanan geniş bir yelpazeden söz edilebilir.

SONUÇ

CRM bir pazarlama stratejisidir. İşletmelerin;

- Müşteri seçimi,
- Müşteri edinme,
- Müşteri koruma ve
- Müşteri derinleştirme evrelerini etkiler.

Yapıtaşlarını ise; insan, proses ve teknoloji oluşturur.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak ülkemizde de CRM pazarı önem kazanmaya başlamıştır. Nedeni ise, yoğunlaşan rekabet koşulları, kuruluş ve müşteri arasında kurulan olumlu ilişkileri üstünlük sağlayıcı önemli bir faktör olarak ortaya çıkartmaktadır. 2000'li yıllarda sağlıklı ve uzun dönemli müşteri ilişkileri, kuruluşların tek önemli rekabet aracı olacaktır.

Ülkemizde CRM'in önemini anlayan büyük işletmeler, alt yapılarını CRM'e uygun hale getirmeye başlarken, küçük işletmeler halen, CRM'i büyük işletmelerin bünyelerine entegre edebilecekleri, maliyetli bir uygulama olarak görmektedirler.

Özetle, rekabetin yoğun olduğu, bilgi sisteminin oluşturulduğu sektörler CRM'i bir pazarlama stratejisi olarak görüp uygulamışlardır. Gelecekte de Telekom, elektrik hizmeti sunan TEDAŞ gibi rekabetin olmadığı kuruluşlar da pazarlamadaki bu yeni uygulamayı alt yapılarını hazırlayıp benimseyeceklerdir.

KAYNAKÇA

BALCI Nilgün, "Hepimiz İzleniyoruz, Pazarlamacılar İzliyor", **Power**, Kasım 2000.

BYLTHE Jim (Çeviren: Yavuz ODABAŞI), **Pazarlama İlkeleri**, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2002.

ÇOROĞLU Coşkun, **Modern İşletmelerde Pazarlama ve Satış Yönetimi**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.

ERSOY Nezihe Figen, "Finansal Hizmetlerde CRM Kavramı", **Pazarlama Dünyası Dergisi**, İstanbul, 2002.

GRONROOS Christian, "Relationship Marketing: The Strategy Continuum", **Journal of the Academy of Marketing Science**, 1995.

KIRIM Arman, "CRM: Çok Konuşulan Ama Az Bilinen Bir Kavram", **Hürriyet İnsan Kaynakları**, Sayı: 266, 5 Kasım 2000.

KIRIM Arman, **Strateji ve Bire-Bir Pazarlama (CRM)**, Sistem Yayınları, İstanbul, 2001.

ODABAŞI Yavuz, **Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi**, Sistem Yayınları, İstanbul, 2000.

ÖZTÜRK Ayşe Sevgi, **Hizmet Pazarlaması,** Anadolu Üniv. Yayınları, No: 1028, Eskişehir, 1998.

PEPPERS Don & ROGERS Martha, **Enterprise One to One**, Doubleday, New York, 1999.

SİCİMOĞLU Haluk, "Gördüğümüz Işık UFO Değil CRM", **Bütünleşik Pazarlamada Marketing TÜRKİYE**, Y. 1, S. 7, 2002.

CRM Institute TURKEY (2001), "Türkiye'nin CRM Tarifleri", www.insankaynaklari.arthurandersen.com/bireyler/trends/ayin-konusu/0201-asp.(20 Kasım 2002)

HİZMET PAZARLAMASI AÇISINDAN EĞİTİM HİZMETLERİNDE KALİTE (KÜTAHYA'DAKİ ÖZEL DERSHANE ÖĞRENCİLERİ İLE İLGİLİ BİR SAHA ARAŞTIRMASI)

Ercan TAŞKIN[*]
Köksal BÜYÜK[**]

ÖZET

İnsan gereksinimlerinin karşılanabilmesi için bir takım mal ve hizmetlerin üretilmesi ve tüketime sunulması gerekir. Bu gereklilik önce mal sektörünün, daha sonrada hizmet sektörünün ortaya çıkmasını ve bugünkü seviyeye ulaşmasını sağlamıştır. Hizmet sektörü özellikle 20. yy'da büyük bir gelişme göstermiş ve genel ekonomik faaliyetler içerisindeki payı gittikçe büyümüştür. Hizmet sektöründe dünya çapında yaşanan bu gelişme Türkiye'ye de yansımış ve özellikle 1980'li yıllardan bu yana Türkiye'de önemli ilerlemeler gözlenmiştir. Hizmet üretiminde karşılaşılan sorunların büyük oranda azalmasıyla birlikte hangi tür hizmet olduğu fark etmeksizin tüm hizmetlerde kalite birinci plana yerleşmiştir. Bununla birlikte sağlık, eğitim, güvenlik hizmetleri gibi kişilerin ve toplumların bugününü ve geleceğini yakından ilgilendiren ve etkileyen birtakım hizmetlere verilen önem her geçen gün daha da artmıştır. Çünkü bu hizmetlerde kalitesizliğin neden olacağı maliyet, ileride telafisi mümkün olmayan zararlara yol açacaktır.

ABSTRACT

In order to meet human necessities, some products and services must be manufactured and be available on the market. This necessities firstly the product sector appear and then let the service sector appear and led them to reach present levels. Especially service sector greatly developed during the 20. century and its share among other economicial activities expanded. The development of service sector all over the world is also experienced in Turkey and since 1980's there have been remarkable improvements in Turkey. With reduction of the problems confronted in the pocess of service production, quality has gained importance among all services whatever they may be. Besides all these develpments, such services as health, education, security and safety which directly affect the societies today and tomorrow has constantly gained more importance. As a matter of fact, any result which may be caused by a quality problem in these sectors will result in destructions that cannot be compensated.

[*] Yard. Doç.Dr. D.P.Ü. İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi
[**] Araştırma görevlisi, D.P.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü

Giriş:

Bu çalışmada "eğitim hizmetlerinde kalite" konusu ele alınmıştır. Araştırmanın temel amacı, öğrencilerin, aldıkları eğitimin kalitesi konusundaki görüşlerinden hareketle incelenen eğitim kurumlarındaki hizmetin kalite düzeyini tespit etmek , eğitimde kalitesizliğe yol açabilecek unsurları belirlemek, araştırma sonuçlarını sunmak ve bu sonuçlardan hareketle verilen eğitimin kalite düzeyinin yükseltilmesi konusunda önerilerde bulunmaktır. Araştırmada uygulama alanı olarak özel dershaneler seçilmiş ve kapsama Kütahya'daki 6 özel dershanenin öğrencileri alınmıştır.

1. Hizmetin Tanımı, Kapsamı Ve Sınıflandırılması:

Hizmet kavramı, pek çok alanda yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Dolayısıyla hizmet kavramını açıklayan tanımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu tanımlardan bazıları: Hizmet, özde elle tutulmayan, bir kuruluşun veya kişinin başka birine sunduğu aktivite veya yarardır ve sonuçta hiçbir şeyin sahipliği ile sonuçlanmaz (Palmer:1994,91). Hizmet bir başkası için çalışma performansıdır. Bu hizmet son müşteriye, aracıya veya her ikisine de sağlanabilir. Hizmet ihtiyaçlarımızı tatmin eden ve maddi olmadıkları için mal diyemeyeceğimiz şeylerdir (Jaseph:1988,33). Hizmet, üretildiği anda, doğrudan alıcıya değer aktaran elle tutulmayan bir üründür (Monks:1982,587). Hizmet, ayrı ayrı tanımlanabilen, başka mal yada hizmetin satışına bağlı olmaksızın ve bir isteği karşılamak için sunulan soyut etkinliklerdir (Staton:1984,676).

Hizmetler, insanların günlük yaşamlarında yer alan ve hiçbir zaman vazgeçemeyecekleri doyumlardır. Öte yandan insanoğlu var olduğundan bu yana hizmetler de vardır. Hizmetler, insanlara maddi doyumdan çok manevi doyum sağlayan unsurlardır. Yapılan hizmet tanımları anlam açısından birbirlerine yakınlık göstermektedirler. Genel anlamda hizmet: Malın ya da hizmetin satışına bağlı olmaksızın pazara sürüldüğünde istek ve ihtiyaçları doyuma ulaştıran ve bağımsız olarak nitelenebilen eylemlerdir (Karahan:2000,22).Bir işletmenin kaderi çoğunlukla iyi hizmet vermesine bağlıdır. Hizmet sadece başarıyı belirleyen en önemli öğe değil, aynı zamanda işletmeyi farklı ve üstün bir konuma taşıyabilecek bir araçtır (Rogers:1996,16). Bir hizmet işletmesinde mal hizmettir ve elle tutulamaz. Bir üretim işletmesindeki yönetim işlevlerinden çoğu hizmet işletmesinde bulunmadığından bu durum dar bir yapıyı tanımlar ve dolayısıyla tedarik, depolama, mühendislik, dağıtım gibi işlevler hizmet işletmelerinde bulunmamasına karşın aşağıdaki işlevler hizmet işletmelerinde görülmektedir (Courtis:1993,3).

- Satışlar

- Pazarlama
- Finansman
- İşlemler (yani hizmet)
- Personel

Pek çok hizmet mallarla birlikte pazarlanır. Bu bakımdan hizmetler iki ana gruba ayrılır: Bir değişim veya işlemin esas konusu olan hizmetler, araba kiralama hizmeti gibi; diğeri ise bir fiziksel malın tamamlayıcısı olan hizmetler, bilgisayarla ilgili teknik bilgilerin verilmesi gibi. Hizmetleri az soyuttan çok soyuta doğru üç ana gruba ayırabiliriz (Mucuk:1997,323-324): Mamulle ilgili hizmetler, ekipmana dayalı hizmetler, insana bağlı olarak verilen hizmetler. Eğitim hizmetleri eğitimcilere bağlı olarak verildiğinden insana bağlı olarak verilen hizmetler grubunda değerlendirebilir. Ancak fiziksel koşullar ve görsel destek sağlayan ekipmanların önemi de vurgulamak gerekir.

Tarım çağında gereksinim duyulan hizmeti bireyler kendileri üretiyordu. Fakat sanayi çağı ve bilgi çağıyla birlikte gereksinim duyulan hizmet, profesyonel hizmet üretici tarafından üretilmeye başlandı. Bunun sonucunda hizmet pazarlaması kavramı doğdu ve baş döndürücü bir hızla gelişmesine devam etmektedir (Karahan: 2000,20). Pazarlama, müşterilere ürün ve hizmetlerin sağlanmasıyla ilgilenir, ancak satıştan daha ileride bir kavramdır. Pazarlamanın işlevi, potansiyel müşterilerin gerçek gereksinimlerini keşfetmek ve bu gereksinimleri bir kar elde ederek karşılamaktır. Pazarlama, müşterilere ne şekilde olursa olsun üretilmiş malları satmaya çalışmak değil, onlara isteyerek satın alacakları mal ve hizmetleri sağlamaktır. Bu açıdan baktığımızda pazarlama gerçektende hizmetin ortaya çıkmasından önce başlayan bir süreçtir. Pazarlama kurumsal bir felsefe ve firma işlevi olarak iki temel anlam taşır. Kurumsal bir felsefe olarak ele alındığında pazarlama her şeyi kapsayan bir olgudur ve kar amacı güden firmalar kadar, dini kurumlar, emniyet kuvvetleri, hastaneler gibi kar amacı gütmeyen kurumları da kapsar. Bu açıdan oldukça kuramsaldır ve çok daha bilimsel bir incelemeye konu teşkil eder (Rogers:1996,8-9). Hizmetler, belli ayırımlar gözetilerek dört ana grup altında toplanabilir.

- Dağıtıcı hizmetleri
- Üretici hizmetleri (mal üretenlere hizmet sunan alanlar)
- Sosyal hizmetler (kişilere toplu olarak sunulan hizmetler)
- Kişisel hizmetler (kişilere özel hizmetler) (Karahan: 2000,24-25)

Eğitim hizmetleri sosyal hizmetler kategorisinde değerlendirebileceğimiz bir hizmet türüdür. İnsanın öncelikli hizmet alanları sağlık, yeme-içme ve barınmadır. Bu alanlar insan için birinci derecede zorunlu hizmet alanlarıdır. Eğitim bu açıdan değerlendirildiğinde ikinci

derecede zorunlu hizmetler kategorisine alabileceğimiz hizmet türüdür. Aynı şekilde korunma (adalet-hukuk-güvenlik) hizmetleri de eğitim ile aynı kategoride yer alan hizmet alanlarıdır. (Karahan: 2000,26)

1.1. Hizmet Kalitesini Etkileyen Faktörler:

Hizmet verilmesinde iki ana faktör vardır. Bunlardan birisi, hizmetin verilmesini sağlayan araç ve gereçlerdir. Diğeri de hizmeti veren insandır. Bunlardan , hizmetin verilmesini sağlayan araç ve gerecin tanımlanması, ölçülmesi ve karşılaştırılması kolaydır. Genelde insanın verdiği hizmet, hizmetin verilmesini sağlayan araç ve gereci fark etmemize neden olur. Hizmetin verilmesinde kullanılan araç ve gerecin kalitesi çok yüksek olsa bile, hizmeti veren kişiler işlerini bilmiyor ve severek bu hizmeti veremiyorlarsa, hizmetin müşteri üzerinde bıraktığı imaj kötüdür ve tatminsizliğe yol açar (Karahan:2000,34)

Eğitim hizmeti pazarlamasıyla ilgili olarak yapılan bütün çalışmalarda ifade edildiği gibi eğitim organizasyonlarında iki önemli öğeden bahsedilebilir. Bunlar öğretmen ve öğrencilerdir.
Lazotte bunu dört boyutta toplamış ve bunları:

- Öğreten
- Öğrenen
- Konu
- Ortam

olarak ifade etmiştir. Bu dört faktörün her birinin özelliklerinin bilinip, okul sistemi içerisinde başarılı bir etkileşim ağı ile çalışması gerekmektedir. Bu faktörler toplam kalite etkili okulu için kalite seviyesini belirlemektedir. İşte okulun başarısında temel rol oynayan bu öğelerin birbirleri ile etkileşimi işlem basamağını oluşturmaktadır. İşlem basamağı da çıktı kalitesini belirleyen çok önemli aşamadır. Eğitim kurumlarının sürekli olarak gelişim içinde olmaları devamlılıklarını sağlamaları açısından önemli bir faktördür. Bu sebeple eğitim kurumlarının

- Mutlaka bir sistem olarak alınması
- Süreç üzerine yoğunlaşması
- Okul sistemi içinde değişen rollerin benimsenmesi
- Yönetimin , okul yöneticilerinin ve en üst yöneticilerin görevlerinin yeniden tanımlanması gibi uygulamalarla yeniden yapılanmaya odaklanması ve toplum içindeki rollerinin yeni değişen teknolojik ve sosyal yapıya uygun hale getirilmesi gerekir (Cafoğlu:1996,102-103).

Eğitimde ilk olarak şu sorular sorulmalıdır. Eğitimde ürün nedir? ve Eğitimde müşteriler kimdir? Bu sorulara açık ve net biçimde cevap aranmalıdır ki hizmet götürülecek hedef kitle belirlenebilsin. Çünkü bu sorulara verilecek cevapların anlamlılığı, sürekli gelişme felsefesi çerçevesinde hedef belirleyen kuruluşlarda başarı düzeyini artıracaktır. Eğitimde müşterileri belirleyebilmek için şu sorulara cevap aranmaya çalışılmalıdır:

- Benim temel müşterim kimdir?
- Onların gerçek ihtiyaçları nelerdir?
- Ben bu ihtiyaçları nasıl karşılayabilirim?
- Bu ihtiyaçları karşılamada benim yeteneklerimi nasıl ölçebilirim?
- Bu ihtiyaçları ölçebilmek için gerekli kapasiteye sahip miyim?
- Sürekli olarak bu ihtiyaçları karşılayabilir miyim?
- İhtiyaç değişmelerini sürekli nasıl izleyebilirim?

Eğitimde ürün kavramının belirlenmesinde tartışma ortaya çıkmaktadır. İnsanoğlunun belirlenmiş bir standardı olmadığı için öğrencilerin yetiştirilmesinde de özel bir garanti standardı yoktur. İnsanlar tecrübeleri, heyecanları ve düşünceleri oranlarında eğitimde şekillenirler. Kalite kararı bir fabrikanın çıktısının gözlenmesinden çok farklıdır (Cafoğlu:1996,110-111).

Hizmet kalitesini tam olarak anlayabilmek için hizmetin üç özelliğinin açıklanması gerekmektedir. Bu özellikler:

- Fiziksel varlığının olmayışı, el ile tutulamaz ve dokunulamaz oluşu: Hizmet sayılamaz, ölçülemez ve stoklanamaz. Bu özelliğinden dolayı işletmeler tüketicilerin sunulan hizmeti nasıl algıladıklarını ve hizmet kalitesini nasıl değerlendirdiklerini öğrenmek zorundadır.
- Üretici açısından hizmetin, tüketici açısından ise tatminin aynı düzeyde tutulmasının zorluğu (farklılık, heterojenlik): hizmet sunumu üreticiden tüketiciye, tüketiciden tüketiciye ve hatta günden güne farklılık gösterir. Hizmet sunan personelden belirli bir düzeyde davranış tutarlılığı yani standart bir davranış kalitesi düzeyi sağlamasını beklemek güçtür.
- Hizmet üretimi ve tüketiminin aynı zemin ve zamanda oluşu (bunların birbirlerinden bölünemez, ayrılamaz oluşu.): genellikle hizmet üreten firmalarda müşteriyle ilgilenen personel ile müşteri arasında doğrudan bir etkileşim vardır. Tüketicinin katılımının yoğun olduğu hizmetlerde hizmet üreticisinin kalite üzerinde yönetsel kontrol sağlaması daha güç olabilir. Çünkü müşteri hizmet sürecini etkilemektedir. Bu tür hizmetlerde tüketicinin müdahalesi sunulan hizmetin kalitesini önemli ölçüde etkileyecektir(Unutulmaz: 1992,127)

2. Hizmet Pazarlaması Ve Eğitim Hizmetlerinde Kalite

Hizmet pazarlaması faaliyetlerinin kendine özgü özellikleri vardır:

- Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının tespiti ve bunların karşılanmasına yönelik hizmet sunulması,
- Pazarlamanın devamlılık gösteren yapısına bağlı olarak hizmet pazarlaması faaliyetlerinin birbirini izleyen ve düzenlilik gerektiren aşamalardan oluşması,
- Pazarlama araştırmasının önemi ve hizmet pazarlaması uygulamalarında süreklilik göstermesi,
- Hizmet işletmelerinin hizmet veren diğer işletmeler ile arasındaki dayanışma ve bunun gün geçtikçe artan önemi,
- Örgüt çapında ve bölümler arasında dayanışmanın gerekliliği ve işletme çapında pazarlama çabalarının bütünlüğü,
- Hizmetlerin soyut özelliği ve, tüketim ile üretimin genellikle aynı zaman/ yerde gerçekleşmesi nedeni ile müşteri memnuniyetinin sağlanmasında kalitenin önemidir.
- Hizmet pazarlamasında genellikle pazarlama faaliyetlerinin etkinliğini ölçmek zordur. Aynı şekilde rakip firmaların pazar etkinlikleri hakkında sağlıklı veri elde etmek de bir hayli güçtür (İçöz: 1996,34).

Hizmetlerle ilgili olarak pazarlama kararlarının temeli; uygun hedef pazarlarının seçimi, seçilen hedef pazarların analizi ve daha sonra pazarlama karması elemanları ile ilgili stratejik pazarlama planlarının oluşturulmasıdır. Pazarlama karması içinde bir hizmetin ürün olarak yaratılabilmesi için her şeyden önce öz destekleyici ve kolaylaştırıcı hizmet kavramlarının öz hizmetin sağlayacağı doyumun ve yaratacağı imajın iyi tanımlanması ve bunların da hedef tüketicilerce algılanıp öğrenilmesi gerekir. Bunların dışında hizmetle ilgili olarak yöneticilerin hangi hizmetlerin sunumunun devam edeceğine, hangilerinden vazgeçileceğine, hangilerinin değiştirileceğine ve hangi yeni hizmetlerin şimdi sunulanlara ekleneceğine karar vermeleri gerekmektedir (Orhaner:1997,460). Buna karşın, pazarlama, işletme ve müşteri arasındaki ilişkileri besler. İşletmenin amaçlarına ulaşması için en uygun ürün ve pazar bileşenini pazarlama işlevini belirler (Taşkın:1997,173).

Pazarlamanın bir ortak gibi ürün ve hizmet geliştirme ve üretim aşamalarına müşteriyi dahil etmesi gerekir. Bu, günümüzün işletme yapısı için oldukça güç olacaktır. Çünkü, şirketler hala müşterileri bir ortak olarak değil, ulaşılacak bir hedef olarak görme eğilimindedir. Bir ürünün piyasaya sunulması dışa kapalı bir süreç olmamalıdır. Tam aksine, bir ürün ve

hizmetin tasarlanması, geliştirilmesi, üretim sonrası, hizmetlerin verilmesi süreci, müşteri ile her aşamada bir iletişim kurulması ile başarılı olmaktadır. Yeni bir ürün ve hizmetin kabul edilebilirliliği ürün ve hizmetin geliştirme sürecinden fazlasıyla etkilenmektedir (Taşkın:1997,194).

Özetle sıralarsak hizmet pazarlamasının başlıca üç hedefi olabilir (Hacıoğlu: 1989, 15):

- Ekonomik hedefler (hizmet gelirlerini, karlılığı, satışı arttırmak ve iyileştirmek),
- İşletme hedefleri (pazar payını arttırmak, karın maksimizasyonu vb.)
- Sosyal hedefler (istihdam, kamu yararı, çevre ve doğanın korunması, kalkınma, hayat seviyesinin yükselmesi, vb.).

2.1. Eğitim Kalitesinde Süreç Yönetimi:

Hizmet kalitesini oluşturan unsurları 5 grupta toplayabiliriz (Odabaşı:2000,93):

- **Güvenilirlik:** Söz verilen hizmetin doğruluğu, tutarlılığı, hizmeti gerçekleştirebilme becerisi.
- **Karşılık verebilmek:** Zamanında, doğru ve acık bir biçimde müşteri taleplerine yanıt verebilme yeteneği.
- **Güvence:** Çalışanların bilgi ve nezaket ile güven vermesi
- **Empati:** Kendini müşterinin yerine koyarak, bireyselleştirilmiş ilgiyi müşteriye yöneltebilmek.
- **Fiziksel varlıklar:** Fiziksel ortamın görünüşü, ekipmanı, ergonomisi, çalışanları ve malzemeleri kapsar.

Eğitim hizmeti sunan işletmelerin bu unsurları göz önünde bulundurarak pazarlama faaliyetlerine yön vermesi gerekmektedir. Ekonomik yada işletme hedeflerinin ötesinde sosyal hedefleri ön planda tutmak eğitim hizmetlerinin gerekliliklerinden biridir.

Eğitim, bireye çevresinde olan değişmeleri karşılayabilmek ve değiştirecek biçimde yeni davranışlar kazandırma sürecidir. Eğitim hizmetlerinde son yıllarda çok hızlı bir gelişme yaşanmaktadır. Uzun yıllar boyunca hükümetler tarafından yürütülen eğitim hizmetlerinin özelleştirilmesi süreci tüm dünya çapında hızla sürmektedir. Gelişmiş batı ülkeleri bu sürecin önderliğini yapmıştır ve ülkemiz de özellikle 1980'li yıllardan itibaren bu sürece katılmıştır. Eğitimin doğrudan insana yönelik bir hizmet olması ve 'en iyi yatırımın insana yapılan yatırım olduğu' gerçeği, hükümetleri, eğitimi devlet tekelinden çıkarıp özel sektörü de bu hizmetin sunumuna ortak etme ve hizmetin daha etkin ve kaliteli olarak verilmesine ortam hazırlama yönünde teşvik etmiştir.

Eğitimde girdiler öğretmen, öğrenci, okul, sınıflar, kamera, dergi imkanları, uygun öğrenme materyalleri, kütüphane, çeşitli eğlence aktiviteleri, bütçe, yönetim kurulu üyeleri, hizmet öncesi eğitim seminerleri, yöneticiler, aileler ve toplumun üyeleridir. Süreç: değişim süreci girdi kaynakları arasındaki etkileşim olarak kabul edilirken Kaufman ise süreci, girdiyi sonuca çeviren herhangi bir eğitimsel aktivitenin esası olarak ifade etmektedir.

Eğitim ortamında süreç öğretmeyi, öğrenimin materyallerini, öğretim metotlarını, programları, faaliyetleri ve öğretmenlerin hizmet içi eğitimlerini içine alan geniş bir alana sahiptir. Bu bilginin ortaya çıkarılması için çeşitli aktivitelerden, topluma sağlanan hizmetlerden ve araştırmalardan oluşur. Çıktı: geniş olarak bakıldığında eğitilmiş insan , işe yerleşme, araştırma bulguları ve toplum için hizmet başlıkları altında toplanabilir. (Cafoğlu:1996,105-106).

Eğitim kalitesinden en fazla etkili olan unsurun öğretim elemanları olduğu konusunda araştırıcılar arasında görüş birliği vardır. Öğretim elemanlarının mesleki yeterlilikleri, kendi branşlarındaki yeniliklere karşı ilgili olmaları, mesleki deneyimleri ve kişisel olarak olumlu özelliklere sahip olmaları daha kaliteli hizmet sunmalarında çok etkili olmaktadır. Diğer taraftan eğitim kurumlarındaki yöneticilerin de eğitim kalitesinin iyileştirilmesindeki etkileri çok büyüktür. Çağdaş eğitim anlayışında, eğitimin ‘öğretim’ ve ‘yönetim - denetim’ olmak üzere iki temel boyutu vardır. Yöneticiler gerekli eğitim araç ve gereçlerini temin ederek, öğretmen-öğrenci-veli arsındaki işbirliği düzeyinin arttırılmasına ortam hazırlayarak, eğitim sürecini denetim altında tutarak sunulan eğitim hizmetinin kalitesini yükseltme imkanına sahiptirler.

Eğitim kalitesinin artırılmasında etkili olan bir diğer unsurda araç ve gereçlerdir. Eğitim hizmetinin sunumunda kullanılan araçların çağın teknolojisine uygun olması ve tüm öğrencilerin bu araçlardan eşit şekilde yararlandırılması gerekir. Bunun yanı sıra eğitim araç ve gereçlerinin sunulan hizmetin kalitesine olumlu katkıda bulunmaları miktar olarak yeterliliklerine, iletişim sağlama, motive etme, davranış geliştirme ve öğrenci seviyesine uygunluk özelliklerine sahip olmalarına bağlıdır. Diğer taraftan içinde eğitim yapılan binanın temizlik, ısı, ses yalıtımı, konfor, tertip ve düzen gibi fiziksel koşulları da sunulan hizmetin kalitesini etkilemektedir.

Toplam kalite yönetimi süreç yönetimi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çünkü neden ve sonuç arasındaki ilişkinin anlaşılması ve bu ilişki ile ilgili bilginin elde edilmesi gerekir. Toplam kalite yönetiminin başarısında hayati öneme sahip olan süreç yönetiminin şu aşamalar takip edilerek uygulanması sonuca ulaşmada gerekli adımları oluşturmaktadır.

- Temel sürecin belirlenmesi
- Sürecin analizi

- Problemin analizi
- Alternatif çözümleri eleme ve araştırma
- Uygulama
- Değerlendirme (Cafoğlu:1996,107-108).

Açıklamalardan anlaşılacağı gibi nitelikli bir eğitim hizmetinin unsurlarını hür düşünce ve akademik ortam, çağdaş alt yapı ve donanıma sahip bir bina, yeterli alana sahip kampüs, takım halinde halinde çalışabilen, devamlı öğrenen, sevgi ve bilgi yüklü, dünyanın geleceğini kavramış bir eğitim-öğretim kadrosu, hevesli ve içten duygularla okuluna bağlı bir öğrenci topluluğu ve öğrencinin verimli yetişmesinde okulla sıkı işbirliğine hazır veliler olarak sıralamak mümkündür.

3.Araştırmanın Amacı ve Beklenen Yararlar:

Bu araştırmayı yapmadaki temel amacımız, Kütahya'da faaliyet gösteren özel eğitim kurumlarının verdikleri hizmetin kalite düzeyini tespit etmek ve kalitenin yükseltilebilmesi yönünde önerilerde bulunmaktır. Öte yandan araştırmayı yapmadaki diğer amaçlarımızı da şu şekilde sıralayabiliriz:

- İncelenen eğitim kurumlarının hizmet binalarının fiziksel durumlarını ve kullanılan eğitim araç ve gereçlerinin niteliksel ve niceliksel yeterliliklerini belirlemek,
- İstihdam edilen öğretim elemanlarının mesleki yeterliliklerini tespit etmek.
- Yöneticilerin eğitim hizmetlerinin sunulmasındaki etkinliklerini belirlemek.
- Özel dershane öğrencilerinin, aldıkları eğitimin kalitesinin artırılmasına yönelik kişisel gayretlerini ve bu konudaki etkinliklerini belirlemek.
- Öğrencilerin bazı demografik özellikleri ile aldıkları eğitimin kalitesine ilişkin algıları arasında bir ilişki olup olmadığını tespit etmektir.

Bu amaçlar doğrultusunda araştırmadan birtakım faydalar sağlayacaktır. Bunlardan en önemlisi , Kütahya'daki özel dershanelerin binalarının fiziksel koşulları, öğretim ve yönetim kadroları, eğitim araç ve gereçlerinin ve öğrencilerinin eğitim kalitesine ilişkin algıları konularında bir durum analizi yaparak eksikliklerini gidermelerine ve varolan eğitim kalitesini yükseltmelerine katkıda bulunmaktadır. Bu durumda dershanelere giden öğrenciler aldıkları kaliteli eğitimi devlet okullarına da yansıtacaklar, öğretmenleri ve öğrenci arkadaşlarını kaliteli eğitim konusunda harekete geçirebileceklerdir.

Araştırmadan beklenen bir başka yarar ise kentsel ve ulusal eğitim sistemimizde kalitenin artırılmasına, bu suretle ülke kalkınmasına bir ölçüde katkıda bulunabilmek ve ileride bu konuda yapılacak bilimsel çalışmalara ışık tutmaktır.

3.1. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada eğitim hizmetlerinin kalite düzeyi incelenirken beş farklı kriter esas alınmıştır. Bu kriterler; dershane binasının fiziksel koşulları, dershanede öğrencilere sağlanan eğitim araç ve gereçleri, dershanenin yönetim kadrosu, öğretim kadrosu ve öğrencilerle ilgili bilgilerdir. Eğitim hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, yukarıda sıralanan kriterlerin veya ölçütlerin yeterli ve kaliteli hale getirilmesiyle olanaklıdır. Bu nedenle araştırmanın hipotezleri yukarıdaki kriterler esas alınarak oluşturulmuştur.

Aşağıda sıralanan hipotezlerin ilk beşi özel dershanelerde verilen eğitim hizmetlerinin kalite düzeyi hakkında dershane öğrencilerinin algılarını belirlemeye yöneliktir. Son dört hipotez ise öğrencinin kalitesi konusundaki algıları ile birtakım demografik özelliklerinin karşılaştırılmasına ilişkilidir.

H1:Özel dershanelerde verilen eğitim, hizmet sunulan binaların fiziksel koşulları açısından kalitelidir.

H2:Eğitim, öğrencilerin kullanılmasına sunulan eğitim araç ve gereçleri yönünden kalitelidir.

H3:Eğitim, yönetim kadrolarının etkinlik ve yeterlilikleri açısından kalitelidir.

H4:Eğitim, öğretim elemanlarının mesleki yeterlilikleri ve kişisel özellikleri açısından kalitelidir.

H5:Eğitim, öğrencilerin eğitim kalitesinin artırılmasına yönelik girişimleri, teşvikleri ve diğer kişisel özellikleri açısından kalitelidir.

H6:Dershane öğrencilerinin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla öğrenim durumları arasında ilişki vardır.

H7:Dershane öğrencilerinin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla gelir düzeyleri arasında ilişki vardır.

H8:Dershane öğrencilerinin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla dershaneye ödedikleri paranın miktarı hakkındaki görüşleri arasında ilişki vardır.

H9:Dershane öğrencilerinin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla dershanelerin üniversite sınavını kazandırmadaki etki düzeyine ilişkin görüşleri arasında ilişki vardır.

3.2. Araştırmanın Yöntemi:

Araştırmadan elde edilen bilgilerin analizinde parametrik ve parametrik olmayan testlerden yararlanılmıştır. Analizlerin yapılmasında ise frekanslar ve aritmetik ortalamalar kullanılmıştır. Öğrencilerin demografik özellikleri, frekans dağılımları ve yüzde hesapları kullanılarak değerlendirilmiştir. Öğrencilerin eğitim kalitesine etkin olarak verdikleri cevaplarla demografik özellikleri arsındaki ilişkiyi

inceleyen son dört hipotezin (H5,H6,H7 ve H8)testinde ise wilcoxon testi kullanılmıştır. Dershanelerin birbiriyle karşılaştırılmalarında Kruskal,- Wallis testi kullanılmıştır. Araştırmada istatistiki testleri değerlendirmek için seçilen önem düzeyi 0.05'tir.

Kütahya'da Nisan 2002 tarihi itibariyle toplam 6 özel dershanenin eğitim hizmeti sunduğu tespit edilmiştir. Bu dershaneler genelde "Üniversiteye hazırlık" , "Fen liselerine hazırlık" ve "Anadolu liselerine Hazırlık" olmak üzere üç farklı düzeyde hazırlık kursları vermektedirler. Bu araştırmada etkinlik sağlama, zaman ve kaynaktan tasarruf etme amacıyla üniversiteye hazırlık kurslarına katılan öğrenciler araştırma kapsamına alınmıştır. Bu kapsamda, Kütahya lisesi, Atatürk Lisesi, Ali Güral, Kılıçarslan liselerinde son sınıfta okuyan ve özel dershaneye giden öğrenciler tarafından örneklem oluşturulmuştur.

Özel dershaneler Üniversiteye hazırlık kursları hafta içi ve hafta sonu olmak üzere iki farklı periyodda yürütmektedirler. Hafta içi kurslara genelde lise mezunu öğrenciler, hafta sonu kurslara ise halen lise öğrenimini sürdüren öğrenciler katılmaktadır. İncelenen 6 dershanenin üniversiteye hazırlık kurslarına devam eden öğrencilerin sayı ve dağılımları aşağıdaki tablo1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Özel dershanelerin üniversiteye hazırlık kurslarındaki öğrenci sayıları ve dağılımları*

Dershaneler	Boğaziçi D.	Engin D.	MED D.	Final D.	Alternatif D.	TED D.	Toplam
Öğrenci sayıları	635	375	870	710	750	350	3690

* Bu rakamlar dershaneler tarafından verilmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmamızın ana kütlesi öğrenciden oluşmaktadır. Fakat özel dershanelerin öğrencilerle anket uygulanmasına izin vermemeleri dolayısıyla Kütahya'nın önde gelen liselerinde son sınıfta okuyan öğrencilerle okullarında görüşülmüştür. Zaman ve kaynaklar mevcut olanakların tam sayıma imkan vermemesi nedeniyle örneklemeye gidilmiş ve %5 önem düzeyinde %10 hata payıyla (d=0.1) örnek büyüklüğü 201 olarak tespit edilmiştir (idil, 1983, s.242).

Tablo 2: Özel dershanelerin üniversiteye hazırlık kurslarındaki öğrenci sayıları ve dağılımları

Dershaneler	Boğaziçi D.	Engin D.	MED D.	Final D.	Alternatif D.	TED D.	Toplam
Öğrenci sayıları	53	20	49	12	52	15	201

Araştırmamızda birinci elden bilgilerin toplanmasında dolaysız anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sırasında her dershanenin hafta içi, hafta sonu ve toplam öğrenci sayıları belirlenmiş ve olası cevaplama ve hataları da dikkate alınarak toplam 200 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket formu 6 kısımdan ibaret olup ilk 5 kısmında sorular için beş aralıklı likert ölçeği kullanılmıştır. Likert ölçeğinin aralıkları Tablo 3'de gösterilmiştir. Son kısımdaki sorular içinde her bir

soruya ait farklı seçenekler belirlenmiştir. Öte yandan eriler 25 Nisan-5 Mayıs 2002 tarihleri arasında yüz yüze mülakatla toplanmıştır.

Tablo 3: Likert ölçeği aralıkları:				
Çok düşük	Düşük	Orta	İyi	Çok iyi
1.00-1.80	1.81-2.60	2.61-3.40	3.41-4.20	4.20-5.00

3.3. Araştırmanın Bulguları ve Analizi:

3.3.1.Dershane Öğrencileri hakkında Genel Bilgiler:

Öğrencilerin öğrenim durumları ve ailelerinin aylık gelir düzeylerine ilişkin bilgiler Tablo 4'de gösterildiği gibidir.

Tablo 4: Öğrencilerin Öğrenim Durumları Ve Ailelerin Aylık Gelir Düzeyleri			
Öğrenim durumu ve gelir düzeyi		Frekans	Yüzde- %
ÖĞRENİM DURUMU	Lise öğrencisi	176	88
	Lise mezunu	24	12
	Üniversite öğrencisi	1	0.5
	Üniversite mezunu	-	-
GELİR DÜZEYİ	200'den az	12	6
	200 –500 arası	117	58.5
	500 – 1000 arası	62	31
	1000'den fazla	10	0.5

Tablo 4'de görüldüğü gibi özel dershaneye giden öğrencilerin gelir düzeyleri ortanın altı olarak tanımlanan grupta yoğunlaşmaktadır (%58.5). Öte yandan ortanın ortasında yer alan öğrenci sayısı da oldukça fazladır (%31).

Öğrencilerin dershaneye ödedikleri paranın miktarına ilişkin görüşleri Tablo 5'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5: Öğrencilerin dershaneye ödediği Paranın Miktarı Hakkındaki Görüşler		
Ödenen para miktarına İlişkin görüşleri	Frekans	Yüzde %
Çok Düşük	4	2
Düşük	2	1
Normal	118	59
Yüksek	57	28.5
Çok Yüksek	20	10
Toplam	201	100.5

Tablo 5'de görüldüğü gibi öğrenciler dershanelere ödedikleri para miktarını normal bulmaktadırlar (%57). Öte yandan yüksek ve çok yüksek bulanların oranı da bulgularda görülmektedir (%39.5). Ödediği ücreti düşük ve çok düşük kabul eden öğrenci sayısı ise oldukça düşüktür (%3).

Öğrencilerin, üniversite sınavını kazanmada dershanenin etki düzeyine ilişkin görüşleri Tablo 6'da gösterildiği gibidir.

Tablo 6: Öğrencilerin Üniversite Sınavını Kazanmada Dershanenin Etki Düzeyi Hakkındaki Görüşler		
Dershanenin Etki Düzeyine İlişkin görüşleri	Frekans	Yüzde %
Çok Düşük (%2-4)	6	3
Düşük	25	12.5
Orta	84	42
Yüksek	67	33.5
Çok Yüksek	19	9.5

Tablo 6'da görüldüğü gibi öğrencilerin büyük çoğunluğu dershanelere ödedikleri para karşılığını alacaklarına inanmaktadırlar (%85). Öğrencilerin %15'i ise aynı görüşü paylaşmamaktadırlar.

3.3.2.Eğitim Kalitesi Düzeyinin Belirlenmesi:

Araştırmamızda hizmet kalitesinin belirlenmesinde "servqual modeli" esas alınmıştır. Bu model hizmetlerde kaliteyi belirleyici 5 faktörün olduğu ortaya konulmuştur(güvenilirlik, isteklilik, kendine güven,tüketicinin duygularını anlama, fiziksel boyut). Araştırmada anket formunun hazırlanmasında ve öğrencilerin algılarının tespitinde bu faktörlerin tamamı dikkate alınmıştır. Servqual modelinde kalite düzeyinin belirlenmesinde bu faktörler kullanılırken kalite düzeyinin yükseltilmesinde ise 5 önemli boşluk belirlenip doldurulmaktadır. Bu boşluklar:

- Tüketicinin beklentisiyle yönetimin algısı arasındaki boşluk
- Yönetimin algısı ile hizmet kalitesi spesifikasyonları arasındaki boşluk
- Hizmet kalitesi spesifikasyonları ile hizmetin sunumu arsındaki boşluk,
- Hizmetin sunumu ile dışsal iletişim arasındaki boşluk,
- Algılanan hizmet ile beklenen hizmet arasındaki boşluktur (Kotler, 1994, ss. 474-476).

Araştırmada sadece eğitim kurumlarındaki hizmet kalitesi düzeyi incelendiği ve bilgiler yalnızca öğrencilerden toplandığı için yukarıda sıralanan boşlukların var olup olmadığı araştırılmamıştır. Bununla birlikte çalışmamızda eğitim hizmetinin kalite düzeyi araştırılırken kapsam olarak hipotezler kısmında sıralanan 5 temel koşul dikkate alınmış, dershane öğrencilerinin bu koşul açısından kendilerine sunulan eğitim hizmeti kalitesi konusundaki algıları araştırmış ve aşağıdaki sonuçlara ulaşmıştır.

3.3.2.1. Dershane Binasının Fiziksel Koşulları

Özel dershanelerin eğitim hizmeti sundukları binaların fiziksel koşullarının yeterliliğini tespit etmek amacıyla öğrencilere 8 farklı koşul hakkındaki görüşleri sorulmuş ve aşağıdaki Tablo 7'de verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 7: Öğrencilerin Dershane Binasının Fiziksel Koşulları Hakkındaki Algıları		
Fiziksel koşullar	Ortalama/n	Kalite düzeyi
Binanın temizlik hizmetleri	3.73	Yüksek
Binanın aydınlatma hizmetleri	3.84	Yüksek
Binanın ısınma durumu	3.34	Orta
Binanın havalandırma durumu	2.84	Orta
Bina ve sınıfların ses yalıtımı	3.06	Orta
Sınıfların fiziki alanlarının yeterliliği	3.33	Orta
Sınıf başına öğrenci sayısı düzeyi	3.27	Orta
Binanın fiziki konforu	3.23	Orta
Tüm fiziksel koşulları açısından	3.49	Yüksek

Aşağıdaki tabloda görüldüğü gibi öğrenciler aldıkları eğitim hizmetini eğitim gördükleri binaların fiziksel koşulları açısından "orta düzeyde" kaliteli bulunmaktadırlar. Bu nedenle dershane binalarının fiziksel koşullarına ilişkin H1 hipotezi kabul edilmiştir. Öğrenciler dershane binasının fiziksel koşulları açısından en yüksek tatmini binanın aydınlanması konusunda duymaktadırlar (n=3.84).

Öte yandan binaların havalandırma durumları koşulları açısından da dershanelerin tamamı kötü bulunmuştur.Bununla birlikte fiziksel koşullar açısından dershaneler birbiriyle karşılaştırıldıklarında ortalamalar Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8 : Dershane binalarının fiziksel koşullarının karşılaştırılması		
Dershaneler	Ortalamalar	Kalite düzeyi
Boğaziçi	3.39	Orta
Engin	3.20	Orta
MED	3.28	Orta
Final	3.35	Orta
Alternatif	3.45	İyi
TED	3.32	Orta

Tablo 8'de de görüldüğü gibi Alternatif dershanesinin fiziksel koşulları öğrencileri tarafından iyi düzeyde algılanırken (n:3.45) diğer dershaneler orta kalite düzeyinde algılanmıştır.

3.3.2.1.2. Dershanedeki Eğitim Araç Ve Gereçlerinin Yeterlilikleri

Daha kaliteli eğitim hizmeti sunmak amacıyla dershanelerde öğrencilerin kullanımına sunulan araç ve gereçlerin niteliksel ve niceliksel yeterliliklerini tespit

etmek amacıyla öğrencilere altı farklı konuda görüşleri sorulmuş ve aşağıdaki Tablo 9'daki sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 9: Öğrencilerin, Eğitim Araç ve Gereçlerinin Düzeyi Konusundaki Algıları		
Eğitim araç ve Gereçleri	Ortalama	Kalite Düzeyi
Sıra sandalye sayısı	3.38	Orta
Laboratuar imkanları	2.13	Düşük
Yazı araç ve gereçlerinin düzeyi	3.24	Orta
Kütüphane imkanları ve yeni yayınların takibi	3.02	Orta
Bilgisayarlı eğitim imkanı	1.80	Çok Düşük
Diğer teknik araçlar(tepe göz, slayt, vb.)	2.34	Düşük
Tüm araç ve gereçler açısından	3.07	Orta

Tablo 9'da görüldüğü gibi öğrencilerin dershanelerde verilen eğitimin kendilerine sağlanan eğitim araç ve gereçlerin yönünden yetersiz olduğunu düşünmektedirler. Öğrenciler, eğitim araç ve gereçlerinde en düşük kalitenin bilgisayarlı eğitim olanağı konusunda olduğu görüşündedir.

Dershaneler eğitim araç ve gereçleri düzeni açısından birbirleriyle karşılaştırıldıklarında çıkan sonuçlar Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo10: Dershanelerin eğitim araç ve gereçleri düzenlerinin karşılaştırılması		
Dershaneler	Ortalamalar/n	Kalite düzeyi
Boğaziçi	3.12	Orta
Engin	3.02	Orta
MED	3.25	Orta
Final	3.26	Orta
Alternatif	3.35	Orta
TED	3.32	Orta

3.3.2.1.3. Dershane yöneticilerinin Etkinlik Ve Yeterlilikleri

Dershane yöneticilerinin kaliteli bir eğitim sunulmasındaki etkinlik ve gayretlerini tespit etmek amacıyla öğrencilere 8 farklı yönetim faaliyetleri konusunda görüşleri sorulmuş ve aşağıdaki Tablo 11'de gösterilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 11 : Öğrencilerin Dershane Yöneticilerinin Etkinlik ve Yeterliliklerine İlişkin Algıları		
Yönetim Faaliyetleri	Ortalama/n	Kalite düzeyi
Verilere karşı iyi niyet ve işbirliği	3.73	İyi
Kalifiye öğrenim elemanı istihdam etme becerisi	3.84	İyi
Öğretim kadrosundaki eksilmeyi hızla kapatabilme Yeteneği	3.34	Orta
Sağlık problemlerinde ilk yardım hizmetlerinin düzeyi	2.84	Orta
Dershanenin fiziki koşullarında ve araç gereçlerindeki	3.06	Orta

Bir olumsuzluğu hızla telafi etme yeteneği		
Öğrencileri sosyal etkinliklere teşvik etme düzeyi	3.33	Orta
Yeni eğitim araç ve gereçlerine gösterilen ilgi düzeyi	3.27	Orta
Ders programı ve müfredatın belirlenip Uygulanmasındaki becerileri	3.23	Orta
Tüm yönetim faaliyetleri açısından	3.49	İyi

Tablo 11'de görüldüğü gibi öğrenciler aldıkları eğitim hizmetinin yönetici etkinlik ve yeterliliklerine ilişkin olarak iyi kalite düzeyinde algılamalarda bulunmaktadırlar (n:3.49). Yöneticilerin etkinlik ve yeterliliklerine ilişkin algılamalarında en yüksek ortalama nitelikli öğrenim elemanı istihdam etme becerisinde oldukları görülmüştür (n:3.84). Öte yandan sağlık problemlerinde ilk yardım düzeni (n:2.84) en düşük ortalama olarak çıkmıştır.

Dershane yöneticilerinin etkinliklerinin ve yeterliliklerinin birbiriyle karşılaştırıldıkları sonuçlar Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12:Dershane yöneticilerinin etkinlikleri ve yeterlilikleri açısından karşılaştırılması:		
Dershaneler	Ortalama	Düzey
Boğaziçi	3.57	İyi
Engin	3.35	Orta
MED	3.41	İyi
Final	3.20	Orta
Alternatif	3.49	İyi
TED	3.25	orta

Tablo 12'de de görüldüğü gibi Boğaziçi dershanesi yöneticilerinin etkinlikleri ve yeterlilikleri örneklem içinde en yüksek ortalamaya sahiptir (n:3.57). Boğaziçi dershanesini Alternatif dershanesi (n:3.49), MED dershanesi (n: 3.41) izlemektedir. Öte yandan Final dershanesi ise örneklem içinde yöneticilerin etkinlikleri ve yeterlilikleri açısından en düşük ortalamaya sahip olmuştur.

3.3.2.1.4.Öğretim Elemanlarının Mesleki Yetenekleri Ve Kişisel Özellikleri

Eğitim hizmetinin yürütülmesinde en aktif rol oynayan öğretmenlerin mesleki yeterlilikleri ve kişisel özellikleri tespit etmek amacıyla öğrencilere 14 farklı öğretim faaliyeti ve kişisel özellik konusunda görüşleri sorulmuş ve aşağıda verilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 13: Öğrencilerin, Öğretmenlerin Mesleki Yeterlilikleri ve Kişisel Özelliklerine İlişkin Algıları		
Öğretim faaliyetleri ve kişisel özellikler	Ortalama	Kalite Düzeyi
Öğrenciyi yönlendirebilme yeteneği	3.52	iyi
Uzmanlık alanına ilişkin bilgi düzeyi	3.82	İyi
Öğrenciyle iletişim kurabilme gücü	3.94	iyi
Sahip olduğu bilgiyi aktarabilme yeteneği	3.85	iyi
Öğrenciyi derse motive etme ve dersi öğrenciye sevdirme becerisi	3.68	iyi
Öğrencinin bilgi düzeyi, kapasitesi, idealleri konusundaki bilgi ve ilgisi	3.61	iyi
Kendi branşıyla ilgili yenilikleri takip etme düzeyi	3.53	iyi
Sosyal ve sanatsal etkinliklere katılımı	2.88	iyi
Konuşma ve anlatma yeteneği	3.68	iyi
Öğrenciye karşı gösterilen hoşgörü ve özveri düzeyi	3.87	iyi
Sınıf disiplinini sağlama yeteneği	3.42	iyi
Öğrenciler arasında ayrım yapmadan tümüne eşit davranma düzeyi	3.44	iyi
Mesleki konulardaki tecrübe düzeyi	3.57	iyi
Geçmişte bu meslekte elde ettiği başarılar	3.38	orta
Tüm öğretim faaliyet ve kişisel özellikler açısından	3.66	iyi

Tablo13'de görüldüğü gibi öğrenciler dershanelerden aldıkları eğitimin, öğretmenlerin yeterlilikleri ve kişisel özellikleri açısından "iyi düzeyde"kaliteli olduğunu düşünmektedirler. Öğrenciler, öğretmenlerinin mesleki yeterliliklerinde ve kişisel özelliklerinde en yüksek ortalama (n:3.94) iletişim kurabilme gücü konusunda olduğu belirtilmiştir. Öte yandan en düşük ortalama ise sosyal ve sanatsal etkinliklere katılım konusunda olmuştur (n:2.88).

Tablo14: Öğrencilerin Öğretmenleri Mesleki Yeterlilik Ve Kişisel Özelliklerini Algılamaları Konusunda Dershanelerin Karşılaştırılması		
Dershaneler	Ortalama	Düzey
Boğaziçi	3.95	İyi
Engin	3.52	İyi
MED	3.84	İyi
Final	3.65	İyi
Alternatif	3.62	İyi
TED	3.52	İyi

Tablo 14'de de görüldüğü gibi öğretmenlerin mesleki yeterlilik ve kişisel özellikleri açısından araştırmaya konu olan dershanelerin tümünün iyi düzeyde kaliteli oldukları ortaya çıkmaktadır.

3.3.2.1.5. Öğrencilerin Eğitim kalitesinin Araştırılmasına Yönelik Çaba Ve Girişimleri

Öğrencilerin , aldıkları Eğitim hizmetinin kalitesinin araştırılmasına yönelik çaba ve girişimlerini tespit etmek amacıyla öğrencilere bu çabalarıyla ilgili

6 farklı konuda görüşleri sorulmuş ve aşağıdaki Tablo 15'de gösterilen sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 15:Öğrencilerin, Eğitim Kalitesinin Araştırılmasındaki Kişisel Çaba ve Girişimlerine İlişkin görüşleri		
Öğrencilerin girişim ve çabaları	Ortalama	Düzeyi
Derslere devam etme durumu	3.90	İyi
Derse aktif olarak katılma düzeyi	3.50	İyi
Anlayamadığı konuları sorabilme yeteneği	3.41	İyi
Derslere hazırlanarak gelme düzeyi	2.62	Orta
Verilen bilgiyi yeterli bulmayarak daha fazla bilgi isteme düzeyi	3.62	iyi
Öğretim veya yönetim elemanlarının yanlış hareketlerinde onları uyarabilme becerisi	3.39	Orta

Tablo 15'de görüldüğü üzere öğrenciler aldıkları eğitim hizmetinin kalitesinin artırılmasında kendi çaba ve girişimlerini yüksek düzeyde kaliteli bulmaktadırlar. Öğrenciler bu çaba ve girişimlerinde en yüksek kaliteye derslere devam ederek ulaştıklarını düşünmektedirler.

4.Sonuç Ve Öneriler

Eğitim olgusunun taşıdığı hayati önemden hareketle, eğitim hizmetlerinde mevcut kalite düzeyinin tespitinin ve bu düzeyin yükseltilmesine katkıda bulunmanın amaçlandığı bu çalışmada, Kütahya ilindeki özel dershanelerde verilen eğitim hizmetinin kalite düzeyi araştırılmış ve elde edilen bilgilerle yapılan analizler sonucunda aşağıda sıralanan sonuçlara ulaşılmıştır.

- Özel dershanede eğitim gören öğrenciler bu dershanelerde verilen eğitim hizmetini, dershane binalarının fiziksel koşulları açısından yüksek düzeyde kaliteli bulmaktadırlar.
- Öğrenciler dershanelerde verilen eğitim hizmetinin kalitesinin, kendilerine sağlanan eğitim araç ve gereçleri yönünden "orta düzeyde" olduğu görüşündedirler.
- Öğrenciler dershanelerde verilen eğitim hizmetinin, dershane yöneticilerinin faaliyetleri ve etkinlik düzeyleri açısından "orta düzeyde" kaliteli olduğunu düşünmektedirler.
- Öğrenciler dershanelerde verilen eğitimin, dershane öğretmenlerinin mesleki yerlilikleri ve kişisel özellikleri açısından "yüksek düzeyde " kaliteli olduğu görüşündedirler.
- Öğrenciler dershanelerde verilen eğitim hizmetini, kendilerinin eğitim kalitesinin araştırılmasına yönelik olarak sergiledikleri çaba ve girişimleri yönünde "yüksek düzeyde" kaliteli bulmaktadırlar. Sıralanan bu sonuçlar, öğrencilerin dershanelerde aldıkları eğitimi genel olarak "orta düzeyde" kaliteli bulduklarını göstermektedir.

- Öğrencilerin eğitim hizmetinin kalitesi konusundaki algılarıyla öğrenim durumları arsında herhangi bir ilişki tespit edilmemiştir.
- Öğrencilerin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla gelir düzeyleri arasında herhangi bir ilişki yoktur.
- Öğrencilerin eğitim kalitesi konusundaki algılarıyla dershaneye ödedikleri paranın miktarı hakkındaki görüşleri arasında önemli düzeyde doğrusal bir ilişki vardır.
- Öğrencilerin aldıkları eğitim hizmetinin kalitesi konusundaki algılarıyla üniversite sınavını kazanmada dershanenin etki düzeyi hakkındaki görüşleri arsında önemli düzeyde, doğrusal bir ilişki vardır.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar dikkate alındığında sunulabilecek öneriler şunlardır:

- Araştırma sonuçları, özel dershanelerde, eğitim sunulan binaların fiziksel koşulları ve özellikle eğitim araç ve gereçleri yönünden birtakım eksiklikleri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle dershane sahiplerinin ve yöneticilerinin hızla bu eksikliklerini gidermeleri ve özellikle sınıflardaki öğrenci sayılarını azaltmaları, bina ve sınıfların ses yalıtımını sağlamaları bir an önce bilgisayarlı eğitime geçmeleri, laboratuar ve kütüphane imkanlarını artırmaları gerekmektedir.
- Yöneticilerin en azından yılda bir kez dershanenin fiziki koşulları, yöneticiler ve öğretmenler hakkında öğrencilere anket uygulanarak, elde ettikleri bilgilere göre bir durum değerlendirilmesi yapmaları gereklidir. Bu araştırmalar sonucunda dershanenin fiziki koşullarında gerekli düzenlemeleri yapmaları, öğretim elemanlarını periyodik eğitim kurslarına tabi tutmaları ve öğrenciler tarafından başarılı bulunan öğretim elemanlarını ödüllendirerek (ücretsiz tatil yaptırma gibi) çalışma motivasyonlarını yükseltmeleri, eğitim kalitesinin artırılmasında yararlı olacaktır.
- Araştırmada Kütahya'da hizmet veren özel dershanelerin çoğunun kalabalık, ses ve çevre kirliliğinin ileri boyutlarda olduğu iş merkezlerinde faaliyet gösterdiği tespit edilmiştir. Bu nedenle dershane sahiplerinin eğitim hizmetlerinin müstakil bir binada yürütülmesini sağlamaları gerekirse bu konuda devletten finansal destek alarak bağımsız binalara taşınmaları, sundukları eğitimin kalitesini artırabilmeleri için şarttır.
- Araştırmada dershane yöneticilerinin ilk yardım hizmetlerini sağlama, öğrencileri sosyal ve sanatsal etkinliklere teşvik etme ve yeni eğitim araç ve gereçlerine kaynak ayırma konularında yetersiz oldukları tespit edilmiştir. Dolayısıyla dershane yöneticileri ve sahiplerinin süratle ilk yardım hizmetlerini iyileştirmeleri (örneğin bir takım zorunlu ilk yardım malzemelerinin bulunduğu bir revir kurma, hemşire istihdam etme gibi), yeni eğitim araç ve gereçlerine daha fazla ilgi göstermeleri ve finansal

kaynak ayırmaları, sosyal ve sanatsal etkinlikler düzenleyerek öğrencilerin bu faaliyetlere katılımlarını sağlamaları zorunludur.

- Eğitim hizmetlerinin sunulmasında en önemli kişiler öğretmenler olmalarına rağmen, araştırmamızda öğretmenlerin de mesleki yeterlilikleri ve kişisel özellikleri açısından bir takım eksiklikleri olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle öğrencilerin eğitiminde en aktif rolü üstlenen bu kişilerin mesleki ve kişisel eksikliklerini bir an önce gidermeleri ve özellikle öğrenciyi yönlendirme yeteneklerini geliştirmeleri, öğrencinin bilgi düzeyi, öğrenme kapasitesi, ileriye yönelik idealleri konusunda daha fazla bilgi edinmeleri, daha ilgili olmaları ve kendilerini sosyal yönden geliştirmeleri gerekmektedir.
- Eğitim hizmetinde kalitenin artırılmasında etkili olan bir başka grupta öğrenci velileridir. Araştırmamızda velilerle dershane yöneticileri ve öğretmenleri arasındaki işbirliği ve iletişim düzeyi yüksek çıkmıştır. Velilerin dershane yöneticileri ve özellikle öğretmenleriyle arsındaki bu yakın ilişkiyi sürdürmeleri, çocuklarının dershaneye devam etme durumları ve derslerdeki ve sınavlardaki performanslarıyla yakından ilgilenmeleri öğrencilerin gelecekleri açısından hayati önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA:

CAFOĞLU Zuhal, "Eğitimde Toplam Kalite Yönetimi", **Avni Akyol Ümit Kültür Ve Eğitim Vakfı**, İstanbul, 1996

COURTİS John, **Hizmet pazarlaması pratik bir rehber**, Çev: Birol Tenekecioğlu, Bilim teknik yayınevi, Eskişehir, 1993

HACIOĞLU Necdet . **Turizm Pazarlaması**, Uludağ Üniversitesi, Bursa, 1989

İÇÖZ Orhan, **Turizm İşletmelerinde Pazarlama**, Anatolia Yayıncılık, Ankara, 1996.

KARAHAN Kasım, **Hizmet Pazarlaması**, Beta yayınları, İstanbul, 2000

MUCUK İsmet, **Pazarlama İlkeleri**,Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1997

MONKS Joseph G., **Operations Management: Theryong Problems**, Mcgrow Hill Book Company, 1982

ODABAŞI Yavuz, **Müşteri İlişkileri Yönetimi**, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 2000.

ORHANER Emine ve KORKMAZ Sezer, "Türk Ekonomisinde Hizmet Sektörünün Durumu ve Rekabet Gücü", **3. Verimlilik kongresi**, MPM yayın No:599, 14-16 mayıs 1997, Ankara, 1997

PALMER Adrian, **Principles of Services Marketing**, MCGrow H:11 Book Company, Bershire, 1994

ROGERS Len, **İlke Ve Yöntemleriyle Pazarlama**, Epsilon yayıncılık , İstanbul, 1996

STATON W., **Fundametal of Marketing**, McGrow Hill Fasot Company, 1984

TAŞKIN Erdoğan, **Müşteri İlişkileri Eğitimi**, Kazancı Kitap Tic. A.Ş.,İstanbul, 1997

UNUTULMAZ Osman ve VARİNLİ İnci, " Hizmet Pazarlamasında Kalite", **Turizm Eğitimi-Konferans-Workshop**, Turizm Bakanlığı Turizm Eğitimi Genel Müdürlüğü, Ankara, 9-11 Aralık 1992,

JEO POLİTİKA VE JEO STRATEJİ AÇISINDAN KÜRT KONUSUSU, PKK VE TÜRKİYE (I)

M.Sami Denker[*]
Erol Kurubaş[**]

Giriş

Dolaylı ya da doğrudan birbiriyle ilişkili olan sosyo-ekonomik, siyasal, kültürel, tarihi olaylar, zemin ve zaman değişkenleri içerisinde birbirlerini karşılıklı olarak etkilemektedir. Asırlardan beri birbirleriyle ilişki içerisinde bulunan, Kürt, Ermeni ve Türk insanı ya da toplumları tarihin belirli bir dönemi ya da zemininde karşılıklı olarak belirli olay, hadise ve vakalarda taraf ve muhatap olmuşlar, başka bir zemin ya da zamanda ise, her ikisi de olayın ya da olayların muhatabı, ya da tarafı olmuşlardır.

Ermeni, Kürt, ve Türk insanı ya da toplumları kendi durumlarında fazla bir değişme olmaz iken, her üç toplum arasındaki ilişkilere dayanılarak ihdas edilen 'Ermeni Konusu' / 'Ermeni Sorunu', 'Kürt Konusu' / 'Kürt Sorunu' bazen güncelleştirilerek dünyadaki en önemli bir sorunmuş gibi takdim edilmiş, bazen sınırlı faaliyetler içerisinde kalmış, bazen de unutulmaya terk edilmiştir.

Son yıllarda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne ve Türk insanına ve onun onurlu tarihini hedef alarak tekrardan güncelleştirilen 'Ermeni Konusu', önceleri 'Tehcir' sorunu olarak ortaya konurken, son yirmi yılda sözde 'Ermeni Soykırımı' olarak çeşitli şekillerde ve motiflerle işlenerek dünya kamuoyuna takdim edilmiştir. 18 Ocak 2001'de Fransa Ulusal Meclisince kabul edilerek, devlet başkanınca da onaylanan sözde 'Ermeni Soykırımı' yasası, insanların kafalarını iyice karıştırırken, çok ciddi siyasi gerginliklerinde ortaya çıkmasına neden olmuştur.

[*] Prof. Dr. Dumlupınar Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.
[**] Yard. Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Öğretim Üyesi.

Irak'ta Saddam yönetiminin Kürtlere karşı giriştiği ve binlerce Kürdün zehirlenerek öldürülmesi ve daha sonra 500.000 yakın Kürdün Türkiye ye sığınması ve arkasından ABD başkanlığında dünya devletlerinin oluşturduğu koalisyonla yapılan Çöl Fırtınası operasyonu, New York'daki 'İkiz Kule'lere, 11 Eylül terörist saldırılarından sonra, yine dünya devletlerinin, insanlık adına, ona daha güvenli yarınlar sağlamak amacıyla, 'Uluslararası Terör' ile mücadele etmede kararlı adımlar atmaları, eskiden olduğu gibi, bir çok spekülatif ve art niyetli düşüncelerin doğmasına ve propaganda malzemesi olarak kullanılmasına da yol açmıştır.

Tarihi gerçekleri bilmeden ya da bilinçli olarak, kendi görüş ve düşünceleri ya da çıkarları için saptırmak, yaşanmış tarihi olayları yeniden ve kendi amaçları için kurgulayarak, sanal gerçekleri, yaşanmış tarihi gerçekler olarak takdim etme zihniyeti, bunları kurgulayanların, mensubu oldukları toplumlara ve hatta insanlığa karşı, terör gibi asla affedilmez bir suçun sorumlusu olduklarını bilmeleri gerekir.

Ortaya konulan konu ya da sorun ya da kavram, o konu ya da sorunun taraflarından kaynaklanmıyorsa, o zaman dış nedenlere ya da sorunu ortaya koyanların hedef ve amaçları açısından bakmak gerekir. Kim, Niçin, ve Hangi amaçla böyle bir konuyu ihdas ediyor? ya da destekliyor? 'Ermeni', 'Kürt' ve Türk toplumları kadar, bunların dışındaki dünyada yani, bölge, uluslararası sistem ve ilişkilerde hangi değişiklikler meydana geliyor ki 'Ermeni Sorunu', 'Kürt Sorunu' gündeme getiriliyor? sorularının cevabı aranmalıdır. Yok eğer sorun, sorunun taraflarından biri tarafından ortaya konuyorsa, böyle bir sorunu ortaya koyan tarafın amacı, sorunu ortaya koyuş biçimi üzerinde durulmalıdır. Bu ise bir yöntem yani metot işidir. Konu hangi açıdan ele alınmalıdır ki, sorulan sorulara, doğru ya da doğruya yakın cevaplara ulaşılabilsin. Metot ile ilgili bir diğer sorunda, bilimsel olma iddiasında isek, ele alınıp işlenen konuya yaklaşımda kullanılacak kavram, terim ve kelimelerin seçiminde dikkat edilmesi gereğidir. Duygusal, değer yargısı taşıyan, çoğu kez ne anlama geldiği anlaşılmayan ya da anlamı açık olmayan kavram, terim ya da kelimelerin kullanımından kaçınılması gereğidir. 'Şark Meselesi', 'Uzak Doğu', 'Çağdaş', 'Yeni Dünya Düzeni',

‘Küreselleşme’, ‘Ermeni Meselesi’, ‘Kürt Sorunu’, ‘Soykırımı’ gibi taraflı ölçüleri olan ve siyaset kokan, anlamları açık olmayan kavramlar ancak belirli bir amacı ya da değer yargısını yansıtırlar.

Ermeni konusunun ‘Ermeni Meselesi’, ‘Ermeni Sorunu’ ya da ‘Soykırımı’, ‘Kürt Sorunu’, ‘PKK’, ‘Devletsiz Toplum Kürtler’ şeklinde ele alınıp işlenmesi çoğu yazar ve akademisyen tarafından da benimsenmiş gibi gözükmektedir. ‘Şark’, kime, neye göre ‘Şarktır ya da ‘Şark meselesidir? ‘Ortadoğu kime, niye göre ne ölçüde ‘Ortadoğu’dur. Aynı şekilde ‘Ermeni Konusu’, Kime, Neye göre ve Ne ölçüde ‘Ermeni Sorunu’, ‘Tehcir’ ve ya ‘Soykırımıdır. ‘Kürt Sorunu’, Kime ve Neye göre Kürt Sorunu ya da Kürt Konusudur? Bu nedenle, taraflı, politik tercihleri ve oyunları yansıtan kavramlardan yola çıkılarak bilimsel gerçeklere ulaşmakta mümkün değildir. Nitekim, ‘Ermeni Konusu’ ve ‘Kürt Konusu’ kendisini bir kaç yüzyıldan beri dünyanın merkezi ve medeniyetini, evrensel medeniyet olarak ortaya koyan, kendi politika ve programlarını bütün dünya ya teşmil etmeye çalışan Batı medeniyeti ve Rusya göre ‘Ermeni Sorunu’, ‘Soykırımıdır.’ PKK bir Terörist örgüt değildir.

Ermeni ve Kürt konularının, ‘Ermeni Sorunu’ veya ‘Ermeni Meselesi’ ve ‘Kürt Sorunu’ ya da ‘Kürt Meselesi’ olarak ele alınıp incelenmemesinin bir diğer nedeni, sorun, problem, mesele kelimelerinin hemen her şey için kullanılmasıdır. Konuya olan yaklaşımın ‘Ermeni Meselesi’, ‘Ermeni Sorunu’ ya da ‘Kürt Sorunu’ veya ’Kürt Meselesi’ biçiminde olması, belli bir komplekslikte cemiyetin (Devletin) varlığını kabul ederek, bunun problemleri / sorunları ve çözümleri belirtilmek istenmektedir. Bu anlamda bir meselenin varlığının ancak o meseleyi, büyük ölçüde, bünyesinde taşıyabilen belli komplekslikte bir cemiyetin varlığına bağlı olabilir ki, belli komplekslikte bir cemiyet olabilmenin en önemli özellikleri; bağımsızlık, faaliyetler sisteminin kendi kendine yeterliliği, ortak ve anlaşılır kültür, belli coğrafi sınırlar, vs. göz önüne alınırsa, tarihin çeşitli devirlerinde çeşitli bölgelerde yaşamış Ermeni ve Kürt cemiyetlerinden ve bu cemiyetlerin meselelerinden bahsetmek mümkündür. Halbuki günümüzde bir Ermeni cemiyetinin varlığından ziyade, çeşitli devletlerin

sınırları içerisinde, çeşitli cemiyetlerin alt gurubu veya üyeleri olarak yaşayan Ermeni ve Kürt bireylerinden ya da Ermeni ve Kürt Diaspora'sından söz etmek daha bilimsel bir yaklaşım olur. Durum böyle olunca da, asırlardan beri kendi başına var olabilmiş bir Ermeni ve Kürt cemiyetleri ve meselelerinin varlığından ziyade, kendi meselelerini başka ülkelere aktarmak isteyen veya belli bölgeler üzerinde müstevli emelleri olan bazı güçlerin politikalarıyla birlikte gelişen ilişkiler sistemi içerisinde ve çoğu kez, bu politikaların suni tezahürleri, propaganda, aldatma ve palavraları, ileri karakolları ya da ateşleme kuleleri olarak ortaya çıkan, yönlenen ve yönlendirilen hadiselerden bahsetmek gerekecektir. Bu nedenle 'Ermenilerin', 'Kürtlerin' ve 'Türklerin' bir meselesi olmamalıdır ve yoktur da.

Türkiye'nin bir Rusya, Avrupa Birliği, Almanya, Fransa, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, İran, Suriye vs. meselesi olabilir, ya da vardır. Dış ülkelerde yaşayan değişik guruplar ya da alt guruplarla da değişik ilişkileri olabilir. Bu ülkelerin siyasi otoriteleriyle ilişkileri, ya da problemleri olabilir. Ama bir 'Ermeni Meselesi', sözde 'Ermeni Soykırımı', 'Kürt Meselesi' vb.. meselesi ya da sorunu olamaz veya olmaması gerekir. Nitekim yoktur da.

O zaman 'Ermeni Konusu' ve 'Kürt Konusu' nedir? diye sorulacak bir soruya da cevap vermemiz, kısaca içeriğini belirlememiz gerekecektir. 'Ermeni ve Kürt' konusu, on-dokuzuncu yüzyılda uluslararası güçler (ABD, Fransa, İngiltere ve Rusya) tarafından ihdas edilen ve Osmanlı topraklarını parçalayarak, aralarında paylaşmaya ve etki alanları oluşturmaya yönelmiş, 'Doğu Sorunu' olarak bilinen bir hareketin parçası. Bu gün de hedefi, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin birliğine ve bütünlüğüne karşı yönlendirilmiş, Doğu Anadolu ve Güney Anadolu da, bir **Ermenistan ve Kürdistan** devleti kurmaya yönelmiş, Sevr zihniyetidir.

Biz bu makalemizde 'Ermeni Konusunu' ele almayacağız. 'Ermeni Konusu'nu başka bir çalışmamız da ele almayı düşünüyoruz. Ancak tarih için de, Kürt ve Ermeni konusunun örtüştüğü ve bir arada hareket ettikleri alanlar itibariyle, ilgili olduğu kadarıyla değineceğiz. Asıl amacımız ise

Kürt'ler ve Kürdistan ve PKK konusunu ele alarak, tarihi gerçekleri ortaya koymak, günümüz açısından ise, jeopolitik gelişmeler ışığı altında konunun değerlendirmesini yapmaktır. Kısaca bu çalışmamızda, Kürt kimliği, dili ve kültürü, Kürt sorunun kimler tarafından nasıl ortaya atıldığı, nasıl geliştirildiği, ismini değiştiren PKK Terör örgütünün hedefleri, amacı ve destekleri konusunda bilgi sunacağız. Sevr zihniyetinin geçmişte olduğu gibi bu günde devam ettiğini anlamak için önce Doğu Sorunu ya da Şark meselesi, üzerinde duracağız.

Doğu Sorunu ya da Şark Meselesi

Kavram olarak, **'Doğu Sorunu'** ya da **'Şark Meselesi'**, siyaset bilimcileri tarihçiler ve uluslararası ilişkilerle ilgilenenler ve politikacılar tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmıştır. Terimin ilk defa Viyana Kongresi sırasında Rus delegasyonu tarafından kullanıldığı bilinmekle beraber, Ekim 1822'de, 'Yunan isyanının görüşüldüğü Verona Kongresinde ortaya çıktığı görüşü de ileri sürülmekte.[1] Fransız tarihçi, Albert Sorel *'Türkler Avrupa'ya ayak bastığı günden beri Şark Meselesi' zuhur etti'*[2] demektedir. Bir başka değerlendirme ise, *'Avrupa büyük devletlerinin, Osmanlı imparatorluğunu iktisadi ve siyasi nüfüz ve hükmü altına almak veya sebepler ihdas ederek parçalamak ve Osmanlı idaresi de yaşayan muhtelif milletlerin istiklallerini temin etmek istemelerinden doğan tarihi meselelerin tümüne birden Şark Meselesi diyoruz.'*[3] Doğu Sorunu konusunda kapsamlı ve bilimsel çalışmalar yapan M. Smith Anderson'a göre, *'Doğu Sorunu, 18. yüzyıl sonlarından itibaren Avrupalı Büyük Güçlerin, başta Osmanlı İmparatorluğu olmak üzere Yakındoğu'da uyguladıkları Emperyalist siyasetin diğer adıdır. Modern anlamda*

[1] Abdulhaluk M. Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, Turan Kültür Vakfı, İstanbul, 1994, s. 9. Ayrıca bk. Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi, Nitam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), V. Cilt, 2. Baskı, Ankara, 1961, ss. 203-204. Nejat Göyünç, *Lausanne Antlaşması Arifesinde Bir Avusturyalı Diplomatın Düşünceleri*, **The Journal of Ottoman Studuies**, II., İstanbul, 1981, s. 226.

[2] Çay, a.g.e., s. 9; Albert Sorel, **Meseley-i Şarliye**, terc. Yusuf Ziya, İstanbul, s. 6.

uluslararası diplomasinin ortaya çıkışını hazırlayan bu siyaset biçimi, hassas dengeler gözeten gizli antlaşmaların, uzun vadeli çıkarların ve hepsinden önemlisi hırslı politikacıların ortak ürünü olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu, 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Doğu Sorun'nun merkezinde yerini alır. İngiltere, Fransa, Avusturya ve özellikle Rusya, modernleşme sürecinde büyük çöküş yaşayan Osmanlı İmparatorluğu'nu siyasi ve ekonomik açıdan kıskaca almaya başlamıştır. İmparatorluk topraklarına milliyetçilik tohumlarının ekilmesi, bunun sonucunda patlak veren ayaklanmalar, asıl amacı Sevr Antlaşması'yla gün ışığına çıkacak olan Doğu Sorunu'nun, Osmanlı toplumuna ödettiği çok ağır bir fatura olmuştur.'[4] Yukarıdaki açıklamalardan çıkan sonuca göre 'Doğu Sorunu', Türklerin Avrupa topraklarına ayak basmalarıyla, bir Türk sorunu; Anderson'a göre de Osmanlı Devleti toprakları üzerinde müstevli emelleri olan, İngiltere, Fransa, Rusya, daha sonra ABD'nin XVIII-XIX en mükemmel bir şekilde uyguladıkları güç dengesi politikası, Avrupa sınırları dışına taşınarak, Ortadoğu ve Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerinde bir menfaat çatışmasıdır.

Şark Meselesi'ni Avrupa'da Türk meselesi olarak değerlendiren bazı tarihçilere göre,[5] Şark meselesi iki önemli safha geçirmiştir. Birincisi, 1071-1683 yılları arasındaki Şark Meselesi'dir. Batı için bu dönemde 'Şark Meselesi';

a) Türkler'i Anadolu'ya sokmamak

b) Türkler'i Anadolu'da durdurmak

c) Türkler'in Rumeliye geçişini önlemek

ç) İstanbul'un Türkler tarafından fethini engellemek

---

[3] Cevdet Küçük, *Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika*, **Tarih Dergisi**, Sayı 32, Mart 1979, s. 607.

[4] M.Simth Anderson, **Doğu Sorunu (1774-1923): Uluslararası İlişkiler Üzerine Bir İnceleme**, (Çev. İdil Esen), Y.K.Yayınları, İstanbul, 2001.

[5] Çay, a.g.e., s. 11. Ayrıca detay için bk. Bayram Kodaman, *Ermeni Meselesinin Doğuş Sebepleri*, **Türk Kültürü**, Sayı 219, Mart-Nisan 1981, s. 241.

d) Türkler'in Balkanlar üzerinden Avrupa içlerine doğru ilerleyişine mani olmak v.b politikaları uygulamak. Bu tarihlerde Avrupa savunmada, Türklerde taarruz halindedir. Türkler Batılıların bu politikalarına rağmen Anadolu'ya girmiş, Anadolu topraklarına yerleşmiş, daha sonra Rumeli geçmiş, İstanbul'u feth etmiş ve 1683 yılında Viyana önlerine kadar gelmişlerdir. Türklerin 1683'de Viyana'da yenilmesi Şark Meselesi'nin birinci dönemini kapatmıştır. İkinci dönem ise Viyana yenilgisinin hemen ardında başlayarak 1920 kadar devam etmiş olan bu dönemdeki gelişmeler;

a) Balkanlardaki Hıristiyan Milletlerin Osmanlı hakimiyetinden kurtarılmaları. Bunun için Hıristiyan toplumları isyana teşvik ederek evvela onların muhtariyetini, sonra istiklallerini temin etmek,

b) Birinci maddede belirtilen hususlar gerçekleştirilmezse, Hıristiyanlar için reform istemek ve onların lehine Bab-ı Ali nezdinde müdahalelerde bulunmak,

c) Türkler'i Balkanlar'dan tamamen atmak

ç) İstanbul'u Türklerin elinden almak,

d) Osmanlı Devleti'nin, Asya toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyan cemaatlerin (azınlıklar) lehine reformlar yaptırmak, muhtariyet elde etmek veya mümkün olursa istiklallerine kavuşturmak,

e) Anadolu'yu paylaşmak, Türkleri Anadolu'dan çıkarmak.

Yukarıdaki açıklamalara dayanılarak, tarihte ortaya çıkarılmış olan 'Balkan Sorunu', Ermeni Sorunu, 'Kutsal Yerler Sorunu', 'Kürt Sorunu','Yunan Sorunu', 'Girit İsyanı' Lübnan Olayları', 'Bulgaristan İsyanı', 'Bosna Hersek Olayları', Avrupalı Devletlerin Osmanlı topraklarını paylaşma kavgalarının politik tezahürleri olmuştur. M. Kemal'in önderliğinde gerçekleştirilen Kurtuluş Savaşı, 20 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan antlaşması, 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilan edilmesi ile 'Şark Meselesi'nin' ikinci aşamasına Türkiye açısından son nokta konmuştur. Ancak, Avrupa Birliğine (AB) üyelik sürecide dahil olmak üzere günümüzde Türkiye'nin karşına çıkartılan, 'sözde Ermeni Soykırımı

'iddiaları, 'Kürt Sorunu', 'Su Sorunu', 'Kıbrıs Sorunu' Avrupa'nın Türkiye'ye karşı 'Sevr' zihniyetini hala daha taşıdığını göstermektedir. Bu nedenle 'sözde Ermeni Soykırımı ' iddiaları, 'Kürt Sorunu' yukarıdaki çerçevede sunulan açıklamalar altında Avrupa'nın Türkiye'ye karşı izlediği tutumun politik tezahürleri olarak değerlendirilecek olursak, 1920'den günümüze kadar ulaşan, 'Şark Meselesi' ya da 'Doğu Sorunu' nun üçüncü döneminden bahsetmek, göz ardı edilemeyecek bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

Kürtler ve Kürdistan

Bu gün tüm Karadeniz halkını 'Laz' kelimesi ile nitelemek nasıl hatalı ise, aynı şekilde, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde yaşayan tüm vatandaşlarımızı da 'Kürt' olarak nitelemek hatalıdır.[6] Tarihi gerçekler XI. yüzyıldan öncesi dönemlerde Ortadoğu tarihin de 'Kürt' adının bahsedilmesine imkan tanımamaktadır.[7] Türk tarihinde rastlanan 'Kürt' adlı topluluklar ile XI.yüyılda sonra Anadolu'da yerleşen Oğuz Türkleri içindeki 'Kürt' adı verilen guruplar dışında, tarih, bu adla tanınan bir topluluktan ya da devletten bahsetmemektedir.[8] Çünkü, L.Rasonyi'ye göre '*Göktürk siyasi organizasyonu bünyesindeki Kürt isimli Türk oymağının bu kadar geniş coğrafyaya yayılmış ve bölge halkına homojen yapı arz ederek kendi ismini vermesi mümkün değildir. ..Ancak, bu gün Kürt diye karşımıza çıkan daha bir çok Türk aşireti vardır.*[9] Nitekim, Osmanlı Tahrir Defterleri bir çok göçebe ve yarı göçebe Türkmen aşiretinin kayıtlara Ekrat = Kürtler adıyla geçtiğini göstermektedir. Kürt isimli Türk asıllı bu Türkmen aşireti bulundukları coğrafyalarda da anadilleri olan Türkçe ile konuşmuşlardır. Kısaca tarihi gerçekler açısından gerçek Kürt'ler Orta Asya kökenli ve

---

[6] Şükrü Kaya Seferoğlu, *Milli Mücadele Yıllarında Kürt "Türk"-Ermeni İlişkileri*,**Türk Dünyası Araş-tırmaları**, sayı:57, Aralık 1988, s.38.

[7] Çay, a.g.e., s.33.

[8] Çay, a.g.e., s.33.

[9] Seferoğlu, a.g.e., s.38.

Oğuzların bir kolu olan Türkmen aşiretlerinden yalnız birisidir.[10] Durum böyle iken, tarihte gerçek anlamda hiç var olmamış bir, 'Kürt ırkı', 'Kürt tarihi', 'Kürt dili ve dini', 'Kürt edebiyatı' yarata bilmek için uğraşılan çabalar tarihin derinliklerinde kaybolurken, yapılanlarında sahte ve aldatıcı yüzleri tarihin gerçek yüzünde bir leke gibi ortaya çıkmaktadır.

Konu üzerinde derinliğine araştırma yapan Abdulhaluk M. Çay 'Her Yönüyle Kürt Dosyası' adlı kitabında konuya açıklık getirmektedir. A.M. Çay, Rus şarkıyatcısı, V. Minorsky'nin Kürt'lerden *Mezopotamya'nın eski milletlerinin bir kalıntısı*[11] olarak söz ederek, tarihi gerçeklere dayanmayan, bilimsellikten uzak ve propaganda amaçlı bir 'Kürt tarihi'nin ortaya çıktığını belirtmektedir.[12]

Kürtlerin menşei ile ilgili olarak ortaya atılan iddiaları,[13] (1) Kürtleri, tarihin derinliklerinde kaybolmuş Mezopotamyalı bir takım kavimlere dayandıranlar; (2) Kürtlerin atalarının İran'ın eski topluluklarından Med'lere dayandıran görüşler; (3) Kürtleri Araplara dayandıran görüşler; (4) Kürtlerin Ermenilerle aynı ırktan olduğunu ileri süren görüşler, olmak üzere gruplamak mümkün.

Bu görüşlerden, (1) Kürtleri, tarihin derinliklerinde kaybolmuş Mezopotamyalı bir takım kavimlere dayandıranlar, Karduk ya da Kardu lar ile Urartular'ı Kürtlerin atası olarak kabul ederler. Karduk ya da Kardu'ların yaşadığı coğrafya, Dicle nehri ile Cudi dağları arasındaki bölge olup, bu gün bu bölge Botan olarak bilinmektedir. Kardulardan ilk bahseden Yunanlı general Xenophon olmuştur.[14] Sami menşeyli olan bu kelime ile Kürt kelimesi arasında etimolojik bir bağ kurmaya çalışan Minorsky böylece Kürtler ve Kürt tarihi için kabul edilebilecek atayı bulmakta

---

[10] Çay, a.g.e., s.33, Seferoğlu, a.g.e., s.38.
[11] Çay, a.g.e., s.33, bk.Wlademir Minorsky Les Origines des Kurdes, Du. XX.e Congres International Des Orientalistes, Brukcelles, s.10 September, 1938.
[12] Çay,a.g.e,, s.34.
[13] Çay,a.g.e., ss.34-38.
[14] Xenophen, **Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)**, trc.Hayrullah Örs, İstanbul 1989, s.105 Çay, a.g.e., s.34.

geçikmeyecektir. Ne varki, M. Fany,[15] Th. Nöldeke,[16] M.hartmann[17] ve Weisbach,[18] Minorsky'nin bu görüşünü çürütecektir. M. Fany'e göre '*gerek Kürtlerin ve gerekse Xenophon'da geçen Kardukların ırki durumlarının yeterince aydınlatılması ile Kürt'lerin antik çağlardaki varlıklarından söz edilmesinin gerektiğini ancak bunun mümkün olmadığını ve bu sebeble Horasan ve Belucistan'dan Anadolu içlerine kadar uzanan aynı kökten geldiğini ve Karduklardan indikleri iddiasını kabul edilemez* '[19] olduğunu ifade etmiştir. , Th. Nöldeke,[20] M.hartmann[21] ve Weisbach[22] ise, Karduk ike Kürt terimi arasında etimolojik hiç bir bağ olmadığını ortaya koyacaklar, fakat Strabon'da zikredilen Kyrtti (Cyrtti) terimi ile Kürt terimi arasında ilişki kurmaya çalışacaklardır.[23] Öte yandan yine Minorsky Urartular'ın o devirlerde söylenişi Qald/ Haldi terimi ile Kürt terimi arasında etimolojik ilişki kurmaya çalıştığı ve buna dayanarak, Urartuların Kürtler denen toplulukların ataları olduğunu ifade etmiştir.[24] F. Rödiger,[25] A.F. Pott,[26] Kürt ve Kalde dilleri üzerinde araştırma yaparak Kürtçe adıyla yaratılmak istenen dilin Kalde menşeyli olması görüşünü redderler. Aşağı Mezopotamya'nın yazılı tarihi niteliğine sahip Asur tabletlerinde 'Kürt Milletinden' bahsedilmediği gibi, Eski Çağ tarihçisi ve tarihin babası sayılan Herodot'da 'Kürtler'den bahsetmemektedir.(2)[27] Kürtlerin atalarının İran'ın eski topluluklarından Med'lere dayandıran görüşler, F. Rödiger,[28] A.F. Pott[29] ve Minorsky[30] Kürtçe'nin İran menşeli bir olduğunu kabul

[15] Messoud Fany, **La Nation Kurde et son evolution Sociale**, Paris, 1933, ss.19-22 Zile Çay, a.g.e.,s.35.
[16] Zile Çay, a.g.e., s.38.
[17] Çay, a.g.e., s.35.
[18] Çay, a.g.e., s.35.
[19] M.Fany, a.g.e., s.50.
[20] Minorsky, a.g.e., ss.143-144.
[21] Zile Çay, a.g.e., s.35.
[22] Çay, a.g.e., s.35.
[23] Minorsky, a.g.e, s.143-144.
[24] M.Fany, a.g.e., ss.43-44, B.Nikitin, a.g.e., ss.3-4.
[25] Minorsky, a.g.e., s.144.
[26] Zile Minorsky, a.g.e., s.144.
[27] Çay, a.g.e., s.36.
[28] Zile Çay, a.g.e., s.36.
[29] Çay, a.g.e., s.36.

ederek, iddialarını ispatlamaya çalışmışlardır. Öte yandan Firdevsi[31] 'Şehname'adlı eserinde geçen 'Demirci Kawa' efsanesinden hareketle Kürtlerin menşeyi Medlere kadar indirmiştir. Şeref han'da 'Şerefname'sinde efsaneyi tekerleyerek menşey meselesini Medlere dayandırmaya çalışmıştır. Kürtlerin menşeini İranlı oluşumlara dayandıran görüşlerin dayanakları bir takım efsane ve dildeki ağız farklarından öteye geçmemektedir. (3) Kürtleri Araplara dayandıran görüşler; Kürt kelimesini ilk defa kullanan İslam coğrafyacısı Mesudi, 932 yılında tamamladığı 'Maruc'üz-Zeheb (Altın Çayırlar) adlı eserinde Kürtlerin menşeyi ile ilgili olarak Hz. Süleyman'a atfedilen bir efsaneden söz etmektedir. Efsanede dağlara sürülen kabileden bahsedilerek bu kabileye Arapça Karrad anlamına gelmek üzere Kürd denilmiştir. (4)[32] Kürtlerin Ermenilerle aynı ırktan olduğunu ileri süren görüşler bazı aydın Ermeni ve Kürtler tarafından kabul edilmektedir. İddialar esasında, Daşnak Ermenistanı'nın Sovyetize olmasından sonra İran'a sığınan Daşnaksutyan mensupları İran'da Kürtler ile Ermenilerin İran Nijad kavimlerinden olduğu ve İran şahlığının şemsiyesi altında toplanılması gerektiğini propaganda ediyorlardı. Kürt ve Ermeni kardeşliği daha sonra Hoybun Cemiyeti'nin propagandasının temel odak noktasını oluşturacaktır. [33]

Yukarıda görülebileceği gibi Kürtlerin menşeyi ile ilgili yapılan hiç bir açıklama tarih bilimi açısından bilimsel bir gerçeğe dayanmadığı gibi, Kürtleri asıl bağlantılı oldukları tarihi kökenlerinden de uzaklaştırma ve koparmaya çalışmaktadır. Kürtler özünde Turani bir kavimdir ve heterojen bir görünüm arz ederler.

Kürtlerin Coğrafi ve Demografik dağılımı

Günümüzde Kürt adı verilen topluluklar Türkiye, İran, Irak, Suriye ve kısmen de Kafkasya ve orta Asya da yaşamaktadırlar. Bu topluluklar geçmişte hiç bir zaman bağımsız bir devlet olarak örgütlenmedikleri gibi,

---

[30] Minorsky, **İslam Ansiklopedisi**, C.VI, ss.1089-1114.
[31] Çay, a.g.e., s.37.
[32] Zik. Çay, a.g.e., s.37.

günümüzde de, kalıcı siyasi bir birlik oluşturacak kadar kalabalık olmadıkları, aralarındaki siyasi ve kültürel farklılıklarında çok açık bir biçimde belirgin olarak ortada olduğu bir gerçektir. Günümüz de bu topluluklarla ilgili olarak ortaya konan hiç bir güvenilir bir bilgi olmadığı gibi ileri sürülen bilgilerde tahmini ve propaganda amacından başka bir amaçta taşımamaktadır. Kürt konusu ile ilgili çalışmalar yapmış M.M. Van Bruinessen göre,[34] *dünya mevcut Kürt nüfusunun 15-16 milyon civarında olduğunu, bunun 3.5 milyonunun İran; 7-8 milyonunun Türkiye; 3 milyonunun Irak; yarım milyondan biraz fazlasının Suriye ve küçük guruplar halinde Sovyetler Birliği'nde yaşadığını ifade etmiştir.* J.Ensari göre, '*dünyada mevcut Kürt nüfusunun 15 milyondan biraz fazla olduğu, bunun % 34'ü Türkiye'de, %25'i İran % 24'ü Irak, % 11'i Suriye, %3-5'I ise Sovyetler Birliği'nde* yaşamaktadır. Bölgede yaşayan Kürt nüfusunu 20 milyona çıkaran C. More'[35] göre, *Türkiye'de 10 milyon, İran'da 6 milyon, Irak'ta 3 milyon, Suriye'de 0.80 milyon, Sovyetler Birliği'nde 350 bin'* Kürt yaşamaktadır. O. Ferber[36] ve D. Graslin[37] gibi Alman yazarlara göre bölgede yaşayan Kürt nüfusu 20 milyon olup, bunun, 7-8 milyonu Türkiye' de yaşadığını belirtmektedir. Türkiye'de 1985 nüfus sayımına göre Doğu ve Güney Anadolu'da ana dilini Kürtçe yazdıran sayısı toplam nüfus 9.903.000 için de, 2.766.000 kişidir ki, yüzde olarak bu rakam %28'e karşılık gelirken Türkçe yi ana dili olarak belirtenlerin oranı da % 72 dir. Görüleceği üzere, günümüzde 5-6 ülke sınırları içine dağılmış olarak yaşayan bir birin den dil, inanç ve kültür olarak farklı olan bu unsurları, demografik açıdan tek ve güçlü bir toplummuş gibi bir imajı yaratma, gayret ve çabaları ideolojik ve psikolojik saldırı ve gerçekleri saptırmaktan

---

[33] M.Feny,a.g.e., ss.54-55; bk.Muhammed-zade Mirza Bala, **Ermeniler ve İran**, İstanbul, 1992, ss.4-5.

[34] Martin Van Bruinessen, **Kürdistan Üzerine Yazılar**, trc.Nevzat Kıraç vd. İstanbul, 1992, ss.205-253.

[35] Javed Ensari v.d. *Kürdistan, Arabic*, **The İslamic World Review**, No.6, (Şubat 1982), s.16.

[36] Christione More, **Les Kurdes Auzourd'hui Mouvement National et Partis Politiques**, Paris 1984, s.21.

Zik. Çay, a.g.e., s.29.

başka bir şey değildir.[38] Bir çok Batılı ve Sovyet istatistiklerine dayanılarak yaratılan sahte gerçekler ne yazık ki, güçlü propaganda malzemesi olarak kullanılarak konu ile bilgisi ve ilgisi olmayanların zihinlerini bulandırmaktan başka bir işe yaramamaktadır.

Kürdistan

Türkiye üzerinde Türklerin yaşadığı bir ülkedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) üzerinde değişik ırkların ve kültürlerin yaşadığı bir devlettir. Kürt konusuna kimlik ve ivme kazandırmak isteyip konuyu ' Kürt sorunu' olarak tanımlayanlar, propaganda ve ideolojik yönlenmeleri nedeniyle, sınırları oldukça değişkenlik gösteren, darlığı ya da genişliği ideologların düşünceleriyle sınırlı olan bir Kürdistan tanımı ortaya koymaya çalışmışlardır. 'Kürt Konusu'nu bilimsel olarak ele alıp inceleyen A.M. Çay[39] araştırmasına göre, Tarihi gerçekler açısından Kürdistan terimi Büyük Selçuklu Sultanı Sultan Sançar zamanında (1117-1157), '*merkezi Hemedan'ın kuzey batısındaki Bahar kalesi olan bir eyalete Kürdistan adını vermişti*[40]. Eyalet, Hemadan, Dinever ve Kirmanşah vilayetleri ile batısında Sincar ve Şehrizor vilayetleri bulunmaktaydı. H.M.Kazvini[41] ise, Kürdistan'nın (XIV. yüzyıl)16 kasabadan oluştuğunu belirmektedir. Şeref Han[42] tarafından yazılan **Şerefname**'dir. Kürtlerin yaşadıkları topraklar şöyle ifade edilmiştir. *Hürmüz denizi (Basra Körfezi)'nde başlar, bir doğru çizgi üzerinde oradan Malatya, ve Maraş illerinin nihayetine kadar uzanır. Böylece bu çizginin kuzey tarafını Fars, Irak-ı Acem(güney batı İran'daki Huzistan eyaleti), Azerbaycan, Küçük ve Büyük Ermenistan,, Güney'de ise Irak-Arab, Musul ve Diyarbekir illeri düşer.*

Coğrafi yerleşim bölgesini belirlemek amacı ile kullanılan 'Kürdistan' teriminin tam olarak tanımını yapmak mümkün değil. Hele,

---

[37] O.Ferber-Doris Graslin, **Die Herrenlosen**, **Leben in einem Kürdischen Dorf**, Bremen 1998, s.9. Zik. Çay, a.g.e., s.29.
[38] Çay,a.g.e., s.31.
[39] Çay, a.g.e., s.105.
[40] Zik. Çay, a.g.e., s.105.
[41] Şeref Han, **Şerifname**, trc.Mehmet Emri Bozarslan, İstanbul, 1971, s.22.
[42] Şerefoğlu, a.g.e.

Avrupalı yazarlar tarafından yine bir coğrafi terim olarak kullanılan 'Ermenistan' ında işe karıştırılması işi içinden çıkılmaz, bir yumağa dönüştürmüştür.

Avrupa da oldukça kabul edilen yazarlar arasında olan B. Nikitin, '*Günümüzde Kürtler, Bağdat'ın doğusundaki Mendeli kasabasından başlayarak İran-Irak sınırının iki yanında, sonra Ağrı'ya kadar Türkiye İran sınırının iki yanında, sonra Ağrı'ya kadar Türkiye İran sınırının iki yakasında olmak üzere, güneyden kuzeye geniş bir bant halinde uzanır ve kuzeyde Transkafkasya'ya yayılır.'*[43] demiştir. Daha sonraki yazarlar tarafından da, bu tanım kabul edilmiştir. Ne var ki, Nikitin aynı zamanda, Kürdistan teriminin izafiliğine dikkat çekerek, *Kürtler'in oturduğu ülkeyi tanımak istersek, Kürdistan adına dayanamayız. Çünkü Kürdistan, adı zaman ve mekan içinde, itibari ve değişken bir terimdir. Dolayısıyla ona başka bir tanım aramak gerekir'*[44] diyecektir. Öte yandan M. Fany,'*Batılı yazarların Kürdistan'ı değişik adlarla zikrettiklerini, Kürdistan terimini tahrif ederek, özellikle Türkiye'nin doğu vilayetlerinde bir 'Kürt yurdu' meydana getirmeyi amaçladıklarını vurgulamaktadır.'* Yine M.Fany'e göre '*Kuzeydeki Kürtler (Anadolu) mükemmel şekilde Türkmenlere benzemektedirler ve Küçük Asya'daki Türkler'le olan ırki benzerlikleri ise daha çarpıcıdır.'*[45]

1958-1961 yılları arasında Türkiye'de İran Büyük elçiliği görevinde bulunan Hassan Arfa[46] ise Kürdistan'ı şöyle tanımlamıştır. *Doğu'da sınır Zağros dağlarının doğu yamaçlarının Rezaiye Gölü'ne uzantısı, oradan da güneydoğuya, Sanandaj'la Hemedan ve Kirmanşah'la Hemedan arasında bir hatta birleşir. Güneye doğru bölge, Kirmanşah'ı ve Kerkük'ü içine alan,Musulu dışarıda bırakan ve ondan sonra Mardin'i, Viranşehir'i ve Urfa'yı içine alan girişli ve çıkışlı bir hatta uzanır. Bu hat ondan sonra kuzeye Malatya'ya doğru bükülür, oradan sonra Kemaliye'ye kadar Fırat nehrini izler. Oradan sınır, kuzeyde Erzincan ve Erzurum'un güneyine*

[43] Nikitin, a.g.e., s.38.
[44] Nikitin, a.g.e., s.24.
[45] Fany, a.g.e., ss.128-133.
[46] Fany, a.g.e., s..

kadar uzanan Mercan ve Bingöl dağlarının yüksek dizileridir ve Ağrı dağına kadar uzanır. Böylece Kuzeyde Türkler ve güneyde Kürtler olmak üzere doğal bir sınır oluşur.' Türkiye üzerinde müstevli emelleri olanlar tarafından da kabul edilen tanım aslında budur. Nitekim bu tanıma dayanarak kendilerine göre Suriye Kürdistan'ı, Irak Kürdistan'ı, İran Kürdistan'ı, Türkiye Kürdistan'ı, Sovyet Kürdistan'ı gibi yeni coğrafi terimler üreterek, bu coğrafya üzerinde dağılmış ve parçalanmış 'Kürt'lerden bahsetmektedirler. Halbuki, günümüzde coğrafya olarak yukarda bahsettiğimiz ülkelerin hiç birinde bu isimle belirlenmiş bir coğrafi bölge olmadığı gibi, tarihin geçmiş devirlerinde de 'Kürdistan Devleti' olarak da, bir devlet, hiç bir zaman var olmamıştır.

İdeolojik ve Siyasi Kürtçülüğün ortaya çıkışı ve etkenleri

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun 1514 yılındaki Çaldıran Savaşından sonra Osmanlı yönetimi altına girmişti. Osmanlı yönetim sistemi bölgeyi coğrafi şartları da dikkate alarak ocaklık ve yurtluk olarak nitelendirilen sancaklara ayırmış, sancakların başına da yerel yönetici olarak mahalli beyleri tayin etmiştir. XIX. yüzyıl başlarında ise, Anadolu'nun bir çok yöresinde görülen 'Ayan' tipi yönetimin Doğu ve Güneydoğu Anadoluda'da ortaya çıkmıştır.[47] Botan, Bedirhan, Hakkari, Baban ve Soran, bunlar arasında en önemlileridir. Ayrıca dikkat edilecek olursa bu isimler bölgede yaşayan aşiret isimleriyle de özdeşmektedir.

Kürtler, 16. yüzyıldan başlayarak, 19 yüzyılda doruk noktasına ulaşacak bir biçimde, önceleri Osmanlı Devleti ile İran Safevi Devleti arasındaki çatışmalarda kullanılmış, 19 yüzyıla gelindiğinde önce İngilizler, arkasından Ruslar, Amerikalılar, Fransızlar, Almanlar ve hatta İsveç'li misyonerler devreye sokularak, dönemin bu güçlü devletlerinin Kürtlerle yakından ilgilendiği ve onları,' düşmanın arka cephesini zayıflatacak bir etken olarak'[48] değerlendirdikleri görülmüştür.

---

[47] Hassan Arfa, **The Kurds, An Historical and Political Study**, London Oxford University Press 1968,
ss.1-2.

[48] Çay, a.g.e., s.101-102.

İngilizler'e göre Kürdistan toprakları İran ve Osmanlı Devletlerinin toprakları arasında bulunmakta, İngiliz sömürgeciliğinin gelişmesi için olanak tanımaktaydı.[49] Bu nedenle İngiltere açısından stratejik öneme sahip olan bu topraklarda etkinliklerin artırılması gerekmekteydi. Nitekim, Doğu Hindistan Şirketi bölgede taraftar kazanmak amacıyla propaganda faaliyetlerine başlayacak, İngiltere'den bölgeye doktor, arkeolog, diplomat gibi sıfatlarla misyonerler gönderecektir. Doğu Hindistan Şirketi 1806'da Bağdat'a bir şube açtıktan sonra bu etkinliklerini artıracaktır. Şirket temsilcisi Rich, yardımcısı Heine, Kumandan Mc Donald Keyner, şirket adına bir çok kez bölgede incelemeler yapmış ve Kürt aşiret beyleriyle temas kurmuşlardır.[50] 1817'de İngiliz Binbaşı'sı Heid, Bağdat, Süleymaniye, Erbil, Musul, ve Kıfri'ye; onu izleyen Brother, 1818'de Bağdat'tan Kıfri'ye, ve oradan Süleymaniye'ye gittiler.[51] 1820'de Rich, Süleymaniye'yi yöneten, Namık Paşa'nın çağrısı ile Süleymaniye'ye gelerek Kürdistan üzerinde çalışmalar yaptı ve diğer Kürt aşiret reisleriyle de görüştü. Rich, benzer temaslarını İran'daki Kürt aşiret reisleriylede yürütüyordu.[52] 1830 yılına gelindiğinde, İngiltere için, Kürdistan'nın önemi Hindistan'a ulaşım açısından artmış, Rodon Cissini ve Rowlinson tarafından bölgede Rus tehlikesine karşı etkinliğin artırılması isteği ile hazırlanan ve İngiliz hükümetine sunulan rapor doğrultusunda çalışmalara hız verilmiştir.[53] Nitekim 1856 Paris Antlaşmasından sonra İngilizler, Anadolu, Suriye, Kürdistan ve İran'dan geçerek Hindistan ile İngiltere'yi bağlayacak demir yolu projesini devreye sokacaklar, işin içine Suriye girdiğinden Fransızlar projeye karşı çıkacaklar, proje rafa kaldırılacaktır.[54]

---

[49] Erol Kurubaş, **Başlangıçtan 1960'a Değin, Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu**, Umut Yayıncılık,
Aralık 1977, s.17.
[50] A.g.e., s.17.
[51] Suat Akgül, **Yakın Tarihimizde Dersim İsyanları ve Gerçekler**, İstanbul Boğaziçi Yayınları, 1992,s.87.
[52] Halfin, **XIX.yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler**, 2.b.İstanbul, Kanal Yayınları, 1992, s.80.
[53] Kurubaş, a.g.e., s.18.
[54] Halfin, a.g.e., s.32.

İngilizleri, Amerikalı misyonerlerin takip ettiği görülecektir. Amerikalıların her ne kadar o dönem için bölge politikalarında bir etkinlikleri söz konusu olmasa da ileriye dönük yatırımlarla hareket ettiklerini söylemek mümkün. Halfin'e göre, Amerikalılar bölgede 1890'a doğru toplam 118 kilise kurmuş, kiliselerde, 891 misyoner ile 11.899 yardımcı personel çalışmıştır. Kiliselerin yanı sıra bölgede 64 ilkokul, 44 orta dereceli okul açmışlardır.[55]

Rusların Kürtlerle teması, 19 yüzyıl başlarında meydana gelen İran-Rus ve Osmanlı-Rus savaşları sırasında olmuştur. Rus-İran Savaşında İran'ın yenilmesi ve arkasından Gülistan Antlaşması'nın imzalanması Kürtlerin gözünde Rusların saygınlık kazanmasını sağlamış,[56] 1828-29 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda ise, Kürt aşiretlerinden ikisinin Rusların yanında Osmanlıya karşı savaştığı görülmüştür. Revanduz, Botan ve Hakkari, Kürt beyleri savaşa katılmaktan kaçınmışlardır.[57] Savaştan sonra Rusya'nın Kürt politikası oluşturmaya başladığı ve özellikle Van, Erzurum gibi yerlere gönderilen Rus Konsoloslukları aracılığı ile Kürtlerle temasa geçildiği görülmektedir.[58]

Bu dönemde Fransızlar direk olarak Kürtlerle ilgilenmemekte, Kürtlerle ilgili yayım etkinliklerinde bulunurken, İsveç'in 1887'de İsveç Misyon Birliği vasıtası ile Kürtlerle temasa geçtiği bildirilmektedir.[59]

XIX. yüzyılda Kürtlerin, özellikle Osmanlı Devletinin bölgedeki sosyal ve ekonomik uygulamalarından dolayı feodal beylerinin önderliğinde ayaklandıkları da görülür. Bu ayaklanmalar Osmanlı Devletinin uygulamaya koyduğu ekonomi politikalara birer tepkiden başka bir anlam taşımamaktadır.[60] Bu ayaklanmaların bazıları 1842'de meydana gelen

---

[55] A.g.e., s.63.
[56] A.g.e., s.126. Bk.Uygur Kocabaşoğlu, **Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika:19.yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Misyonu Okullar**, İstanbul, Arba, 1989.
[57] Halfin, a.g.e.,ss.37-42.Bk.Wadie Jwaideh, **Kurdish Nationalist Novement It's Origins and Development**, Syracause Universiy Press 1961, ss.300-301.
[58] Akgül, a.g.e., s.107.
[59] a.g.e., s.99.
[60] Kurubaş, a.g.e., s.20.

Bedirhan ayaklanması,[61] İngilizlerin karşı çıktığı bir ayaklanma; ikincisi, 1855'de Yezdan Şer ayaklanması olup, ayaklanmanın bastırılmasında İngilizler Osmanlıdan yana tavır koymuşlardır. Bu ayaklanma da Yezdan Şer, Rusya'ya haber göndererek onlarla birleşme isteğinde olduğunu ve yardım gönderilmesini talep etmiştir. Ancak Rus yardımı gelmemiştir.[62]

En önemli ayaklanma ise, Şeyh Ubeydullah ayaklanması olup, 1878 sonlarında Tahran'daki Rus diplomatları Şeyh Ubeydullah'ın bağımsızlık için harekete geçeceğini ve merkezi Musul olmak üzere bir Kürt Devleti kurmak niyetinde olduğunu bildirmişlerdir. Şeyh Ubeydullah, Rus Çarı, Mısır Hidivi ve Mekke Emiri ile bağlantı kurarak yardım isteğinde bulunmuştur.[63] Şeyh Ubeydulllah büyük devletlerin desteğini alarak Osmanlı ve İran devletleriyle savaşmayı düşünmüştü. Rusya, bu sırada hem Osmanlı hem de İran aleyhine olacak bir Kürt devleti varlığını kendi çıkarlarına uygun bulmamıştı. Çünkü söz konusu ülkelerdeki çıkarları tehlikeye girecekti. İngilizler ise, 1878'den sonra Osmanlı devletinin siyasi bütünlüğünü koruma politikasından vazgeçerek, Kürt devletinin kurulabileceği olasılığını da göz önü alarak Şeyh Ubeydullah ile temasa geçeceklerdi. Van'daki İngiliz Konsolos Vekili, Clayton 1879'da Hakkari'ye Şeyh Ubeydullah'ı ziyaret edecek, daha sonra da İngiliz askeri malzemesi Şeyh'e gönderilecekti.[64] Jwaideh'e göre.. özelikle Berlin Antlaşması'nın yürütülmesinde sorumluluğu olan İngiltere'nin desteği sağlanmış ve Dr. Cochran vasıtasıyla İngiliz diplomatik temsilcileriyle gayri resmi ilişkiler kurulmuştu.[65] Şeyh'in ayaklanması İran'a yöneldiğinde buna sıcak bakan İngilizler, ayaklanma Osmanlıya karşı yöneldiğinde tavırlarını değiştirirler, Kürt hareketine olan sempatileri de son bulur. Böylece, büyük

[61] Hıdır Murat, **Türkiye Şartlarında Kürt Halkının Kurtuluş Mücadeleleri**, İstanbul Rota Yayınları, (t.y), ss.69-73.
[62] Halfin, a.g.e., ss.73-74. Hıdır Göktaş, **Kürtler I, İsyan-Tenkil**, 3.b., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1991,s.17.
[63] Halfin, a.g.e., s.18.
[64] Kurubaş, a.g.e., s.21.
[65] Jwaideh, a.g.e., s.236.

devletleri karşısına alan Şeyh Ubeydullah'ın ayaklanması başarısızlıkla sonuçlandı. [66]

Kısaca ifade etmek gerekirse 19.yüzyıl Kürtlerin, Avrupalı devletler ve bu arada Rusya ile tanıştığı ve onların emperyalist politikalarına alet edilmeye başlandığı bir dönem olmuştur.

Sevr Süreci ve 'Kürt Sorununun Uluslararası Boyut Kazanması İngiltere'nin Kürt Politikası

19.yüzyıl ortalarına kadar İngiltere'nin Kürtlerle zaman zaman teması olmuştu. İngiliz resmi belgelerine göre, İngilizler ile Kürtler arasındaki resmi ilişkiler, 1917'de kurulmuştu. 1916 Sykes-Picot Antlaşması'nın ardından, özellikle Musul ve civarını Fransızların elinden aldıktan sonra bölgeyi tam kontrol altına alma amacına yönelik etkin bir Kürt politikası izlemeye başlar. İzlenen politikalarda ki tutarsızlıklar, İngilizlerin 'Kürdistan'daki stratejik çıkarlarına bakış açısından önemlidir. [67]

Savaş sonrası dönemde Kürdistan İngiltere için bir çok açıdan önemliydi. Birincisi, Rusya'ya karşı Afganistan dan batıya doğru çekilmek istenen duvarın tamamlanması ve Kürtlerin, Türklere ve Araplara karşı bir kuvvet, siyasi bir araç olarak kullanılabilmesi için bu bölgenin İngiliz kontrolü altına alınması gerekiyordu.[68] İkincisi, Musul petrollerinin varlığı İngilizleri bölgeyle ilgili özel bir politika oluşturmaya zorluyordu. Ancak böyle bir politika izlemenin zorlukları Kürdistan'nın sınırları ile Ermenilerin istediği topraklar çakışmakta bu durum ise İngiltere'de görüş ayrılıklarının oluşmasına neden oluyordu.[69] Pratik olarak bulunan çözüm ise, 'Kürdistan'nın, 'Kuzey ve Güney Kürdistan' olarak ikiye bölmek. Ermenilerin toprak istediklerinin bulunduğu 'Kuzey Kürdistan' için ayrı bir politika ve asıl olarak İngiltere'nin petrol kaynakları nedeniyle ilgilendiği Musul bölgesinin bulunduğu 'Güney Kürdistan' için ayrı bir politika

[66] Kurubaş, a.g.e., s.23.
[67] A.g.e., s.41.
[68] Abdülhamit Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, İstanbul, İnkılap ve Aka Kitabevi Koll. Şti., 1964, s.73.
[69] Kurubaş, ss.42-43.

izlemek. İngilizler, kuzeydeki Kürtlere kesin vaatlerde bulunmadan onları oyalama yoluna giderken, güneyde daha pratik eylemlere yöneliyorlardı.[70] Bu arada, İstanbul ve Bağdat'ta bulunan İngiliz temsilcileri ile Londra'daki hükümet yetkilileri arasında da bir takım görüş ayrılıkları söz konusuydu. Bu nedenle Kürt politikası ile ilgili olarak üç temel çizgi ortaya çıkmıştı.[71] Birincisi, bütün Kürdistan'nın İngiliz askeri ve politik ve ekonomik etkisine gerçekten bağlı kılınması Yakındoğu'da İngiliz hegemonyasının gerçekleşmesi için Kürt sorununun kullanımı yaklaşımı; ikincisi, hem merkezde hemde bölgelerde, özellikle Türkiye'deki Kürt sorununu Mezopotamya'dan ayırma eğilimi gözlenmişti. Bununla birlikte Kürdistan'ı başlangıçta üç, Suriye ve Fransa'nın da katılmasıyla dört parçaya bölme eğiliminin belirginleşmeye başlaması; üçüncüsü de, Kürt politikasında genel bir amaç birliği olmasına rağmen, Londra ve Bağdat'ın Güney Kürdistan'ın kaderini belirlemede ortak düşünceleri yoktu. Yalnızca, Türklerin bu bölgeden kesinlikle çıkarılmasında görüş birliğinde idiler. Bağdat Sivil Komseri Arnold Wilson ise, Kürt Sorunu'nu önem derecesine göre üçe ayırıyordu.[72] Bunlardan birinci derecede önemli olanı, Irak Kürdistanının (Güney Kürdistan) kaderi; ikincisi, Türkiye Kürdistanının (Kuzey Kürdistan) kaderi; üçüncüsü, İran ve bütün bölgede İngiltere'nin çıkarlarını tehdit eden Kürt aşiretlerinin özgürlük hareketlerinin geliştiği İran Kürdistanı'daki (Doğu Kürdistan) durum. Nitekim bu endişelerin yersiz olmadığı 1919 ilk baharında Cezire, Şırnak, Zaho, Erbil, Süleymaniye, Akra, ve Koy gibi bölgelerde ayaklanmalar olmuş, Kürtler ile İngiliz müfrezeleri arasında çatışmalar yaşanmıştı.

Kuzey Kürdistan'da Binbaşı Noel'in Etkinlikleri

İngilizler, bölgede ortaya çıkan olayları izlemek ve gelişmeleri kendi yönlerine çekebilmek için bir çok ajanını bölgeye göndermişti. Bunlar

[70] a.g.e., s.43.
[71] a.g.e., s.43.
[72] a.g.e., s.44.

arasında Binbaşı Noel'den[73] başka, C.J. Edmonds, Albay Bell, Binbaşı Soane, Balton, Albay Elphinson, Yüzbaşı Hay, Lees, Jardine, Clarke, G.R.Driver,Greenhouse, Yeni Zelandalı mühendis A.M. Hamilton ve Yüzbaşı Woolley sayılabilir.[74]

Binbaşı E.W.C.Noel, Hindistan yönetimi siyasi şube subaylarından olup son dört yıldır kendisine bağlı kuvvetlerle birlikte İran'da etkinliklerini sürdürüyordu. Bölgede işlerin ters gittiğinin farkına varan İngilizler, Mezopotomyadaki İşgal Kuvvetleri Komutanının onayı ile Noel'i, Nuseybine göndermeye karar verdi.[75] Noel'in temel misyonu İngiliz aleyhtarı havayı yumuşatmak, gerektiğinde halkı kullanıma hazır hale getirmekti. 7 Nisan'da Musul'dan Nuseybine gelen Noel, hemen görevine başlamış, Kürt aşiretleriyle temasa geçmişti.[76] 29 Haziran'da hazırladığı raporda, halkın İngilizlere düşman olduğu kadar, Paris'te Kürtler adına görüşmelere katılan Şerif Paşa'yada düşman olduğunu yazacaktı.[77] Binbaşı Noel kendisine tanınan yetkilerin dışına çıkarak bir Kürt havarisi kesilecekti. Nitekim, 21 Temmuz'da İstanbul'daki Yüksek Komiserlikte çalışan Hohler, Sir Tilley'e gönderdiği yazıda, ...Noel'in Bağdat'tan bölgeye gelmesiyle sıkıntıların daha da artığını belirtiyordu. Hohler'e göre Noel, iyi ve yetenekli bir insandı, fakat bir tür fanatikti...Kürt Lawrence'i olabilirdi, yazısının sonunda ise, Türkleri zayıflatmak maksadıyla Kürtleri Türklerden dikkatli ve temkinli bir şekilde kopartmanın iyi bir fikir olduğu, fakat Noel ve diğerlerinin bunu iyi anlayamadıklarını belirtiyordu.[78] Öte yandan Bruinessen'e göre, Noel, Kürt devleti kurulmasını sabit fikir haline getirmişti ve İngiliz himayesi altında bulunacak böyle bir devleti yönetebilecek popülerliğe ve etkinliğe sahip kimseleri arayıp bulmaya çalışıyordu.[79] Noel'in çalışmaları resmi İngiliz politikasının çok ötesindeydi

[73] Mim Kemal Öke, **İngiliz Ajanı Binbaşı E.W. Noel'in Kürdistan Misyonu** (1919), 3-b, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1990.
[74] Kurubaş, a.g.e., s.45.
[75] a.g.e., s.45.
[76] a.g.e., s.46.
[77] a.g.e., s.47.
[78] Document on British Foreign Policy, 1915-1939, Vol.IV, ss.693-694.
[79] Bruinessen, a.g.e., s.144.

ve bu arada 'Ali Galip'[80] olayına bulaşması ve başarısız olması nedeniyle, İngiliz yetkililer, Binbaşı Noel ve yanındakileri Halep'e geri çağıracaklar, Noel'in bölgedeki çalışmalarda son bulacaktı.

Güney Kürdistan Konusunda Önerilen Planlar ve İngiliz Hükümetinin Görüşleri

İngilizlerin Kuzey Kürdistan'la ilgili bir planları yoktu. Ancak bu durum 'Güney Kürdistan' için farklıydı. Mezopotamya'daki petrol yatakları nedeniyle bölgeye özel bir önem vermekte, planlı bir çalışma yürütmekteydiler.[81]

I.Dünya savaşına son veren mütarekenin hemen ardından İngilizler, Güney Kürdistan'da yerel yönetimin kurulması için daha önce Bahtiyarlar ve İran'daki yerel kabileler üzerinde çalışma yapmış olan Binbaşı Noel'i görevlendireceklerdi.[82] Noel, 1918 Kasım ayında Süleymaniye'ye gelir. Kendisine verilen talimat bölgede İngiliz yönetiminin yerleşmesine engel olan Türk ajanlarını ortadan kaldırması, yerel kabilelerle bağlantı kurması ve Şeyh Mahmut'u, bölgenin (İngilizlerin temsilcisi) hükümdarı olarak ataması ve yeni yönetimi bölgedeki aşiret reislerine kabul ettirmekti.[83] Noel'in arkasından, Albay Wilson 1-2 Aralık 1981'de bölgeye gönderilecekti. Albay Wilson, Süleymaniye'de bölgenin önde gelen aşiret reisleriyle görüşecek, Şeyh Mahmutla yaptığı görüşme sonunda, Güney Kürdistan'da ulusal hareketin çok güçlü olduğu, bölgenin İngiliz yönetimine alınması konusunda anlaşamadıklarını, ama gelecekte bölgede huzurun şartı olarak İngiliz mandasının gerekliliği konusunda temel bir ittifakın bulunduğunu gördü. Kürtler Türk hükümranlığına karşı görünüyorlardı ve

---

[80] Bu olayın ayrıntıları için bk.Yunus Nadi, Ali Galip Hadisesi, İstanbul, Sel Yayınları 1955:S.Aksin, a.g.e., ss.539-554.

[81] Kurubaş, a.g.e., s.50.

[82] a.g.e.., s.50.

[83] A.Mesut, **İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958**, İstanbul, Doz Yayınları, 1992, s.20;Wilson, a.g.e., s.129.

İngiliz yardımını açık olarak istekliydiler. Wilson, Şeyh Mahmut'un önderliğini kabul etmeleri halinde yardım isteğini kabul edeceğini söyledi.[84]

20 Şubat 1919'da Sir Arnold Wilson, güneydeki Kürtler konusunda bir plan ortaya attı. Bu plana göre, kısmen Kürtlerin yerleştiği bütün Doğu Suriye'nin ve etnik açıdan Kürtlerin çoğunlukta olduğu Güneydoğu Anadolu'nun büyük bir bölümünün İngiltere'nin doğrudan yönetimi altına alınmasını öneriyordu.[85] Kısacası bu planda İngiltere'nin bölgede doğrudan egemen olması düşüncesi vardı. 13 Haziran 1919'a gelindiğinde İngiliz Bağdat Komiserliği de yeni bir planla ortaya çıktı. Bu plan'a göre, İmadiye içinde, Zaho dışında kalmak üzere ve Mardin'in güneyinde 37.enlem boyunca Birecik'e değin uzanan bir güney sınırıyla; Fırat boyunca ve Mamüratülaziz, Bitlis ve Van illerinin kuzey sınırlarıyla belirlenen, İngiliz himayesinde bir Kürdistan düşünülüyordu.[86] Bu arada Binbaşı Noel'de iki plan ortaya atmıştı. Birinci plana göre, İngiliz sahasına girecek Kürdistan'nın temel bölümü, Nehri, Revanduz, Akra, Erbil, Kerkük, Kıfri, Hanekin bölgelerini de içine alan Süleymaniye merkezli özel bir vilayet olarak belirlenmişti. Kürt ve Hıristiyan nüfusun birlikte yaşadığı vilayetlerin yönetim merkezi Musul olacaktı. Kuzey Kürdistan ise, Güney Kürdistan'dan 'Musul Bölgesi' ile ayrılan Diyarbakır merkezli ayrı bir vilayet olacaktı.[87]' İkinci plana göre ise, 'Vilayat-ı Sitte, manda altında kalmakla birlikte, kuzey salt Ermeni, güney salt Kürt ve arası kalan karışık demografik yapıya sahip yerler ise karma bölgeler olacak. Bu üç bölgede özerk yönetimler kurulabilecekti. Ayrıca böyle bir plan İstanbul Yüksek Komiserliği tarafından da desteklenmeliydi.[88]

Wilson, Noel'in öne çıkarmaya çalıştığı bağımsız ve tek bir Kürdistan görüşünü gerçekçi bulmuyordu.[89] İngiliz hükümeti açısından

[84] Kurubaş, a.g.e., s.51.
[85] a.g.e., s.51.
[86] S.Akşin, s.535.
[87] Kurubaş, a.g.e., ss.51-53.
[88] Öke, a.g.e., s.54; Akşin, a.g.e., s.536.
[89] Kurubaş, a.g.e., s.53.

bakıldığında da 'birleşik Kürdistan' kurulamayacaktı.[90] Çünkü, İngiltere 9 Ağustos'da, İran ile bir antlaşma yaparak, bu ülkenin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü garanti etmişti.

Kısaca değerlendirecek olursak, Mondros Mütarekesi'nin üzerinden bir yıl geçmesine rağmen, İngilizler ne Ortadoğu, ve nede Mezopotamya'ya yeni bir düzen getirebilmiş değildiler. Devletler açısından bakıldığında, bu bölgelerde hangi devletlerin oluşacağı, bu devletlerin sınırlarının nerede başlayıp nerede biteceği ve büyük devlerden hangilerinin bu mutasavver devletlere sahip çıkacağı belli değildi. Özetle, 1919 yılı, İngilizler açısından bölgede belirsizliklerin belirgin bir biçimde ortada olduğu bir yıldı.

Uluslararası toplantılarda Kürt sorunu ve İngiltere'nin Kürt Politikası

Paris'teki İngiliz ve Fransız Görüşmelerinde Kürt sorunu

I. Dünya savaşının sona ermesinin hemen ardından 18 Ocak 1919'da Paris'te barış müzakerelerine başlanmıştı. Konferansa bir çok etnik gurubu temsil ettiklerini iddia edenler ile birlikte, Kürtler adına Şerif Paşa'da katılmıştı.[91] Barış Konferansı, Kürtlerin ulusal taleplerini ortaya koymaları ve Kürt sorunu'nun uluslararası formda ilk defa dile getirilmesi açısından da bir kilometre taşı niteliği taşıyordu.

Konferansta Kürt sorunu 1919 Ocak sonunda gündeme geldi. Güney Afrika savaş ve politika uzmanı General Y.H.Smith tarafından işlenen ve on kişilik kurulca ileri sürülen tasarıda, müttefik olan ya da olmayan devletlerin Ermenistan, Suriye, Mezopotamya, Kürdistan, Filistin ve Arabistan'ın Osmanlı İmparatorluğundan ayrılması konusunda bütünüyle anlaştıkları belirtiliyordu.[92] Tasarının on kişilik kurulda tartışıldığı sırada Kürdistan sözcüğü yoktu. Lloyd George bu toprakların Ermenistan ve Mezopotamya

[90] Mesut, a.g.e, s.43.
[91] Kurubaş, a.g.e., s.55.
[92] a.g.e., s.55.

topraklarıyla örtüldüğünü belirtmişti. Daha sonra yapılan itirazlar üzerine sözcük tasarıda yer almıştı.[93]

Kürdistan konusu İngiliz ve Fransız çıkarlarının çatıştığı bir konuydu. Bu nedenle bu iki devletin çıkar çatışmalarının uyumlaştırılması gerekmekteydi.[94] Bu nedenle Kürdistan konusunda yapılan oturumlara İngiliz ve Fransız görüşmeleri demek daha doğru olur. Görüşmelerde İngiltere'nin amacı Kürdistan'ın güney bölgeleri ve Mezopotamya'yı, yani Musul petrol bölgesi ve güvenlik alanını kendi kontrol ve denetimleri altında bulundurmak, bunun içinde Fransızları bu bölgeden uzak tutumaktı.[95] Çok tartışmalı geçen görüşmelerden sonra alınan kararlar şöyle özetlenebilir; .[96]

1.Kürdistan'ın bütünü için ne İngiliz, ne Fransız, ne de İngiliz-Fransız ortak mandası mümkündür ve buna hiç birisi istekli değildir. Ancak bunun bir istinası güney Kürdistan'daki yerleşik bölgelerdir.

2.Geçmiş tecrübelerin ışığı altında bölgede bir Türk egemenliğinden söz edilmeyecektir

3.Kürtler bir yanda Asuriler, öyet yandan Ermenilerle birlikte yaşayabilir. Ancak Kürdistan sorunu, Fransız ve İngilizlerce onaylanan Ermeni devletinden ayrı tutulamaz.

4.Lord Curzon Kürtlerin tek bir devlet olarak mı, yoksa ayrı ayrı devletçikler şeklinde mi olacaklarına kendilerinin karar vermelerini istemektedir. Türkler tarafından bir müdahale halinde mümkün olursa Kürtlere, güvence verilmelidir. Fakat ne Fransız, ne de İngilizler tarafından resmi bir şekilde danışman atanacaktır.

5. Hem Fransızlar hem de İngilizler, İngiltere'nin Hindistan'da karşılaştığı sınır sorununa benzer bir sorunla karşılaşmak istememektedirler.

Bu alınan kararlar sonunda böylece Kürt Konusu ile ilgili olarak İngilizlerin resmi politikası da ortaya çıkmış oldu. Curzon, Kürtler ile pek

[93] a.g.e., s.55.
[94] a.g.e., s.56.
[95] a.g.e., s.56.
[96] a.g.e.,ss.56-57.

uğraşmak niyetinde değildi. Önemli olan İngiltere'nin Güney Kürdistan'daki petrol çıkarları idi.

Londra konferansında Kürt Sorunu

Paris Konferansında olduğu gibi Londra Konferansında da Kürtler ve Kürdistan konusunda yapılan görüşmelere sadece İngiliz ve Fransız delegeleri katılır.17 şubat 1920'de yapılan ilk toplantıda Fransız temsilcisi B. Barthelot, Musulu'un ne Fransa'ya, ne de İngiltere'ye ayrılan bir bölge olduğunu, bu konuda varılacak herhangi bir antlaşmanın Araplarla görüşülerek yapılmasının zorunlu bulunduğunu ve Mezopotamya konusunun büyük ölçüde kuzey sınırının nasıl çizileceğine bağlı olduğunu söyledi. Kısaca, Barthelot sorumluluğun paylaşılmasına pek sıcak bakmıyordu.[97]

Lloyd George ise konuşmasında, İngiltere'nin Musul'u içeren Mezopotamya'yı manda kabul edeceğini söyledi. Musul kesinlikle İngiliz Mandası olmalıydı. Ancak Musul'a uygulanacak yönetimin ayrıntıları konusu, Fransa'nın Suriye'nin bir çok bölümlerinde yaptığı gibi, doğrudan doğruya İngilizlerle Arap hükümetleri arasında çözülecekti. Bu arada, L George, Mezopotamya ve Musul'dan Akdeniz'e uzanacak bir demiryolu ve boru hattı için İngiltere'ye kolaylıklar sağlanmasını istiyordu.[98] 18 Şubatta yapılan toplantıda Kürdistan'nın sınırlarının sonra saptanacağı hükme bağlandı. İnişli çıkışlı yapılan görüşmeler ve ortaya konan önerilerden sonra toplantı son buldu.[99]

San Remo Konferansında Kürt Sorunu

19 Nisan 1920'de San Remo'da başlayan toplantının amacı Kürdistan sorununun da arasında olduğu bir takım konuları, bir antlaşma yapılmadan önce, tekrar görüşmek ve kesin karara bağlamaktı. Yapılan

[97] a.g.e., s.57.
[98] a.g.e., s.57.
[99] a.g.e., s.58.

değişik toplantılar ve karşılıklım olarak ileri sürülen görüşmeler sonunda beş sayılı toplantıda Kürdistan ile ilgili şu kararlar alındı;[100]

1.İşbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden sayılarak altı ay içinde İstanbul'da toplanacak bir komisyon, (...) maddelerinde tanımlandığı biçimde Fırat'ın doğusunda, Ermenistan'ın güney sınırlarının güneyinde, Suriye ve Mezopotamya'nın kuzey sınırlarının kuzeyinde, çoğunlukla Kürtlerin bulunduğu bölgeler için yerel özerklik planı hazırlanacaktır. Bu plan bu bölgede yaşayan Asuri-Keldani ve öteki soy ve din azınlıklarının korunması için tüm güvenceleri içerecek ve bu amaçla İngiltere, Fransa, İtalya, İran ve Kürt temsilcilerinden oluşacak bir komisyon işbu anlaşma hükümlerince Türk sınırının İran sınırı ile aynı olduğu yerlerde, gerekirse ne gibi düzeltmeler yapılacağını incelemek ve karara bağlamak için bu yerleri gezecektir.

2.Türkiye hükümeti, yukarıdaki maddede sözü edilen her iki komisyonun da kararlarını, adı geçen hükümete bildirmelerinden başlayarak üç ay içinde kabul etmeyi ve yerine getirmeyi baştan yükümlenir.

3.Bununla birlikte işbu anlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl içinde birinci maddede tanımlanan bölge içindeki Kürt halkları bu bölge nüfusunun çoğunluğunun Türk yönetiminden bağımsız olmak istediğini gösterir biçimde Milletler Cemiyeti Konseyine başvuracak olurlarsa ve Konsey de bu halkların, bağımsızlığı kullanmaya yetenekli oldukları kanısına vararak, bunun kendilerine sağlanmasını öğütleyecek olursa, Türkiye bu tavsiye hükümlerini yerine getirmeyi ve bu bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmayı baştan yükümlenir. Bu bırakma işleminin ayrıntıları, Türkiye ile işbu anlaşmayı imzalayan başlıca Müttefikler arasında ayrı bir anlaşma konusu olacaktır.

4.Böyle bir bırakılma olacak olursa, Kürdistan'ın şimdiye değin Musul ili kapsamında sayılmış bölümünde oturan Kürtlerin, böyle bir

[100] a.g.e., s.62-63.

bağımsız Kürt devletine kendi istekleriyle katılmalarına başlıca Müttefik devletlerce karşı çıkılmayacaktır.[101]

Sevr Antlaşması ve Öngörülen 'Kürdistan Planı'

Müttefik devletler, 24 Nisan 1920'de yapılan San Remo Konferansının sonunda, "Kürdistan" planının ana hatları konusunda bir anlaşmaya vardılar. Bu plan aynen, nihai bir anlaşma olan Sevr Antlaşmasına yansıtıldı. Hazırlanan antlaşma, 11 Mayıs 1920 tarihinde Osmanlı Hükümetine sunuldu. Bu arada antlaşmanın kabulünü kolaylaştırmak için Yunan ordusu 23 Haziranda taarruza geçti. Paris'te bulunan Osmanlı Heyeti Başkanı Tevfik Paşa, 17 Mayısta Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya yazdığı mektupta, antlaşmaya olan tepkisini ve metnin değişmesi gerektiğini bildirdi.[102]

16 Temmuzda antlaşmanın son hali Osmanlı heyetine sunuldu ve heyet bunun ardından hükümet adına yanıt verdi.[103] Buna göre Kürtler hiçbir biçimde tam bağımsızlık istememişlerdi, bundan sonra da istemeyeceklerdi. Ama, halk bağımsızlık yönünde bir istek açıklarsa hükümet, Kürt halkının çoğunlukta bulunduğu bölgelerde yerel özerkliği benimseme ilkesini kabul etmeye hazırdı. Yazının devamında 62.maddede gösterilen sınırların gerçek ırksal duruma uygun düşmediği söyleniyor, bazı yörelerin Türk olduğu ve Kürt halkının özellikle Bitlis, Van vilayetleriyle Musul'un bir bölümünde yoğun olduğu vurgulanarak, milliyetler ilkesinin gerçeğe uygun olarak yapılması konusunda anlaşmazlık çıkarsa uluslar arası bir komisyonun inceleme yapması öneriliyordu.

Müttefikler bunun üzerine 21 Temmuz 1920'de Osmanlı hükümetine ültimatom niteliğinde bir yanıt verdiler. Kürdistan'dan açıkça söz etmemekle birlikte, "Müttefiklerin Türk çoğunluğunun bulunmadığı yerleri Türk boyunduruğundan kurtarmaya karar verdikleri"ni belirttiler. [104]

Bu durum karşısında Vahdettin başkanlığında toplanan Şûra-yı Saltanat 22 Temmuz 1920'de antlaşmanın kabul ve onayına karar verdi,

[101] Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Vol.VIII, ss.44-45.
[102] Kurubaş, a.g.e., s.103.
[103] a.g.e., s.103.

Sevr Antlaşması 10 Ağustosta Osmanlı heyetinden Maarif Nazırı Bağdatlı Hadi Paşa, Şûra'yı Devlet Başkanı Rıza Tevfik ve Bern Sefiri Reşat Halis Beyler tarafından imzalandı. Antlaşma imzalanırken Şerif Paşa ve Diyarbakırlı Fahri Bey de Sevr'deydiler. Seyit Abdülkadir'in, Sevr Antlaşmasını imzalayanlardan biri olduğu ileri sürülüyorsa da, resmi antlaşma metninde sadece yukarıda adı bulunanların imzaları yer almaktadır.[105]

Sevr Antlaşmasının Altıncı Bölümünün 88-92.maddeleri ile kurulan "Ermenistan Devleti"ne Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis illeri ile Harşit Nehrinin Karadeniz'e yere kadar topraklar veriliyordu. Antlaşmanın "Kürdistan"la ilgili olan 62-64.maddeleriyle de, birtakım koşullar öngörülerek, ancak bir yıl sonra bağımsız olabilecek özerk bir Kürdistan kurulmasına karar veriliyordu. Önemi dolayısıyla, bu maddeleri olduğu gibi aktarmak gerekiyor.

Madde-62: Fırat'ın doğusunda, ileride saptanacak Ermenistan'ın güney sınırının güneyinde ve 27.maddenin II/2 ve 3.fıkralarındaki tanıma uygun olarak saptanan Suriye ve Irak ile Türkiye sınırının kuzeyinde, Kürtlerin sayıca üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliğini işbu antlaşmanın yürürlüğe konulmasından başlayarak altı ay içinde İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden her birinin atadığı üç üyeden oluşan bir komisyon hazırlayacaktır. Herhangi bir sorun üzerinde oybirliği oluşmazsa, bu sorun komisyon üyelerince bağlı oldukları hükümetlerine götürülecektir. Bu plan, Süryani-Keldaniler ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacaktır; bu amaçla, İngiliz, Fransız, İtalyan, İranlı ve Kürt temsilciliklerden oluşan bir komisyon incelemelerde bulunmak ve işbu antlaşma uyarınca, Türkiye sınırının İran sınırı ile birleşmesi durumlarında, Türkiye sınırında yapılması gerekebilecek düzeltmeleri kararlaştırmak üzere bu yerleri ziyaret edecektir.

---

[104] Kurubaş, a.g.e., s.103.
[105] Şükrü Mehmet Sekban, **Kürt Meselesi**, Kom Yayınları, 1979, s.156.

Madde-63: Osmanlı hükümeti, 62.Maddede öngörülen komisyonlardan birinin ya da ötekinin kararlarını, kendisine bildirildiğinden başlayarak üç ay içerisinde kabul etmeyi ve yürürlüğe koymayı şimdiden yükümlenir.

Madde-64: İşbu Antlaşmanın yürürlüğe konuluşundan bir yıl sonra, 62.Maddede belirtilen bölgelerdeki Kürtler, bu bölgelerdeki nüfusun çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olmak istediklerini kanıtlayarak Milletler Cemiyeti Konseyine başvururlarsa ve Konsey de bu nüfusun bu bağımsızlığa yetenekli olduğu görüşüne varırsa ve bu bağımsızlığı onları tanımayı Türkiye'ye salık verirse, Türkiye ile bu tavsiyeye uymayı ve bu bölgeler üzerindeki bütün haklarından ve sıfatlarından vazgeçmeyi şimdiden yükümlenir.

Bu vazgeçmenin ayrıntıları başlıca Müttefik devletlerle Türkiye arasında yapılacak özel bir sözleşemeye konu olacaktır."

"Bu vazgeçme gerçekleşirse ve gerçekleşeceği zaman Kürdistan'ın şimdiye dek Musul vilayetinde kalmış kesiminde oturan Kürtlerin, bu bağımsız Kürt Devletine kendi istekleriyle katılmalarına başlıca Müttefik devletlerce hiçbir karşı çıkışta bulunulmayacaktır.[106]

Görüldüğü gibi bu maddeler San Remo Konferansının 5 sayılı toplantısında hazırlanan "Kürdistan'a ilişkin değiştirilmiş madde tasarıları" ile aynıdır.

Kürtlerin Sevr Antlaşmasının ardından birbirine zıt görünen aslında bir birini tamamlayan iki tepki göstermişlerdir. Birincisi, Türklerle beraber Milli Mücadeleye katılarak Sevr'e dolayısıyla İngilizlere dolaysıyla Sevr'e gösterdikleri tepki, ikincisi, Sevr Antlaşmasına dayanarak Mili Mücadele içinde kendi özerlik haklarını saklı tuttuklarını gösteren bir isyan çıkartmakla Türklere gösterdikleri tepki.[107]

[106] Kurubaş, a.g.e, s.105.
[107] a.g.e., s.108.

Mamafih, M.Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsuna çıkışıyla Emperyalizme karşı başlatacağı Türk Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu halkı tek bir yumruk ve tek bir yürek olarak savaşacak, nihayetin 24 temmuz 1923'de Lozan Antlaşması imzalanacaktır.

*(**Not:** Bu makalenin 2. bölümü dergimizin 8. sayısında yayınlanacaktır.)*

REGULASYON POİTİKALARI AÇISINDAN TÜRKİYE DE BANKACILIK SİSTEMİNİN ANALİZİ

Ali PETEK*

ÖZET

Bu makale, düzenleyici kurullarca yürütülen, yeni geliştirilen politikalarla ilgili son zamanlardaki tartışmalara dayanmaktadır. Piyasaların düzenlenmesi fikri regülasyon politikaları ile ortaya konulmuştur. Türkiye'de düzenleyici kurullar mali piyasalarda, iletişim, tarım, enerji, kamu ihalesi ve rekabet konularında oluşturulmuştur. Bu doğrultuda makalede öncelikle, düzenleme fikri ele alınmıştır. Türkiye'de var olan kurullar anlatıldıktan sonra Türk mali piyasası içerisinde bankacılık sektöründeki düzenlemelerin performansı üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Düzenleme/denetleme, Düzenleyici kurul*

ABSTRACT

This article is based on the recent debates related to newly developed policies run by regulatory bodies. The idea of market regulation is exposed by regulatory policies. The regulatory agencies in Turkey has been established in financial markets, communication, agriculture, energy, public tenders and compotition. In this context before all else the idea of regulation is handled. After pointing out the regulatory bodies in Turkey, the performance of the regulations in Turkish financial market is examined.
Key words: *Regulation, Regulatory body*

*Yard. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İİBF, Öğretim Üyesi.

1. GİRİŞ

Regülasyon kavramı son dönemde yoğun olarak inceleme alanı bulan bir konu olmuştur. Düzenleme ve denetleme anlamına gelen regülasyon kavramı, temel iktisadi ve sosyal faaliyetlerin politik arenadan bağımsız idari kurullarca düzenlenmesi ve denetlenmesi anlamına gelmektedir. Devlet tarafından çıkarılan yasalarla yapılan düzenlemeler, yine devletten bağımsız olarak yürütüldüğü için özellikle tüketiciler tarafından talep edilmektedir.

Türkiye'de de bu görüş doğrultusunda regülasyona yönelik olarak çeşitli düzenlemelerde bulunulmaktadır. Bunlar; mali piyasalara, iletişim, tarım ve enerji sektörlerine yönelik olarak oluşturulmuş kurullardır. Ayrıca kamu ihale ve rekabet kurulları da özelde sektörlerin, genelde ise piyasaların genel işleyiş mekanizmasının rehabilitasyonuna yönelik olarak meydana getirilmişlerdir.

Türkiye'deki düzenleyici kurulların yapılarının ortaya konulabilmesi amacıyla makalede, ülkede kurulmuş, kurulma sürecinde olan ve kurulması beklenen düzenleyici kurullar ele alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'de istikrarın bir göstergesi olan mali piyasalarda regülasyon politikalarının bankacılık sektöründe meydana gelen uygulama sonuçları ortaya konmuştur.

2. REGÜLASYON DÜŞÜNCESİ

Rekabet Kurulu, Radyo Televizyon Üst Kurulu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, Telekomünikasyon Kurulu vb... Kısa bir süre önce ortaya çıkmalarına rağmen çok etkin bir konuma gelmiş ve sürekli gündemde olan bu kurullara neden gereksinim duyuldu? Bu kurullar denetleme ve düzenleme işlevini yerine getiren kurullardır. Peki regülasyon kavramı neyi ifade eder. Düzenleme ve denetleme anlamına gelen regülasyon deyimi ABD'de ortaya çıkmış ve tüm dünya gündemine yayılmıştır. Ulusal güvenliğin ve kamu düzeninin sağlanması ile adalet gibi devletin bizzat üstlendiği faaliyetlerin dışında kalan ama toplumsal gündelik yaşam için vazgeçilemez nitelikteki temel faaliyetlerin siyasi iktidardan bağımsız idari kurumlarca düzenlenmesi ve denetlenmesini ifade eder (Ulusoy, 2001).

Düzenlemeler ister katı ister esnek olsun, iki şekilde de sistemin işleyişine yönelik hizmet sağlarlar. Ancak birinci şekilde sistem verimsiz olarak işlerken ve büyüyüp gelişmezken, ikinci durumda tam tersi bir gelişim görülmektedir. Bu nedenle de düzenlemeler tüketiciler tarafından da istenmektedir ve bu düzenlemelerin ortaya çıkardığı maliyet doğal olarak tüketiciler tarafından üstlenilmektedir (Helm ve Jenkinson, 1997:12). Diğer taraftan düzenlemeler finansal piyasalarda oluşabilecek tüm riskleri kapsayacak çerçevede olmalıdır. Yani düzenlemeler öyle optimum seviyede

tutulmalıdır ki, tüketicilerin finansal sözleşmelerde yapacağı tercihlerin hatalı olabilme ihtimalini ortadan kaldırmamalıdır. Çünkü finans risk demektir (Oksay, 2000).

Devletin düzenleyici görevlerinin genel olarak üç boyutlu olduğu söylenir (Vickers, 1997): Yapı, serbestleştirme ve davranış regülasyonu. Yapı, özelleştirilecek olan şirketlerin parçalara bölünüp bölünmeyeceği ile ilgili kararlar, özelleştirmeden sonra da birleşme talepleri ve şirketlerin faaliyetlerine getirilebilecek sektör sınırlamalarıyla ilgili kararlardır. Serbestleştirme (liberalizasyon), piyasalara yasal giriş engellerinin azaltılması veya kaldırılması, veya faaliyetine izin verilecek firma sayısının saptanması ile ilgili konuları kapsar. Davranışa yönelik düzenleme ise piyasada hakim durumdaki firmaların fiyatlama ve diğer davranışları üzerine getirilen kısıtlamaları veya kuralları içerir.

İstikrarlı ve yansız politikalar geliştirmeleri ve uygulamaları bakımından, düzenleyici kurulların konularında uzman yönetici ve teknik elemanlar istihdam etmeleri ve başta düzenlenen teşebbüsler olmak üzere, siyasiler, tüketiciler ve diğer çıkar gruplarından bağımsız olması gerekmektedir. Ancak, düzenleyici kurullara tanınan *idari bağımsızlığın "kimden ve ne açıdan olması" gerektiğine ilişkin çerçevenin çok iyi çizilmesi gerekmektedir*. Temsili demokrasilerde, hesap verebilirlik mekanizmasının olmadığı bir idari bağımsızlığı savunmak anlamlı değildir (Emek ve Acar: 2001).

Trebilcock ve Iabucci (2001)'ye göre bir diğer kriter ikilisi; uzmanlık (expertise) ve tarafsızlıktır (detachment). Firmalar ve endüstriler hakkındaki karmaşık ve ihtilaflı durumların sınıflandırılması, organize edilmesi ve değerlendirilmesi uzmanlık gerektirmektedir. Önemli durumsal değişkenleri, disiplini tanımlayan ve durumsal araştırmayı yapılandıran ilgili teorik ya da analitik endüstriyel organizasyon sofistike bir biçimde anlaşılmaksızın bu fonksiyonlar yeterince yerine getirilemezler (Trebilcock ve Iacobucci, 2001).

Düzenleyici kurulların, bu anlamda, uzmanlaşmış bir kurumsal yapıya sahip olmaları bir zorunluluktur. Ancak Trebilcock ve Iacobucci (2001) uzmanlaşma ile tarafsızlık arasında bir gerilime işaret etmektedir. Özellikle bir takım ekonomik paradigmalara bağımlılığın, tarafsızlığa engel olabileceği vurgulanmaktadır.

Bir diğer kriter ikilisi; şeffaflık (transparency) ve güvenilirliktir (confidentiality). Düzenleme ve denetlemelerin yürütülmesine halk desteği sağlayabilmek için; soruşturmada, uygulamada ve hüküm ve karar vermede yüksek düzeyde şeffaflık gerekmektedir. Bu aynı zamanda söz konusu sürece toplumsal katılımı da destekleyecek bir unsurdur. Ancak uzmanlaşma

ile tarafsızlık arasındakine benzer bir gerilim, şeffaflık ile güvenilirlik arasında da doğabilmektedir (Trebilcock ve Iacobucci, 2001).

Düzenleyici kurulların oluşturulmasında dikkat edilmesi gereken konulardan birisi de, düzenleyici kurulun inandırıcılığıdır. Bununla kastedilen olgu, düzenlemeye ve denetime tabi olacak sektörler, batık maliyetlerin yüksek olduğu sektörlerdir. Bu sektörlerde yaratılan varlıkların başka alanlardaki değeri düşüktür. Dolayısıyla bir kez yatırım yapıldıktan sonra yatırımcının regülatöre göre pazarlık gücü azalır. Bu yatırımların yapılabilmesi için yatırımcıların düzenleyici kuralların ileride en azından radikal biçimlerde değişmeyeceğine, bir kere yatırım yapıldıktan sonra idari kurumların artan pazarlık güçlerini kötüye kullanmayacaklarına inanması gerekir. Aksi takdirde yatırım yapılmayacak, veya risk arttığından yatırım maliyeti artacak veya yatırıcı daha yüksek bir getiri veya fiyat talep edecektir. İnandırıcılığı arttırmanın bir yolu düzenleyici karar alma süreci ile alınan kararların saydam olmasını ve etkin ve açık bir temyiz müessesinin var olmasını sağlamak olabilir. (Helm ve Jenkinson, 1997).

3. TÜRKİYE'DE DÜZENLEYİCİ KURULLAR

Türkiye'de birçok kamu hizmeti şimdiye kadar devlet tekellerince sunuluyordu. Bu tekellerin mülkiyetinin özel sektöre devredilmesi gündemdedir. Bu durumda devlet tekelinin yerini özel tekel alma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Mülkiyet devrinden sonra söz konusu şirketlerin tekelci davranmaması, örneğin aşırı yüksek fiyat uygulamaması için devletçe düzenlenmeleri gerekir. Yani ortada bir piyasa aksaklığı vardır; bu aksaklık devlet düzenlemeleri ile çözülebilir. Burada bahsedilen tekellerin doğal tekel olması nedeniyle, ölçek ve kapsam ekonomileri yüzünden kimi hizmet ve hizmet demetleri ancak tek firma tarafından sunularak en ucuza mal edilebilmektedir. Piyasada firma sayısının artması maliyetleri yükselteceğinden, rekabet bu hizmetlerin tüketiciye ucuz bir biçimde ulaştırılması sonucunu doğurmayabilecektir. Dolayısıyla bu hizmetler söz konusu olduğunda, rekabet etkin bir kaynak dağılımı mekanizması olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla piyasa aksaklığının ve devlet müdahalesinin gerekliliğinin temelinde de çoğu kez ölçek ve kapsam ekonomileri yatmaktadır (Atiyas, 2000).

Türkiye'de düzenleyici kurulların kurulması ve faaliyete geçmesi, her zaman ülkenin karar alma sürecinde ortaya çıkan içsel gerekliliklerin karşılanmasına yönelik bir girişim olmamıştır. Çoğu zaman, International Monetary Fund (IMF) ya da Avrupa Birliği'nin (AB) telkin ve hatta dayatmaları bu kurulların oluşturulmasında etkili olmuştur. Türkiye'de düzenleyici kurulların kurulması süreci, ülke ekonomisinin yeniden yapılandırılması çabalarıyla birlikte yürümektedir. Bu süreç içerisinde,

Türkiye'de kurulan ya da kurulması düşünülen düzenleyici kurulların listesi şu şekildedir (Emek ve Acar, 2001).

i. Mali Piyasalar

a) Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu

b) Sermaye Piyasası Kurulu

c) Sigorta Murakabe Kurulu

ii. İletişim

a) Radyo ve Televizyon Üst Kurulu

b) Telekomünikasyon Kurulu

c) *Posta Piyasaları Düzenleme ve Denetleme Kurulu* (Posta hizmetlerinin serbestleştirilmesi çalışmalarında, AB mevzuatıyla uyum çerçevesinde gündeme ilk gelecek kurul).

iii. Tarım

a) Şeker Kurulu

b) Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu

iv. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (Elektrik ve Doğal Gaz Piyasalarının düzenlenmesi ve denetiminden sorumlu)

v. Kamu İhale Kurulu

vi. Rekabet Kurulu

Mali piyasaların düzenlenmesi ve denetlenmesi ile ilgili ilk kurum, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'dur. 18 Haziran 1999 kabul tarihli 4389 sayılı Bankalar Kanunu ile kurulmuş ve idari ve mali özerkliğe sahip Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu'nun yürütme organı olan Kurul'un ana misyonu, tasarruf sahiplerinin hak ve menfaatlerini korumak, bankaların ve özel finans kurumlarının piyasa disiplini içerisinde sağlıklı, etkin ve dünya ölçeğinde rekabet edebilir bir yapıda işleyişi için uygun ortamı yaratmak ve bu sayede ülkenin uzun vadeli ekonomik büyümesine ve istikrarına katkıda bulunmaktır.

Mali piyasalar içinde çalışan ikinci denetleyici kurul Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ise, 1981 yılında 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu ile kurulmuştur. SPK, sermaye piyasasının güven, açıklık ve kararlılık içerisinde çalışması ve tasarruf sahiplerinin hak ve yararlarının gözetilmesi amacına yönelik olarak çalışmaktadır. Kurul aynı zamanda, piyasaların adil ve etkin çalışması amacıyla sermaye piyasasının işleyiş kurallarını belirlemekle de yükümlüdür.

Finansal sistem içinde faaliyet gösteren üçüncü düzenleyici kurul, Sigorta Düzenleme Kuruludur. Söz konusu Kurul, 1959 yılında 7397 sayılı Kanun gereğince, 1963 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulmuştur. 1994 yılında ise, Sigorta Denetleme Kurulu adı altında Hazine Müsteşarlığı Teşkilatı'na denetim birimi olarak dahil edilmiştir. Kurulun başlıca görevi, ilgili kanun ve mevzuat hükümleri uyarınca sigortacılık işlemleri ile ilgili denetleme, inceleme ve soruşturma işlerini yürütmek ve sonuçlandırmaktır.

İletişim alanında ise, faaliyet gösteren iki düzenleyici kuruldan birincisi Radyo ve Televizyon Üst Kurulu'dur (RTÜK). 1983 yılında 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu ile kurulmuştur. RTÜK'ün temel görevi, yurt içine yapılacak radyo ve televizyon yayınları için ulusal politikaya uygun ilkeleri tespit etmek ve ilgili kanun hükümlerince gözetim, denetim ve değerlendirmeleri yerine getirmektir.

İletişim alanında faaliyet gösteren ikinci düzenleyici kurulun kuruluşu, ülkemizde siyasi bir krize neden olmuş ve IMF ile sürdürülen ekonomik ilişkilerde hayati önem taşıyan bir rol üstlenmiştir. Krizin aşılması süreci içinde, dönemin Ulaştırma Bakanı görevinden istifa etmiştir. Telekomünikasyon Kurulu, 2000 yılında 4502 sayılı yasa ile kurulmuştur. Kurulun öncelikleri görevleri arasında; ilgili mevzuat çerçevesinde telekomünikasyon alanında gerekli planları hazırlamak, özel ve tüzel kişilerin bu konudaki faaliyetlerine nezaret etmek ve uygulamaları takip ve kontrol ederek gerekli incelemeleri ve değerlendirmeleri yapmaktır.

AB mevzuatı ile uyum çerçevesinde iletişim alanında kurulmasının gündeme gelmesi beklenen bir diğer düzenleyici kurul da, Posta Piyasaları Düzenleme ve Denetleme Kurulu'dur.

Tarım alanında ise, şu anda faaliyete geçmiş olan iki düzenleyici kuruldan ilki Şeker Kurulu'dur. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda kurulmasının gerekliliği vurgulanan Şeker Kurumu, 2001 yılında 4634 sayılı yasa ile faaliyete geçmiştir. Şeker Kurumu'nun yürütme organı olarak faaliyeti yasa gereğince Şeker Kurulu yürütmektedir. Kurul'un amacı, yurt içi talebin yurt içi üretimle karşılanmasına ve gerektiğinde ihracata yönelik olarak Türkiye'de şeker rejimini düzenlemektir. Şeker üretimindeki usul ve esaslar ile fiyatlandırmasının ve pazarlanmasının şart ve yöntemlerini düzenlemek görevi de Kurul'a verilmiştir.

Tarım alanında ikinci düzenleyici kurul, yine büyük siyasi tartışmalara neden olan bir sürecin sonunda kurulan Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu'dur. 2002 tarihli 4685 sayılı Tütün Yasası, Haziran 2001'de TBMM tarafından kabul edilmiş ancak Cumhurbaşkanı yasayı tekrar görüşülmek üzere Meclis'e sevk etmiştir. Mecliste ikinci görüşülmesinde de ilk hali ile 3 Ocak 2002'de kabul edilen

yasa ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı'nın iptal istemi ile Anayasa Mahkemesi'ne başvuru hakkı bulunmaktadır. Tütün üreticilerinin de yoğun tepkilerine yol açan yasa ile ilgili tartışmalar, ilgili Devlet Bakanı'nın istifasına kadar giden bir süreci oluşturmuştur. IMF'e verilen niyet mektubunda da çıkarılması taahhüt edilen yasa neticesinde oluşturulan Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu'nun karar organı Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu'dur. Kurulun temel görevi, tütün ve tütün mamullerinin Türkiye'de üretimine, ihracat ve ithalatına ilişkin usul ve esasları belirlemek ve sektörel düzenlemeleri gerçekleştirmektir.

Elektrik ve doğal gaz piyasalarını denetlemek ve düzenlemek ile görevli olan düzenleyici kurul ise Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'dur. 3 Mart 2001 tarihinde yürürlüğe konulan 4628 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu, özet olarak; temsil ve karar organı Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu olan kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve mali özerkliğe sahip Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun oluşturulmasını sağlamıştır. Kurul'un temel görevi, piyasanın belirlenen makro politikalarla uyumlu çalışması için piyasa içi kontrol, düzenleme ve denetleme faaliyetlerini yürütmektir. Avrupa Birliği'ne uyum çalışmalarının bir parçasını teşkil eden bu uygulamalar ile düzenleme ve denetimin gereğince yerine getirildiği bir piyasanın oluşması hedeflenmektedir.

Kurulma sürecinde olan bir başka denetleyici kurul ise, Kamu İhale Kurulu'dur. 4 Ocak 2002 tarihli 4734 sayılı Kamu İhale Sözleşmeleri Kanunu uyarınca kurulacak olan kurul, kamu ihalelerinde saydamlık, eşitlik ve adaleti sağlama amacına yönelik olarak faaliyet gösterecektir. Kamu İhale Kurulu, öncelikli olarak, kamu ihalelerinin başlangıcından sözleşmenin imzalanmasına kadar olan sürecin idarece yapılan ilgili Kanun ve mevzuat hükümlerine uygun olup olmadığına ilişkin şikayetleri inceleyerek sonuçlandırma görevini üstlenecektir.

Ele alacağımız son düzenleyici kurul ise Rekabet Kurulu'dur. Rekabet Kurumu, 1994 yılında 4054 sayılı Rekabetin Korunması Hakkındaki Kanun ile kurulmuş olsa da, kurumun yürütme organı olan Rekabet Kurulu iki yılı aşkın bir süre geçtikten sonra oluşturulabilmiştir. Bu nedenle de, faaliyetine ancak Kasım 1997'de başlayabilmiştir. Rekabet Kurulu'nun öncelikli görevi, ilgili mevzuat çerçevesinde rekabeti bozucu uygulamalar hakkında başvuru üzerine ya da resen inceleme, araştırma ve soruşturma yapmaktır. Ayrıca Türk Rekabet Hukuku'nun geliştirilmesi yönündeki çabalarda aktif rol almaktadır.

4. TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Türkiye'deki düzenleyici kurulların genel yapılarının ortaya konulabilmesi regülasyon politikaları ve seçilen büyüklüklerle tahlil konularının anlatımı suretiyle yapılacaktır.

4.1. Türkiye'de Regülasyon Politikaları

Türkiye'de gerçekleştirilen regülasyon, yukarıda da ifade edildiği gibi, verimsiz olduğu ve özel kesim eliyle sorunların aşılamayacağı düşünülen alanların, ilgili sektörün bir üst kurulu aracılığıyla düzenlenmesi yoluyla gerçekleştirilmektedir.

Devletin düzenleyici görevleri ve bu görevleri yerine getirecek olan kurullar tasarlanırken, hem bu kurullar içinde çalışacak olan kamu görevlilerinin bazı kısıtlar altında olacakları, hem de kendi hedeflerinin onlara atfedilen hedeflerden farklı olacağı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu kurumların tasarlanmasında çok sayıda alternatif vardır. İdeal olan, bunların göz önünde bulundurulması ve en uygun olanın seçilmesidir. Kurumsal tasarım, regülasyonun uzun dönemde nasıl şekilleneceğini yakından etkileyecektir (Atiyas, 1999).

Piyasalarda rekabetin varlığının, teoride, firmaları daha etkin çalışmaya zorladığı ve dolaylı olarak daha düşük fiyatlardan daha çok/çeşitli mal ve hizmet arzının mümkün olacağı varsayılmaktadır. Rekabetçi bir piyasa ekonomisinde fiyat mekanizması dış müdahale olmaksızın gerçekleşmekte ve bu mekanizma firma/tüketicilerin kaynak tahsisi kararlarını, pahalı mallardan ucuz mallara doğru yeniden gözden geçirmelerine imkan vermektedir. Ancak, bunların yanı sıra firmalar fiyatlar üzerinde kendi iradeleri doğrultusunda müdahale edebilmek ve ticari işlemleri belirleyen diğer unsurları etkileyebilmek için piyasalarda hakim güce sahip olmak istemektedir. Böyle bir hakim durum; piyasalara yeni firmaların girmesi engellenerek; sunulan mal/hizmetin fiyat ve miktarını tespit eden gizli anlaşmalara girerek; ya da diğer rekabet dışı davranışlarla sağlanabilmektedir (DPT, 2000). İşte bunun engellenebilmesi amacıyla düzenleyici kurumlara ihtiyaç duyulmuştur.

Türkiye'de uygulanan düzenleme ve denetleme politikalarının hedefleri, firmalar tarafından verilen hizmetlerin tüketiciler arasındaki dağılımının etkin olmasını sağlamak, firmaların hakim konum durumlarının hizmet dağılımında etkinsizlik yaratmasını önlemek ve hizmetleri üreten firmaların maliyet verimliliğini sağlamaktır.

Türkiye'de mali piyasalar ile ilgili ele alınacak olan kurul, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'dur.

Finansal sistem içerisinde faaliyetlerini sürdüren Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'nun görevlerini şu şekilde sıralanabilir (Resmi Gazete, 2000):

i- Kanun ve ilgili diğer mevzuatın, Kanunda gösterilen yetkiler çerçevesinde düzenlemeler de yapmak suretiyle uygulanmasını sağlamak,

ii- Uygulamayı denetlemek ve sonuçlandırmak,

iii- Tasarrufların güvence altına alınmasını temin etmek,

iv- Tasarruf sahiplerinin haklarını ve kuruluşların düzenli ve emin bir şekilde çalışmasını tehlikeye sokabilecek ve ekonomide önemli zararlar doğurabilecek her türlü işlem ve uygulamaları önlemek üzere Kanunda ve diğer mevzuatla kendisine verilen yetkiler çerçevesinde gerekli gördüğü her türlü tedbiri almak,

v- Kredi sisteminin etkin bir şekilde çalışmasını sağlamak üzere gerekli tedbirleri almak ve uygulamak,

vi- Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunu idare ve temsil etmek,

vii- Yurt içi ve dışı ekonomik gelişmeleri izlemek, değerlendirmek, bu gelişmeler ile makro ekonomik politikaların bankacılık sektörü ile etkileşimini incelemek ve bu amaçla modeller geliştirmek,

viii- Talepleri halinde veya gerektiğinde Hazine ve Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlıkları ile Merkez Bankasına para, kredi ve bankacılık politikalarının yürütülmesi ile ilgili konularda mütalaa ve bilgi vermek,

ix- Kurumun menfaatlerini koruyucu anlaşmazlıkları önleyici hukuki tedbirleri zamanında almak ayrıca, Kuruma ilişkin her türlü uyuşmazlığın adli ve idari merciler ile icra dairelerinde takibi, savunulması ve çözümlenmesi amacıyla gerekli işlemleri yapmak,

x- Kanunla verilen diğer görevleri yapmak ve yetkileri kullanmak.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu, özerk bir kurul olarak kurulmuştur. Dolayısıyla faaliyetlerinin de bu doğrultuda yürütülmesi gerekmektedir. Ancak Türkiye'de diğer düzenleyici kurullarda olduğu gibi, bu kurulun işleyişinde de bir takım yönetim sorunları kendini göstermektedir. Bu sorunları aşmak üzere izlenebilecek en iyi yollardan biri, daha önce de vurgulandığı üzere, kurul yönetimi içerisinde daha çok banka ve akademisyen kökenli yönetici bulundurmaktır.

4.2. Seçilen Büyüklüklerle Tahlil

2001 yılının Şubat ayında yaşanan krizin en önemli nedenlerinden biri de, mali sistem içerisinde meydana gelen aksaklıklardır. Bu nedenle, mali sistemdeki bankaların yapılarının incelenmesi büyük öneme sahiptir.

Bankaların tasarruf sahipleri gözünde güvenilir olabilmeleri öncelikle sermaye yapılarının sağlamlığı ile mümkündür. Sermaye yapılarının daha iyi bir şekilde görülebilmesi ise, "Sermaye Yeterliliği Oranı"nın (SYO) yüksekliği ile ölçülebilmektedir. Tablo 1'de de görüldüğü gibi, Türkiye'de bankacılık sektörünün Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF) kapsamındaki bankalar hariç SYO, 1998 yılında % 13,75 iken, 1999 yılında % 16,87'ye, 2000 yılında ise % 17,07'ye çıkmıştır. TMSF kapsamındaki bankalar ilgili orana dahil edildiğinde ise aynı yıllara karşılık gelen oranlar sırasıyla % 13,00; % 8,24; % 13,36 olarak gerçekleşmiştir. Görüldüğü gibi, fonda bulunan bankalar, oranın aşağıya düşmesine neden olmaktadır. TMSF bankalarının SYO'ları incelendiğinde, tablonun vahameti daha net şekilde göz önüne serilmektedir. 1998 yılında % –37,40; 1999 yılında % -94.91 ve 2000 yılında ise %-39,73 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında TMSF idaresindeki bankalara Hazine tarafından verilen 6,1 milyar dolar tutarındaki özel tertip Devlet İç Borçlanma Senedi aktarılmıştır. Bu nedenle, bu gruptaki bankaların SYO'larında 2000 yılı sonunda bir miktar iyileşme gerçekleşmiş; ancak, birikmiş zararlarından kaynaklanan sermaye yetersizliği sorunu yine de çözümsüz kalmıştır.

Tablo 1. Sermaye Yeterliliği Rasyosu

%	1998	1999	2000
Kamu Bankaları	8,47	11,65	7,79
Özel (TMSF hariç) Bankalar	13,92	17,23	18,42
TMSF Bankaları	-37,40	-94,91	**- 39,73**
Yabancı Bankalar	21,72	22,50	17,77
Kalkınma ve Yatırım Bankaları	24,39	25,02	31,01
SEKTÖR (TMSF Bankaları dahil)	**13,00**	**8,24**	**13,36**
SEKTÖR (TMSF Bankaları hariç)	**13,75**	**16,87**	**17,07**

Kaynak: BDDK, Yıllık Rapor 2000.

Tüm bankacılık sistemi için yukarıdaki gibi manzara arz eden SYO kamu bankaları için, 1998 yılından 2001 yılının eylül ayına kadar aşağıdaki Tablo 2 ile verilmektedir.

Tablo 2. Kamu Bankalarının Sermaye Yeterliliği Rasyosu

%	1998	1999	2000	Mart 2001	Haziran 2001	Eylül 2001
Kamu Bankaları	8,47	11,65	7,9	11,6	25,5	36,5

Kaynak: BDDK verilerinden derlenmiştir.

Kamu bankalarının SYO'ları incelendiğinde, yıllar itibarıyla oranın artış gösterdiği görülmektedir. 1998 yılında % 8,47 olan oran, en düşük seviyesine 2000 yılında inmiş, 2001 yılının Eylül ayında ise % 36,5'i görmüştür. Standart SYO'nun bankalarca konsolide olmayan ve konsolide bazda asgari **"% 8"** olarak tutturulması ve idame ettirilmesi "şarttır". Bu baz rakam doğrultusunda bir yorumlamaya gidildiğinde; 1998 yılında % 8'e yaklaşıldığı, 2000 yılında bu oranın da altına inildiği (% 7,9) görülmektedir. Ancak, özellikle 2001 yılında alınan önlemler neticesinde bir sıçrama yaşayan sektördeki kamu bankalarının SYO'ları Eylül 2001 itibarıyla alt limitin yaklaşık 29 puan (% 36,5) üzerinde gerçekleşmiştir. Bu da, Türk bankacılık sisteminde yaşanan derin krizin en önemli göstergelerinden biridir.

SYO'ları bu şekilde bir aşama kaydeden kamu bankalarının özkaynak yapılarının hangi şekilde geliştiğinin gösterilebilmesi amacıyla Tablo 3 düzenlenmiştir:

Tablo 3. Kamu Bankalarının Özkaynakları

Trilyon TL	**Aralık 2000**	**Aralık 2001 (*)**	**Değişim (%)**
Ziraat Bankası			
-Ödenmiş Sermaye	261	2.222	751,3
-Yedek Akçeler+SKYDF+MDDAF	180	470	161,1
-Kar/Zarar	65	543	735,4
Toplam Özkaynak	506	3.235	539,3
Halk Bankası			
-Ödenmiş Sermaye	145	1.150	693,1
-Yedek Akçeler+SKYDF+MDDAF	171	249	45,6
-Kar/Zarar	5	-570	-
Toplam Özkaynak	321	829	158,3
Emlak Bankası (**)			
-Ödenmiş Sermaye	70	-	
-Yedek Akçeler+SKYDF+MDDAF	121	-	
-Kar/Zarar	-305	-	
Toplam Özkaynak	-114	-	
KAMU BANKALARI (TOPLAM)			
-Ödenmiş Sermaye	477	3.372	606,9
-Yedek Akçeler+SKYDF+MDDAF	470	719	53,0
-Kar/Zarar	-235	-27	-
Toplam Özkaynak	712	4.064	470,8

Kaynak: BDDK, KBOYK

(*) Geçici veriler

(**) Emlak Bankası 9 Temmuz 2001'de Ziraat Bankası'na devredilmiştir.

SKYDF: Sabit Kıymet Yeniden Değerleme Fonu, MDDAF: Menkul Değerler Değer Artış Fonu.

Sermaye yapılarının güçlendirilmesi amacıyla kamu bankalarına hem menkul kıymet verilmesi yoluyla hem de direkt nakit olarak kaynak aktarımı yapılmıştır. Yapılan kaynak aktarımları sonucunda kamu bankalarının toplam ödenmiş sermaye tutarı Aralık 2000'de 477 trilyon TL iken, Aralık 2001'de yaklaşık 3,4 katrilyon TL'ye çıkmıştır. Yani bu dönemde ödenmiş sermayelerde yaklaşık % 607'lik bir artış meydana gelmiştir. Toplam özkaynaklar ise, 712 trilyon TL yaklaşık 4,1 katrilyon TL'ye yükselmiştir. Yine özkaynaklarda da yaklaşık % 471'lik bir artış söz konusu olmuştur.

Tablo 4. Kamu Bankalarının Konsolide Bilançosu

	Aralık	**Aralık**	**Değişim**	**% Pay**	
(Trilyon TL)	**2000**	**2001 (*)**	**(%)**	**Ara.00**	**Ara.01**
Varlıklar					
-Nakit Değerler ve Bankalar	2.555	4.760	86,3	8,3	10,7
-Menkul Değerler Cüzdanı	1.759	25.746	1363,7	5,7	57,8
-Krediler	6.525	5.453	-16,4	21,2	12,2
-Takipteki Alacaklar (Net)	722	1.065	47,5	2,3	2,4
-Takipteki Alacaklar	1.017	3.365	230,9	3,3	7,5
-Takipteki Alacaklar Karşılığı (-)	296	2.301	677,4	1,0	5,2
-Görev Zararları	15.196	-	-	49,3	0,0
-Diğer Varlıklar	4.061	7.554	86,0	13,2	16,9
Yükümlülükler					
-Mevduat	20.234	30.351	50,0	65,7	68,1
-Bankalara Borçlar	4.612	3.561	-22,8	15,0	8,0
-Diğer Yükümlülükler	5.258	6.599	25,5	17,1	14,8
-Özkaynak	712	4.065	470,9	2,3	9,1
Bilanço Toplamı	**30.817**	**44.576**	**44,6**	**100,0**	**100,0**

Kaynak: BDDK, KBOYK

Not:: Ziraat, Halk ve Emlak Bankasının konsolide bilançosunu ifade etmektedir.

(*) Kamu Bankaları'ndan alınan geçici veriler.

Tablo 4'de de görüldüğü gibi, 2001 yılında özkaynakların toplam pasifler içindeki payı % 2,3'den % 9,1'e çıkmış, bankalara borçların payı ise % 15'den % 8'e inmiştir.

Kamu bankalarının kredi portföyü 2001 yılında nominal olarak % 16,4 oranında daralmıştır. Bu gelişmede kredilerin bir bölümünün takipteki alacaklar kalemine geçmesi de etkili olmuştur.

Menkul değerler cüzdanının toplam aktifler içindeki payı Aralık 2000'de % 5,7 iken, görev zararları karşılığı ve sermaye desteği olarak verilen tahvillerin de etkisiyle Aralık 2001'de % 57,8'e yükselmiştir (BDDK, 2002). Burada değinilmesi gereken bir başka nokta ise Tablo 4'de verildiği gibi 15.196 trilyon TL olan görev zararları kalemi 2001 yılı

itibarıyla yok gözükmektedir. Ancak bunlar yukarıda da söylendiği gibi geçici değerlerdir. Dolayısıyla, rakamlar gerçekleştikten sonra bir görev zararı olup olmadığına bakmak gerekir. Eğer görev zararları tahmin edildiği gibi meydana gelmez ise, bu Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu üzerindeki baskının daha az olduğunu gösterecektir.

5. SONUÇLAR/TARTIŞMA

Bu çalışmada Türkiye'de kurulan ve sayısı on biri bulan düzenleyici kurullar üzerinde durulmuştur.

Mali piyasalara yönelik olarak, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Sigorta Murakabe Kurulu oluşturulmuştur. Özellikle BDDK ve SPK Türkiye için hayati öneme sahip kurullardır. Gerek para gerekse sermaye piyasalarının yapısı ve gücü bu kurulların doğru ve gerçekten bağımsız uygulamalarıyla mümkün olacaktır.

Tarım sektörüne yönelik olarak; Şeker Kurulu ve Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurulu organize edilmiştir. Tarım sektörü diğer tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de, hem temel fizyolojik gereksinimlerin giderilmesinde ve hem de sanayi sektörüne hammadde temin edilmesinde kullanıldığı için üzerinde çok daha özen gösterilmelidir.

Elektrik alanında düzenleyici kurul Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu'dur. Elektrik dağıtıcısı şirketlerin sayısının artması ve piyasada rekabetin tesis edilmesiyle birlikte Kurul'un işlevi daha da önem kazanmıştır.

Türkiye'de kamu sektöründe, yolsuzluğun en yüksek oranda yaşandığı yerlerden biri de ihalelerdir. İhaleleri düzenlemek amacıyla kurulmuş olan Kamu İhale Kurulu, sadece açılan ihalenin kanun ve mevzuat hükümlerine uygunluğunu değil, aynı zamanda şeffaf şekilde yapılmasını temin etmeli ve ihalenin devam aşamalarında takipçisi olmalıdır.

Gelişmekte olan ülke piyasalarında haksız rekabet çok daha sık yaşanmaktadır. Büyük çaplı ya da çok uluslu şirketlerin küçük ve orta boy işletmeleri, kanunlara aykırı biçimde ortadan kaldırmaları piyasadaki rekabet yapısını bozmakta hatta rekabetçi yapıyı ortadan kaldırabilmektedir. Bu gelişmelerin yaşanmaması için Türkiye'de Rekabet Kurulu, düzenleyici kurul olarak oluşturulmuştur.

Geçmiş dönemlerde bir takım siyasi ve popülist amaçlarla kullanılan kamu bankalarının tüm bankacılık sistemi içindeki payı çok küçülmüştür. Bankalarının performanslarının ölçülebilmesi amacıyla makalede Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO) üzerinde durulmuştur. Burada özellikle 2000 yılının

Şubat ayında ortaya çıkan kriz ortamında bankaların SYO'larında küçülmelerin yaşandığı bununla birlikte, özellikle BDDK'nın uygulamaları neticesinde düzelmelerin yaşandığı gözlenmiştir.

Türkiye'de düzenleyici kurullar teoride ne kadar mükemmel oluşturulurlarsa oluşturulsunlar, burada önemli olan konu pratikteki uygulama sonuçları olacaktır. Kurulların çalışmasında istenilen başarıya ulaşılabilmesi ise siyasetten gerçekten bağımsız uygulamalarla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA:

ATİYAS İzak (1999), “Doğal Tekellerin Regülasyonu ve Rekabet”, Perşembe Konferansları, Rekabet Kurumu, İstanbul.

ATİYAS İzak(2000), "Ne İçin ve Nasıl Regülasyon", Devletin Düzenleyici Rolü (ed: İzak ATİYAS), İstanbul:TESEV Yayınları, no: 19.

BDDK (2002), “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı: Gelişme Raporu”, Ankara.

ÇİÇEK Halit (2002), “Doğal Tekellerin Regülasyonu, Türkiye’de Telekominikasyon Sektöründe Özelleştirme ve Regülasyon”, http://www.maliyeyazilari.com/tekel.html, 08.02.2002.

DPT (2000), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, “Rekabet Kurulu İhtisas Komisyonu Raporu”, Ankara.

EMEK Uğur ve ACAR Muhittin (2001), “Düzenleyici Kurulların Hesap Verebilirliği”, Working Paper, Ankara.

HELM, Dieter ve JENKINSON, Tim (1997), "The Assessment: Introducing Competition into Regulatory Industries", Oxford Review of Economic Policy, vol 13, No 1, 1-14.

OKSAY Sunay (Haziran 2000), “Finansal Piyasalarda Yeni Yasal Düzenlemeler (Reregulation) İhtiyacı Ve Türk Finans Sistemi”, Öneri Dergisi.

TREBILCOCK Michael ve IACOBUCCI Edward (2001), “Designing Competition Law Institutions”, Faculty of Law, University of Toronto.

ULUSOY Ali, “Çağ 'Regülasyon' Çağı”, http://www.radikal.com.tr/2001/01/19/yorum/01 cag. shtml

VICKERS, John (1997) "Regulation, Competition and the Structure of Prices",Oxford Review of Economic Policy, vol 13,No 1, 15-25.

MENKUL SERMAYE İRATLARININ VERGİLENDİRİLMESİ

Ahmet Tekin*

ÖZET

Menkul Sermaye İratlarının vergilendirilmesi sık değişen uygulamalara tabi olmaktadır. Özellikle Hazinenin borçlanma ihtiyacı,menkul sermaye iratlarının beyanı ve diğer vergileme işlemlerinde önemli kolaylıkların sağlanmasına neden olmaktadır. Beyannameye dahil edilmeyen menkul sermaye iratları mükelleflerin daha düşük tarifelerde vergilenmesiyle sonuçlanmakta bu uygulamada vergi adaleti açısından önemli tartışmalara yol açmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Menkul Sermaye İradı, Kar Payı, Vergi Alacağı**,**enflasyondan arındırma oranı,Hazine Bonosu ve Devlet Tahvili

ABSTRACT

TAXATION OF RETURNS ON MONETARY CAPİTAL

The taxation of monetary capital returns is subject to grefuntly charging regulations. Especially the treasuary's need to borrow simlifies the declaretion of taxable incomes and taxation. Those income declerations about monetory investment returns that are not subject to mondatory declaration result in taxation based on smaller rater. This causes serious debates. Whether the system is just or not.

GİRİŞ

Menkul Sermaye iratlarında vergilendirme yöntemi olarak, kaynaktan kesinti ve beyan yöntemi kullanılmaktadır. Önemli bir kısım iradın beyannameye dahil edilmemesi (toplama yapılmaması) mükelleflerin daha alt dilimler üzerinden vergi ödemesi sonucunu doğurmaktadır.

Enflasyondan arındırma konusu da önemli tartışmalara neden olmaktadır.

1. MENKUL SERMAYE İRATLARINDA ELDE ETME

Gelir Vergisi açısından vergiyi doğuran olay, gelirin elde edilmesidir. Elde etme, geliri oluşturan kazanç ve iratlara hukuken ve iktisaden tasarruf edebilme olanağını ifade eder. Menkul sermaye iradında elde etme hukuki ve ekonomik tasarruf imkanının doğduğu anda gerçekleşir. Elde etmede asıl ölçü, gelirin gelir, sahibinin emrine amade kılınması anlamına gelen ekonomik tasarruf olmakla birlikte, bunun tespiti güç olduğu ve daha subjektif bir ölçü olduğu için hukuki tasarrufun esas alınması gerekir. Buna göre gelirin sahibi tarafından hukuken talep edilebilir hale geldiği anda ekonomik tasarrufunda doğduğu kabul edilir. Talep hakkı

*Yard. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

doğmuş olduğu halde gelirin elde edilmemiş olması halinde bunu ispat külfeti mükellefe aittir[1].

Menkul sermaye iratlarının elde edilmesinde (adi komandit şirketlerde komanditerlerin kar payları hariç) yetkili kurulların kar dağıtım kararı ve zamanı ile vade tarihlerine bağlı olmak üzere tahakkuk esası geçerli olmaktadır. Diğer bir deyimle vergiyi doğuran olay kar paylarının elde edilmesinde kar dağıtımının başladığı tarih, faizlerde ise bono, tahvil ve mevduatların vade tarihinde meydana gelmektedir. Tahsil işleminin yapılıp yapılmaması belirleyici değildir. Çünkü, bu tarihlerde bir yandan hesaben ödeme meydana gelirken, diğer yandan da talep hakkı doğmaktadır[2].

19 Ocak 1996 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 191 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği'nde 3946 sayılı kanun ile yapılan değişiklikler sonrası, kurumlardan elde edilen kar paylarının vergilendirilmesine ilişkin esaslar açıklanırken; belirtilen tebliğin kar paylarının elde edilmesine ilişkin esaslar açıklanırken; belirtilen tebliğin kar paylarının elde edilmesi başlıklı B bölümünde aşağıdaki açıklamalar ile konuya netlik getirilmiştir.

"Mükelleflerce elde edilen kar paylarının hangi tarihte elde edildiğinin belirlenmesi, bu gelirin hangi yılın geliri olarak beyan edileceğinin saptanması bakımından önem taşımaktadır. Genel olarak, kar payları da dahil, menkul sermaye iratlarında "elde etme", gelirin hukuki ve ekonomik tasarruf etme imkanının doğmuş olmasına bağlanmıştır. 'Hukuki tasarruf', gelir sahibinin gelir üzerinde talepte bulunma hakkını,"ekonomik tasarruf ise ödemeyi yapacak olan tarafından, gelirin sahibinin emrine amade kılınmasını ifade eder. Buna göre, bir gelirin hukuken talep edilebilir hale geldiği halde, ödemeyi yapacak olanın yükümlülüklerini yerine getirmemek suretiyle gelirin fiilen sahibinin emrine amade kılınmaması halinde, gelir elde edilmiş kabul edilmeyecektir"[3].

Bu genel açıklamalardan sonra aşağıdaki kısımda önce kar dağıtımı olmak üzere menkul kıymetlerden elde edilen iratların elde edilmesine ilişkin konular üzerinde durulacaktır.

1.1.Anonim Şirketlerde Kar Dağıtımı

Anonim şirketlerde kar dağıtım kararını şirket genel kurulu vermektedir. Genel kurul kar dağıtım kararını vermiş ise, kar dağıtım tarihinde genel kurul tarafından kar dağıtım tarihinin tespitinin şirketin yönetim kuruluna bırakıldığı durumda ise, yönetim kurulunun tespit ettiği dağıtım tarihinde kar payı elde edilmiş kabul edilir. Ancak bu tarihte kurum

---

[1] Mustafa ERGİ ve Hidayet ALTINBAŞ,''Menkul Kıymetler ve Vergileme Esasları''II,Maliye Postası, 15 Aralık 1998,s.93.

[2]Sani AK,'' Menkul Sermaye İratları ve Vergilendirilmesi'', Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog, Sayı:142,s.50.

[3] Daha fazla bilgi için bkz., A.Şahin SAVCI," Menkul Sermaye İratlarından Kar Paylarında Vergiyi Doğuran Olay", *Vergi Dünyası*, Sayı:180, Ağustos 1996, s.57-63, Doğan ERDEM , "Vergi Alacağı", *Vergi Sorunları*, s.80-81

tarafından çeşitli nedenlerle kar dağıtımına fiilen başlanmaması halinde kar paylarının fiilen dağıtımına başlandığı tarihte kar payı elde edilmiş sayılır. Kar dağıtımına başlandığı halde, ortağın kar payını tahsil etmemiş olması hukuki ve ekonomik tasarruf gerçekleştiğinden kar payının elde edilmesini engellemez.

Diğer taraftan, şirket yetkili organlarınca kar dağıtımına ilişkin hukuki prosedür tamamlanmamakla birlikte, kar payının fiilen dağıtıldığı ve ortak tarafından tahsil edildiği durumda da fiili tasarruf gerçekleşeceğinden, kar payı elde edilmiş olacaktır[4].

1.2.Limited Şirketlerde Kar Dağıtımı

Limited şirketlerde kar dağıtım kararı, şirketin ortak sayısının 20'den fazla olduğu durumlarda, şirket genel kurulu tarafından verilir. Ortak sayısının 20 veya daha olduğu durumda bu karar ortakların yazılı oyları ile alınır.

Her iki durumda da kar dağıtımına karar verilmiş ve kar dağıtım tarihi saptanmış ise, kar dağıtım tarihinde kar payı ortaklar tarafından elde edilmiş kabul edilir. Ancak, bu tarihte kurum tarafından çeşitli nedenlerle kar dağıtımına başlanmaması halinde, kar payları fiilen dağıtımına başlandığı tarihte elde edilmiş sayılır. Anonim şirketlerde olduğu gibi kar payının bu tarihten sonra tahsil edilmemiş olması elde etmeyi engellemez. Aynı şekilde kar dağıtımına ilişkin hukuki prosedür yerine getirilmemekle birlikte, karın ortaklara fiilen dağıtıldığı durumda da kar payının elde edilmesi gerçekleşmiş olur[5].

1.3.Eshamlı Komandit Şirketlerde Kar Dağıtımı

Eshamlı komandit şirketlerde kar dağıtımına ilişkin kararlar komanditerler genel kurulu tarafından anonim şirketlerin tabi olduğu, hükümler çerçevesinde verilir. Eshamlı komandit şirketlerde, anonim şirketlerin yönetim kuruluna ilişkin görev ve sorumluluklar komandite ortaklar tarafından yerine getirilir.

Buna göre, komanditerler genel kurulu tarafından kar dağıtımına karar verildiği ve kar dağıtım tarihinin genel kurul veya şirketi idare ve temsile yetkili komandite ortaklarca belirlendiği durumda, kar payı komanditer ortaklarca tahsiline ilişkin olarak anonim ve limited şirket ortakları için yapılan açıklamalar bu şirketler için de geçerlidir[6].

---

[4] Erdal SÖNMEZ ve Garip AYAZ ,''4444 Sayılı Kanun Sonrası Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Ortaya Çıkması Muhtemel Sorunlar I, Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog, Sayı:138, Ekim 1999,s.28-29.

[5] SÖNMEZ ve AYAZ '',4444 Sayılı Kanun Sonrası Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Ortaya Çıkması Muhtemel Sorunlar I'', a.g.m.,s.28-29.

[6] Halil BAĞDINLI,''Menkul Sermaye İratlarının Vergilendirilmesi'',Vergi Sorunları Sayı:150, Mart 2001, s.100

1.4.Kooperatiflerde (Gelir-Gider farkı) Dağıtımı

Kooperatifler Kanuna göre kooperatiflerin ortakları ile yapılan işlemlerden bir yıllık faaliyet sonunda elde edilen gelir-gider farkının ortaklar arasında, ortaklarla olan işlemleri oranında bölüşülmesi esastır. Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/2 maddesine göre kooperatiflerce ortaklara dağıtılan gelir-gider farkları menkul sermaye iradı olarak kabul edilmemiştir. Dolayısıyla, ortaklarca elde edilen bu mahiyetteki gelir-gider farkları verginin konusuna alınmamıştır.

Gelir –gider farkları ortakların kooperatife koydukları değerlerin yıllık faaliyet sonunda tekrar ortaklara iade edilmesi düşüncesi ile menkul sermaye iradı olarak kabul edilmemiştir.

Kooperatiflerde, gerek ortaklarla yapılan işlemlerden doğan kazancın ortaklara , kooperatiflerle yaptıkları işlemler oranı dışında dağıtılması, gerekse ortak dışı faaliyetlerden doğan gelir-gider farkının ortaklara dağıtılması durumunda ortaklarca elde edilen kazançlar kar payı olarak gelir vergisine tabi tutulmaktadır. Kooperatiflerin genel kurullarınca kazancın dağıtılmasına karar verildiği ve gelir-gider farkı dağıtım tarihinin tespit edildiği durumda kooperatif ortaklarınca gelir-gider farkının dağıtımına başlandığı tarihte elde edildiği kabul edilir[7].

1.5. İş Ortaklıklarında Kar Dağıtım

İş ortaklıkları Kurumlar Vergisi Kanunun 1'inci maddesinin birinci fıkrasının (E) bendinde kurumlar vergisi mükellefi olarak sayılmıştır. Bu ortaklıklar, Kanununun 1'inci maddesinin (A), (B), (C)) ve (D) bentlerinde yazılı kurumların kendi aralarında veya şahıs ortaklıkları veya gerçek kişilerle belli bir işin birlikte yapılmasını müştereken taahhüt etmek ve kazancı paylaşmak amacıyla kurulan ortaklıklardır. İş ortaklıklarında kazanç işin bitiminde paylaşılmakta olup, işin bitimi ise Gelir Vergisi Kanunu'nun 44'üncü maddesinde belirlenen esaslara göre tayin olunmaktadır.

Kurumlar Vergisi mükellefi olarak kabul edilen bu ortaklıklar, belirli bir süre içerisinde belirli bir işi sonuçlandırmak üzere kurulur, işin bitiminde yasal yükümlülükler yerine getirildikten sonra mükellefiyeti sona erdirilir. İşin bitiminde ortaya çıkan kazanç işin bittiği yılın kazancı olarak beyan edilerek vergilendirilir. Bu kazançların, Kurumlar Vergisi beyanname verme süresi içinde ortaklara dağıtıldığı kabul edilecektir.

İş ortaklıklarının gerçek kişi ortaklarının ortaklığın kazancından aldığı kar payı Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/2 maddesinde menkul sermaye iradı olarak nitelendirilmiştir. İş ortaklıklarının kurum veya şahıs ortaklığı statüsündeki ortaklarının ortaklık kazancından aldıkları payları ise elde edeninin statüsüne göre kurum kazancı(iştirak kazancı) veya ticari kazanç olarak nitelendirilmektedir. Bu nedenle, menkul sermaye iradı veya ticari

[7] SÖNMEZ ve AYAZ, a.g.m., 30-31

kazanç olarak nitelendirilen kar paylarının gerçek kişilerce elde edilmesi halinde, bu kar paylarının beyan edilmesi gerekmektedir[8].

1.6.Diğer Menkul Sermaye İratlarında Elde Etme

Menkul sermaye iratlarında elde etme "hukuki ve ekonomik tasarruf" ilkesine bağlanmış bulunmaktadır. Kar payı olarak değerlendirilen menkul sermaye iratlarının ne zaman elde edilmiş olacağı hususu yukarıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Menkul sermaye iratlarında elde etme hususunda kabul edilmiş olan kriterin tüm unsurlar için aynı olması nedeniyle Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinde yer alan diğer menkul sermaye iratlarının elde edilmiş sayılacağı tarihlere de aşağıda kısaca değinilecektir[9].

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 4'üncü bendinde yer alan menkul sermaye iradının elde edildiği tarih, kurumlar vergisi beyannamesinin verildiği tarih olmaktadır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 5'inci bendinde yer alan tahvil faizleri, faiz kuponunun üzerinde yazılı vade tarihlerinde, hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirlerde, yine vade tarihlerinde elde edilmiş sayılır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 6'ıncı bendinde yer alan alacak faizleri ile Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 7'inci bendinde yer alan mevduat faizlerinde de vade tarihinde menkul sermaye iradı elde edilmiş kabul edilecektir. Ancak faiz peşin alınmış ise elde etme tahsilatın yapıldığı tarihte gerçekleşmiş olur.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 8'inci bendinde yer alan hisse senetleri ve tahvillerin vadesi gelmemiş kuponlarının satışından elde edilen bedellerde ise, satış bedellerinin elde edilmesi tarihidir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 9'uncu bendinde yer alan iştirak hisselerinin sahibi adına henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temliki karşılığında alınan para ve ayınlar da devir ve temlikin yapıldığı tarihte elde edilmiş olacaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 10'uncu bendinde yer alan her çeşit senetlerin iskonto edilmesi karşılığında alınan iskonto bedelleri ise, iskontonun yapıldığı gün elde edilmiş sayılacaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 12'inci bendinde yer alan faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ile kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara

[8] BAĞDINLI, a.g.m., s.101
[9] BAĞDINLI, a.g.m., s.101-103

katılma hesabı karşılığında ödenen kar paylarında ise, menkul sermaye iradı kar payının dağıtılmaya başlandığı tarihte elde edilmiş sayılacaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 13'üncü bendinde yer alan vergi alacağı uygulamasında da elde etme kar payının dağıtıldığı tarihte gerçekleşecektir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin 14. bendinde yer alan;repo işlemlerinde ise, menkul kıymetlerin iktisap edildiği veya elden çıkarıldığı tarihte gerçekleşecektir.

Dar mükellefiyete tabi mükelleflerde ise, menkul sermaye iradı, Türkiye'de emirlerine amade kılındığı tarihte elde edilmiş olacaktır. Bu iradın yurt dışına transferinde gecikmeler olması elde etme tarihini etkilemez.

Elde edilen menkul sermaye iradının TL veya yabancı para cinsinden olması ise sonucu etkilememektedir. İrat yabancı para cinsinden elde edilmiş ise, Gelir Vergisi Kanunu'nun 79'uncu maddesi uyarınca elde edildiği günün borsa rayici ile borsa rayici yoksa Maliye Bakanlığınca belirlenecek kur üzerinden TL'ye çevrilerek vergiye tabi tutulacaktır.

2.KAR PAYLARININ VERGİLENDİRLMESİ

3946 Sayılı Kanun ile 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun bir kısım hükümleri değiştirilerek, kurumlardan elde edilen kar paylarının vergilendirilmesine ilişkin esaslar yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, yapılan bir değişiklikle kar payı elde edenlerin kar paylarının 1/3'ü (01.01.2000 tarihinden itibaren elde edilen kar paylarının 1/5'i) "vergi alacağı" olarak tanımlanmış ve bu tutar menkul sermaye iradı sayılmıştır. 19.01.1999 gün ve 22528 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Gelir Vergisi Genel Tebliği ile kar payları ve vergi alacağı ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir[10].

2.1.Kurumlardan Elde Edilen Kar Paylarının Vergilendirilmesi

2.1.1.Kar Payı Kavramı ve Türleri

Gelir Vergisi Kanunu' nunda kar payı kavramı tanımlanmamış, ancak Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinde menkul sermaye iradı olarak nitelendirilecek olan bazı kar payı çeşitleri ismen sayılmıştır, bunlar[11]:
-Her nevi hisse senetlerinin kar payları (kurucu hisse senetleri ve diğer intifa senetlerine verilen kar payları ve pay sahiplerine hazırlık dönemi için faiz olarak veya başka adlarla yapılan her türlü ödemeler ile Sermaye Piyasası Kanununa göre yatırım fonları katılma belgelerine ödenen kar payları dahil);
-İştirak hisselerinden doğan kazançlar (limited şirket ortaklarının ,iş ortaklıklarının ortakları ve komanditerlerin kar payları ile kooperatiflerin

[10] O.Necdet ORHUN, "Kar Payı, Stopaj ve Sermaye İlişkisi", *Mükellefin Dergisi*, Sayı:85, Ocak 2000, s.10, BAĞDINLI, a.g.m., s.103
[11] Mustafa ÖZYÜREK, "Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Türkiye Gerçeği", *Finansal Forum*, 27.3.2001, BAĞDINLI, a.g.m., s.103

ortakları ile yaptıkları muameleler nispetinde dağıtımı ise kazanç dağıtımı sayılmamaktadır). Adi Komandit şirketlerde komanditerlerin kar payları, şirket karının ilişkin bulunduğu takvim yılında elde edilmiş sayılır.

- Kurumların idare meclisi başkan ve üyelerine verilen kar payları: "Kurumlardan alınan kar payı kavramı yukarıda sayılan ve Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 1,2 (adi komandit şirketlerde komanditerlerin kar payları hariç) ve 3 numaralı bentlerinde belirtilen paylarını ifade etmektedir. Aynı fıkranın 12'inci bendinde, faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ile kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabına ödenen kar payları da menkul sermaye iradı sayılmıştır. Söz konusu menkul sermaye iratları anılan bentte "kar payı"sayılmakla birlikte, bu iratlar bir alacak hakkına dayanmakta olduğundan vergi uygulaması bakımından faiz geliri olarak kabul edilmekte ve faiz gelirlerinin tabi olduğu hükümlere göre vergilendirilmektedir. Dolayısıyla, bunlar kurumlardan alınan kar payı kavramı içinde değerlendirilmemektedir. 3946 Sayılı Kanunla Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının sonuna eklenen bir bent ile de 75'inci maddede tanımlanan "vergi alacağı menkul sermaye iradı sayılmış ve 85 ve 86'ıncı maddelerde yapılan değişikliklerle kurumlardan alınan kar paylarının bir unsuru olarak, kar paylarının tabi olduğu esaslar çerçevesinde beyan edilmesi ve vergilendirilmesi öngörülmüştür.

Türk Ticaret Kanunu'nunda da kar payının tarifi yapılmamışsa da, yasada kar payı ile ilgili müteaddit maddeler vaaz edilmiş ve her pay sahibinin, kanun ve ana sözleşme hükümlerine göre, genel kurul'ca kendilerine dağıtılmaya tahsis olunan safi kazanca, payı oranında katılacağı öngörülmüştür[12].

2.1.2.Kurumlardan Bedelsiz Alınan İştirak Hisseleri ve Hisse Senetleri

Kurumlar tarafından iç kaynaklar kullanılmak suretiyle sermaye artırımına gidildiği durumda, artırılan sermayeyi temsil etmek üzere ortaklara bedelsiz iştirak hisseleri veya hisse senetleri verilmektedir. Bedelsiz iştirak hissesi veya hisse senedi verilmesine neden olan sermaye artırımları kurumların iç kaynaklarını oluşturan sermaye yedekleri veya kar yedeklerinden karşılanmaktadır. Genel olarak kar yedekleri, yasal, statü ve olağanüstü yedekler ile yedek niteliğindeki karşılıklar ve özel-fonlar gibi işletme faaliyetleri sonucu elde edilen karların dağıtılmamış kısmını ifade eder. Sermaye yedekleri ise hisse senedi ihraç primleri; iptal edilen ortaklık payları, iktisadi kıymetlerin yeniden değerlenmesi veya maliyet artışına konu edilmesi sonucu oluşan fonlardan meydana gelir.

Dönem karından ayrılan yedeklerin herhangi bir yılda sermayeye ilave edilmesi, ortaklara fiilen dağıtılan kar payları ile kurumun sermaye

[12] ORHUN, a.g.m., s.7

artırımına iştirak edilmesi aynı mahiyettedir. Her iki halde de ortaklar kurum bünyesinde oluşan karlar üzerinde tasarrufta bulunma imkanına sahip olmaktadır. Dolayısıyla, kar yedeklerinden karşılanan sermaye artırımları sonucunda ortaklarca bedelsiz iştirak hissesi veya hisse senedi iktisabı, kurum açısından kar dağıtımı ve ortaklar açısından kar payı hükmündedir. Sermaye yedekleri ile sermaye artırımında bulunulduğu durumda ise, sermaye yedeklerinin mahiyeti icabı, bir kar dağıtımı söz konusu değildir. Zira sermaye yedekleri kurumun vergiye tabi karından ayrılan bir unsur olmayıp, çeşitli değerleme farklılıkları nedeniyle sermayede meydana gelen kayıpları karşılamak üzere kayden oluşturulan fonları ifade etmektedir. Bunların sermayeye ilavesi ile sermayede reel anlamda bir artış meydana gelmemektedir. Buna göre mevzuat çerçevesinde sermaye yedeği olarak nitelendirilen ve sermayeye ilavesi kar dağıtımı; sermayeyi ilave nedeniyle, ortaklara bedelsiz iştirak hissesi veya hisse senedi verilmesi de kar payı sayılmayan haller şunlardır:

Amortismana tabi iktisadi kıymetlerin yeniden değerlenmesi nedeniyle oluşan yeniden değerleme fonlarının sermayeye ilavesi ;

İştirak hisselerinin, gayrimenkullerin ve amortismana tabi iktisadi kıymetlerin satışında, maliyet bedellerinin artırılması sonucu oluşan maliyet artış fonunun sermayeye ilavesi;

Kesilip satılmak üzere, ağaç yetiştiriciliğinde aktifleştirilen giderlerin yeniden değerleme, oranında artırılması sonucu oluşan gider artış fonunun sermayeye ilavesi;

Anonim şirketlerin kuruluşlarında veya sermayelerini artırdıkları sırada çıkardıkları sırada çıkardıkları hisse senetlerinin itibari değerlerinin üzerinde elden çıkarılmalarından sağlanan kazançların sermayeye ilavesi.

Olağanüstü kar yedekleri ise, önceki yıl kararları ve son yıl karı gibi adlarla belirtilen kar yedeklerinin sermayeye eklenmesi nedeniyle ortaklarca iktisap edilen iştirak hisseleri mukayyet değerleriyle; hisse senetleri ise itibari değerleri ile ortakların kar payını oluşturacaktır. Bu kar payları kurumlardan elde edilen kar paylarının tabi olduğu ve yukarıda yer alan açıklamalar çerçevesinde vergilendirilecektir.

Bilindiği gibi, kurumlarca sermaye artırımında bulunulduğunda, bu artırımın kaynaklarının ayrı ayrı gösterilmesi gerekmektedir. Kurumlar sermaye artırımı nedeniyle ortakların bedelsiz iştirak hissesi veya hisse senedi verdikleri sırada, sermaye artırımının kaynaklarını yazılı olarak ortaklarına bildireceklerdir. İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında işlem gören hisse senetleri ile ilgili olarak bu mecburiyet, bedelsiz hisse senedi iktisabına aracılık eden borsa aracı kurumları vasıtasıyla yerine getirilecektir[13].

[13] BAĞDINLI, a.g.m., s.104-105

2.1.2.1.Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Geçici 28/a Maddesi Kapsamında Yapılan Düzenleme

Kar yedeklerinden karşılanan sermaye artırımları sonucunda ortaklarca bedelsiz iştirak hissesi veya hisse senedi iktisabı, kurum açısından kar dağıtımı ve ortaklar açısından kar payı hükmünde sayılmaktadır. Ayrıca 31.12.1998 tarihine kadar yürürlükte bulunan, Kurumlar Vergisi Kanunu'nun Geçici 23/a maddesi uyarınca; gayrimenkullerin ve iştirak hisselerinin satışından ve üretim tesislerinin yeni kurulan bir şirket ayni sermaye olarak konulmasından doğan ve sermayeye ilavesi şartıyla vergilendirilmeyecek kazanç, esas itibariyle kar yedeği mahiyetinde olmakla birlikte, söz konusu maddenin üçüncü fıkrasında bu kazançların sermayeye ilavesinin kar dağıtımı sayılmayacağı belirtilmişti. Bu madde hükmü dikkate alındığında, anılan kazançların sermayeye ilavesi nedeniyle ortaklara verilecek bedelsiz iştirak hisseleri veya hisse senetlerinin kar payı olarak kabul edilmeyeceği sonucu ortaya çıkmaktaydı. Zira bu hükme istinaden, 31.12.1998 tarihine kadar bu yolla elde bedelsiz iştirak hisseleri veya hisse senetleri kar payı olarak kabul edilmemiştir.

Ancak bahse konu düzenlemenin yürürlük tarihinin 31.12.1998 tarihinde dolması nedeniyle kanun koyucu, Geçici 28/a maddesi ile uygulamanın süresini 31.12.2002 tarihine kadar uzatmış bulunmaktadır. Bahse konu madde ile süre uzatımı yapılmış olmakla birlikte kanunun geçici 28/a maddesinde 4503 Sayılı Kanun ile düzenleme yapılmadan önce , gayrimenkullerin ve iştirak hisselerinin satışından ve üretim tesislerinin yeni kurulan bir şirkete ayni sermaye olarak konulmasından doğan ve sermaye ilavesi şartıyla vergilendirilmeyecek kazancın, sermayeye ilavesinin kar dağıtımı sayılmayacağı belirtilmediğinden, söz konusu kazançların sermayeye ilavesi nedeniyle ortaklara verilin bedelsiz iştirak hisseleri ve veya hisse senetlerinin kar payı sayılarak vergilendirilmesi konusu, geçmiş yıllarda tartışma konusu olmuştur. Konu ile ilgili olarak farklı görüşler de ileri sürülmüş olmakla birlikte, 4503 Sayılı Kanun ile söz konusu maddeye eklenen hüküm ve bu konuda Maliye Bakanlığının 231[14] Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile konu hakkında açıklamalarda bulunulmuştur. Söz konusu genel tebliğde açıklanan hususları kısaca aşağıdaki gibi özetleyebiliriz[15].

" 4369 Sayılı Kanunla değişik Gelir Vergisi Kanunu'nun 94'üncü maddesinin birinci fıkrasının 6/bi numaralı bendinde yer alan hükümle, kurumların Kurumlar Vergisinden istisna edilmemiş kazançları üzerinden

---

[14] 231 Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 6.2.2000 Gün ve 23956 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır.

[15] Daha fazla bilgi bkz.Bülent OKUDAN, "Karın Sermayeye İlavesi Ortakların Beyanını Gerektirir mi ? ", *Vergi Dünyası*, Sayı:225, Mayıs 2000, s.38-41, BAĞDINLI, a.g.m., s,106-107, ORHUN, a.g.m., s.9-11, SANİ AK, '' Kurumlar Tarafından Sermayeye Eklenen Kazançlarla İlgili Kar Paylarının Vergilendirilmesi", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*", Sayı:143, Mart, 2000,s.37-41

yapılacak tevkifat kazancın dağıtımına bağlanmıştır. Ayrıca yapılan düzenleme ile karın sermayeye ilavesinin kar dağıtımı sayılmayacağı belirtilerek, sermayeye eklenen karlar üzerinden tevkifat yapılmaması öngörülmüştür.

Karın sermayeye ilave edilmesinin kar dağıtımı sayılmayacağına ilişkin olarak Gelir Vergisi Kanunu'nun vergi tevkifatını düzenleyen 94'üncü maddesinde yer alan hüküm, bu madde uyarınca yapılacak tevkifat açısından bir belirleme yapmaktadır. Dolayısıyla gerçek kişi ortak tarafından, karın sermayeye ilavesi suretiyle elde edilen kar paylarının menkul sermaye iradı olarak Gelir Vergisi Kanunu'nun 85 ve 86'ıncı madde hükümleri çerçevesinde beyan edilmesi gerekmektedir.

Bununla birlikte, Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 4503 Sayılı Kanunla değişik geçici 28'inci maddesinin (a) bendinin üçüncü alt bendinde " Bu kazançların sermayeye ilavesi nedeniyle ortaklarca elde edilen menkul sermaye iradı için beyanname verilmez..." hükmü yer almaktadır.

Bu hüküm uyarınca, geçici 28'inci madde kapsamındaki kazançların sermayeye ilave edilmesi nedeniyle ortaklarca elde edilen kar payları için tutarı ne olursa olsun beyanname verilmeyecek, diğer gelirler nedeniyle beyanname verilmesi halinde de bu kar payları beyannameye dahil edilmeyecektir".

Maliye Bakanlığı'nın, "karın sermayeye ilavesinin kar dağıtımı sayılacağı ve buna göre karını sermayeye ilave eden şirketlerin ortaklarının elde etmiş oldukları menkul sermaye iratlarını beyan etmeleri gerektiği" yönündeki 231 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği de, uygulamada oluşan sorunu çözüme kavuşturamamıştır.

Zira konu ile ilgili olarak Danıştay'da açılan dava neticesinde, Danıştay 4.Dairesi konu ile ilgili olarak öncelikle verdiği 02.10.2000 Tarih ve Esas No:2000/69 sayılı kararı ile yürütmeyi durdurmuş, akabinde verdiği 06.12.2000 Tarih ve Esas No:200/Karar No:2000/Sayılı Kararı ile de 231 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliğinin bahse konu bölümünü iptal etmiş bulunmaktadır.

Kısaca şu anda, karın sermayeye ilave edilmesi kar dağıtımı sayılmamakta, buna göre de karın sermayeye ilavesi dolayısıyla ne tevkifat yapılmasına ne de ortaklarca elde edilen bir menkul sermaye iradı olarak beyan edilmesine gerek bulunmamaktadır.

2.1.3.Yabancı Memleketlerde Elde Edilen Kar Payları

Tam mükellef gerçek kişilerin tam mükellef olmayan kurumlardan, başka bir deyişle, kanuni ve iş merkezinin her ikisi de birden Türkiye'de bulunmayan kurumlardan elde ettikleri kar paylarının Gelir Vergisi Kanunu'nun 85'inci ve 86'ıncı maddeleri uyarınca elde ettikleri yılda yıllık beyanname ile beyan edilmesi gerekmektedir.

Türkiye'nin imzaladığı çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarının, yabancı ülkelerde elde edilen kar payları ile ilgili olarak, 240 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 23.12.2000 Gün ve 24269 Sayılı Resmi Gazete'de

Yayınlanmıştır. Bunların vergilendirilmesine ve ödenen vergilerin mahsubuna ilişkin hükümler 191Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği ve 10.05 1996 tarih ve 22637 sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 1 nolu çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmaları genel tebliği çerçevesinde dikkate alınacaktır[16].

2.1.4.Serbest Bölgelerde Faaliyet Gösteren Kurumlardan Elde Edilen Kar Payları

3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 6'ıncı maddesinde, "Serbest bölgeler gümrük hattı dışında sayılır. Bu bölgelerde vergi, resim harç, gümrük ve kambiyo mükelleflerine dair mevzuat hükümleri uygulanmaz. İşleticiler ve kullanıcılar yatırım ve üretim safhalarında Bakanlar Kurulunca belirlenecek teşviklerden yararlandırılabilir.

Türkiye'deki tam ve dar mükellef gerçek ve tüzel kişilerin serbest bölgedeki faaliyetleri dolayısıyla elde ettikleri kazanç ve iratlar Türkiye'nin diğer yerlerine getirildiğinin kambiyo mevzuatına göre tevsiki halinde de gelir ve kurumlar vergisinden muaftır". Hükmü yer almaktadır. Bu hükümle serbest bölgelerde elde edilen kazançların Türkiye'de vergilenmemesi öngörülmüştür.Bu hükme göre, Kurumlar Vergisi mükelleflerinin serbest bölgelerdeki faaliyetlerinden elde ettikleri kazançlar, Kurumlar Vergisi'ne tabi tutulmamaktadır.

Ancak bu istisna gerçek ve tüzel kişilerin serbest bölgelerdeki faaliyetlerinden elde edilen kazançları ile sınırlıdır. Bir kurumun serbest bölgelerdeki faaliyetlerinden sağlanan kazançların ortaklara kar payı olarak dağıtılması halinde, kurumun kazancının tamamen veya serbest bölgelerdeki faaliyetlerinden elde edilip edilmediğine bakılmaksızın bu kar paylarının, elde eden tam mükellef gerçek kişiler tarafından Gelir Vergisi Kanunu'nun 85 ve 86'ıncı maddeleri hükümleri çerçevesinde menkul sermaye iradı olarak beyan edilmesi gerekmektedir[17].

3.VERGİ ALACAĞI

3.1. Vergi Alacağının Tanımı

Vergi alacağı kurumlardan kar payı elde eden gerçek kişilerin artan oranlı vergi tarifesi üzerinden vergilendirilmeleri ve vergi mükerrerliğinin önlenmesi amacıyla vergi alacağı müessesesi getirilmiştir. Bu uygulama üniter vergi sisteminin gereğidir[18]. Vergi mevzuatımıza 01.01.1995 tarihinden bu yana uygulanmakta olan "Vergi Alacağı müessesesi ile ilgili olarak, Maliye Bakanlığı uyulması gereken usul ve esasları 191 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile açıklamıştır.

---

[16] Necdet TIRIŞKAN,'' Kar Paylarının Vergilendirilmesi''Vergi Sorunları, Sayı:108, s.30.
[17] TIRIŞKAN, a.g.m., s.30, BAĞDINLI, a.g.m., s.107-108
[18] Ali İbrahim AYDIN, Vergi Alacağı Müessesine Farklı Bir Yaklaşım", *Vergi Sorunları*, Sayı:93, s.99

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/1-2 ve 3. maddelerinde menkul sermaye iradı sayılan kar paylarının, Gelir Vergisi Kanunu'nun 94'üncü maddesi uyarınca vergi tevkifatına tabi tutulması öngörülmüş, tevkifat oranı da kurumun halka açık şirket olup olmamasına göre farklılaştırılmıştır. Bu düzenlemelerin bir sonucu olarak da, Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/1-2 ve 3.maddelerinde yer alan kar paylarını elde edipte beyan etmek zorunda bulunan mükelleflerin "vergi alacağını" hesaplayarak beyan etmeleri gerekliliği de mevzuata yeniden girmiştir. 3946 Sayılı Kanun ile Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasına eklenen 13'üncü bent hükmüyle" vergi alacağı" menkul sermaye iradı olarak kabul edilmiştir. "vergi alacağı" kavramı ise, aynı kanunun eklenen mükerrer 75'inci maddede tanımlanmıştır.Buna göre:

"Tam mükellefiyete tabi kurumlarca :

-Tam mükellefiyete tabi gerçek kişilere dağıtılan kar paylarının,

-Adi ortaklıklara, kollektif ve adi komandit şirketlere dağıtılan kar paylarının,

-Eshamlı komandit şirketlere dağıtılan kar paylarından bu şirketlerin komandite ortaklarına isabet eden kısmın,

1/3'ü(4369 sayılı yasa ile yapılan değişiklik uyarınca 01.01.2000 tarihinden itibaren 1/5'i) bunların vergi alacağını teşkil eder".

4369 sayılı yasa ile değiştirilmeden önce maddenin son fıkrasında, yatırım fonlarının katılma belgeleri ile yatırım ortaklıklarının hisse senetlerinden elde edilen kar payları için vergi alacağının hesaplanmayacağı hüküm altına alınmıştı.

Ancak 4369 sayılı yasa ile bu fıkra kaldırıldığından dolayı, 01.01.19999 tarihinden itibaren, yatırım fonlarının katılma belgeleri ile yatırım ortaklıklarının hisse senetlerinden elde edilen kar payları için de vergi alacağının hesaplanması gerekmektedir.Vergi alacağı, kar payları için yıllık beyanname verilerek vergi alacağı dahil kar paylarının beyannamede toplandığı durumda bu gelirler üzerinden hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilecektir. Başka bir deyişle, vergi alacağı hem menkul sermaye iradı hem de mahsubu gereken bir vergi niteliğindedir.Vergi alacağı hesaplanırken göz önünde bulundurulması gereken esasları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz[19]:

-Kar payını dağıtan kurum tam mükellef olmalıdır.

-Vergi alacağı Gelir vergisi Kanunun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 1,2 ve 3 numaralı bentlerinde yazılı kar payları için hesaplanacaktır.

-Kar paylarının kurum bünyesinde vergilendirilmemiş olması vergi alacağının hesaplanmasına etki etmemektedir.

[19] Şefik ÇAKMAK, "Vergi Alacağında Fon Uygulaması", *Vergi Dünyası*, Sayı:195, s. 11-17, Ali İbrahim AYDIN, "Vergi Alacağı Müessesine Farklı Yaklaşım"Vergi Sorunları,Sayı:93, s.99-102.

Ayrıca kar payları için, Gelir Vergisi Kanunu'nun mükerrer 75'inci maddesi uyarınca; tam mükellefiyete tabi gerçek kişiler, adi ortaklıklar, kollektif ve komanditi şirketler ve eshamlı komandit şirketler (komandite ortağa isabet eden kısım için),elde ettikleri kar payları için kar payı tutarının 1/5'i oranında vergi alacağı hesaplamak zorundadırlar. Bunların dışında kalan gerçek ve tüzel kişiler ise vergi alacağı hesaplamayacaklardır.

3.2.Vergi Alacağının Hesaplanması, Beyanı ve Mahsubu

3.2.1.Tam Mükellefiyete Tabi Gerçek Kişilerce Vergi Alacağının Hesaplanması, Beyanı ve Mahsubu

3.2.1.1.Ticari Faaliyete Bağlı Olarak Elde Edilen Kar Payı ve Vergi Alacağı

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin son fıkrası hükmüne göre, menkul sermaye iratları, bunları sağlayan sermaye sahibinin ticari faaliyetine bağlı bulunduğu takdirde, ticari kazancın tespitinde dikkate alınır. Başka bir deyişle, ticari varlığa dahil bulunan nakdi veya para ile temsil edilen sermaye dolayısıyla elde edilen iratlar ticari kazancın bir unsuru olarak ticari kazanca ilişkin hükümler çerçevesinde tespit edilir ve vergilendirilir.

Bu hüküm. Bir gerçek kişinin şahsi ticari faaliyetine bağlı olarak kurumlardan elde ettiği ve ticari kazanç olarak nitelendirilen kar paylarını da uygulanır. Buna göre, kurumlardan elde edilen kar payları ve kar payının 1/5'i tutarında hesaplanan vergi alacağı, kar payının elde edildiği yıl ticari hasılata dahil edilecektir. Hasılat yazılan bu vergi alacağı, ticari kazancın beyan edildiği yıllık beyanname üzerinden hesaplanan vergiden mahsup edilecektir.

3.2.1.2.Ticari Faaliyet Bağlı Olmaksızın Elde Edilen Kar Payı ve Vergi Alacağı

Gelir Vergisi Kanununun 75'inci maddesinde, gerçek kişilerin kurumlardan elde ettikleri kar payları ve bunlar üzerinden hesaplanan vergi alacağı menkul sermaye iradı sayılmıştır. Söz konusu iratların bir ticari faaliyete bağlı olmaksızın elde edildiği durumda, bunların vergilendirilmesi kanunen menkul sermaye iratlarına ilişkin hükümlerine göre yapılacaktır.

Tam mükellef gerçek kişilerce beyanname verildiği ve kar payları ile vergi alacağının beyannameye dahil edildiği durumda, beyanname üzerinden hesaplanan gelir vergisinden mahsup edilecektir[20].

3.2.1.3.Adi Ortaklıklar ve Kollektif Şirketlerce Vergi Alacağının Hesaplanması , Beyanı ve Mahsubu

Gelir Vergisi Kanunu'nun 3946 sayılı kanunla eklenen mükerrer 75'inci maddenin birinci fıkrasının 2 numaralı bendi hükmüne göre, tam mükellefiyete tabi kurumlarca adi ortaklıklara ve kollektif şirketlere dağıtılan kar paylarının 1/5'i, bunların vergi alacağını oluşturmaktadır. Adi

[20] Osman PEHLİVAN,Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi, s. , Eser Ofset, 2001, Trabzon.

ortaklıklar ve kollektif şirketler elde ettikleri bu kar paylarına ilişkin ve bunlara ilişkin vergi alacağını kar paylarını elde ettikleri yılda hasılat yazacaklardır. Başka bir deyişle, elde edilen kar payları ve bunlarla ilgili vergi alacağı ticari kazancın tespitine ilişkin esaslar çerçevesinde değerlendirilecektir. Söz konusu vergi alacağı ortaklarca verilecek yıllık gelir vergisi beyannamelerinde hesaplanan gelir vergisinden hisseleri oranında mahsup edilecektir.

Adi ortaklılar ve kollektif şirketlerde ortakların ortaklık veya şirket karından aldıkları pay şahsi ticari kazanç hükmündedir. Dolayısıyla, kurumlardan alınan kar payları ile bunlara ilişkin vergi alacağının da ortaklar tarafından şahsi ticari kazancın bir unsuru olarak beyan edilmesi gerekmektedir[21].

3.2.1.4.Adi Komandit Şirketlerde Vergi Alacağının Hesaplanması Beyan ve Mahsubu

Gelir Vergisi Kanunu'nun 3946 sayılı kanunla eklenen mükerrer 75'inci maddenin birinci fıkrasının 2 numaralı bendi hükmüne göre, tam mükellefiyete tabi kurumlarca adi komandit şirketlere dağıtılan kar paylarının 1/5'i bunların vergi alacağını oluşturmaktadır.

Adi komandit şirketler, adi ortaklılar ve kollektif şirketlerde olduğu gibi elde ettikleri bu kar paylarını aldıkları yıl hasılat yazacaklardır. Bu vergi alacağı ortaklarca verilecek yıllık gelir vergisi beyannamelerinde, hesaplanan gelir vergisinden hisseleri oranında mahsup edilecektir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 37'inci maddesinin üçüncü fıkrası hükmüne göre, adi komandite ortakların ortaklık karından aldığı pay şahsi ticari kazanç hükmündedir. Aynı Kanunun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 2 numaralı bendi hükmüne göre ise komanditer ortakların adi komandit şirketlerin karından aldıkları pay menkul sermaye iradı kabul edilmiştir.Kar paylarının ve vergi alacağının komandite ve komanditer ortaklarca beyanı ve vergi alacağının mahsubu,esas itibariyle adi ortaklıklar ve kollektif şirketlerin ortaklarınca yapılan beyan ve mahsup gibidir. Tek fark komanditer ortakların, şirket karından aldıkları payı ticari kazanç değil menkul sermaye iradı olarak beyan etmeleridir.

3.2.1.5.Eshamlı Komandit Şirketlerde Komandite Ortağın Vergi Alacağının Hesaplanması

Gelir Vergisi Kanunu'nun mükerrer 75'inci maddesine göre , tam mükellefiyete tabi kurumlarca, eshamlı komandit şirketlere dağıtılan kar paylarında bu şirketlerin komandite ortaklarına isabet eden kısmın 1/5'i komandite ortakların vergi alacağını oluşturacaktır. Eshamlı komandit şirketlerin diğer kurumlardan aldıkları kar payları için kendilerinin vergi alacağı hesaplaması ve bu tutarı adi ortaklıklar, kollektif şirketler ve adi komandit şirketlerde olduğu gibi hasılat yazmaları söz konusu değildir. Vergi

[21] Özhan ULUATAM, Örnekler,Belgeler ve Mahkeme Kararlarıyla Vergi Hukuku Genel Esaslar ve Vergiler, s:305-306, Seçkin Yayınevi, 1995, Ankara.

alacağı, bu kurumların sadece komandite ortakları tarafından şirketteki hisseleri nispetinde hesaplanacaktır.
Eshamlı Komandit şirketler Kurumlar Vergisi Kanunu'nun 2'inci maddesinde kurumlar vergisi mükellefi olarak sayılmışlardır. Ayrıca, aynı kanunun 14'üncü maddesinin 5 numaralı bendinde, eshamlı komandit şirketlerde kurum kazancının tespitinde komandite ortakların kar hissesinin gider olarak indirileceği belirtilmiştir. Düzenleme, eshamlı komandit şirketlerde komandite ortakların, ortaklıktan aldıkları kar paylarının şahsi ticari kazanç hükmünde olduğunu belirten Gelir Vergisi Kanunu'nun 37'inci maddesinin üçüncü fıkrası hükmüyle paralellik arz etmektedir. Buna göre, eshamlı komandit şirketlerin komandite ortaklarının kurum kazancının tespitinde indirim konusu yapılan kar payları oldukları yılın ticari kazancı olarak beyan edilmek durumundadır.

Eshamlı komandit şirketin ilgili dönemin karını dağıtıp dağıtmaması veya kısmen dağıtması, komandite ortağın şirket karından hissesine düşen kısmın ilgili yıl ticari kazancı olarak beyan edilmesi yükümlülüğüne etki etmemektedir[22].

Eshamlı Komandit şirketlerin diğer kurumların sermayesine iştirak etmeleri nedeniyle aldıkları kar payları üzerinden sadece şirketin komandite ortakları için vergi alacağı hesaplanacak olup, komanditer ortaklar için vergi alacağı hesap edilmeyecektir. Ancak, eshamlı komandit şirketlerin kar dağıtımı yapması halinde komanditer ortaklar Gelir Vergisi Kanunu'nun 75, mükerrer 75, 85 ve 86'inci maddelerindeki esaslar çerçevesinde eshamlı şirketten aldıkları kar payları üzerinden vergi alacağı hesaplayabileceklerdir.

4.MENKUL SERMAYE İRATLARI İLE İLGİLİ İSTİSNALAR

4.1.Gelir Vergisi Kanunu Geçici 27.Madde

Gelir Vergisi Kanunu'nun geçici 27.maddesi ile; menkul kıymet sahiplerinin, menkul kıymet alım satımına yetkili olan bankalar ve aracı kurumlar(borsa komisyoncuları dahil) vasıtasıyla menkul kıymetlerini elden çıkarmak suretiyle sağladıkları kazançlar, (Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 5 numaralı bendinde yer alan menkul kıymetlerin elden çıkarılmasından sağlanan kazançlar hariç) 31.12.1999 tarihine kadar Gelir Vergisinden istisna edilmişti.

4369 sayılı yasa ile yapılan düzenleme neticesinde, vergi oranlarındaki indirimler yoluyla vergi tabanının yaygınlaştırılmasının amaçlandığı gerekçesiyle menkul kıymet alım satımına ilişkin istisna 01.01.1999 tarihinden itibaren kaldırılmıştır.

4.2.Gelir Vergisi Kanununun 76. Ve Geçici 39/5. Maddeleri

4369 sayılı yasa ile yapılan düzenleme ile , 01.01.1999 tarihinden geçerli olmak üzere; 75.maddenin ikinci fıkrasının 5,7,12 ve 14 numaralı

[22] BAĞDINLI, a.g.m., s.118

bentlerinde yer alan menkul sermaye iratlarına yeniden değerleme oranının, aynı dönemdeki devlet tahvili ve hazine bonosu ihalelerinde oluşan bileşik ortalama faiz oranına bölünmesi suretiyle bulunacak indirim oranının uygulanması suretiyle bulunacak kısım, bu iratların beyanında indirim olarak dikkate alınacaktır. Ancak bu uygulamadan döviz cinsinden açılan hesaplara ödenen faiz ve kar payları, döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerden elde edilen menkul sermaye iratları yararlanamayacaktır. Zira, bu menkul sermaye iratları üzerinde var olan enflasyonun etkisi 75/5. madde de yapılan düzenleme ile giderilmiş bulunulmaktadır.

4369 sayılı yasa ile getirilen bu düzenleme, menkul kıymetler yatırım fonu ve ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fonları ve ortaklıkları ve gayrimenkul yatırım fonları ve ortaklıklarından sağlanan kar payları hakkında da uygulanacak, ancak ticari işletmelere dahil bu tür gelirler için indirim uygulanmayacaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 76.maddesine eklenen bu fıkra hükmü aslında aynı kanununun geçici 39/5. maddesinde yer alan düzenlemenin devamı niteliğindeki bir düzenlemedir. Zira geçici 39/5 maddede yer alan bu düzenleme de bir süre sınırı bulunmakta iken 4369 sayılı yasa ile bu uygulama süre sınırı olmaksızın uygulanmak üzere 01.01.1999 tarihinden itibaren 76. maddenin içerisine eklenmiş bulunulmaktadır. Buna göre 31.12.1998 tarihine kadar elde edilen bahse konu menkul sermaye iratları için indirim oranı uygulaması geçici 39/5.maddeye göre yapılacak, bu tarihten sonra ise uygulama Gelir Vergisi Kanunu'nun 76.maddesinin ikinci fıkrasına göre yapılacaktır.İndirim oranının uygulanmasıyla ilgili olarak 209 ve 220 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliğindeki hükümleri çerçevesinde aşağıda değinilmeye çalışılmıştır.

Enflasyondan arındırma olayı rantiye kesimi için enflasyon muhasebesi[23] şeklinde 1.1.1997 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmış ve bu uygulama Maliye Bakanlığının uygulamasıyla enflasyon muhasebesi sınırlarını aşmış, bu kesime katmerli bir vergi avantajı sağlanmıştır.

4.2.1.İndirim Oranı Uygulaması

193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nun 3946 sayılı Kanunla yapılan değişikliklerle, 1.1.1997 tarihinden itibaren elde edilen, 75'inci madeninin ikinci fıkrasının 5,7,12 ve 14 numaralı bentlerinde yazılı bulunan menkul sermaye iratlarının, belli bir tutarı aşması halinde yıllık beyanname ile beyan edilmesi mecburiyeti getirilmiştir.

Aynı Kanunun geçici 39'uncu maddesinin 5 numaralı bendi ile de yıllık beyanname ile beyanı gereken söz konusu gelirlerin ve alacak faizlerinin, bu maddede belirlenen esaslar çerçevesinde Maliye Bakanlığınca hesaplanacak indirim oranının uygulanması suretiyle bulunacak kısmı, 31.12.1999 tarihine kadar vergiden istisna edilmiştir. Ancak bu madde

[23] Seyit Ahmet BAŞ, Menkul Sermaye İratlarında Enflasyondan Arındırma Bilmecesi", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Sayı:137, Eylül 1999, s.39, BAĞDINLI, a.g.m., s.120

hükmü de daha öncede belirtildiği üzere, 4369 sayılı yasa ile 01.01.1999 tarihinden itibaren kaldırılarak, aynı kanunun 76. maddesine eklenmiş bulunulmaktadır. Gelir Vergisi Kanunu'nun 76. maddesine 4369 sayılı yasa ile eklenen bu fıkra ile süre sınırı olmaksızın 01.01.1999 tarihinden geçerli olmak üzere 76. maddenin ikinci fıkrasına ilave edilen yeni düzenlemede aşağıdaki gibidir.

"75'inci maddenin ikinci fıkrasının 5,6,7,12 ve 14 numaralı bentlerinde yer alan menkul sermaye iratlarına (döviz cinsinden açılan hesaplara ödenen faiz ve kar payları, dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetler ile döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerden elde edilenler) aşağıda belirtilen indirim oranının uygulanması suretiyle bulunacak kısım,bu iratların beyanı sırasında indirim olarak dikkate alınır. Bu hükmün tevkif yoluyla kesilen vergiye şumulü yoktur. Bu indirim, menkul kıymetler yatırım fonları ve ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fonları ve ortaklıkları ve gayrimenkul yatırım fonları ve ortaklıklarından sağlanan kar payları hakkında da uygulanır. Ticari işletmelere dahil bu tür gelirler hakkında indirim uygulanmaz. İndirim oranı, Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre o yıl için tespit edilmiş olan yeniden değerleme oranının, aynı dönemde devlet tahvili ve hazine bonosu ihalelerinde oluşan bileşik ortalama faiz oranına bölünmesi suretiyle Maliye Bakanlığı'nca tespit edilir".Bu istisnanın esasları aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

4.2.1.1.İndirim Oranı Uygulanacak ve Uygulanmayacak Olan Gelirler

Gelir Vergisi Kanunu'nun 76.maddesi uyarınca, 75/5,6,7,12 ve 14. bendinde yer alan menkul sermaye iratlarının indirim oranı uygulanması suretiyle bulunacak kısmı gelir vergisinden istisnadır:Bunlar:

-Her nevi tahvil faizleri ve hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler(GVK Md.75/5)

-Alacak Faizleri(GVK.Md.75/6),

-Mevduat Faizleri(GVK.Md.75/7),

-Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları, kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları, (GVK.75/12),

Repo Kazançları,(GVK.Md.75/14),

-Menkul kıymetler yatırım fonları ve ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fonları ve ortaklıkları ve gayri menkul yatırım fonları ortaklıklarından sağlanan kar payları(GVK.Md.75/1)

Burada mükelleflerin dikkate alması gereken önemli nokta ise, ticari işletmelere dahil kazanç ve iratlarla ilgilidir. Buna göre, ticari işletmelere dahil kazanç ve iratlar için indirim oranı uygulanması suretiyle istisna hesaplanması söz konusu olmadığından, bu mükellefler elde ettikleri bu tür gelirleri indirim uygulanmaksızın beyannameye yansıtacaklardır.

4.2.1.2. Gelir Vergisi Kanununun Geçici 55.Maddesi

Gelir Vergisi **K**anunu'nun 76. maddesi uyarınca indirim oranı Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/7, 12 ve 14. bentlerinde yer alan menkul sermaye iratları için de uygulanacaktır. Ancak Gelir Vergisi Kanunu'nun geçici 55 maddesi hükmü uyarınca 01.01.1999-31.12.2002 tarihleri arasında elde edilen ve tevkif suretiyle vergilendirilmiş bulunan Gelir Vergisi Kanunu'nun 7,12 ve 14 numaralı bentlerinde yazılı menkul sermaye iratları ile menkul kıymet yatırım fonlarının katılma belgelerine ödenen kar payları için yıllık beyanname verilmeyeceği ayrıca, diğer gelirler dolayısıyla beyanname verilse dahi bu üç gelirin beyana dahil edilmeyeceği hüküm altına alındığı için, 2000 yılı içerisinde elde edilen mevduat faizleri (GVK Md.75/7), faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları ve, kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları(GVK Md.75/12) ile repo kazançları (GVK.Md.75/14) için indirim oranı uygulamanın geçerliliği kalmamış bulunmaktadır.

4.2.1.3. İndirim Oranı

Gelir Vergisi Kanunu'nun 76'ıncı maddesi uyarınca indirim oranı; Vergi Usül Kanunu Hükümlerine göre tespit edilmiş olan yeniden değerleme oranının, aynı dönemde devlet tahvili ve hazine bonosu ihalelerinde oluşan bileşik ortalama faiz oranına bölünmesi suretiyle Maliye Bakanlığınca hesaplanmaktadır. Maliye Bakanlığınca 2000 yılına ilişkin indirim oranı aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

Vergi Usül Kanunu hükümleri göre 2000 yılı için tespit edilmiş olan yeniden değerleme oranı %56 'dır. Aynı dönemde Devlet tahvili ve hazine bonosu ihalelerinde oluşan bileşik ortalama faiz oranı ise%37'dir . Bu oranlar dikkate alındığında, 2000 yılı gelirlerine uygulanacak indirim oranı birden büyük çıkmaktadır. 240[24] Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile %56 / %37 = % 151 olarak tespit edilmiştir[25].

İndirim oranının birden büyük olması dolayısıyla, 2000 takvim yılında elde edilen menkul sermaye iratlarından:

-Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 5 numaralı bendinde sayılan her nevi tahvil ve hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi, Kamu Ortaklığı İdaresi ve Özelleştirme İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler,

-Her nevi alacak faizleri,

-Menkul Kıymetler yatırım ortaklıklarından sağlanan kar payları,

beyan edilmeyecektir.

Ayrıca daha öncede değinildiği üzere Dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetler ile döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerden elde edilen menkul sermaye iratlarının beyanında indirim

[24] 240 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 23.12.2000 Gün ve 242469 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır.

[25] ÖZYÜREK, a.g.m., s.3

oranının uygulanması mümkün bulunmamaktadır. Aynı zamanda ticari işletmelere dahil kazanç ve iratlar için indirim oranı uygulanması da söz konusu olamayacaktır.

4.2.1.4. İndirim Oranı Uygulanmasında Özellik Arz eden Hususlar

İndirim oranı uygulamasında özellikle ölüm halinde, indirim oranının tespit ve ilan tarihi uygulamada sorunlara yol açmaktadır. Bilindiği üzere ölüm halinde beyannamelerin ölüm tarihini izleyen 4 ay içinde verilmesi gerekmektedir. Ancak bazı durumlarda ölüm tarihine bağlı olarak indirim oranının tespitinden önce gelirlerin beyan edilmesi gerekebilmektedir. Bu durumda indirim oranına bağlı olarak istisna tutarı ve dolayısıyla da gelirin beyan sınırını geçip geçmediği ve eğer geçiyorsa matrahın tutarının tespiti mümkün olamadığından, bu gelirlerin beyanı mümkün olamamaktadır.

Bu zorunluluk nedeniyle, ölüm olayının 2000 veya daha sonraki yıllarda olması halinde, beyannamenin bir önceki yıla ilişkin olarak tespit ve ilan edilmesiyle bu oran baz alınarak 1 ay içerisinde verilecek beyannamede gerekli mahsubun yapılması gerekecektir.

İndirim oranında özellik arz eden bir husus ise müşterek hesaplarda kendisini göstermektedir. Bilindiği üzere çoğunlukla aile fertleri bankalarda açtıkları müşterek hesaplarla yatırımlarda bulunmaktadırlar. Bu yatırım neticesinde elde edilen gelirin vergilendirilmesinde ise genellikle tereddüde düşülmektedir. Zira müşterek hesaplardan elde edilen gelirler aslında bir tek şahsa ait olmayan gelirleridir. Bu nedenle vergilemede müşterek hesabın taraflarının hisseleri oranında mı yoksa başka tarzda mı vergileme yapılacağı uygulamada tereddütlere neden olmaktadır. Konuyla ilgili olarak yapılan bir başvuru neticesinde Maliye Bakanlığı, müşterek hesaplardan elde edilen gelir kime ödenmişse ödenen şahsın ödenen bu gelirin tamamının beyanla mükellef olduğunu belirtmiş bulunmaktadır[26].

Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/5 maddesi kapsamında "Devlet Tahvili" ve "Hazine Bonosu" vb. menkul kıymetlerden gelir elde edenlerde tereddüt devam etmektedir. Konu ile ilgili olarak Maliye Bakanlığının görüşünü bir muktezaya dayanarak vermesi mükelleflerin, bunun bakanlığın nihai görüşü olmadığını bilmeleri gerekecektir. Çünkü muktezalar içerikleri gereği, ancak verildiği şahsa hüküm ifade eden belgelerdir. Dolayısıyla verilmiş bir muktezaya istinaden aynı durumda olsa dahi tüm mükelleflere aynı şekilde işlem yapılması mümkün olmayabilmektedir. Bu nedenle aynı veya benzeri durumdaki mükelleflerin de Vergi Dairesi Başkanlıkları, Defterdarlık veya bakanlık kanalı ile görüş almalarında fayda bulunmaktadır[27].

[26] Maliye Bakanlığı ,23.02.1998 gün B.07.0.GEL.0.40/4006-261/006372 Sayılı Mukteza
[27] BAĞDINLI, a.g.m., s.124-125

4.2.1.5.İndirim Oranına Tabi Menkul Sermaye İratlarının Yıllık Beyanı

4444 Sayılı kanun ile Gelir Vergisi Kanunu'na eklenen geçici 55. madde ile menkul sermaye iratlarının beyanı ile ilgili yeni düzenlemeler yapılmış bulunulmaktadır.4444 Sayılı Kanun ile yapılan bu düzenlemeye göre geçici 55. madde hükmü aşağıdaki hükümleri içermektedir:

"01.01.1999-31.12.2002 tarihleri arasında elde edilen ve tevkif suretiyle vergilendirilmiş bulunan Gelir Vergisi Kanunu'nun 75. maddesinin 7, 12 ve 14 numaralı bentlerinde yazılı menkul sermaye iratları ile menkul kıymet yatırım fonlarının katılma belgelerine ödenen kar payları için yıllık beyanname verilmez. Diğer gelirler nedeniyle beyannameyi verilmesi halinde de bu gelirler beyannameye dahil edilmez. Ticari işletmeye dahil olan bu gelirler, bu maddenin kapsamı dışındadır."

Geçici 55. madde ile yapılan bu değişiklik neticesinde;

-Mevduat faizleri (GVK Md.75/14),

-Faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları, kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları, (GVK. Md.75/12),

-Repo kazançları, (GVK Md. 75/14),

-Menkul kıymet yatırım fonlarının katılma belgelerine ödenen kar payları(GVK. Md. 75/1),

tutarları ne olursa olsun 2002 yılına kadar yıllık beyana dahil edilmeyeceklerdir. Ayrıca bu gelirleri elde eden mükellefler başka gelirleri dolayısıyla beyanname vermek zorunda kalsalar dahi, bu gelirlerini beyannameye dahil etmeyeceklerdir. Ancak, bahse konu menkul sermaye iratları ticari işletme bünyesinde elde edilirse, geçici 55'inci madde hükmü uygulamayacak, yani anılan menkul sermaye iratları ticari kazancın tespitinde indirim oranı uygulanmaksızın dikkate alınacak ve dolayısıyla beyan edilecektir.

Bahse konu madde de yapılan değişiklik sadece, Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/7, 12 ve 14'üncü bentlerini kapsadığından indirim oranına tabi tutulan ve Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/5. maddesinde yer verilen "Her nevi tahvil faizleri ve hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirlerin", indirim oranı tatbikinden sonra kalan kısmının beyan edilmesi gerekecektir. Ancak daha önce de açıklandığı üzere 2000 yılı için belirlenen indirim oranının 1'den büyük çıkması nedeniyle 2000 yılında "Her nevi tahvil faizleri ve Hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut gelirlerini" beyan edilmemesi gerekmektedir. Fakat 2001 ve 2002 yıllarında bu geliri elde eden mükelleflerin (yeni düzenleme olmadığı sürece) indirim oranlarının birden küçük çıkması halinde elde ettikleri gelire indirim oranı tatbik ederek kalan tutarı izleyen yıllarda beyan etmeleri gerekecektir.

Ayrıca Gelir vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinin ikinci fıkrasının 6 numaralı bendinde yazılı alacak faizleri de, tevkifata tabi olmadıkları için indirim oranı uygulandıktan sonra kalan tutarı ne olursa

olsun eskiden olduğu gibi yıllık beyanname ile bildirilmeye devam edilecektir. Ancak, önceki bölümde de açıklandığı üzere , 2000 yılında indirim oranının 1'den büyük çıkması nedeniyle 2000 yılında "alacak faizi", elde edenlerin de beyanda bulunmamaları gerekmektedir. Bu açıklamalar doğrultusunda 31.12.2002 tarihine kadar indirim oranı uygulanarak (indirim oranının 1'den küçük olması halinde) beyan edilebilecek menkul sermaye iratları, aşağıdaki gibi olmalıdır;

-Her nevi tahvil faizleri ve Hazine bonosu faizleri ile Toplu Konut İdaresi ve Kamu Ortaklığı İdaresince çıkarılan menkul kıymetlerden sağlanan gelirler (GVK, Md.75/5),

-Alacak Faizleri (GVK.Md.75/6),

-Menkul kıymetler yatırım ortaklıkları, risk sermayesi yatırım fonları ve ortaklıkları ve gayrimenkul yatırım fonları ve ortaklıklarından sağlanan kar payları(GVK.75/1).

4.2.2. 2000 Yılında Elde Edilen Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Yıllık Beyannamede Toplanması

Gelir Vergisi Kanunu'nun 4369 sayılı yasa ile değişik 85'inci maddesinde, gelir vergisinin konusuna giren her türlü kaynaklardan elde edilen kazanç ve iratlar için yıllık beyanname verileceği ve bu kazanç ve iratların beyannamede toplanacağı belirtilmekle beraber , 86'ıncı maddede belli şartlarla bazı kazanç ve iratlar için yıllık beyanname verilmeyeceği ve bu kazanç ve iratların beyannamede toplanmayacağı öngörülmüştür. Söz konusu 86. madde hükmüne, yabancı memleketlerde elde edilenler hariç olmak üzere, tam mükellefiyette vergiye tabi gelir sadece;

-Tevkif suretiyle vergilendirilmiş ücretlerden, (4444 sayılı yasa ile 01.01.1999 tarihinden geçerli olarak bu şekilde değiştirilmiştir).

-Tevkif yoluyla vergilendirilmiş bulunan ve gayrisafi tutarları toplamı 103. maddede yazılı tarifenin birinci ve ikinci gelir dilimleri toplamının yarısını aşmayan menkul sermaye iratlarından ve vergi alacağı dahil kurumlardan elde edilen kar paylarından,

-Tevkif yoluyla vergilendirilmiş bulunan ve gayrisafi tutarları toplamı 103. maddede yazılı tarifenin birinci ve ikinci gelir dilimleri toplamının yarısını aşmayan gayrimenkul sermaye iratlarından,

-Kazanç ve iratların istisna hadleri içinde kalan kısımlarından,

-Yukarıda yer alan bent hükümlerinden 2000 yılı için gelir vergisi tarifesinin birinci ve ikinci gelir dilimleri toplamının yarısı olarak 4.375.000.000 TL olarak dikkate alınacaktır.

Buna göre, mükelleflerin vergiye tabi gelirleri sadece tevkif yoluyla vergilendirilmiş bulunan ve gayri safi tutarları toplamı 4.375.000.000. TL'yi aşmayan menkul sermaye iratlarından ve vergi alacağı dahil kurumlardan elde edilen kar paylarından ibaret ise, yıllık beyanname vermeyeceklerdir. Ayrıca bu tür menkul sermaye iratları ve vergi alacağı dahil kurumlardan elde edilen kar payı, diğer gelir unsurları nedeniyle yıllık gelir vergisi beyannamesi verilmesi halinde de dahil edilmeyecektir. Ayrıca yukarıda

belirtilen haddin hesabında tevkif yoluyla vergilendirilmiş menkul sermaye iratlarının gayrisafi tutarlarının toplam tutarı ile kurulardan elde edilen vergi alacağı dahil kar payı birlikte dikkate alınacaktır.

Tevkif yoluyla vergilendirilmemiş bulunan menkul sermaye iratlarının ise, her hal ve takdirde yıllık beyannameye dahil edilerek beyana tabi tutulması gerekmektedir. Gelir Vergisi Kanununun 75'inci maddesi kaynağına bakılmaksızın (ticari faaliyete bağlı olarak elde edilen hariç) nelerin menkul sermaye iradı sayılacağı 14 bent halinde sayılmıştır. Ancak daha önce de açıklandığı üzere, bu iratlardan bir kısmının GVK'nun geçici 55 maddesi hükmü uyarınca, bir kısmın da indirim oranının 2000 yılı için birden büyük çıkması dolayısıyla beyana dahil edilmemeleri nedeniyle, Gelir Vergisi Kanunu'nun 75'inci maddesinde yer alan ve tevkif yoluyla vergilendirilmemiş bulunan menkul sermaye iratlarından beyan edilmesi gerekecek olanlar aşağıda sıralanmıştır.

-Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/1-2-3 bentleri kapsamında elde edilen ve vergi alacağı da dahil olmak üzere toplamı 4.375.000.000.TL'yi aşan kar payları (ayrıca, mükelleflerce 2000 yılı içinde tam mükellefiyete tabi kurumlardan elde edilen vergi alacağı dahil kar payı tutarının 4.375.000.000.TL'yi aşmaması halinde beyanname verilmeyecektir. Diğer gelirler nedeniyle beyanname verilmesi halinde söz konusu kurumlardan elde edilen vergi alacağı dahil kar payı da beyannameye ithal edilmeyecektir)

-Hisse senetleri ve tahvillerin vadesi gelmemiş kuponlarının satışından elde edilen bedeller(G.V.K. Md.75/8)

-İştirak hisselerinin sahibi adına henüz tahakkuk etmemiş kar paylarının devir ve temliki karşılığında alınan para ve ayınlar (G.V.K. Md. 75/9)

-Her çeşit senetlerin iskonto edilmesi karşılığında alınan iskonto bedelleri(G.V.K. Md.75/10)

-Yurt dışında Türk Vergi Mevzuatı hükümlerine tevkifata tabi tutulmayan, Off Shore (Kıyı Bankacılığından) hesaplardan elde edilmiş repo, mevduat faizi, ile faizsiz olarak kredi verenlere ödenen kar payları, kar ve zarar ortaklığı belgesi karşılığı ödenen kar payları ödenen kar payları ve özel finans kurumlarınca kar ve zarara katılma hesabı karşılığında ödenen kar payları olmaktadır.

-Dövize, altına veya başka değere endeksli menkul kıymetler ile döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerden elde edilen her türlü tahvil faizleri ile alacak faizleri.

Bilindiği üzere, indirim oranı uygulaması ile ilgili düzenlemeleri içeren Gelir Vergisi Kanunu'nun 76'ıncı maddesinin ikinci fıkrasında parentez içi hüküm ile;

"Döviz cinsinden açılan hesaplara ödenen faiz ve kar payları, dövize altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetlerden elde edilenler hariç" ibaresine yer verilmiş bulunulmaktadır".

Bu düzenleme ile, döviz cinsinden açılan hesaplara ödenen faiz ve kar payları, dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul kıymetler ile döviz cinsinden ihraç edilen menkul kıymetlerden gelir elde eden mükelleflerin elde ettikleri bu gelirlerinin indirim oranına tabi olmadığı açıkça belirtilmiştir. Bunun nedeni ise, daha önce de açıklandığı gibi, bu türden gelir elde eden mükelleflerin reel gelirlerinin vergilendirilmesi için Gelir Vergisi Kanunu'nun 75/5. maddesinde düzenleme yapılmış olmasıdır. Zira yapılan bu düzenleme ile, bu tür kıymetleri ellerinde bulunduranlar için itfa anında oluşan değer artışları menkul sermaye iradı sayılmayarak, enflasyonun bu tür gelirler üzerindeki etkisi vergilendirme dışında tutulmaya çalışılmıştır.

Esas itibariyle indirim oranı da, daha önce sıralanan bazı menkul sermaye iratlarını elde eden mükelleflerin, elde ettikleri gelirler üzerindeki enflasyonun etkisini giderme amacıyla hayata geçirilmiş bir uygulamadır. Bu nedenle dövize, altına veya başka bir değere endeksli menkul sermaye iratlarına indirim oranı uygulanması, bu tür gelirlerin iki kere enflasyondan arındırılmasına yol açacaktır.

SONUÇ

Menkul kıymetlerin vergilendirilmesinin çok kapsamlı olmasının yanı sıra çok karmaşık bir yapıya sahip olduğunu görüyoruz. Bu karmaşık yapılanmaya en önemli etken, menkul kıymet gelirlerinin vergilendirilmesine ilişkin yasal düzenlemelerin muhtelif yasalarda değişik biçimlerde yer verilmesi yanı sıra, özellikle vergi oranlarının Bakanlar Kurulu Kararları ile çok sık değiştirilmesidir.

Konu ile ilgili temel düzenlemeler Gelir Vergisi Kanununun geçici 55 ve 86. maddeleri ile aynı kanununun 75. ve 76.maddelerinde yer almaktadır.

Vergilendirme esaslarını üç temel başlık altında özetlemek mümkündür.

-Bir kısım kıymetlerin gelirleri tevkif yolu ile nihai olarak vergilendirilmekte, elde edenler tarafından herhangi bir beyanda bulunmaları istenilmektedir.

-Bir kısım menkul kıymetlerin gelirleri tevkif yoluyla vergilendirilmesini müteakip, elde edenler tarafından beyan edilerek nihai olarak vergilendirilmektedir,

-Bir kısım menkul kıymet gelirleri üzerinden tevkifat yapılması öngörülmemiş ve vergilendirilmesi doğrudan doğruya elde edenlerin beyanına dayandırılmıştır.

Karmaşık yapıya sahip menkul sermaye iratlarının beyanı ile tablo ek tablo1 ve tablo 2'de verilmiştir.

Enflasyondan arındırma oranının tespit edilmesinde vergileme ilkeleri ve vergi adaleti göz önünde bulundurulmalı menkul sermaye iradı elde edenlerin dışında kalan mükelleflerin vergiye karşı olumsuz tepkilerini artırmamalıdır.

Mevcut vergi sistemimizde menkul kıymetlerin istenildiği gibi vergilendirilemediğini görüyoruz. Ülke ekonomisi ve diğer kazanç unsurlarına uygulanan tevkifat oranları da dikkate alınarak tespit edilecek oranlarla vergilenmesi ve böylece denetim dışında kalmada önlenmiş olacağı yolundaki görüşler ağırlık kazanmaktadır.

Ek Tablo:1 Menkul Sermaye İratlarının Beyanı

M.S.İ'nin TÜRÜ	**BEYAN DURUMU***	**İLGİLİ KANUN M.D.(GVK)**
Her Nevi Hisse Senedi Kar Payları	+	75/1
İştirak Hisselerinden Doğan Kaz.	+	75/2
Yön.Kur.Bşk. ve Üye Kar Payları	+	75/3
Tüm Yat. Ortakdan Elde Ed.Kar.P.	-	76/2 (indirim oranı()
Menk.Kıym.Yat.Fonl.dan Eld.E.Kar P.	-	Geçici Madde 55
G.menkul ve Risk.Serm.Yat.Fon.Kar P.	-	76/2 (indirim Oranı)
Vergi Alacağı	+	75/13 ve Mük.75
Kamu Kağıtlarının Durumu	-	76/2 (indirim oranı)
Her Nevi Alacak Faizleri	-	76/2 (İndirim oranı)
Mevduat Faizleri	-	Geçici Madde 55
Hisse Snt.ve Tahv.Kupon.Sat.Bed.	+	75/8
Taah.Etmemiş İşt.His.Kar Payları.	+	75/9
İskonto Bedelleri	+	75/10
Özel Fin.Kur'dan Elde Ed.Kar Payları	-	Geçici Madde 55
Repo Kazançları	-	Geçici Madde 55
Offshore Faiz Gel(Döviz Cinsinden)	+	78/7
Offshore Faiz Gel (TL Cinsinden)	-	76/2 (İndirim Oranı)

(*) (+) Beyana Tabi, (-) Beyan Dışı

Kaynak: A.Murat YILDIZ, "Menkul Sermaye İratlarının Hesabı ve Beyanı", Vergi Sorunları, Sayı 149, Özel Ek, Şubat 2001,Doğan ŞENYÜZ, Türk Vergi Sistemi ,Ezgi Kitapevi, 2002, Bursa, Abdurrahman AKDOĞAN, Türk Vergi Sistemi ve Uygulamaları, Gazi Kitapevi

KAYNAKÇA

193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu,6.1.1961 Gün ve 10700 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır

5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu, 10.6.1949 Gün ve 7229 Sayılı Resmi Gazetede Yayınlanmıştır
2361 Sayılı Kanun,27.12.1980 Gün ve 17203 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır
3239 Sayılı Kanun, 11.12.1985 Gün ve 18955 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır
3946 Sayılı Kanun, 30.12.1993 Gün ve 21804 Mükerrer Sayılı Resmi Gazetede 'de Yayınlanmıştır
4369 Sayılı Kanun, 29.7.1998 Gün ve 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazetede Yayınlanmıştır
231 Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 6.2.2000 Gün ve 23956 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır
240 Seri Nolu Gelir Vergisi Genel Tebliği, 23.12.2000 Gün ve 24269 Sayılı Resmi Gazete'de Yayınlanmıştır.
AK,SANİ.'' Kurumlar Tarafından Sermayeye Eklenen Kazançlarla İlgili Kar Paylarının Vergilendirilmesi", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*", Sayı:143, Mart, 2000
AK,Sani.'' Menkul Sermaye İratları ve Vergilendirilmesi'', *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Sayı:142
AKDOĞAN, Abdurrahman. *Türk Vergi Sistemi ve Uygulamaları*, Gazi Kitapevi
AYDIN,Ali İbrahim. "Vergi Alacağı Müessesine Farklı Yaklaşım"*Vergi Sorunları*,Sayı:93
BAĞDINLI,Halil.''Menkul Sermaye İratlarının Vergilendirilmesi'',*Vergi Sorunları* Sayı:150, Mart 2001
BAŞ,Seyit Ahmet. Menkul Sermaye İratlarında Enflasyondan Arındırma Bilmecesi", *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Sayı:137
ÇAKMAK,Şefik. "Vergi Alacağında Fon Uygulaması", *Vergi Dünyası*, Sayı:195
ERDEM , Doğan ."Vergi Alacağı", *Vergi Sorunları.Sayı:90*
ERGİ, Mustafa ve ALTINBAŞ, Hidayet.''Menkul Kıymetler ve Vergileme Esasları''II,*Maliye Postası*, 15 Aralık 1998
OKUDAN,Bülent. "Karın Sermayeye İlavesi Ortakların Beyanını Gerektirir mi ? ", *Vergi Dünyası*, Sayı:225, Mayıs 2000
ORHUN,O.Necdet., "Kar Payı, Stopaj ve Sermaye İlişkisi", *Mükellefin Dergisi*, Sayı:85, Ocak 2000
ÖZYÜREK,Mustafa . "Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Türkiye Gerçeği", *Finansal Forum*, 27.3.2001
PEHLİVAN,Osman.Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi,Eser Ofset, 2001, Trabzon
SAVCI, A.Şahin ." Menkul Sermaye İratlarından Kar Paylarında Vergiyi Doğuran Olay", *Vergi Dünyası*, Sayı:180, Ağustos 1996,
SÖNMEZ ,Erdal ve AYAZ , Garip.''4444 Sayılı Kanun Sonrası Menkul Sermaye İratlarının Beyanı ve Ortaya Çıkması Muhtemel Sorunlar I, *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog*, Sayı:138, Ekim 1999
ŞENYÜZ, Doğan. *Türk Vergi Sistemi* ,Ezgi Kitapevi, 2002, Bursa
TIRIŞKAN,Necdet.'' Kar Paylarının Vergilendirilmesi,''*Vergi Sorunları*, Sayı:108
ULUATAM, Özhan. *Örnekler,Belgeler ve Mahkeme Kararlarıyla Vergi Hukuku Genel Esaslar ve Vergiler*,Seçkin Yayınevi, 1995, Ankara

YILDIZ, A.Murat,"Menkul Sermaye İratlarının Hesabı ve Beyanı", *Vergi Sorunları*, Sayı 149, Özel Ek, Şubat 2001

TÜRKİYE'DE YÖNETİMLERARASI MALİ İLİŞKİLERİN DÜZENLENMESİ, ORTAYA ÇIKAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Hatice Dayar•

ÖZET

Devlet milli sınırlar içinde yaşayan fertlerin genel nitelikteki ihtiyaçlarını kamu hizmeti yolu ile sağlamakta, mahalli karakterdeki kamu hizmetleri de yerel yönetimler tarafından yerine getirilmektedir. Yerel yönetimler, merkezi yönetimin yanında, kamu ekonomisi üretici birimidir.Bu tür hizmetler, hangi yönetim tarafından, ne kadar üstlenilecektir? Yönetimler arasında, hizmetlerin ve kaynakların dağılımı nasıl olacaktır. Bu sorunların çözümü, yönetimlerarası mali ilişkilerin düzenlenmesini gerektirmiştir.

Açıklama [e1]:

Anahtar Kelimeler: Yönetimlerarası mali ilişkiler, mali tevzin, yerel yönetimler, merkeziyönetim.

ABSTRACT

Government provides the general needs of individuals, Living in national borders via public service, while local administrations carry out local public services. Local administrations stand next to the central administration as public economy production units. How much of this kind of services will be undertaken by which administration? How will the services and resources be allocated among the administrations? Solving these problems have necessitated the arrangement of fiscal relations among the administrations.

Key words: Fiscal relations among administrations, local administrations, central administration.

GİRİŞ

• Yrd. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF-Maliye Bölümü Öğretim Üyesi.

Yerel yönetimler, mahalli düzeyde hizmet üreten birimler olduklarına göre görevlerini yerine getirebilmeleri, doğal olarak, görmekle yükümlü oldukları hizmetin gerektirdiği harcamaları yapabilecek mali kaynaklara sahip olmalarına bağlıdır. Harcama yapabilmek için de gelire sahip olmak gerekir. Bundan dolayı, gider ile gelir arasında fonksiyonel bir ilişki vardır. Hizmetin bölüşümü , merkezi idare ile yerel yönetimler arasında yapıldığına göre, gelirin de bölüşümü gerekmektedir.

Yapılan çalışmada; Türkiye'de yönetimlerarası mali ilişkiler ile karşılaşılan sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmaktadır .(Çalışmanın yapıldığı sırada , yeni yerel yönetimler yasa tasarısı henüz kanunlaşmadığından yapılan yorumlarda dikkate alınamamıştır.)

1.YÖNETİMLERARASI MALİ İLİŞKİLER KAVRAMI VE KAPSAMI

Yönetimlerarası mali ilişkilerin düzenlenmesi veya başka bir deyişle; mali tevzin kavramı ilk olarak 1922 yılında Alman yazar Hansel tarafından kullanılmıştır.[1]

Türk mali literatüründe, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında ortaya çıkan görev ve gelir bölüşümü sorunları, 1940'lardan bu yana genel olarak "mali tevzin" adı altında ele alınmıştır. Ancak bunun yanı sıra "mali uyuşma" , "mali denkleşme" "mali dengeleşme" ve "akçal denkleştirme" terimleri de kullanılmaktadır.[2]

Yönetimlerarası mali ilişkilerin iki yönü bulunmaktadır. Birincisi, yönetimler arasında hizmetlerin ve giderlerin paylaşımı, ikincisi ise, giderlerin yanında bunu sağlayacak mali kaynakların da, yönetimler arasında paylaşılmasıdır.[3] Buna göre,merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yada federal devletlere özgü üçlü bir kademeleşme içinde, yani federal devlet, eyaletler ve yerel yönetimler arasında,bir yandan hizmetlerin ve dolayısıyla bunların gerektirdiği giderlerin, diğer taraftan

---

[1] Gero Falk BORRMANN, Manfred SCHWANENBERG, **Öffentliche Finanzwirtschaft,** 2.Auflage, Carl Heymanns Verlag, München, 1992,s.48.

[2] Metin ERDEM, Doğan ŞENYÜZ , İsmail TATLIOĞLU, Ekin Kitabevi, Bursa, 1996, s.336; Bu konuda ayrıca bkz: Fritz NEUMARK, **Maliyeye Dair Tetkikler,** İstanbul, 1951, ss.3-4, Abdurrahman AKDOĞAN, **Kamu Maliyesi,** B.8,Gazi Kitabevi, Ankara, 2002, s.358.İsmail Hakkı ÜLKMEN, **Mahalli İdareler Maliyesi Dersleri, Ankara** Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını: 85-103, Ankara, 1960, s.36.

[3] Figen ALTUĞ, "Türkiye'de Belediye Gelirlerinin Yapısı", **Uludağ İktisat ve İdari Bilimler Dergisi,** Cilt:6, Sayı:46, Kasım 1985, s.23.

da, bu giderleri karşılayan gelirlerin belli esaslar dahilinde sistemli bir tarzda paylaşımını ifade etmektedir.[4]

2.YÖNETİMLERARASI MALİ İLİŞKİLERİN DÜZENLENMESİNİ GEREKTİREN NEDENLER

Yönetimlerarası mali ilişkilerin düzenlenmesini gerektiren nedenler; Yasal, ekonomik, siyasal ve toplumsal olmak üzere üç başlık altında incelenecektir.

2.1.Yasal Nedenler

Bir yönetim birimi, kendisine ait hizmetlerin ve gelirlerin neler olduğunu açıkça bilirse, herhangi bir yönetim boşluğu, hizmet tekrarı ve kaynak israfı olmamaktadır. Bu nedenle gerek görev, gerekse gelir paylaşımının başlangıçta rasyonel esaslara bağlanması gerekmektedir.[5]

Önceki konularda da ele aldığımız gibi, T.C. Anayasasının ilgili maddesinde idarenin kuruluş ve görevleriyle bir bütün olduğu, kanunla düzenleneceği ve idarenin kuruluş ve görevleri bakımından merkezden yönetim ve yerinden yönetim esaslarına dayandığı hükmü anayasa maddesinde yer almaktadır.[6]

2. 2.Ekonomik Ve Mali Nedenler

Her devletin ekonomik alandaki nihai amacı; sınırları içindeki toplumun iktisadi refahını maksimuma çıkarmaktır. Bu amaç için, merkezi yönetim ve yerel yönetimler hizmet üretmektedir. Hizmet bölüşümünde, hangi hizmetin hangi idare tarafından etkin şekilde üretileceği önemlidir.

Yerel yönetimlerin, varlık nedenlerinden biri de, kaynak dağılımında etkinliği sağlamaktır Bu amaçla yerel yönetimler, mevcut kaynaklarla toplumun refahını sağlayacak en uygun malların üretimini

---

[4] **Yenal ÖNCEL,Mahalli İdareler Maliyesi, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, 1992, ss.21- 23; Halil NADAROĞLU, "Mali Tevzin Bazı Kamu Gelirlerinin Paylaşılması", Maliye Enstitüsü Konferansları,** 9. Seri, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:1098,Maliye Enstitüsü No:17, İstanbul, 1964,ss.172-174.

[5] Ayşe GÜNER, **Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Maliyesi Bir Örnek, İstanbul Büyükşehir Belediyes**i, **(Basılmamış Doktora Tezi),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s.53.

[6] ***1982 Anayasası***: Madde:123.

gerçekleştirmek zorundadır. Bu, kaynakların optimum kullanımı anlamına gelmektedir. [7]

3. Siyasal Ve Toplumsal Nedenler

Hizmet bölüşümü yapılırken, hizmetin verildiği idareye doğal olarak yetki de verilmektedir. Bu durum, yetkiyi elinde bulunduran yönetimin seçim dönemlerinde sağlayacağı avantajı düşünerek yetkinin elinden alınmasına razı olmaması sonucunu doğurmaktadır. Aynı zamanda bireylerdeki hükmetme arzusu gibi psikolojik bir faktörün de göz ardı edilmemesi gerekir.

Yerel yönetimlerde, coğrafi ve hatta tarihsel nedenler bölgeler arası gelir ve gelişme farklılıklarına yol açmaktadır. Yönetimlerarası mali ilişkiler düzenlenirken, belirlenen faktörlerin de dikkate alınmalıdır.[8]

3. YÖNETİMLERARASI MALİ İLİŞKİLERİN DÜZENLENMESİNİN ESASLARI

Yönetimlerarası mali ilişkilerin düzenlenmesinde, gerek mantıksal ve gerekse işlevsel olarak hizmetlerin, yönetim birimleri arasında dağılımı ve sınıflandırılması, gelir kaynaklarının dağıtımından önce yapılmaktadır.[9]

3.1.Hizmet Açısından Yönetimlerarası Mali ilişkiler

Hizmet bölüşümü ülkemizde, merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında yapılmaktadır. Sonuç itibariyle hizmet, mali yönden bir gider şeklinde meydana geldiğinden, hizmet paylaşımı yerine "gider paylaşımı" veya "görev bölüşümü" deyimleri de kullanılmaktadır.[10]Bu konu, aşağıda belirtilen üç ilkeye göre düzenlenmektedir. [11]

-Genellik İlkesi : Bu yöntem, hizmetlerin dağılımında kanunların yasaklamadığı ve yasa ile açık bir şekilde başka bir yönetime bırakmadığı bütün hizmetlerin yerel yönetimlerce yerine getirilmesi anlamına gelmektedir.

---

[7] NADAROĞLU, a.g.e., ss.65-70; GÜNER, a.g.e., ss.54-57.

[8] **VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı, Mahalli Hizmetlerin Yeniden Karşılanması,** T.C. Başbakanlık DPT Yayın No:2245: ÖTK: 370, Ocak 1991, s.36.

[9] ÖNCEL, a.g.e., s.21.

[10] Fazıl TEKİN, "Mali Tevzin", **Eskişehir İktisadi Ticari İlimlerAkademisi Dergisi,** Cilt:XIII, Sayı:1,Ocak 1977, s.123.

[11] NuriTORTOP,**Yerel Yönetimler Maliyesi, (Görev ve Kaynak Bölüşümü),** TODAİE Yayın No:263, 1996, s.30.

Hizmetlerin, kural olarak yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesi gerektiğinin kabulü, genellik ilkesinin uygulanması demektir.

-Yetki İlkesi : Yerel yönetimlere, verilmek istenen yeni hizmetler için merkezi yönetimden izin alınması anlamına gelmektedir.

-Liste İlkesi : Yerel yönetimlerin yapacakları hizmetler neler ise, bu hizmetleri bir liste halinde belirten yasalarda sıralanması demektir. Yerel yönetimler, ancak bu listelerde yer alan hizmetleri üstlenebilmektedir.[12]

Hizmetlerin merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında dağılımı konusunda ülkeden ülkeye değişiklik gösteren, etkinlik kriteri, hizmetin bölünebilirliği kriteri, geleneksel anlayış kriterleri vardır.

Etkinlik kriterine göre, yerel yönetimler tarafından etkin bir şekilde yerine getirilecek hizmetler, yerel yönetimler tarafından yapılmalıdır. Yerel yönetimler, yerel ihtiyaçları daha iyi tespit edebilmekte ve ihtiyaçlardaki önceliği isabetli bir şekilde belirleyebilmektedir Genellikle, merkezi yönetimin bürokratik faaliyetleri, idari personelden kaynaklanan gecikmeler hem masraflara hem de işin aksamasına yol açmaktadır. Bu nedenle, yerel yönetimler tarafından hızlı, ucuz ve etkinlikle karşılanacak ihtiyaçlar bu yönetimlere bırakılmalıdır.[13]

Hizmet bölüşümünde ikinci ölçüt ise, hizmetin bölünebilirliğidir. Hizmetin bölünebilirliği, hizmetten yararlanan kişi ile yararlandığı miktarın kısmen veya tamamen belirlenmesidir. Bu bağlamda kamusal hizmetleri; bölünemez, yarı bölünebilir ve bölünebilir olarak üç grupta incelemek mümkündür.[14]

Bölünemez hizmetin özelliği, bireyler tarafından eşit şekilde tüketilmesidir. Hizmetin bütün bireyler tarafından eşit bir biçimde tüketiminin nedeni ise, bu malın bölünmezlik niteliğinden kaynaklanmaktadır.[15]Yarı bölünebilir hizmetler ise, yararlananların, maliyetinin bir kısmına katılmalarının söz konusu olduğu hizmetlerdir.[16]Bölünebilir hizmetler; sağladığı fayda, bireylere ayrı ayrı

---

[12] **a.g.e.,**s.30.
[13] ÖZER, **a.g.m.,** s.104.
[14]Cüneyt BİNATLI, **Belediye Hizmetleri Finansmanı,** Eskişehir, İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No:186/117, Eskişehir, 1977, s.29.
[15]Orhan ŞENER, **Kamu Ekonomisi,** 2.b., Okan Yayıncılık, İstanbul ,1984, s.46.
[16]Aykut HEREKMEN, ***Genel Vergi Kurumu,*** Ankara, 1976, s.4.

dağıtılabilen kamusal hizmetlerdir. Özel mal ve hizmetler olarak adlandırılan bu hizmetler, özel ekonomi kesimi tarafından üretilmektedir.[17]

Hizmetlerin bölünebilirliği kriterine göre, bölünemez nitelikteki mal ve hizmetler merkezi devlet tarafından üretilirken; bölünebilir ve yarı bölünebilir nitelikteki hizmetler de, genellikle, yerel yönetimler tarafından üretilmenin yanında, merkezi yönetimle birlikte, ortaklaşa da üretilmektedir. Bu hizmetleri şu şekilde açıklamak mümkündür.

Sağlık Hizmetleri ; Yarı bölünebilir nitelikteki sağlık hizmeti, kişiye sağladığı özel yarar yanında topluma da fayda sağlamaktadır. Sağlıkla ilgili iş ve hizmetlerin bir bölümü devlet tarafından yürütülürken öteki bölümü yerel yönetimlere bırakılmaktadır.[18]

Eğitim ve Kültür Hizmetleri ; Eğitim hizmetleri de sağlık hizmetleri gibi yarı bölünebilir niteliktedir. Yerel yönetimlerin eğitime ilişkin görevleri; okul öncesi kurumlar, ilk ve ortaöğretim, dershane, tamamlayıcı kurslar şeklindedir.

Eğitim dışında kalan kültür, sanat, spor, eğlenceye ilişkin hizmetleri de merkezi yönetim, yerel yönetimle işbirliği halinde sunmaktadır.[19]

Çevre Hizmetleri; Çevre kirliliğinin önlenmesinde, ve çevrenin korunmasına yönelik hizmetlerde, önemli ölçüde dışsal maliyetler olduğundan yerel yönetimle merkezi yönetimin ortaklaşa sunmaları gerekmektedir.

Sosyal Yardım Hizmetleri ; Yerel yönetimler, merkezi yönetimin, bölgeye sunacağı sosyal yardım hizmetlerinde aracılık edebilmektedirler.

Bayındırlık ve İmar Hizmetleri; Hizmetin kapsadığı alan, yerel yönetim alanının dışına taşıyor veya ulusal sınırlara ulaşıyorsa bayındırlık ve imar faaliyetleri merkezi yönetim tarafından gerçekleştirilmektedir.[20]

---

[17] Halil NADAROĞLU, **Kamu Maliyesi Teorisi,** 9.b., Beta Yayınları, No:337, İstanbul, 1996, s.66.

[18] Ahmet Sezai AYDIN, "ABD.'de Yerel Yönetim Bakımından Kamu Sağlığı", **İller ve Belediyeler,** Sayı:607, Mayıs 1996, s.248.

[19] Birgül AYMAN GÜLER, **Yerel Yönetimler (Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım),** TODAİE Yayın No: 244, Ankara, 1992, ss.145-147.

[20] ERDEM, ŞENYÜZ,TATLIOĞLU, a.g.e., ss.342-343.

Bunun dışında, özellikle yerel nitelikteki ihtiyaçlardan kaynaklanan ve çoğunlukla günlük yaşamı ilgilendiren hizmetler, yerel yönetim birimlerince veya onların kurdukları iktisadi işletmeler aracılığıyla yerine getirilmektedir.

3.2.Gelir Açısından Yönetimlerarası Mali ilişkiler

Gelir bölüşümü, kamu gelirlerini merkezi devlet ile yerel yönetimler, federal devlet sisteminde, federal devlet, federe devlet ve yerel yönetimler arasında bölüşümü ile ilgili ilişkilerin düzenlenmesi ve bu yönetimin vergilendirme yetkilerinin sınırlarının ve kapsamının belirlenmesidir. [21]

Ülkeden ülkeye farklı olmakla birlikte, özellikle gelir kaynaklarının paylaşımında başlıca üç sistem uygulanmaktadır.

-Bağımsızlık sisteminde; Devletin ve yerel yönetimlerin birbirinden bağımsız gelir kaynakları vardır. Devlet, yerel yönetimlerin vergi tahakkuk ve tahsiline karışmamaktadır.

-Bağlılık sisteminde ise, mahalli idareler devletin harcama birimleri konumundadır.

-Karma sistemde, yerel yönetimlere bazı verimli vergiler bırakılmışsa da, devlete bağımlılık devam etmektedir. Türkiye'de karma sistem uygulanmaktadır.[22]

Günümüzde yerel yönetimler şu kaynaklardan gelir sağlamaktadır,

-Vergi Kaynaklarının Paylaştırılması Yoluyla Gelir Sağlama

Çeşitli vergiler, yönetimler arasında paylaştırılarak bazı vergiler yerel yönetimlere bazı vergiler merkezi yönetimlere bırakılmaktadır. Uygulamada, emlak vergisi, meslek vergisi ve ikamet vergisi gibi vergilerin yerel yönetimlere bırakıldığı görülmektedir.

-Devlet Yardımları, yerel yönetimlere iki biçimde aktarılmaktadır. Bunlardan birincisi, genel bütçeden ayrılan paylardır. Buna "genel yardım" da denmektedir. Diğeri ise, belli bir amaca dönük

---

[21]TORTOP, **Yerel yönetimler Maliyesi,** a.g.e., s.33.

[22] Ruşen KELEŞ , "Belediye Gelirleri ve Mali Denkleşme", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt:5, Sayı:1, Mart 1972 s.69.

olarak, aktarılan özel yardımlar olup buna "amaçlı yardımlar" adı verilmektedir.

-Genel Yardımlar, devlet gelirlerinden ayrılıp yerel yönetimlere dağıtımı yapılan payların başlıca özelliği, yerel gelir kaynaklarını tamamlayıcı ve kamu ihtiyaçlarının giderilmesinde yerel koşul ve özelliklerden kaynaklanan farklılığı düzeltici nitelikte olmasıdır. Dağıtımda, nüfus kriteri, kalkınmada öncelikle yöreler, nüfus artışı gibi kıstaslar dikkate alınmaktadır.

-Amaçlı yardımlarda, devlet ülke çapında hizmet standardını geliştirmek ya da bazı bölgelerin özel ihtiyaçlarını gidermek için öngördüğü önceliklerin gerçekleşmesini hedeflemektedir.[23]

-Harçlar, kamu tüzel kişilerinin sunduğu olumlu dışsallığa sahip, yarı kamusal hizmetlerden yararlananların ödediği bedeldir. Yerel yönetimlerin ürettikleri hizmetlerin çoğu; Mezbaha, çöp toplama, kanalizasyon, aydınlatma gibi bölgesel nitelikle yarı kamusal mal ve hizmetlerden harç alınmaktadır. [24]**-**

Ticari Ve Sınai İşletmelerin Faaliyet Gelirleri, Yerel yönetimler, bölgelerindeki halka hizmet sunabilmek için iktisadi işletmeler kurup işletmekte ve yararlananlardan bedel almaktadır. Ancak alınan bedel kamu fiyatıdır.[25]

-Borçlanma, gerek kamu kesiminde gerekse yerel yönetimlerde ortaya çıkan gelir gider dengesizliği, borçlanma ile gelir elde etme yoluna sıkça başvurulmasına neden olmaktadır.

-Para cezaları, esas itibariyle gelir sağlama amacına yönelik değildir. Ancak sonuçta mahalli idare gelirleri arasında yer almaktadır.

Anayasa'da yerel yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynakları sağlanacağı hükmü yer almaktadır.[26] Merkezi idare ise ihtiyaç duyduğu geliri ilke olarak anayasanın ilgili maddesinde açıklanan gelirle karşılamak durumundadır.[27]

---

[23] ERDEM, ŞENYÜZ, TATLIOĞLU, a.g.e.,s.346.

[24] DÖNMEZ, "Yerel Kaynakların Seferber Edilmesi", **Belediye Dergisi,** Cilt:2, Sayı:1, Temmuz 1995, s.25.

[25] Ursula K.HİCKS, **Büyükşehir İdaresinin Finansmanı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1305, İktisat Fakültesi No:217, Maliye Enstitüsü No:33, İstanbul, 1968, s.23.

[26] ***1982*** **Anayasası**, Madde: 127.

[27] **a.g.a,** Madde: 73.

4. TÜRKİYE'DE YÖNETİMLERARASI MALİ İLİŞKİLERİN DÜZENLENMESİ, KARŞILAŞILAN SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

4.1.Yönetimlerarası Mali İlişkilerin Düzenlenmesi

Anayasa'nın 8. maddesi:"Yürütme yetkisi ve görevi Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasa ve kanunlara uygun olarak kullanılır ve yerine getirilir" demektedir. Bu demektir ki; Merkezden yönetim prensibine uygun olarak, yürütme konusundaki görev ve yetkiler merkezde toplanmaktadır. Böyle bir düzenlemenin sonucu olarak kamu hizmetlerinin merkezi yönetimde yoğunlaşması gibi bir sonuç ortaya çıkmaktadır.[28]

Anayasanın 127. maddesinde yerel yönetimlerin görev ve yetkilerinin kanunla belirleneceği yer almaktadır. Türkiye'de yerel yönetim birimlerini oluşturan il özel idareleri, büyük şehir belediyeleri, belediyeler ve köylerin görev ve yetkileri ayrı kanunla düzenlenmiştir.[29]

Yukarıda yapılan açıklamalara göre, Türkiye'de yerel yönetimlerin hizmetlerinin belirlenmesinde **liste** yöntemi uygulanmaktadır. [30]

Ülkemizde gelirlerin paylaşımına baktığımızda, merkeziyetçi özellikler ağır bastığından dolayı bu konuda da ayrı bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Anayasanın 73/3.maddesinde, vergi ve benzer mali yükümlülüklerin ancak kanunla konulacağı ifadesi yer almaktadır. Bu durum, yerel yönetim birimlerinin belli vergiler ve sahip olmalarını engellemektedir.

Gelirlerin belirlenmesinde uygulanan sistem önceden de belirtildiği gibi **karma** sistemdir.

4.2.Yönetimlerarası Mali İlişkilerin Düzenlenmesinde Karşılaşılan Sorunlar Ve Çözüm Önerileri

Hizmet bölüşümü federal devletlerde anayasada belirtilmiş ve güvence altına alınmıştır. Ülkemizde 1982 Anayasamızda hizmet bölüşümü ve buna uygun gelir sağlanması bu ölçüde bir güvenceye

---

[28] 7.11.1982 Tarih **2707 Sayılı Resmi Gazete.**
[29] .11.1982 Tarih **2707 Sayılı Resmi Gazete**.
[30] Selçuk YALÇINDAĞ, **Almanya'da Ve Türkiye'de Yerel Yönetimler, Karşılaştırmalı Bir İnceleme ,** TODAİ, Ankara, Eylül 1990, s.59-61

kavuşturulamamış, getirilen hükümler genel ve soyut kalmıştır.[31] Gelir bölüşümü konusu ise , merkezi yönetim ile yerel yönetimler arasında hizmet bölüşümünden çok daha zor bir konudur. Çünkü, hizmeti yerine getirmek için harcama yapmak gerekir. Ancak harcama yapmak kolay , buna karşılık harcamaları karşılayacak finansman kaynağı bulmak zordur.[32] Çeşitli kanun, tüzük ve yönetmelikler, yerel yönetimlere altından kalkamayacağı görevler vermişlerdir. Yerel yönetimlerin bu görevleri karşılayacak gelirleri ise yeterli değildir.[33]Yerel yönetim birimleri ayrı ayrı ele alındığında durumun daha açık olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

İl Özel İdarelerinin hizmet paylaşımına bakıldığında; İl Özel İdarelerinin hizmetlerini belirleyen yasal düzenlemelerin, 13 Mart 1930 tarihli "İdarei Umumiyeyi Vilayat Kanunu Muvakkati"adıyla bilinen geçici kanuna dayandığı görülür. Buna göre İl Özel İdarelerinin görevleri; Bayındırlık işleri, eğitim hizmeti, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri, tarım ve veteriner işleri ve diğer işler olarak sıralanabilmektedir. Geçici kanunda sayılan görevlerin hemen hepsi merkezi idare tarafından yerine getirilir hale gelmiştir. Bu kanun 16.5.1987 tarihinde 3360 sayılı kanunla "İl Özel İdaresi Kanunu" olarak değiştirilmiştir. Kanuna göre İl Özel İdaresine ait hizmetlerin tespit edilmesi Bakanlar Kuruluna bırakılmıştır. Söz konusu hizmetlerin büyük kısmı, halen merkezi idare tarafından gerçekleştirilirken bir kısmı da belediyeler tarafından yapılmaktadır.

Bu durumda yapılması gereken, İl Özel idarelerinin hizmetleri ve sınırlarının yasal olarak belirlenmesidir.

Belediyelerin görevleri ise 1580 sayılı belediye kanununda ayrıntılı olarak sayılmıştır. Buna göre bu hizmetlerin bazıları; sağlık ve çevre temizlik ,yangın koruma, ulaştırma, imar ve harita içme suyu, sosyal yardım, tarım ve mesken v.b. hizmetlerdir. Bu görevlerde belediyenin gelir durumuna göre zorunlu ve isteğe bağlı olarak gruplandırılmıştır. Bir belediyenin zorunlu görevleri yapmadan isteğe bağlı olanları yapması da yasaklanmıştır. Ancak nominal bütçe rakamlarına dayandırılan bu gruplandırma, günümüzde en küçük belediyelerin bütçe rakamlarını bile aştığı için anlamını yitirmiştir.[34]

---

[31] Nuri TORTOP, **Mahalli İdareler,** B.6, Yargı Yayınları, Ankara, 1999, s.40.
[32] PEHLİVAN; a.g.e., s.33.
[33] Nuri TORTOP, "Yerel Yönetimlerin Artan Önemi ve Çağdaş Görevleri ",**Çağdaş Yerel Yönetimler,** C.11.S.7, Ocak 2002, s.12.
[34] **A.g.m.,** s.60.

Hizmetlerde görülen bu sınıflandırmanın günün koşullarına uydurulması gerekir. Ayrıca 1930 yılında hazırlanan, belediye kanunu esas alınarak belirlenen hizmetler yine günün koşullarına uygun düzenlenmelidir.

Belediyenin gelir yapısına ilişkin olarak şunlar söylenebilir; Türkiye'de belediyelerin gelirleri, giderlerini karşılamada yetersiz kalmaktadır. Belediyelerin kendilerine ait gelir sahibi olmaları kısıtlanmış ve merkeze bağımlı bir yapıya bürünmüşlerdir. Gelir kaynakları içinde merkezden alınan paylar %50'den fazladır. Bu durum da merkezin vesayet denetimini attırmaktadır. Merkezden aktarılan kaynaklarda, hükümet ile belediye arasında görüş farklılığından kaynaklanan kısıtlamalar olabilmektedir. Bunun yanında merkezin içinde bulunduğu mali sıkıntı yerel yönetimlere yansımaktadır. Ayrıca merkezden alınan paylar konusunda tek ölçüt nüfustur.

Belediye gelirlerinin paylaşımında yapılması gerekenlerden ilki mali kaynaklar anayasa ve diğer yasalarla belediyelere tanınan sorumluluklarla orantılı olmalıdır. Vesayet denetimi azaltılarak, kaynak denkleştirme ve aktarma konusunda tam yetki verilmelidir. Belediyelere verilen paylarda tek ölçü nüfus olmamalıdır. Nüfus kriterinde statik nüfus değil beldelerin hareketliliklerde göz önüne alınmalıdır. Ayrıca belediyenin kamu hizmeti ihtiyacı ve öncelikleri de dikkate alınmalıdır.[35]

Büyük şehir belediyelerinin görevleri, 3030 Sayılı kanunda sayılmıştır. Buna göre bazıları; büyük şehir yatırım plan ve programlarını yapmak, çere sağlığını ve zabıta hizmetlerini düzenlemek, meydan, bulvar katlı otoparklar, yük ve yolcu terminalleri yapmak ve işletmek gibi görevlerdir. Kanun incelendiğinde belediyelere geniş görevler verildiği görülmekte ve ilçe belediyeleri ile görev paylaşımının yasalarla açık olarak yapılmadığı anlaşılmaktadır. İlçe belediye sınırları içinde önemli yerel hizmetlerin , büyük şehir belediyeleri tarafından yerine getirildiği ilçe belediyelerine daha basit hizmetlerin kaldığı görülmektedir.[36]

---

[35] Sadun EMREALP, **Belediyelerde Mali Yönetim,** Kent Matbaacılık , Ankara, 1993,ss.38-40.

[36]Altındağ Belediye Başkanı Ali Rıza Koç,un Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer tarafından düzenlenen "Büyük şehirlerin Kuruluş Sorunları " Konulu **Yuvarlak Masa Toplantısındaki** tutanak notlarında yer alan konuşma,27 Şubat 1992,Ankara ,s.25.

[36] DAYAR, **Türkiye ve Almanya'da Büyükşehir Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı Analizi (Bursa-Münih Örneği 1991 Sonrası)**, a.g.e., s.56.

Hizmette etkinliğin sağlanabilmesi için, büyük şehir ve ilçe belediyeleri arasında görev paylaşımının rasyonel ölçülere dayandırılması gerekmektedir.

Büyük şehir belediyelerinin merkezden aldığı gelir dışında öz gelirleri, ihtiyaçlarını karşılayamamaktadır. Gelirlerin yarıdan fazlası merkezi hükümetten alınmaktadır. Sonuçta yerel yönetimlerin özerkliği ile bağdaşmayan saklı bir siyasi denetim söz konusu olmaktadır.[37] Bu konuda yapılması gerekenlerden ilki, büyük şehir belediyesinin öz kaynakları arttırılmasıdır. Emlak vergisi hasılatının belediyelere bırakılması, yerinde bir uygulamadır ve büyük şehir belediyeleri bu yolla da verimli gelir elde edebilmektedir. Bunun yanında motorlu taşıtlar vergisi ile veraset ve intikal vergisinin tahsilatı da büyük şehirlere bırakılabilir. Bu yolla anılan vergilerdeki kaçakların kısmen önlenebilmesi sağlandığı gibi büyük şehirler için gelir kaynağı olacağı düşünülmektedir.[38]

Köy idarelerinin yapacağı hizmetler ise, 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanununda yer almıştır. Buna göre bu hizmetler; zorunlu ve isteğe bağlı olarak iki kısımda ele alınmıştır. Bunlar daha çok köyün sağlığı ve refahı ile ilgili hizmetlerdir. Gelirler açısından ele alındığında köylerin en şansız yerel yönetim birimi olduğu ortaya çıkar. Türkiye'de bugün bütün parasal ölçüler değişmiştir ancak muhtara tanınan 20 liralık salma yetkisi hala değişmemiştir.[39]

1924 yılının ihtiyaçlarına uygun ve gerçekçi olarak hazırlanmış bulunan köy kanunu, günümüzün koşullarına uygun olarak hizmetler ve gelirler açısından yeniden düzenlenmelidir.

Yukarıda yapılan açıklamalarda da görüldüğü gibi, son yıllarda her alanda yaşanan hızlı gelişmeler, yerel yönetimlerde görev bölüşümünün yeniden ele alınmasını ve yerel birimlere bırakılan görevlerin , toplum kalkınmasını ve teknolojik değişimin gerekliliklerini karşılayabilecek bir düzeye getirilmesini gerektirmektedir. Görev bölüşümünün amacı, hizmetlerin halka en iyi şekilde götürülebilecek kuruluşlar tarafından yerine

---

[37] Hatice DAYAR, **Türkiye ve Almanya'da Büyükşehir Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı Analizi (Bursa-Münih Örneği 1991 Sonrası)** İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Kontrolörleri Derneği Yayınları-No:7, Ankara, 1998, s.56.

[38] Hatice ENCİ, **Türkiye'de Servet Vergileri ve Etkinliği,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990), s.97.

[39] Recep YAZICIOĞLU, **Taşra Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi,** Aydın 1990, s.35.

getirilmesidir. Bunun için hizmetleri en etkili ve verimli yerine getirecek idarenin seçilmesidir.[40] Kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi tercihen halka en yakın makama bırakılmalıdır. Görevlerin bir başka makama bırakılmasında , görevin kapsam ve niteliği ile ekonomik etkinlik ilkelerine göre hareket edilmelidir.[41]

Bu konuda yerel yönetimlerin görev ve yetkileri anayasal ve yasal düzenlemelerle belirlenmelidir.

Yerel yönetimlere görevleri ile orantılı gelir kaynakları tahsis edilmeli ve hizmet ile maliyet arasında doğrudan ilişki kurulabilir bir mali yapı oluşturulmalıdır. [42] Bunun yanı sıra yasama organına ait "vergileme yetkisi" nin mahalli idarelere devrine ve toplam vergi gelirlerinin yerel yönetimlerle paylaşımına ilişkin mali tevzin ilkelerine anayasada yer verilmelidir. [43]

Ayrıca Yerel Yönetimler Bakanlığı kurulabilir. Bakanlık bünyesinde Yerel Yönetimler Hizmet ve Gelir Bölüşümü Koordinatörlüğü oluşturulabilir. İlgili birim yerel yönetimlerin hizmet ve gelir yapılarını düzenlemeli ve çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmalıdır. Bunun yanında yerel yönetimler arasındaki mali ilkelerin düzenlenmesi konusunda genel ilke ve kararları alan İdarelerarası Hizmet ve Gelir Bölüşüm Kurulu oluşturulmalıdır. [44]

SONUÇ

---

[40] Ahmet ULUSOY,Tekin AKDEMİR, **Mahalli İdareler Teori Uygulama Maliye,** Seçkin Yayınları, Ankara,2001, s49.

[41]Osman PEHLİVAN, "Türkiye'de Yönetimlerin Mali Tevzin Ve Kamu Hizmetlerinde Yerellik Açısından Değerlendirilmesi", **Yerel Yönetim Ve Denetim Dergisi**, Cilt:6, Sayı:6, Haziran 2001,s.33.

[42] Kadir KOÇDEMİR, "Avrupa Birliği Hukuku ve Mahalli İdareler" **Türk İdare Dergisi,**Yıl:72,S.426, Mart 2000, s.86.

[43] Abdullah ASLAN, http// www.huk.gov.tr/ htm, 29 Mayıs,2002,s.3-4.

[44]Coşkun Can AKTAN, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/devlet-reformu/aktan-merkezi-yonetim-yerel-yonetim.pdf html ,s.10-11.

Yönetimlerarası hizmet paylaşımında görüldüğü gibi, sistemli bir yönetimlerarası mali ilişkileri düzenleyen kanuna ihtiyaç vardır. Merkezi yönetimle yerel yönetimler arasında mali ilişkileri kapsamlı bir şekilde içerecek kanun, acil olarak hazırlanmalı ve uygulamaya konmalıdır.

Yönetimlerarası hizmet paylaşımı, tüm yerel yönetim birimleri için tekrar günün koşullarına uygun, rasyonel olarak yapılmalı ve genellik ilkesi uygulamasına gidilmelidir. Merkezi idarenin kaynak aktarması, görev paylaşımına paralel olmalıdır.

Merkezi yönetim tarafından toplanan ancak yerel ihtiyaçların giderilmesine yönelik kamu hizmeti gelirleri, yerel yönetimlere bırakılmalı veya pay verilmelidir. Yerel yönetimlerin öz kaynaklarının geliştirilmesine yönelik düzenlemeler, vakit yitirilmeden, yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

AKDOĞAN,Abdurrahman **Kamu Maliyesi,** B.8,Gazi Kitabevi, Ankara, 2002.

AKTAN,CoşkunCanhttp://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/devlet-reformu/aktan-merkezi-yonetim-yerel-yonetim.pdf html.

ALTUĞ, Figen, "Türkiye'de Belediye Gelirlerinin Yapısı" **Uludağ, İktisat ve İdari Bilimler Dergisi,** Cilt:6**,** Sayı:46, Kasım 1985.

ASLAN Abdullah, http// www.huk.gov.tr/ htm, 29 Mayıs,2002

AYDIN, Ahmet Sezai, "A.B.D'de Yerel Yönetim Bakımından Kamu Sağlığı",**İller ve Belediyeler,** Sayı:607, Mayıs 1996.

AYTAÇ, Fethi,**Açıklamalı Belediye Kanunu**, Gaye Matbaacılık, Ankara 1988.

BİNATLI, Cüneyt, **Belediye Hizmetleri Finansmanı,** Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 186/117, Eskişehir, 1977.

BORRMANN, Gero,Falk: SCHWANENBERG,Manfred, **Öffentliche Finanzwirtschaft,** 2. Auflage, Carl Heymans Verlag, München, 1992.

DAYAR, Hatice **Türkiye ve Almanya'da Büyükşehir Belediye Yönetimlerinin Karşılaştırmalı Analizi (Bursa-Münih Örneği 1991 Sonrası)** İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Kontrolörleri Derneği Yayınları-No:7, Ankara, 1998.

DÖNMEZ, Mustafa, "Belediye Gelirleri", **İller ve Belediyeler,** Yıl:50, Sayı: 589, Kasım, 1994.

EMREALP, Sadun, **Belediyelerde Mali Yönetim,** Kent Matbaacılık , Ankara, 1993

ENCİ, Hatice **Türkiye'de Servet Vergileri ve Etkinliği (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi),** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1990.

ERDEM, Metin, ŞENYÜZ, Doğan, TATLIOĞLU, İsmail, **Kamu Maliyesi,** Ekin Kitabevi, Bursa, 1996.

GÜLER), Birgül,(AYMAN), **Yerel Yönetimler (Liberal Açıklamalara Eleştirel Yaklaşım),** TODAİE Yayın No:244, Ankara, 1992.

GÜNER, Ayşe, **Türkiye'de Büyükşehir Belediyesi Maliyesi Bir Örnek: İstanbul Büyükşehir Belediyesi, (Basılmamış Doktora Tezi),** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992.

HEREKMEN, Aykut , **Genel Vergi Kuramı,** Ankara, 1976.

HİCKS, Ursula K., **Büyükşehir İdaresinin Finansmanı,** İstanbul Üniversitesi Yayınları, No: 1305, İktisat Fakültesi No: 217, Maliye Enstitüsü, No:33, İstanbul, 1968.

KELEŞ, Ruşen, "Belediye Gelirleri ve Mali Denkleşme", **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt:5, Sayı:1, Mart 1972.

KOÇDEMİR Kadir, "Avrupa Birliği Hukuku ve Mahalli İdareler" **Türk İdare Dergisi,**Yıl:72,S.426, Mart 2000,

NADAROĞLU, Halil , **Mahalli İdareler,** 5.b., Beta Yayınları, No: 548, İstanbul, 1994.

NADAROĞLU, Halil, " Mali Tevzin Bazı Kamu Gelirlerinin Paylaşılması", **Maliye Enstitüsü Konferansları,** 9. Seri, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:1098,Maliye Enstitüsü No:17, İstanbul 1964.

NEUMARK, Fritz , **Maliyeye Dair Tetkikler,** İstanbul, 1951.

ÖNCEL, Yenal, **Mahalli İdareler Maliyesi,** Bayrak Matbaacılık,İstanbul, 1992.

ÖZER, İlhan, " Gelirlerin İdarelerası Dağılımı ve Türkiye'de Son Gelişmeler" **Maliye Enstitüsü Konferansları,** 17., Seri, İstanbul Üniversitesi Yayınlarından No:1367, İktisat Fakültesi No:231, Maliye Enstitüsü No: 37, İstanbul, 1968.

PEHLİVAN Osman, "Türkiye'de Yönetimlerin Mali Tevzin Ve Kamu Hizmetlerinde Yerellik Açısından Değerlendirilmesi", **Yerel Yönetim Ve Denetim Dergisi**, Cilt:6, Sayı:6, Haziran 2001

ŞENER, Orhan, **Kamu Ekonomisi**, 2.b., Okan Yayıncılık, İstanbul,1984.

TEKİN, Fazıl,"Mali Tevzin", **Eskişehir İktisadi Ticari ve İlimler Akademisi Dergisi,** Cilt:XIII, Sayı:1, Ocak:1977.

TORTOP, Nuri, **Yerel Yönetimler Maliyesi, (Görev ve Kaynak Bölüşümü)** TODAİE, Yayın No: 263, Ankara,1996.

TORTOP, Nuri, **Mahalli İdareler,** B.6, Yargı Yayınları, Ankara, 1999.

TORTOP Nuri, "Yerel Yönetimlerin Artan Önemi ve Çağdaş Görevleri ",**Çağdaş Yerel Yönetimler,** C.11.S.7, Ocak 2002,

ULUSOY Ahmet, AKDEMİR Tekin, **Mahalli İdareler Teori Uygulama Maliye,** Seçkin Yayınları, Ankara,2001,

ÜLKMEN, İsmail Hakkı, **Mahalli İdareler Maliyesi Dersleri,** Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını: 103-85, Ankara, 1960.

YALÇINDAĞ, Selçuk**, Almanya'da Ve Türkiye'de Yerel Yönetimler, Karşılaştırmalı Bir İnceleme** , TODAİ, Ankara, Eylül 1990, s.59-61.

YAZICIOĞLU,Recep, **Taşra Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi,** Aydın, 1990.

7.11.1982 Tarih 2707 Sayılı Resmi Gazete, **Anayasa.**

VI.Beş Yıllık Kalkınma Planı, **Mahalli Hizmetlerin Yeniden Karşılanması,** T.C. Başbakanlık DPT Yayın No:2245: ÖTK: 370, Ocak 1991.

Altındağ Belediye Başkanı Ali Rıza Koç,un Türk Belediyecilik Derneğ Konrad Adenauer tarafından düzenlenen "Büyükşehirlerin Kuruluş Sorunları "Konulu **Yuvarlak Masa Toplantısındaki** tutanak notlarında yer alan konuşma,27 Şubat 1992,Ankara.

TÜRKİYE'DE BELEDİYE HİZMETLERİNİN ÖZELLEŞTİRİLMESİ VE ETKİLERİ: KÜTAHYA BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Hatice Dayar•

ÖZET

Hızla büyüyen kentlerin ve bu kentlerde yaşayan insanların ihtiyaçları sürekli bir şekilde artmaktadır. Kentlerin mevcut yönetim yapısı, kaynakları ve hizmet sunma yöntemleri yetersiz kalmakta ve bu durum yeni kaynak ve hizmet sunma yöntemlerini gerekli hale getirmektedir. Bu yöntemlerden birisi ve en önemlisi özelleştirmedir. Ülkemizde özellikle 1980'den sonra kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi anlayışı yaygınlaşmaya başlamıştır. Önemli mali sorunlarla karşı karşıya kalan belediyeler de özelleştirmeyi bir çıkar yol olarak görmüşlerdir.

Anahtar kelimeler: Belediye hizmetleri, özelleştirme, yerel yönetim, kamu ekonomisi, özel ekonomi.

ABSTRACT

The needs of fast growing cities and people living in those cities are continuosly increasing. The current administrative structures, resources and service providing methods donat suffice and this situation makes new resources and service providing methods necessary. One and the most important of these methods is privatization. Espacially after 1980, the understanding of privatizing public services have started to become comman. Faced with importand fiscal problems, municipalities have considered privatization a way out.

Key words: municipal services, privatization, local administration public economics, private economics.

GİRİŞ

Günümüzde kentler giderek önem kazanmakta ve ülke nüfusunun yarıdan fazlası belediye sınırları içinde yaşamaktadır. Belediye hizmetleri, merkezi yönetim tarafından görülen hizmetlere nazaran önemsiz gibi görülse de, günlük hayatımızı çok fazla etkilemektedir. Bu nedenle çalışmada, belediye hizmetlerinde özelleştirme uygulamaları , etkileri Kütahya belediyesi örnek alınarak incelenmiştir. Bu konuda yapılması gerekenler ve çözüm önerileri son kısımda ele alınmıştır.

• Yard. Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, İİBF-Maliye Bölümü Öğretim Üyesi.

1.ÖZELLEŞTİRME KAVRAMI VE NİTELİĞİ

Özelleştirme, (Privatization), birçok bilim dalının ilgi alanına girmesi nedeniyle, gerek teoride gerekse uygulamada tam olarak açıklığa kavuşturulamamış ve üzerinde görüş birliği sağlanamamış bir kavramdır.[1]

Özelleştirme; Ekonomi, işletme, yönetim ve siyaset bilimlerinin de ilgi alanına girmektedir.[2]

Özelleştirme uygulamaları, dar ve geniş anlamda olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Dar anlamda özelleştirme;Kamu kesiminin mülkiyetinde ve işletmesinde olan kamu hizmetlerinin özel kesime devredilmesidir. Geniş anlamda özelleştirme ise;Kamuya ait mal varlığının, ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel sektöre aktarılmasıdır. En geniş anlamda ise; Kamu kesiminin ekonomik faaliyetlerinin azaltılması veya tümüyle ortadan kaldırılmasıdır.[3]

Belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinde dar anlamda özelleştirmenin dışında uygulamalar söz konusudur.

2.BELEDİYE HİZMETLERİNİN ÖZELLEŞTİRME NEDENLERİ

İnsanların belediye hizmetlerine olan taleplerini arttırmaları, buna rağmen daha az vergi vermek istemeleri belediyeleri yeni hizmet sunma yöntemleri arayışına yöneltmiştir. [4] Bu yöntemlerden birisi olan özelleştirme,daha çok ekonomik ve mali gerekçelerle başvurulan bir yöntemdir.

Bu kapsamda özelleştirme, kaynak kullanımında etkinliğin sağlanması, kaynak savurganlığının önüne geçilmesi ve hizmet maliyetlerinin düşürülmesi amacıyla gerçekleştirilmektedir.[5]

Kamusal hizmetlerin özelleştirilmesinin yönetsel açıdan da nedenleri bulunmaktadır. Kamu kurumlarının karmaşık yapısı ve işleyişi, bürokratik ve hantal yapısı hizmetlerin yürütülmesinde verimsizliğe neden olmaktadır.[6]

Türkiye'de belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinde mali faktörlerin çok büyük ağırlığı vardır. Bunun yanında siyasi nedenlerden dolayı da özelleştirmeye gidilebilmektedir. Örneğin, belediye yönetiminin ve merkezi iktidarın farklı partilerden olması belediyelere daha az gelir transferine neden olabilmektedir. Öte yandan ülkenin içinde bulunduğu

---

[1] Coşkun Can AKTAN, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları,** TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1992, s.9.
[2] Kate ASCHER, **The Politics of Privatization,** London Macmillan Education, 1987,s.4.
[3] Yakup KEPENEK, **Özelleştirme Olayı**, TES-İŞ, Ankara, 1992, s.114.
[4] Halit SUİÇMEZ, ŞevketYILDIRIM, **Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları,** Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1993, s.71
[5] Detlef BEEKER,**Zur Anwendung der Nutzen –Kosten-Analyse bei Kommunalen Privatisierungsvorhaben,** Februar, , Siegen, 1997,Nr.10, s.16;(Herausgegeben von Prof.Dr.Ronald Clapham, Schriften Zur Wirtschaftsforschung,)
[6] Werner Thieme, **Verwaltungslehre,** 4.Auflage, München, 1984, s.127

ekonomik durum nedeniyle tasarruf tedbirlerinin uygulanması ve belediyelerdeki aşırı istihdam sorunu da belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinde önemli bir neden olarak görülmektedir.[7]

3.ÖZELLEŞTİRME YÖNTEMLERİ

Özelleştirmede kullanılan yöntemler aşağıdaki şekilde ele alınabilir.

3.1.İhale Yöntemi

Belediye hizmetlerinin özelleştirilmesinde en yaygın olarak kullanılan yöntemdir. İhale, bazı kamusal mal ve hizmet üretiminin, hizmetle ilgili sorumluluk kamuda kalmak şartıyla, bir sözleşme ile özel kesime yaptırılmasıdır.[8]

İhale yönteminin en önemli yararı, rekabet ortamından yararlanmayı mümkün kılarak belediye hizmetlerinin maliyetini düşürmesidir. Diğer bir yararı ise geçici hizmetler sürekli eleman istihdam edilmeden yürütülebilmesidir. Ayrıca kendi kadrolarında olmayan nitelikli personelden de yararlanılabilmektedir. Burada önemli olan, ihale edilecek hizmetlere ilişkin tahmini bedellerin sağlıklı yapılması ve hizmetin yürütülmesi esnasında denetimin düzenli yapılmasıdır. [9]

3.2.Kiralama Yöntemi

Kiralama yönteminde, hizmetin yürütülmesi için gerekli sermaye yatırımı ve tesislerin yapımı belediye tarafından üstlenilmekte, mevcut tesislerin yönetilmesi ve işletilmesi ise özel kuruluşa bırakılmaktadır. Bu yöntemde belediyeler verimli çalıştıramadıkları işletmeleri, özel sektöre devretme yoluna gitmektedir. Yöntemde, hizmet karşılığı alınan ücrete ilişkin, tarifelerin belediyelerce denetlenmesi, imtiyaz yöntemine göre daha kolaydır.[10]

3.3 Kupon Yöntemi

Kupon yönteminde tüketicilere, özel girişimciler tarafından üretilen hizmetlerin satın alınmasında kullanabilecekleri, para yerine geçen kupon verilmektedir. Yardımların nakit olarak değil de kupon olarak verilmesi, yapılan yardımın amaç dışında kullanılmasını engelleyebilmektedir. Burada önemli olan konu, kimlerin bu kuponlardan yararlanacağının iyi tespit edilmesidir.[11]

---

[7] Musa EKEN, Bilal ERYILMAZ, "Mahalli İdarelerde Özelleştirme Politika ve Uygulamaları", **Türk İdare Dergisi,**Sayı:387, Haziran 1990, ss.56-59

[8] Yusuf ALPER, **İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme,** Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994, s.61

[9] EKEN, ERYILMAZ, a.g.e., s.62

[10] Bilal ERYILMAZ, "Belediye hizmetlerinin yürütülmesinde Alternatif Yöntemler," **Türk İdare Dergisi,**Sayı:382, Mart 1989, s.41

[11] ALPER, **a.g.e.**, s.62-63

3.4.Satış Yöntemi

Bu yöntemde; Belediyenin mal varlığında bulunan toprak, bina, hisse ve her tür varlığını satmasıdır. Burada asıl önemli olan, satılacak kamu hisselerinin, kamu kuruluşlarının seçimi ve nasıl satılacağının belirlenmesidir.[12]

3.5.İmtiyaz Yöntemi

İmtiyaz yönteminde, özellikle elektrik, su, taşıma gibi alanlarda ölçek büyümesi sonucu, işletmenin maliyetlerinin düşmesi ile ortaya çıkan "doğal tekel", kamu sektöründen özel sektöre geçmektedir. İmtiyaz yönteminde, en önemli süreç pazarlıktır. Belediyeler pazarlık sonucu, malı ya da hizmeti en düşük bedel ile piyasaya sunmayı kabullenen kuruluşa vermektedir.[13]

3.6.Yasal Kurumsal Serbestleşme Yöntemi

Devletin, ekonomik sektörler üzerindeki kısıtlamalarını yasal düzenlemeler ile kaldıran bu yöntemle, kamu tekelleri kırılmaktadır. Böylece bir yandan devlet tarafından uygulanan kısıtlamalar kalkarken, diğer yandan desteklemelere de son verilmektedir. Yöntemin amacı, bütün sektörlerde rekabeti sağlamanın yanında karlılık ve verimliliği arttırmaktır.[14]

3.7. Yap-İşlet-Devret Yöntemi

Bir tür imtiyaz olan bu sistem, belediyeye ait gayri menkuller üzerinde özel sektör tarafından bir hizmet birimi, oluşturulması, belirli bir süre işletilmesi ve bu süre bittikten sonra işletmenin her türlü varlığıyla kamuya devredilmesidir.[15] Türkiye'de çeşitli yasalarda, yöntemin yasal dayanağı yer almaktadır.•

Özellikle az gelişmiş ülkeler, yabancı sermayeyi çekmek için bu yöntemi yaygın olarak kullanmaktadır.[16]

3.8.Ortak Girişim Yöntemi

---

[12] Vakıfbank Yayınları, **Türkiye'de Ve Dünyada Yaşanan Özelleştirme,** Araştırma Dizisi No:2, ss.11-13

[13] AKTAN, **a.g.e.,** s.113

[14] Hulki M, CEVİZOĞLU, **Türkiye'nin Gündemindeki Özelleştirme,** İlgi Yayıncılık, İstanbul, 1989, ss.70-74.

[15] Musa EKEN, **Yerel Yönetimlerde Hizmetlerin Özelleştirilmesi,** İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1995,S.40.

• 8 Haziran 1994, Tarih, 3996 Sayılı Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun ve bu kanunun uygulanmasıyla ilgili 1 Ekim 1994 Tarihli Resmi Gazetede Yayınlanan Bakanlar Kurulu K ararı ; Ayrıca 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu ile 1580Sayılı Belediye Kanununun 19 Ve 70. Maddeleri.

[16] EKEN, a.g.e., s.40.

Kamu ve özel sektör teşebbüslerinin ortak faaliyet yürütmelerini amaçlayan ve kamu ortaklığı payının % 51'den az olmasını gerektiren açık bir özelleştirme yöntemidir.

Yöntemde; Bir kamu kuruluşunun, başka bir yabancı veya yerli kuruluşla öz kaynak ortaklığına gidilmesi söz konusudur.[17]

3.9.Gönüllü Kuruluşlar Yöntemi

Belediyeler kent hizmetlerini yürütürken gönüllü kuruluş ve kişilerin katkılarından yararlanmaktadır. Belediyeler; Yetenekli, istekli, tecrübeli ve ücretsiz çalışacak gönüllüler sayesinde bazı belediye hizmetlerini masrafsız ya da daha az masrafla sağlayabilir. Belediyeler, çeşitli meslek kuruluşları, dernekler, vakıflar ve diğer gönüllü kuruluşlar ile gönüllü şahısların katkılarıyla, belediye hizmetlerinin yürütülmesinde önemli oranda tasarruf sağlanabilir.[18]

Ülkemizde, vakıflar geçmişte bütün sosyal yardım hizmetlerini kapsamış hatta bazı durumlarda üstlendiği fonksiyonlar nedeniyle belediye kuruluşu olarak algılanabilmiştir.[19]

3.10.Fiyatlama Yöntemi

Devletin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükseltilmesi, bunlara verilen sübvansiyonların azaltılması ya da kaldırmasıdır.1980'lerde yoğun ve yaygın olarak uygulanmış bir yöntemdir.[20]

3.11.Yönetim Devri Yöntemi

Başlangıçta özelleştirmeye elverişli olmayan KİT'lerin,yapılan bir sözleşme ile sadece yönetimlerinin bu işi yapabilecek güçlü ve tecrübeli özel sektöre devredilmesidir.

Batı ülkelerinde oldukça yaygın şekilde uygulanmakta ve başarılı sonuçlar vermektedir.[21]

3.12.Şirketleşme Yöntemi

Belediye yönetimleri, bazı kamu hizmetlerini, daha etkin yürütmek amacıyla kamu hukukunun ve kamu bürokrasisinin katı kurallarından, ağır

---

[17] Recep KÖK, **Ekonomi Popülizm Özelleştirme Ve KİT'ler,** Dergah Yayınları, İstanbul, 1995, s.127.

[18] AKTAN; a.g.e., s.172.

[19] Zerrin TOPRAK KARAMAN, **"**Kamu Hizmetlerinde Verimliliğin Sağlanmasında Alternatif Kurum Olarak Vakıf" **Türk İdare Dergisi,** Sayı:403,Haziran 1994,s.55.

[20] Tülay ARIN, "Devlet Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Ve Türkiye'de Yasal Çerçeve ",**Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988, s.101.

[21] Nihat FALAY, "Özelleştirme Yöntemleri Ve Sorunlar", **Özelleştirme Tartışmaları,** Eylül, 1994, s.27-28.

işleyişinden uzaklaştırmak için işletmelerini şirket haline getirmekte ve özel hukuk hükümlerine göre yönetmektedir.

Ülkemizde, belediyelerin ve il özel idarelerinin şirket kurmaları ya da şirketlere ortak olmaları önceden beri uygulanmaktadır. Ancak yaygın olarak uygulanması 1984 yılından itibaren başlamıştır.[22]

Özelleştirilecek hizmetlerle ilgili hangi yöntemin uygulanacağını belirlemek oldukça zordur. Herhangi bir hizmet için iyi olan yöntem, diğer bir hizmet için geçerli olmayabilir. Her hizmetin, en düşük maliyetli ve en kaliteli şekilde hangi yöntemle sunulabileceği belirlenmelidir.

4. BELEDİYELERDE ÖZELLEŞTİRMENİN YASAL ÇERÇEVESİ

1580 Sayılı Belediye Kanunu Ve 2886 Sayılı Devlet İhale Kanunu çerçevesinde belediyeler, kentsel hizmetlerin bir çoğunu özel firmalara yaptırmaktadır. 1580 sayılı kanunun 15/24. maddesi açıkça temizlik hizmetlerinin özel firmalara yaptırılabileceğine olanak vermektedir.

1580 sayılı kanuna göre (19/4-A) belediyeler; Su, havagazı, tramvay hizmetleri ile göl nehir ve körfezde vapur hizmetlerinin tesis ve işletilmesini, kendileri doğrudan yapabilecekleri gibi, süresi 40 yılı geçmemek kaydıyla imtiyaz yöntemi ile de özel firmalara yaptırabilirler. Ayrıca belediye sınırları dahilinde belirli semtler arasında toplu ulaşım aracı olarak otobüs, minibüs, otokar, tünel, troley, finüküler, omnibüs işletmek belediyelerin hakkıdır. Belediyeler bu hizmetleri kendileri doğrudan yapabileceği gibi,imtiyaz yoluyla özel teşebbüslere devredebilir. Ancak bunun için içişleri Bakanlığının onayı gerekmektedir. Belediyeler hizmetlerini hem kamu hem de özel ve tüzel kişilik tanınmış kuruluşlarca yerine getirmektedir. [23] Belediyelerde özelleştirme uygulamaları 1983'ten sonra hükümet politikalarının etkisiyle uygulanmaya başlanmıştır.[24]

5.BELEDİYELERDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ YARARLARI VE SAKINCALARI

Özelleştirme uygulamalarının birtakım yararları olmasının yanında sakıncaları da bulunmaktadır.

5.1.Yararları

Özelleştirmenin en büyük yararı kamu hizmetlerinde verimliliğin arttırılması, kamu harcamalarının azaltılması ve vatandaşların ihtiyaçlarının daha iyi karşılanmasıdır. Özelleştirmenin yararlarını savunanlara göre, özel sektör girişimcilerin yeteneklerinin ortaya çıkmasına imkan tanıyarak

---

[22] EKEN; ERYILMAZ; a.g.e., s.68.
[23] Fethi AYTAÇ, **Açıklamalı Belediye Kanunu,**Gaye Matbaacılık, Ankara, 1988, s.346.
[24] Tunay KÖKSAL, "Türkiye'de Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Üzerine "**Çağdaş Yerel Yönetimler,** C:2, S:5, Eylül 1993, s.37.

teknolojik yeniliklerin ve yeni hizmet üretim ve dağıtım sistemlerini ortaya çıkaracaktır. Özelleştirme belediye harcamalarını azaltacak, harcamaların azalması, belediyelere yeni hizmet alanları sağlayacaktır. Özelleşme sonucu ortaya çıkacak rekabet ortamı, hizmetlerin tüketici tercihlerine göre farklılaşmasına neden olacaktır. Bununla beraber, özelleştirmeyi savunanlara göre demokrasi ile serbest piyasa düzeni arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.[25]

5.2.Sakıncaları

Özelleştirmenin sakıncaları, özelleştirmeye karşı olan kişilerce ileri sürülmektedir. Onlara göre, belediye hizmetlerinin özelleştirilmesi işsizliğin artmasına neden olacaktır. Zira özel firmalar aynı hizmeti kamu hizmetlerinden daha az işgücü kullanarak yürütebilmektedir.

Belediyeler bazı hizmetlere sübvansiyon sağlayarak, kaynakların yeniden dağılımını sağlamaktadır. Özelleştirme ile bu durum ortadan kalktığından sunulan hizmetlerin fiyatları artabilecektir.

Özelleştirmenin bir diğer sakıncası da, kamu çalışanlarını işsiz bırakıp ücret düzeylerini düşürebilecektir.

Özelleştirme sonucu denetim zorlaşacak ve kalite de düşecektir.

Belediye de yaşayan yaşlılara, dar gelirlilere, özürlülere sunulan hizmetlerde aksamalar ortaya çıkabilecektir.

Özelleştirme kamu tekellerini özel tekellere dönüştürebilmektedir.

Özelleştirmede çıkar çevreleri korunabilmektedir. Ayrıca yolsuzluklara açık bir yöntemdir[26]şeklinde sakıncaları belirtilmektedir.

6.KÜTAHYA BELEDİYESİNDE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

6.1 Kütahya Belediyesinde Özelleştirme Nedenleri

Karma ekonomi anlayışı ve uygulamaları , özelleştirme düşüncesinin ülkemize geç gelmesine neden olmuştur. Kütahya belediyesinde özelleştirme çalışmaları 1992 yılından sonra başlamıştır. Kütahya belediyesinde özelleştirme uygulamalarının en önemli nedeni, hizmetlerin maliyetini düşürmek ve tasarruf sağlamaktır. Bunların yanında diğer nedenlerde aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

-Kaynakların kısıtlı olması
-Mal ve hizmet üretimindeki yüksek maliyetler
-Ücretlerin yüksekliği
-Personel sayısındaki fazlalık,
-Tamir –bakım-onarım giderlerinin yüksekliği

---

[25] CEVİZOĞLU, a.g.e., s.37.
[26] Sadun EMREALP, Drew HORGAN, **Belediyelerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri,** İstanbul, IULA-EMME, 1993, ss.6-12.

-Araç-gereç yetersizliği

-Belde halkının hizmet üretimine ilgisizliği ve katılımın sağlanamaması sayılabilir.

6.2 Kütahya Belediyesinde Özelleştirme Yöntemleri

Kütahya belediyesinde en çok kullanılan özelleştirme yöntemi hizmet ihalesi ve kiralamalar şeklindedir. Küçük çaplı bazı hizmetlerde (büfe gibi) özelleştirmeler Yap –işlet-Devret biçiminde gerçekleşmektedir**.**

6.3.Kütahya Belediyesinde Özelleştirme Çalışmaları

Kütahya Belediyesinde ilk özelleştirme çalışmaları, 1992 yılında Temizlik işleri ihalesi ile başlamıştır. Daha sonra 1995 yılında Mezbaha hizmetleri ve Otobüs İşletmesi, Halk Otobüsleri İşletmeciliği olarak, özelleştirilmiştir. Daha sonra su endeksi okuma ve su arıza, tamir işleri, soğuk hava işletmesi özelleştirilmiştir.

Belediye olarak, özelleştirmedeki asıl amaç önceden de belirtildiği gibi, genel olarak verimliliğin artırılması olarak düşünülmüştür. Ancak rantabıl şekilde işletilemeyen, 1995 yılı itibariyle yıllık 13 milyar TL. zarar eden Otobüs işletmesi ve aynı yıl itibariyle 5 milyar TL. yıllık zararı bulunan Mezbaha, 2000 yılı itibariyle aylık 2 Milyar TL. zarar eden Soğuk hava deposu işletmesinin bu zararlardan kurtulması ve gelir getirici işletme olması düşünülmüştür.

Endeks okuma, ilaçlama işlerinde maliyet belediye açısından yüksektir. Bunun nedeni işçilik ücreti belediye mensupları (işçisi) için asgari ücretin 3 katı civarındadır. Bu hizmetler daha düşük ücretle işi yüklenen kişi veya kurumlara ihale edilmiştir. Bu sayede maliyetin düşürülmesi ile verimliliğin artırılması amaçlanmıştır.[27]

Şimdi bu amaç kapsamı içinde özelleştirilen birimleri sırası ile irdeleyelim.

6.3.1.Temizlik Hizmetleri

1992 yılında Kütahya mücavir alanı içindeki tüm mahalle ve sokakların çöplerinin toplanması ile caddelerin ve kaldırımların temizliği işi aylık 545.000.000 TL. ya ihale edilmiştir. Belediye kendi bünyesinde bu işi yürütürken 32 araç ve 160 personel istihdam etmekteydi. Ancak her mahalleye periyodik olarak 3 günde bir defa girilebiliyordu. İş verimliği % 40 idi.

Hizmetin özelleştirilmesiyle birlikte 32 araç ve ortalama 130 işçi ile birçok mahallenin çöpü her gün toplanmaya başladı. İş verimliliği % 80 düzeyinde artış sağladı.

---

[27]Bilgiler, Fen İşleri Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Veteriner Müdürlüğü, Otobüs İşleri Müdürlüğü, Park Bahçe Müdürlüğü, Makine İkmal Müdürlüğü, Atölye Bakım Onarım Müdürlüğünden, derlenmiştir .

Bugün itibariyle ise; Yüklenici firma 48 araç ve 280 personel ile bu işi yürütmektedir. Ancak bu sayı içine Belediye hizmet binalarının temizliği, kaloriferlerin yakılması,odacılık hizmetlerini yürüten personel de dahil edilmiştir. Mahalle sayısı 32 den 39 'a çıkmıştır. Aylık 200 milyar TL. bedelle ihale edilmiştir.

Sonuç olarak belediye işçisi ile hizmetler yürütülürken verimlilik %40 düzeyinde idi. Belediye işçisinin maliyeti çok yüksek idi. Özelleştirme suretiyle verimlilik %80'lere ulaşmıştır. Belediyeye de özelleştirme hiçbir zaman ek bir mali yük getirmemiştir. Bunu irdelemek için 1992-2002 arasındaki Belediye, işçi mevcudunun incelenmesi gerekir. Belediye emekli olan veya çeşitli nedenlerle ayrılan işçilerin yerine yeni işçi almamıştır. 1992'de 632 olan işçi sayısı, 2002'de 249'a düşmüştür. Hedeflenen amaca ulaşılmıştır.

6.3.2.Mezbaha Hizmetleri

Mezbaha 1995 yılında 2 milyar TL gelire karşılık 7 milyar TL gideri bulunan bir tesis idi 24 personel istihdam ediyordu. 2 adet et aracı ile hizmet yürütülüyordu. Mezbaha işletmesi 500 milyon TL. aylık kira bedeli karşılığı ihale ile devredildi.

Aynı hizmetler şu anda 2 araç ve 12 personel ile yüklenici tarafından yürütülmektedir.[28]

Sonuç olarak, belediyenin zarardan kurtulup yıllık 6 milyar TL. gelir elde ettiği belirtilmektedir. Aynı iş daha az (%50) personel ile yürütülmektedir.

6.3.3. Soğuk Hava İşletmesi

Belediye tarafından 4 personel ile hizmet veren soğuk hava deposu, 2000 yılı itibariyle aylık 2 milyar TL. zarar etmektedir. İşletmeciliği kira karşılığı ihale ile devredilmiştir. Yüklenici 2 personel ile hizmet vermektedir.

6.3.4. Ulaşım Hizmetleri(Otobüs İşletmesi)

1995 yılı itibariyle, 27 araç ve 4 ana hatta 71 personel ile hizmet veren Otobüs işletmesinin aynı yıl zararı 13 milyar TL. dır. Özelleştirme; Belediyeye ait Otobüslerin ihale ile satılması şeklinde olmuştur. Otobüs alan kişi aynı zamanda hat kiralamış oldu. Daha sonra bir otobüs alan kişi aldığı

[28] Bilgiler, Fen İşleri Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Veteriner Müdürlüğü, Otobüs İşleri Müdürlüğü, Park Bahçe Müdürlüğü, Makine İkmal Müdürlüğü, Atölye Bakım Onarım Müdürlüğünden, derlenmiştir .

otobüsü iki midibüs ile değiştirdi. Bu şekilde araç sayısı ikiye katlanarak hizmetin hızlanmasına neden sağladı.

Belediye hat kirası olarak yıllık araç başına 600 milyon TL. bedel almaktadır. Bununla belediye kasasına yıllık 46.2 milyar TL. girmektedir.

Personel gideri (Şoför için) sıfıra inmiştir. Zira şoför personel, işten çıkarılmamış, emekli olan ve eksilen Belediyenin diğer birimlerine dağıtılmıştır.

6.3.5. Su Endeksi Okuma Ve Su Arıza İşleri

Verimliliğin arttırılması için yapılan bir özelleştirmedir.

Kütahya'da yaklaşık 65.000. su abonesi mevcut olup su sayaçları 15 personel ile 20 işgününde tamamlanabiliyordu. Özelleştirilme ile birlikte, aynı iş 8 personel ile 15 iş gününde tamamlanmaktadır. Verimliliğin arttığı bir özelleştirme şeklidir.

6.3.6. Şehrin İlaçlanması Ve İtlaf Hizmetleri

Verimliliğin arttırılmasınıve personel maliyetinin düşürülmesini amaçlayan bir özelleştirmedir. Belediyece 6 personel ve 2 araç ile hizmet yürütülüyordu. Ancak şehrin tamamı istenilen süreç içinde ilaçlanamıyordu.

Özelleştirilmesi ile birlikte istenilen verimlilik sağlanmıştır. Personel giderinden dolayı %300'lük bir avantaj sağlandı.(Belediyenin bir işçisinin bedeli özel sektör 3 işçisine bedel bir maliyet getirmektedir.)[29]

6.3.7. Özelleştirme Süreci İçinde Belediye İşçi Sayısındaki Değişim

Özelleştirme süreci içinde belediye işçi sayısındaki değişim aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

[29] Bilgiler, Fen İşleri Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Veteriner Müdürlüğü, Otobüs İşleri Müdürlüğü, Park Bahçe Müdürlüğü, Makine İkmal Müdürlüğü, Atölye Bakım Onarım Müdürlüğünden, derlenmiştir .

Özelleştirme Süreci İçinde Belediye İşçi Sayısı Tablosu

	Yıl Başı	**Yıl Sonu**
Yıllar	Ocak Ayı İşçi Mevcudu	Aralık Ayı İşçi Mevcudu
1992	637	616
1993	616	580
1994	577	546
1995	540	505
1996	505	474
1997	473	434
1998	434	419
1999	415	373
2000	372	322
2001	321	274
2002	273	249 (03.12.2002)

Kaynak: Fen İşleri Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Veteriner Müdürlüğü, Otobüs İşleri Müdürlüğü, Park Bahçe Müdürlüğü, Makine İkmal Müdürlüğü, Atölye Bakım Onarım Müdürlüğü ve Kütahya Belediyesi, **1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001**, **Çalışma Raporu** ile ilgili **Mali Yılların Bütçelerinden** elde edilen bilgilerle hesaplamalar yapılmıştır.

Tablo incelendiğinde, işçi sayısının azaldığı görülmektedir. Belediye her özelleştirmede işçi çıkarmamıştır. Özelleştirilen birim işçisi ihtiyaç duyulan diğer birimlere kaydırılmıştır. Orada hizmetin verimliliği artırılmak istenmiştir. Ancak kendi isteği veya emeklilik ve başka nedenle ayrılan işçi yerine yenisi alınmamıştır. Azalan işçinin yerini özelleştirilen birimde istihdam edilenler doldurmuştur.[30]

[30] Bilgiler, Fen İşleri Müdürlüğü, Temizlik İşleri Müdürlüğü, Veteriner Müdürlüğü, Otobüs İşleri Müdürlüğü, Park Bahçe Müdürlüğü, Makine İkmal Müdürlüğü, Atölye Bakım Onarım Müdürlüğünden, derlenmiştir .

SONUÇ

Belediyelerde özelleştirme uygulamasının sonuçları bütün ülkeler için aynı değildir. Özelleştirmeyle ilgili sorunlar , işsizlik ve ekonomik problemleri olan ülkeler için farklı, bu tür problemleri olmayan ülkeler için farklıdır.

Belediye yöneticilerinin siyasi bir kimliğe sahip olmaları ve ayrıca belediye yöneticilerini özelleştirme yapmaya zorlayacak hukuki yaptırımların bulunmaması, özelleştirmeyi siyasi bir tercih haline getirmektedir. Ülkemizde uygulanan politikalar geniş anlamda özelleştirme yönündedir.

Bunun bir sonucu olarak, Kütahya'da yapılan özelleştirme uygulamaları, belediyenin ilgili birimlerinden elde edilen bilgiler ışığında başarılı olmuştur denilebilir. Kütahya belediyesinde özelleştirme sonucu devredilen işletmelerdeki personel, belediyenin personel ihtiyacı bulunan diğer ünitelere aktarılarak verimlilik arttırılmakta ve belli ölçülerde gizli işsizlik azaltılmış olmaktadır. Bu arada cari harcamaların azaldığı ve genel hizmet üretiminin arttığı görülmektedir. Bu başarının aynı veya daha az maliyetle gerçekleştiği görülmektedir.

Buraya kadar ulaşılan sonuçları göz önünde bulundurarak, belediyelerde özelleştirme konusunda yapılması gerekenleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

Her şeyden önce özelleştirme konusunda, özel sektörün verimli, kamu sektörünün ise verimsiz olduğu şeklinde bir değerlendirmenin gerçekçi olmadığı, bilinmelidir.

Belediye hizmetleri özelleştirilirken, hangi hizmetlerin öncelikle ve hangi yöntemle özelleştirileceği belirlenmelidir. Burada özelleştirmeye ilişkin kararlar belediye meclisince alınmalıdır. Özelleştirme kararı, kamu hizmetinin amacına zarar vermeden, verimliliği arttırıp maliyeti düşürüyorsa verilmelidir. Bu arada özelleştirme yapılırken; yolsuzluklara ve belediye halkının aleyhine rant oluşturacak uygulamalara gidilmemesi gerekmektedir. Özelleştirme yapıldıktan sonra ise, hizmetlerin etkin ve kamu yararına uygun yapılıp yapılmadığının denetlenmesi belediyenin en önemli görevi olmalıdır.

Özelleştirilecek hizmetler iyi tespit edilir, özelleştirme için en uygun yöntem belirlenirse ve özelleştirme sonucu ortaya çıkacak sorunlar asgari düzeye indirilirse, özelleştirme belediye hizmetlerinin sunulmasında önemli faydalar sağlayabilir.

KAYNAKÇA

AKTAN, Coşkun Can, **Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları,** TÜSİAD Yayınları, İstanbul, 1992.

ALPER, Yusuf **İktisadi Amaçları ve Sosyal Sonuçlarıyla Özelleştirme,** Sağlık-İş Yayınları, Ankara, 1994.

ARIN Tülay, "Devlet Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Ve Türkiye'de Yasal Çerçeve ",**Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,** İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1988.

ASCHER, Kate **The Politics of Privatization,** London Macmillan Education, 1987 .

AYTAÇ Fethi, **Açıklamalı Belediye Kanunu,**Gaye Matbaacılık, Ankara, 1988.

BEEKER, Detlef **Zur Anwendung der Nutzen –Kosten-Analyse bei Kommunalen Privatisierungsvorhaben,** Februar, , Siegen, 1997,Nr.10, (Herausgegeben von Prof.Dr.Ronald Clapham, Schriften Zur Wirtschaftsforschung,)

CEVİZOĞLU Hulki M, **Türkiye'nin Gündemindeki Özelleştirme,** İlgi Yayıncılık, İstanbul, 1989.

EKEN, Musa **Yerel Yönetimlerde Hizmetlerin Özelleştirilmesi,** İzmir Ticaret Odası Yayınları, 1995.

EKEN, Musa ,ERYILMAZ, Bilal, "Mahalli İdarelerde Özelleştirme Politika ve Uygulamaları", **Türk İdare Dergisi,**Sayı:387, Haziran 1990.

EMREALP Sadun, Drew HORGAN, **Belediyelerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemleri,** İstanbul, IULA-EMME, 1993.

ERYILMAZ, Bilal "Belediye hizmetlerinin yürütülmesinde Alternatif Yöntemler," **Türk İdare Dergisi,**Sayı:382, Mart 1989.

FALAY , Nihat, "Özelleştirme Yöntemleri Ve Sorunlar", **Özelleştirme Tartışmaları,** Eylül, 1994.

KARAMAN, Zerrin TOPRAK, **"**Kamu Hizmetlerinde Verimliliğin Sağlanmasında Alternatif Kurum Olarak Vakıf" **Türk İdare Dergisi,** Sayı:403,Haziran 1994.

KEPENEK, Yakup, **Özelleştirme Olayı**, TES-İŞ, Ankara, 1992.

KÖK, Recep, **Ekonomi Popülizm Özelleştirme Ve KİT'ler,** Dergah Yayınları, İstanbul, 1995.

KÖKSAL, Tunay, "Türkiye'de Belediye Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Üzerine "**Çağdaş Yerel Yönetimler,** C:2, S:5, Eylül 1993.

SU İÇMEZ, Halit, YILDIRIM, Şevket, **Dünya'da ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları,** Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, Ankara, 1993.

THİEME, Werner **Verwaltungslehre,** 4.Auflage, München, 1984.

Vakıfbank Yayınları, **Türkiye'de Ve Dünyada Yaşanan Özelleştirme,** Araştırma Dizisi No:2.

8 Haziran 1994, Tarih, 3996 Sayılı **Bazı Yatırım Ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanun.**

1 Ekim 1994 Tarihli Resmi Gazetede Yayınlanan **Bakanlar Kurulu Kararı**

3.4.1930 Tarih 1580 Sayılı **Belediye Kanunu.**

Kütahya Belediye Başkanlığı: **1992, 1993, 1994, 1995, 1996, 1997, 1998, 1999, 2000, 2001, Mali Yılı Bütçeleri ve Çalışma Raporları.**

PEYAMİ SAFA'NIN MAHŞER ROMANINDAKİ İNTİHAR FİKRİNİN SOSYAL BOYUTU

Yusuf AKÇAY*

ÖZET

Peyami Safa'nın Mahşer romanındaki intihar fikrinin sosyal boyutunu vurgulamaya yönelik olan bu çalışmada, roman kahramanının yaşadığı psikolojik sıkıntılarla cemiyet arasındaki ilişkiyi incelemeye çalıştık. Böylece roman kahramanını ruh krizine sürükleyen olayların yüzeysel olmayıp aksine köklü nedenlere dayandığı sonucuna vardık.Çünkü roman kahramanının fikrî ve felsefî düzlemde bölünmeye uğraması aslında cemiyetteki sosyolojik tekâmülün kesintiye uğramasıyla doğrudan ilgilidir. Cemiyetle birey arasındaki bu çatışma da medeniyet değiştirmenin yarattığı bir çatışmadır. Dolayısıyla kahramanı kimlik bunalımına sokan sebepler özü itibariyle toplumun modernleşmeye adapte olamadığının göstergesidir. Romandaki intihar fikrini önemli hale getiren de yazarın sözkonusu bu bakış açısıdır.

Anahtar Kelimeler: Peyami Safa, roman, intihar,

SUMMARY

In this article which is aimed to stres on the social dimension of idea of commiting suicide in Peyami Safa's novel, Mahşer, we tried to study the relations between psychologic problems of the hero of novel and society. So we have come to the conclusion that the events which coure the hero of novel to have psychic crisis are not superficial but on the contrary they have fundemental reasons. That hero related to the collapse society. The conflict lived between society and individual is the result of changing of civilization. Because of this, the reasons that make the hero of novel to have identity problems essentially indicate that the society is not able to be oriented to modernization. As a result what makes important the idea of committing suicide in the novel is the writer's this point of view.

Key Words: Peyami Safa, novel, committing suicide

* Araş. Gör. Dumlupınar Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Peyami Safa, ilk baskısı 1924 yılında yapılan Mahşer isimli romanında toplumda varolan çarpıklıkları roman kahramanı Nihad'ın etrafında geliştirdiği olay örgüsüyle okuyucuya yansıtmıştır.Eser Çanakkale Harbi'nden dönen Nihad'ın toplumun savaş karşısındaki duyarsızlığına gösterilen bir reaksiyonla başlar.[1] Hem barınacak bir yer bulamamanın verdiği sıkıntı hem de cemiyetin "neme lazım"cı tavrı yüzünden kahramanın gösterdiği reaksiyon romanın ilerleyen sayfalarında ister istemez bir ıstıraba dönüşecektir.Öte yandan Nihad'ın kendi problemlerini çözmeye çalışırken, cemiyetle daha fazla münasebet kurması bu ıstırabı ayrıca tetikleyici bir unsur olmuştur.

Biz cemiyetin millî ve mistik değerler karşısındaki bu lakayd tutumunun apartmanda yaşayan bir ailenin hayatından hareketle yansıtılmaya çalışıldığını görüyoruz. Mesken olarak apartmanın seçilmesinde yazarın bilinçli bir yol takip ettiğini söyleyebiliriz. Yazar böylesine bir mekan tasarrufuyla cemiyetin millî ve ahlaki değerler karşısındaki davranış değişikliğine,dolayısıyla medeniyet değiştirmenin yarattığı kültür buhranına bir gönderme yapmaktadır. Zaten roman kahramanının arkadaşlarıyla birlikte ihtilal yapma fikri de sözkonusu ıstırabın hangi boyutlara vardığını göstermeye yöneliktir. (s. 179.)

Romanda vurgulanmaya çalışılan kültür buhranı, bireyin hayatında şüphesiz bir kimlik bunalımı yaratmıştır. Sözünü ettiğimiz ıstırabın temel sebebi olan bu kimlik bunalımı, tersine bir değişimle Nihad'ı da kendi içine çekmekte gecikmeyecektir. Çünkü Nihad, bir yandan yaşadığı ferdi tecrübelerden dolayı bir ruh sıkıntısı içindedir, diğer yandan da cemiyetteki bozulmalardan dolayı bir "mefkure" adamı portresi çizmektedir. Roman kahramanını kimlik bunalımına iten ve ondaki intihar fikrini kuvvetlendiren sebepler de kanaatimizce burada aranmalıdır.

Romandaki intihar düşüncesinin Muazzez'in Nihad'ı terketmesinden itibaren oluşmaya başladığını görüyoruz. (s. 179.) İntihar fikri, kötümserlik ve yalnızlık psikolojisiyle birlikte ele alınmış ve sözkonusu iki psikolojik faktör roman kahramanını intihar edip etmeme çelişkisinden kurtarıp nasıl ve ne şekilde intihar edilebileceği düşüncesine yöneltmiştir. Fakat yine de Nihad, psikolojik bir güdülenmeye muhtaçtır. İşte bu ihtiyaç sebebiyle yani intihara kendini inandırma gayreti yüzünden kahramanımız sahte bir güzellikten kendini alamayacaktır.

"*...hangi türlüsü olsa, intiharlar hep basit işler; bir tavanın arkasına geçirilmiş ip. Bir ilmik. Bir sandalye. İlmiği boynuna geçir. Gözlerini kapa,artık etraf simsiyahtır. Hiçbir şey düşünme. Yalnız ölümün o ebedî sükûnunu tahayyül et. Ona bir evvel kavuşmak için bacağını şiddetle salla,*

[1] "*....ey İstanbullular!... siz bu rahatınızı benim bu gece, sokak ortasında kalışıma medyûnsunuz.*" Bkz., Peyami Safa, **Mahşer,** Ötüken Yayınları, İstanbul 1997, s.13. (Bundan sonra ki atıflarda sadece sayfa numarası kullanılacaktır.)

iskemleye vur. Trak... düşür.(...) Birden bire kafatasının içinde bir ses:hınk! Derin bir çınlama ve karanlıklar. Bir iki hayalet. Ve hiç. Kara gece, yapayalnız, sefil bir odanın ortasında kaskatı sallanmak. Oh... korkunç ve güzel" (s. 247,248.)

Yazar, bu noktadan sonra kahramanını çeşitli intihar şekilleriyle yalnız bırakır. Roman kahramanı öylesine kötümser bir ruh hâli içindedir ki ona göre "*yaşamak, büyük bir fenalık şirketine ortak olmaktır ve fazilet, kuyruklu bir yalandır*."(s.251) Bu yüzden Nihad'ın nazarında her intihar korkunç olmakla beraber güzeldir.

"*Öyleyse nereye güvenmeli? Hiç! Bunun için kara gece, yapayalnız, sefil bir odanın ortasında, tavanın çengeline takılı ipte, kaskatı sallanmak; yahut, biraz kömürün katran ağır havasını içe çeke çeke sarı ve katı bir külçe olmak; yahut, beyni bir kurşunla dağıtmak; bir usturayla gırtlağı uçurmak, bir binanın üst katından atlayarak, simsiyah boşluklardan ok gibi vınlaya vınlaya geçtikten sonra, yerde patlamak; yahut ölüme gidişin herhangi bir türlüsü korkunç ve güzeldir."* (s. 252.)

Sayfalar ilerledikçe görüyoruz ki ölüm Nihad için salt bir fikir olmaktan çıkıp, artık bir "*fikr-i sabit*" halini almıştır. Nihad'a göre intihar fikrini eyleme dönüştürmek kolaydır; zor olan karar vermektir:

"... bir intihar vakası, yaşamaya karar vermiş insanları hayrete düşürebilir;fakat ölümü sevmiş, onu kabul etmiş bir mahlûk için,iki üç dakikalık eziyetin ne hükmü var?Kendini öldürenlerin cesareti,hayatta kalanları çok hayrete düşürür. Halbuki iş ölüme karar verebilmektedir,icra, en korkanlar için bile kolaycacık yapılabilecek bir iştir.İntihar iradesinde güçlük, karar vermektedir,icrada değil."(s. 257.)

Neticede intihar etmeye karar veren Nihad, ayağına taş bağlayarak kendini denize bırakır. Ancak intihar gerçekleşmez. Yazar bu noktadan sonra intiharın sebeplerine ilişkin fikirlerini muharrir Kerim Bey vasıtasıyla dile getirir. Kerim Bey, Nihad'ın intiharını izah ederken, vakanın kaynağında şahsi ıstırapların yanında cemiyetin de bulunduğuna değinir. Hatta olayı büsbütün cemiyete indirger.

"... sizin şahsî dediğiniz ıstırapların menşei de cemiyettir. Sizin bütün maceranızı, başından sonuna kadar, tane tane tahayyül ediyorum: Eğer kıymetleri hercümerc olmuş, dağınık,müntereddî bir cemiyetin içinde olmasaydınız, o şahsî felaketlere de uğramazdınız." (s.278.)

Kerim Bey cemiyetteki bu bozulmayı ilim ve ahlak noksanlığına bağlar. Böylece mesele "fazilet" kavramı etrafında odaklanır. Kerim Bey'e göre kişinin başkası için yaptığı fedakârlığa fazilet denmesi yanlıştır. Bu anlayışın temelinde fertle cemiyeti birbirinin düşmanı olarak gören bir düşünce disiplini vardır. Ona göre fazilet, menfaate zıt değildir. Hatta ikisi aynı şeydir. "*Fazilet, ferdin gayrı için fedakârlığı değil, insanın insan için yani*

hem kendisi, hem de başkaları için fedakârlığıdır." Şu halde salt bir fedakârlıktan da bahsedilemez. Çünkü kendi menfaatini başkalarıyla paylaşan insan, hem kendine hem de başkalarına karşı faydalı bir adamdır. Demek fazilet bir fedakarlık değildir, öyle anlaşılması ahlak hakkındaki iptidai düşüncemiz yüzündendir. (s. 279.) Bu yüzden fazilet saadetin de zıttı olamaz. Bu zıtlık kabul gördüğü için kişi, ya namuslu kalmaya karar vererek, köşesine çekilip faydasızca yaşıyor ya da namussuzluğu kabul ederek bir yandan halka faydalı olurken aynı zamanda çalıp çırpıyor. Oysa mutlak bir saadet mümkün değildir. Zaten haz ve elem diye birbirinden ayrı iki heyecandan bahsetmekten çok muğlak bir heyecandan bahsedilebilir. (s.280.) Şu halde yani her elem kendi içinde bir saadeti, her saadet de bir elemi barındırdığı için "*bedbîn ve nikbin* olmak *gaflettir."* (s. 281.)

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki Mahşer romanında kahramanı intihara sürükleyen temel etken cemiyetteki değerler anarşisidir. Birtakım şahsi problemler ve sıkıntılar da – cemiyetin , onların gün yüzüne çıkmasında zemin olması itibariyle- yine içtimâidir. Roman kahramanı sözkonusu sosyal bozuklukları kendi problemi gibi kabul ettiğinden cemiyette bir bütün olarak var olan kimlik bunalımı kendisine de sirayet etmiştir. Bu anlamda roman kahramanının kendi ferdî tecrübelerinin neticesiymiş gibi görünen kötümser ruh hali, özü itibariyle cemiyet hayatına karşı duyulan bir reaksiyondan ibarettir. Dolayısıyla cemiyetin sıradan ve standart hayatına karşı dolaylı bir gönderme sözkonusudur. Zaten roman kahramanının ölüm fikr-i sabitiyle donanmış olması, cemiyetin kendi elleriyle kendi varlığını nasıl ölüme sürüklediğini gösterme amacına hizmet etmektedir. Cemiyetin tek tek fertlerden oluşması bir yana cemiyetle fert arasında organik bir ilişki bulunduğuna dair tespitleri göz önüne aldığımızda hayli anlamlı bir olguyla karşı karşıya bulunduğumuzu söyleyebiliriz. Bu bakımdan kahramanı kimlik bunalımına sokan unsurun bir "tecrid" edilme, dışlanma duygusu olduğunu söyleyebiliriz. Cemiyette varolan bozuk yapı, hem kendi kendini içten içe kemirmekte hem de kendisini düzeltmeye yönelenleri dışlamaktadır. Burada aslolan şey cemiyetin hem kendine uyum sağlayanları yokluğa mahkum edişi hem de bu bozukluğu gidermeye yönelenleri – geçici de olsa bir intibak sağlayamadıkları için- kimlik bunalımına itişidir. Romandaki intihar fikrinin temelinde de sözkonusu bu dışlanmanın yarattığı isyan vardır

KAYNAKÇA

1. SAFA, Peyami, **Mahşer**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1997.

THE VECTOR OF METHODOLOGY IN FICTION STUDIES

Petru GOLBAN*

This study considers fiction, its certain characteristic features, principles and devices (thematic and narrative), and a number of structural elements correlated within interpretative models. The purpose of this study represents the attempt to establish a vector of methodology, i. e. an interpretative modality aimed at stipulating the direction of approach to the fictional text, and which consists of a set of methods, an ordered system of principles of research used for study in the field of such a particular concern as Fiction Studies. In this respect, my argument will thus consider the general theoretical level of analysis (a matter of literary theory) based on the structuralist narratological evaluation of fiction, as well as the practical applicability of the general principles of approach (a matter of literary criticism) regarding, in particular, the Victorian novels.

1.1 The Theoretical Background

The interest in the approach to novel and other types of the fictional discourse is provided by the remarkable amount of interpretative attention given in the 20th century to the analysis of the fictional text, which is being continually reevaluated according to new experiences in literary theory and criticism.

The starting point of this research is the belief that among the worlds of literary expression, the one which belongs to and represents the aesthetic value of fiction has definitely entered the literary tradition of imaginative writing and is nowadays quintessential to the modern critical (scientific) and popular (of the wider, non-trained public) cognizance of a particular literary/cultural background (e. g. Modernism), along with its importance and individual place in the general context of literary studies.

Fiction represents a particular type of imaginative literature written in prose, comprising literary texts of extended (novel) or limited (short story) narrative organization, character representation strategies, realism in its thematic concern, etc., with antecedents in ancient period and consolidation as a literary tradition during Spanish Renaissance and in English literature in 18th century.

The novels, for example - which represent the most important type of fictional texts - are free from the danger of not surviving years from now in the human cultural depository, or of becoming a handful of dust in a remote corner of an old forgotten library. The criterion is provided here by critical, public and market demand. Today the concept of literacy—an essential principle of their survival—comprises many types of mass

* Yrd. Doc. Dr., D.P.U., Fen-Edebiat Fakultesi

communications and theories of mass culture. According to this media-culture perspective, during the last years a number of worrying reports have been produced in Western countries on the decline of literacy and the future of imaginative literature. One reason, perhaps, would be the modern exaggerated confidence in computers, TV or cinema. People often watch television instead of reading books, use tapes for learning languages or compact discs for getting acquainted with Dickens. I agree, yet I ask: are books the only reliable vehicle for cultural communication, improvement of modern thought or acquisition of information? The problem, I believe, consists rather in the general illiteracy caused by the deformed vision of the literary truths from the past, the insufficient exposure to books and rather to a form of visual illiteracy of the media. The computer screen, Internet, communication through E-mail display more alphabetic letters than images. Moreover, the invention of television and the computer has not decreased the printing of books. The problem is not to oppose visual and written types of cultural communication. It is that, though the whole of image-oriented culture and media reifies a new form of literacy, they are still unable to satisfy all the intellectual needs of humans.

'*Do not fight against false enemies*', says Umberto Eco in vindicating the role of imaginative literature, because, first of all, '*we know that books are not ways of making somebody else think in our place; on the contrary they are machines which provoke further thoughts. Secondly, if once upon a time people needed to train their memory in order to remember things, after the invention of writing they had also to train their memory in order to remember books. Books challenge and improve memory. They do not narcotize it. This old debate is worth reflecting on every time one meets a new communicational tool which pretends or appears to replace books*' (1995: 89-90).

I am sure that novels in particular and fiction in general do satisfy the intellectual needs of the modern man; moreover, they stimulate them despite the changing rhythm of human existence at the turn of this century and millennium, and despite the complexity of new cultural alternatives.

The argument in this study is that the literary texts which form the basis for fiction are not merely a category that needs to be included in an overall literary system of world culture, or of certain literary periods (e. g. Victorian Age) for the sake of rendering their completeness and aesthetic validity. It is rather that they are different in kind, unique and representative of a type of literary discourse which should be studied as a system in itself, and which may perform the function of breaking down the existing conceptions and theories about certain fiction writing traditions in particular and fictional discourse in general, reorganizing them, and suggesting new ones.

At the same time, being aware of the difficulty and risks of such an attempt—given the huge amount of often contradictory theoretical and

critical contributions on the present level of development of Anglo-Saxon literary history and criticism, and on the general level of world literary conception—it is important to establish a vector of methodology. That is to say, an interpretative modality which determines the direction of analysis and which consists of a set of methods, an ordered system of principles of research used for study in such a particular subject as Fiction Studies.

I believe such an interpretative modality is helpful in any attempt to select theoretical conceptions and critical ideas most applicable to such a research, hoping to achieve pluralism and to conclude with new theoretical and critical suggestions of one's own.

They will receive practical argumentation through the contextual analysis of a number of literary texts that would eventually reveal—although they differ as sharply as the lives they reflect—certain common, typical features which may suggest a unique approach according to some principal elements that can reveal a unique literary structure of the fictional text.

I believe that the literary discourse of a particular fictional text represents a well structured literary pattern, as well as an ordered and definite system of aesthetic values within the larger system of the novel, for example; the latter, as a system in itself, belongs, along with other literary genres and types, to the system of literature. Literature, in turn, is a system framed within the general system of culture, and should be approached in relation to other cultural systems. Such an analysis should take into consideration the national peculiarities of a literary system (e. g. English), its relation to world literature, as well as the interrelations between national culture and the world cultural phenomenon in general. The problem of such an approach consists of a proper correlation of the elements and principles of each system, given their central and peripheral nature. In Y. N. Tynyanov's opinion ([1927] 1977: 270-281), literature is a system in which a battle is going on between central and peripherical elements, and the mutations happening on the level of whatever element provide and determine the mutations on the general level of the system.

The system of the Victorian Bildungsroman, for example, has a generic nature, consisting of a number of literary systems. The argument of such an interpretative modality—which stipulates the validity of the vector of methodology—arises from the specific apprehension of Victorian Bildungsroman, as to follow the same example, as a fictional system whose elements are also the elements of other minor fictional systems (individual Victorian Bildungsromane, both male and female) that constitute its general patterned system.

What I mean is that each Victorian male writer of Bildungsroman frames his novel as a literary system within a more general fictional system of Victorian male authorship of Bildungsroman, each minor system being expressed through an individual fictional discourse. The Victorian male

writers of Bildungsroman, now a literary wholeness, reveal a complex system of thematic and narrative elements within the general fictional system of Victorian Bildungsroman. The elements of this system are interrelated and correlated among themselves as they are correlated with apparently different literary perspectives of Victorian female authorship.

To follow the theoretical conception of Y. N. Tynyanov (ibid.), the correlation between the elements of a literary work (itself a system), for example that of a male author, and the elements of another literary work (another system), say, of a female writer, within the same, general literary system, implies the existence of a literary principle regarded as performing a 'constructive function'. This function represents one of the many principles of existence of a literary work, and of literature in general, but, foremost, it determines the evolution of the literary phenomenon.

My argument, founded on Tynyanov's theoretical contribution, is applicable to linguistics (as language itself is a system), translation studies, cultural studies, comparative studies in literature, including the reception theory (the study of the process of reception of a literary phenomenon—as a system—by and within other literary phenomena or cultural background, themselves considered as systems).

In terms of the general approach to fiction, I hypothesize that each individual fictional system (text) of individual fiction writers contains thematic and narrative elements whose characteristic features—when they reveal a similitude and certain common aspects with other literary texts—determine actually the existence of different literary traditions/patterns/models of fiction writings (e. g. Victorian Bildungsroman) as a distinct fictional typological system, and reifies its literary significance.

This conception is to be applied both diachronically and synchronically. Diachronically, it would reveal the rise, evolution and consolidation of certain literary traditions. Synchronically, through contextual analysis of certain writers and fictional texts, it will show the universalism of the complexity of the fictional thematic and narrative organization, and will argue that these fictional texts disclose the existence of a number of certain narrative and thematic devices, as well as certain structural elements correlated within one literary model, so as to demonstrate the development, consolidation, and literary validity of certain fictional patterns as types of literary discourses which should be studied as systems in themselves.

The peculiarity of fiction as a literary system implies the interpretative consideration of the following elements:

1 author (because every text is the expression of its creator's sensibility and experience)

2 language (as a means of reification of the text and expression of the authorial point of view)
3 text as literary discourse (the narrative arrangements of the text, including the type of narration, chronotope, narrator, etc.)
4 text as literary work (the thematic arrangements of the text, including characters, motifs, symbols, etc.)
5 reader (because every text is intended to be representative of the human condition),

as well as a number of others which may come into view in the process of analysis and which may occur when approaching discourse.

Their correlation corresponds approximately to Paul Ricoeur's ([1986] 1995: 94) hermeneutic perspectives of the textual arrangement and text analysis with regard to the human experience considered diachronically:

1 the implication of language as discourse
2 the implication of discourse as a structural literary work
3 the relation between verbal and written form in the discourse and structured literary work
4 structured literary work/discourse as the projection of another world
5 structured literary work as the projection of the authorial life which is transfigured through the discourse
6 structured literary work as the self-comprehension of reader.

Although they resemble the interpretative arrangements of certain modern theories and schools, these elements and their correlative perspectives do not determine in any way a critical limitation to, say, narratology or hermeneutics, or to the structure and structural approach to the fictional texts. What I mean is that all these elements represent the 'world' of the literary system of the fictional text, as well as the key-elements of the analysis, and should be equally treated in the process of analysis according to the above stipulated vector of methodology.

The origins of this interpretative modality are founded on the primary and elementary apprehension of the fictional text as a cultural phenomenon which represents a specific type of literary discourse framed within a specific type of communicative situation. The multitude of linguistic theories provides a multitude of theories in other studies and disciplines, among which those concerned with the approach to literature, and particularly to fiction. Roman Jakobson (in the study **Linguistique et poetique**, 1963) identifies six elements in communication:

Code

- the sender (not necessarily the same as the addresser)
- the receiver (usually but not necessarily the same as the addressee)
- the context (the referent or information)
- the message (the particular linguistic form)
- the contact (the medium or channel)
- the code (the language).

Corresponding to each element of this taxonomy is a particular function of language:

	Referential	
Emotive	Poetic	Conative
	Phatic	
	Metalingual	

- the emotive (to communicate inner feelings and states)
- the conative (to attempt to determine/affect the behavior of the receiver)
- the referential (to carry information)
- the poetic (to focus on linguistic form)
- the phatic (to open the channel for practical or social reasons)
- the metalingual (to focus on the language or dialect in order to clarify them or change them).

The system of the fictional text also represents a literary discourse as to be communicated to the reader; in other words, it is involved in a literary communicative situation. The structure most relevant to my argument, though simple, is provided by Guy Cook (1995: 128):

Society

Author	Text	(Performer)	Reader
	Texts	Language	

Corresponding to each category are the following theories:

Author	literary scholarship and biography
Text	linguistics, formalism, stylistics
Performer	acting theory
Reader	psychoanalysis, feminism, reception theory, reader response theory, post structuralism
Society	Marxism, feminism

Texts	structuralism, post-structuralism, deconstruction
Language	linguistics, stylistics.

Literature may be also approached through other theories and principles of research, for instance those provided by Bakhtinian criticism, semantics, poetics, rhetoric, hermeneutics, phenomenology, pragmatics, schema theory, and others.

Among these schools and conceptions, a congenial basis for fiction studies is provided by M. M. Bakhtin ([1937-1938] 1975: 234-407), especially those principles and ideas of Bakhtin's theoretical conception that seem most fruitful when discussing the rise, evolution and consolidation of fiction (in particular novel) in world literature, especially with regard to his principle of chronotope.

The purpose of modern fiction studies, however, is not simply to add another theory or basis for research to the list, which could be developed from a simple compilation of different elements of these known and widely disseminated categories of literary theory. I rather believe that from this multiplicity of schools and approaches, rendering a loose structure of complex and often contradictory theories that may thwart one's attempt to provide new conceptions and ideas, it is possible to pick out threads of thought which contain principles and ideas applicable as elements of a set of methods to the analysis of fictional texts.

I hope to show that these conceptions and ideas can contribute to a valid analysis of fiction, for, though it seems that they belong to different and often incompatible schools, they would eventually reveal similar and mutually efficient principles of research.

I thus seek to emphasize the dangers of such a rigid categorization, while also using it as a guide to describe and approach to the fictional text. That is to say, I hope to conclude that compartmentalization of the existing conceptions and schools is important in the implementation of any analysis, along with its contribution to attempting a selection from the existing theories and schools of those elements and ideas which are most applicable to the research undertaken in a particular study of the fictional phenomenon.

Above all, it should be considered the importance of focusing on some particular literary texts, for I believe that any theoretical contribution has no validity and efficiency unless it is well rooted in the reality of the fictional discourse that would eventually provide its practical argumentation. I also understand that the principle of tradition in culture, for instance, implies the truth that everything is first of all tradition and then within the tradition new revolutionary trends and movements aimed to challenge and supply the established norms and conventions, accepted as general truths, appear. The one who says only new things, as a kind of manifestation of some satanic vanity to speak, says actually nothing: the true novelty,

effective and valuable in every cultural and scientific context, has its roots in tradition and does not scorn what has been created before.

In this respect, the approach to fiction will be determined to cyclically move from theory (the existing theoretical categories of literary analysis) to practice (the direct approach to particular texts following the appropriate conceptions and points of concern according to specific features of the chosen texts), and then again to theory, or rather new theoretical arrangements which one may hope to suggest.

Furthermore, the fiction represents a narrative discourse of the narrator who mediates the events representation within the story, the latter being determined by the history consisting of a succession of events. In this respect, I consider the following correlation of fictional elements:

Society[1]

Author[2] Narrator Text = Narration Narratee[3] Reader
- history: the events
which are narrated

- story: the discourse
which narrates the events

(Related) Texts[4] Language[5]

In terms of the above suggested structure, and in terms of Cook's communication model, the primary interest is the author, narrator, character,

[1] I understand it as performing the function of creating and maintaining social relationships (say, author - reader, writer - native/foreign reading public) within this literary communicative situation, including certain perspectives of cultural context (say, the condition of Victorian novel, the romantic attitude, the consolidation of realism as a literary tradition, and so on).

[2] I consider Author as the real author, that is the actual producer and sender (addresser) of the literary text in the form of a narrative discourse (narration). He possesses a point of view which is transmitted to the reader (the real reader as the actual receiver/addressee of the fictional message) through the voice of the narrator. The latter may be also identified with what Wayne C. Booth terms the implied author: always present in the narrative, he is always a creation, an idealized version of the real author, who presents the message of a literary discourse to the reader.

[3] The term was coined by Gerald Prince to describe a kind of person, different from the reader, who is addressed by the narrator. It reveals a similitude with the implied reader (a concept coined by Wolfgang Iser) who has his roots in the structure of the text; he is thus a construct and should not be identified with the real reader.

[4] I see them as possessing the function to create and maintain inter-cultural and/or inter-literary, that is intertextual, relationships (synchronically and diachronically): Victorian literature - Ancient literature, for instance, English novel - picaresque novel, Victorian Bildungsroman - German Bildungsroman, Victorian male Bildungsroman - Victorian female Bildungsroman, **Great Expectations** as Bildungsroman - **Jude the Obscure** as Bildungsroman, and so on.

[5] The function to produce and determine the existence of the literary text.

reader, narrative fictional discourse, a number of narrative categories (say, narrative point of view, narrative time vs. narrated time, chronotope, narrative distance concerning the relationship between author, narrator, character and reader), and related texts, and the issue of whether these elements are valid and efficient in the approach to a fictional text.

For this reason, and for reasons of space, one may pursue to a lesser degree linguistics, stylistics, deconstruction, semantics, poetics, phenomenology, pragmatics, schema theory. The exclusion of some of these schools does not imply that they have had no contribution to the founding of the approach, nor does it imply that they are theories which disregard the relationship author - literary text - reader, or that they do not focus on a particular type of literary discourse—in other words, systematized or patterned types of literary texts, one of which may be considered as Bildungsroman, for example. One may also avoid the approach to the fictional text through heavy reliance on biographical analysis, which may simply lead to biographical fallacy—even though many novels are highly autobiographical. It is also inappropriate to pursue only those theories whose interest is primarily in the relation of the literary discourse to its historical, social and political context (Marxist, feminist, and psychoanalytic approaches)—even though no author, reader, and literary discourse can be entirely separated from their historical and social context, simply because they exist in it and through it, and it is more or less rendered in the process of literary communication.

A modern and congenial vector of methodology in the approach to fiction is provided by the particular interrelationships of Rhetoric, Structuralism in general, and Narratology in particular, which offer general systematized and normative principles of analysis of those literary texts that have narration (story) as the dominant organizational element, such as the fictional texts.

Traditionally, rhetoric is regarded as a corpus of principles embodied as the art of discourse structuring combined with a theory about the discourse. Its system, although its essence changed diachronically from Antiquity through the Middle Ages and Renaissance, generally represents a concern with language, style and structure of the discourse in their connection with communication and argumentation. From the ‘creation of persuasion’, for Aristotle, Cicero and others, that is the domain of philosophy, it became *ars* or *scientia bene dicendi*, for Quintilian for instance, that is closer to the literary domain. Later, during the Middle Ages, as *ars ornandi*, the final literarization of rhetoric was produced (the art of distributing the ornamentation in a literary discourse, which constitutes a major principle of discourse structure), this phenomenon being comprehensively described by Vasile Florescu (1973). Because of the modernity of its system and the principles formulated, rhetoric is widely

applied nowadays to different spheres of human activity and thought: marketing, advertising, political and religious propaganda, linguistics, literary theory, narratology, and so on.

The story, novel, fiction, a literary or non-literary text in general represent the continuity of a communicative situation which does not lack the argumentative principle. To approach rhetorically a text of fiction is to analyze it as a discourse meant to be communicated to the reader, the latter being involved in a universe of meanings and conceptions built by the writer who, through argumentation, will sustain (or impose, as it happened perhaps in the Victorian novel) his point of view. In this respect, rhetoric becomes the theory (rather than art) of communication with the reader and the way the writer builds his discourse to be communicated. However, this simplest way of rendering the link between rhetoric and narratology as the analysis of the narrative structure characteristic to a work of fiction is based on the well-known principles that constitute the scheme of every act of communication, for instance the famous one proposed by Roman Jakobson, which points to the existence of the formula Sender - Message, Context, Contact, Code - Receiver. In this respect, the Sender, as the author of imaginative literature, creates a Message (literary discourse) which traverses a code, and addresses the Receiver (reader) who understands the message.

The interest is in the rhetoric applied to fiction analysis, or to the discourse of narration (narratology), may follow the ideas of W. C. Booth ([1961] 1976) about the rhetorical dimension of literary texts and of fiction in particular, operating with such concepts as discourse, communication, persuasion, argumentation, sender/receiver, delivery of message, organization of the material into sound structural form, style and language, text and context, and others. Such concepts supply the theoretical background of both disciplines, rhetoric and narratology, hence their interrelationship and a possible juncture when approaching the narration in literature (of course the concern of my study is chiefly with the analysis of narrative/narration in Victorian fiction, hence the appropriateness of using concepts and terms belonging to the domain of narratology).

Narratology as the scientific literary discipline is largely a creation of the French Structuralism, and the notion of 'narratology' was put forward by Tzvetan Todorov ([1969] 1975) to argue for the necessity of a theory of narration that could be applied to various fields it could belong to (myths, films, imaginative literature, folk literary productions), calling it '*a science that does not exist yet*', '*the science of story*'[6]. Now it is widely regarded as the '*theory, discourse or critique of narrative/narration*' (Cuddon 1992: 570).

The antecedents of such an approach are found in Antiquity, where Plato (**Republic**, III) and Aristotle (**Poetics**, Chapters 5, 24, 26) generally

[6] My translation from Romanian.

render the existence of the opposition between dramatic poetry and narrative poetry, or the dramatic mode (*mimesis*) and the narrative mode (*diegesis*), these modes belonging to and representing means of telling a story, or *lexis* for Plato, as opposed to *logos*, representing everything that is to be told. The difference between the two scholars is that Plato distinguishes three modes of poetic discourse—*mimesis* (the drama, that is the construction of the dramatic representation within stage conditions), pure *diegesis* or narrative form (represented by the dithyramb, a Greek choric hymn describing the adventures of Dionysius), and the mixed mode (the epic, where the author tells the story in his own name, that is the pure narrative form of the story, combined with the imitative principle of drama, that is the direct rendering of events by the poet who assumes the role of the character and speaking in his name—Homer's dialogues, for example), while Aristotle hypothesizes about the existence of only two, ignoring the pure form. Yet, both of them have a common point in showing the opposition between the dramatic (more imitative) and narrative mode of a literary discourse as story.

The later rise and consolidation of novel and fiction writing didn't reveal any serious attempt at approaching the narrative issues, and it was not until the second half of the 19th century that the ancient distinction took new and interesting perspectives. In the Anglo-Saxon world, it was Henry James, in a series of Prefaces (1883) to his novels, and especially P. Lubbock (**The Craft of Fiction**, 1921) who, influenced by James, made the distinction between two different modes of events representation in novels, or 'points of view': the 'dramatic' viewpoint, reminiscent of the classical *mimesis*, that of 'showing', characterized by the absence of the author, the discourse and its events being directly presented to the reader, and the second, called 'panoramic', following the ancient *diegesis*, that of 'telling', where an omniscient author controls the events and mediates their comprehension by the reader. The first technique concentrates on the importance of the discourse as text and its relation to the receiver, as for Lubbock for instance, while the second revives the importance of the author, as for E. M. Forster and W. C. Booth. Later, distinctions will be made between narrator and author, while the mode, or point of view (belonging to the author of the text), will be opposed to 'voice' (a characteristic of the narrator).

A further contribution to the development of theoretical studies on narration was provided by French structuralist scholars, in the 1960s, especially by Roland Barthes, Tzvetan Todorov and Gerard Genette, whose conceptions originated in the Russian Formalism and were prefigured by the rise of linguistic studies at the beginning of the century and, later, structuralism and its theoretical contributions. From then on, even if they proposed to define a unique model of structural analysis of the story, based on linguistics' deductive method, aimed at building a unique pattern for the multiplicity of discourses/stories having narration as their main principle, they supplied a multiplicity of often contradictory approaches, terms,

principles and opinions, which may threaten one's attempt to define, as in my case, the essence of fiction belonging to a certain historical period and cultural background (synchronically).

Firstly, Barthes, for instance, stresses on the importance of approaching functions, actions and narration (or the manner in which the story is told), and proposes the multiplicity of story forms (myth, painting, drama, dialogue, etc.) as the object of study, while Todorov emphasizes the programmatic concern with story as history and story as discourse, and concentrates on the literary, verbal story. Secondly, given the fact that narratology is the study of story, or narration as history (T. Todorov), the latter being crucial and indispensable for the existence of the former and generally implying the temporal succession of events, each resulting from the previous one, opinions regarding the concepts of story and history have been raised: T. Todorov sees history as a sufficient factor for the existence of the story, in which case narratology approaches the universe rendered by the discourse, or the content of the story; others stress on the story as narrative discourse (G. Genette), the story as verbal (use of language) representation of history, that is the study of the text and/or the form of the story.

Yet, though they are all different, distinct, and often contradictory, one may notice some common features across all approaches, chiefly because of the (relative) unity of concerns and the object of study that make narratology a distinct theoretical discipline. Narratology, either concerned with the content of the discourse or with the discourse as text, will attempt to describe the literary relations which mark the existence of narration in fiction, or novel—an aspect that can offer the possibility of turning from highly general to more particular issues. Thus, the novel should be regarded as a narrative discourse containing a story which can be analyzed as a mode of history (events, actions) representation. The narrative (narration or story) consists of events that are narrated, and the discourse becomes the factor that narrates them.

The ways in which the events are organized according to the principles of time and space (chronotope) represent the types of narration – the most common ones are the linear narration (the events are chronologically and logically structured, as in traditional, realistic fictional texts) and non-linear (with deviations of temporal and spatial representation of events, as in modern, experimental writings).

The distinction between narrated events and the narrating discourse made possible a series of formulations which marked the inner structure of the narrative in literature. Russian Formalism made the distinction between *fabula* (the sequence of events, or history, as they apparently happened in the story) and *syuzhet* (narrative ordering of the plot, or story itself), while one of its major representatives, Vladimir Propp ([1928] 1970), pointed out the existence of seven 'spheres of action' and thirty-one 'functions' or elements of the narrative; the functions are structured in a logical sequence and are the

basic units of the narrative 'language' and refer to the actions constituting the narration.

One may also point out that Russian Formalism prefigured the structuralist analysis of the narrative belonging to Claude Levi-Strauss (**Anthropologie Structurale**, 1958), who provided an interesting theory about myth, advancing the idea of the unity of myth structures due to the recurrence of some certain universal and constant themes, some relations underneath the surface of their narrative, or the existence of basic individual units, called 'mythemes'. Bearing in mind the Russian Formalism's distinction between *fabula* and *syuzhet*, A. J. Greimas (**Semantique structurale**, 1966) proposes instead of 'sphere of action' the term *actant*, a structural unit that makes possible the semantic approach to sentence structure. He distinguishes six actants, or roles, which are not types of narrative or characters, placed in binary oppositions and corresponding to three basic patterns of the narrative: (1) subject/object corresponding to desire or search, (2) sender/receiver of communication, and (3) helper/opponent of auxiliary support or obstacle.

Yet the most accessible and famous theory is Genette's, who, in **Narrative Discourse** (1972), distinguishes between *historie*/*recit*/*narration*, terms which follow the distinction between narrated events and the narrating discourse, and which correspond, respectively, to the sequence in which events occur/the chronological order of events in the narrative/the act of narrating or producing the discourse. He then discusses various categories of narrative analysis: time, mode and voice, the first two being linked to the relation of the story to history, and the last corresponding to the relations narration - story and narration - history. Also, each of these three categories consists of a number of subdivisions, such as order, duration and frequency for time; distance and perspective for mode; time of narration, narrative levels and narrative persona, or narrator, for voice. Genette's approach is thus rather relational, regarding the narrative as a product of the interaction of its various levels and of all aspects of the narrative as dependent units. The problem of time, for instance, which concentrates on the distinction between the time of history and the time of story, will approach the relations between the order of the narrated events and the order of their presentation (narration), the relations between the duration of narrated events and the duration of the story they belong to, and the relations between the frequency (number) of the event occurrences and the number of its narrations within the story. On the other hand, the problem of voice is linked to the relations between author, narrator and characters. In this respect, Genette provides an interesting approach to the narrator (the one who tells the story or narrates, but distinct from the author), the kind of voice he uses, the relationship of narrator to narratee (the one to whom the narrator addresses the discourse, but distinct from the reader), and the position of the narrator in relation to his story (the viewpoint, or the outlook from which the events are related or

perceived). The narrator, in Genette's opinion, is of three kinds: the 'heterodiegetic' (absent from his own narrative), the 'homodiegetic' (the narrator is inside the narrative, the story being told in the first-person), and the 'autodiegetic' (the narrator is inside the narrative and the main character).

The narrator possessing a 'voice' becomes a means of expression of the authorial 'point of view' which represents the structural organization of the writer's main ideas and thematic concerns.

The applicability of point of view to fiction analysis was remarkably discussed by Y. Lotman (1970) in the light of semiotics and in abstract scientific terms, and by B. A. Uspensky (1970) in terms of the structuralist approach, offering a typology of point of view of the artistic text. In their opinion, the relation of point of view vs. text (literary discourse) appears as a relation of creator (author) vs. his creation (including characters, events, etc.). In other words, to follow Uspensky's conception, the point of view is the position of the author from which he perceives and evaluates the world of his vision, hence the multiplicity of the points of view employed in a literary discourse (omniscient, detached, limited, etc.), the relationships between them, and possible transitions from one to another.

The reader, or the person to whom the story is addressed, also represents a number of distinct types, such as the 'virtual reader', whom the narrator has in mind while composing the discourse; the 'ideal reader', who understands everything that is said; the 'implied reader/actual reader' who responds to a text in different ways and at different levels of consciousness, producing meaning or modifying it by his own experience and knowledge; as well as contemporary, fictitious, hypothetical, informed, and intended readers. Distinction should also be made between reader and narratee, the latter being the person who is addressed by the narrator.

The reader as the receiver (addressee) of the literary text introduces an extra-value of meaning in it, when the text performs a didactic function; similarly, when the text performs an aesthetic function, it allows the reader the interpretative initiative, thus helping its process of functioning (Eco [1979] 1991: 83). In other words, Umberto Eco reasons, a literary text considers its own receiver as an indispensable condition of its capacity of concrete communication and of its potentiality of meaning and significance embodied in the message—that is to say, the reader is the persona for whom the text is produced and aimed at being communicated so as he would actualize its literary universe in spite of the fact that the reader may not be someone concrete or exist empirically.

Generally the reader is involved in the literary discourse, but he has also to be detached from it, for only if distanced the text can be appreciated aesthetically and not confused with reality. This theory of the aesthetic distance between reader and work of art (a novel, say) implies, according to Hans Robert Jauss, the existence of the 'horizon of expectations' of the

reader, and the degree to which a work departs from it constitutes the measure of its literary value: one may say, for instance, that Dickens' novels, after reading, were less enjoyable than someone had expected, thus the myth of Dickens in English literature being destroyed by one's individual psychological relationship with novels, or the attitude of a person to works of fiction, which is actually the essence of aesthetic distance.

The reader may also be 'passive' in his responses to a novel, or 'active'. The Victorian novel, for example, as the realistic or classic one, can be termed—following R. Barthes' distinction between two basic kinds of text, which he stipulates in **S/Z** ([1970] 1987)—'readerly' (*lisible*), in which the reader's response is more or less passive, for this kind of text renders a recognizable world with easily recognizable characters and events, the reader accepting the meaning without any much effort. The second type is termed 'writerly' (*scriptible*), which focuses on how the text is written, especially through the use of language, as J. Joyce's **Ulysses** or V. Woolf's **Mrs Dalloway**, making the reader into a producer, who has to work things out, look for and provide meaning. A relationship is thus established between author, narration, and reader, which may possibly guide one's attempt to understand and interpret fiction.

However, the complexity of this theoretical background of the structuralist approach presents some clear weaknesses regarding the lack of rigor in the grammars to which structures are supposed to be analogous, in other words, '*there is often a marked arbitrariness in the choice of an object of study—a set of texts for example—as well as in the definition of units, the rules of combination, and the selection of significant features*' (Cook 1995: 146), to which I can add the failure to combine theory with practice (or the reality, as in my case, of fiction in its literary productions), making possible the existence of some difficult, often 'monstrous' conceptions about narrative situations which do not even exist, or the description of some phenomena which lack stable forms or equivalents in reality.

Hence the necessity to follow a number of other, besides structuralism and linguistics, modern disciplines and modern trends in criticism and literary theory—say, formalism, the theory of Bakhtin, psychoanalysis, Marxism, feminism, reader-response, narratology, post-structuralism, hermeneutics, deconstruction, phenomenology, stylistics, and so on—in order to select those conceptions and principles which are most applicable to the approach of the reality of narration, in other words, which are applicable to the analysis of the fictional text as a literary work and narrative discourse. Even the Artificial Intelligence and its schema theory, claiming that a new experience is understood by comparison with a stereotypical version of a similar experience held in memory, may be helpful. The schema theory explains omission and inclusion in terms of events essential to the plot, for they may provide new meanings and

interpretations even if not mentioned (for instance what happens to Heathcliff after leaving Wuthering Heights and returning later to revenge).

Hence the importance of focusing on some particular literary texts, as well as the use of appropriate conceptions and points of concern (from those briefly stated above) according to specific features of the texts chosen. In this respect, I believe, a particular text of fiction can be better approached by concentrating on its narrative structure, the narrative strategies applied and expressed by the novelist, narrative point of view, narrative time vs. narrated time, or the narrative distance concerning the relation between author and narrator, narrator and literary discourse (narration), narrator and character, the relation between characters, narration and reader, narrator - character - reader (relations which are defined by the principles of ethics, intellect, religion, space and time—Bakhtin's chronotope), and other issues belonging to the domain of narratology and making the unity of approach possible.

1.2 The Practical Argumentation: Narrative Perspectives in the Victorian Novel

The English novel in the 19th century originated as a literary discourse of the growing middle-class audience (still uneducated, uncultivated, not ready to receive or/and perceive the artistic message), and it became the logical reading-matter for this social level. The Victorian audience sought and found in contemporary novels instructions for living amid the complexity and change of the social background, instructions closely linked to a number of topics of special interest to them—family relationships and marital virtues, religion and morality, social change and reform, and many others. In turn, novelists made sense out of their enormous variety of experiences and choices, appealing to their audience with the semblance of the real world. The novel itself, unburdened by tradition, was flexible—hence adaptable to the portrayal of the multitude of changing situations in Victorian life. To an era of existential uncertainties and frustrations, commercialism and chaotic industrialism, escapism, especially in poetry, has become a psychological necessity, and realism—especially in prose and as a kind of justification for the conscious reader as escapism—was the actual satisfier of his unconscious needs.

In the Victorian novel the emphasis is also placed on social aspects, thus the shift from rendering the inner experience and exploring the psychological states of the character made possible new interesting approaches to the narrative discourses of Victorian writers, especially regarding the relationship author - character - reader. The character's personality is important for the Victorian author, although it often seems that

the characters function within a highly organized and structured society, and are determined by the background.

The novel, as the most characteristic literary form of the 19th century, represents a story, a series of connected events and incidents combined to form a connected whole. The Victorian novelist is concerned with character, the amount of character representation varying according to the type of the novel, yet in general the author is concerned with both the portrayal of the character and the plot, and the novel usually concentrates on the hero's adventures and incidents happening in his life against a complex social background along with the presentation of his general experience of life. **David Copperfield**, **Great Expectations**, **Pendennis**, **The Ordeal of Richard Feverel**, **Jane Eyre**, **Wuthering Heights**, **The Mill on the Floss** and others constitute literary discourses that differ as sharply as the lives they reflect, and a number of them, or actually all of them, are among the best works of English fiction and, as independent entities, they have received much criticism from different points of view.

The Victorian novel is a narrative discourse opposed to the dramatic mode in so far as it constitutes the literary discourse of a narrator who mediates the events representation of the story. Discourse implies the reality of the literary text or the narrator's use of language, while narrative implies the existence of a story marked by a history consisting of a succession of events. In Victorian fiction in general the succession of events is determined especially by the 'cause-and-effect' ('effect-and-cause') structure of the linear narration controlled by the authorial omniscient point of view reified through his narrator's voice (with certain exceptions, of course, the most notable one being the non-linear, in particular concentric, narrative organization of **Wuthering Heights**).

The actual Victorian author acts self-consciously as narrator, or rather an all-knowing maker or 'omniscient narrator' whose point of view (or viewpoint as a technical aspect of fiction which is important for the critical comprehension of the work's issues and meanings) allows the freedom to recount the story and comment on the meaning of actions, to move in both time and space, to shift from the exterior world to the inner selves of the characters, knowing, seeing and telling everything.

This kind of narrator can be considered 'fallible' or 'unreliable'—as opposed to the 'reliable' type—the reader questioning the statements of fact and judgment, even if it seems that in Victorian fiction the narrator's perception and interpretation of the told story coincide with the opinions of the author who is the controlling force in the narration. The narrator is often the main character, of the type which Genette calls 'autodiegetic', like David, Pip, or Jane, for instance, such a character being the first-person narrator telling the story as he or she experienced it. Some of these narrators in Victorian fiction can be called 'naïve', or 'immature narrators', for sometimes they do not comprehend the implications of what is told (in this

case they become unreliable, for their incomprehension of the things described makes the reader not only question the statements but also leaves him without the guidance needed to make judgments). The unreliable narrator, hence naïve or immature, usually belongs to the literary works of the 'self-effacing author', yet I believe that the Victorian author is less objective in his narrative point of view, and often speaks in his own person, intruding into the narrative and not being merely an impersonal and non-evaluating agent through whom the story is told.

In other novels, for example in **Wuthering Heights**, the author assumes the voice and position of another, minor character (the sympathetic Lockwood who tells the story of the mysterious Heathcliff, this artistic rendering of the point of view representing an important narrative technique in 19th century fiction—also in **Moby Dick** or the detective stories about Holmes); and can introduce other characters who, in turn, have their voices and may narrate (Nelly Dean), thus the point of view being restricted to a marginal character within the story. Also, as in **The Mill on the Floss**, the author can start telling the story in her own voice, then becoming merely a witness and allowing her characters the (relative in Victorian novel) freedom to speak in their own voices. Also, the author can tell the story in the third-person, presenting it as understood by a single character, whose 'limited point of view' restricts the information to what this character sees, hears and thinks (restricting to the personal interior responses of a 'point of view character', which may result in interior monologue); the author may then 'panoramically', through a method of narrative exposition, present events in summary rather than in detail, or, *vice versa*, the author may present the actions and conversations in detail objectively, with little authorial comment, such a (method of) viewpoint's employment in a narrative being called 'scenic' (with the self-effacing author as its typical device).

The Victorian narrator expresses a complex or mixed system of possible points of view of the Victorian author-realist, who attempts to achieve verisimilitude of the text with the real world, yet generally he assumes the position of a reporter (not creator) who recounts external events and records speeches of his characters. However, he also reifies a narrative voice talking not to himself or nobody, but addressing an audience, ready to control it as he often controls the character, and to impose his own system of values (it seems that Dostoyevsky is the first 19th century writer who tried to withdraw from the narrative discourse, introducing in novels dialogue and the polyphonic construction, and perhaps George Eliot in **Middlemarch**).

Regarding the form of the narrative in the Victorian novel one should not consider it a simple one, but rather a complex narrative with plot, in which the events narrated are not only chronologically recounted, but are arranged more or less according to a principle determined by the nature of plot and the type of story intended. The Victorian narrative structure is mostly linear, conventional and traditional, it consists of a huge range of

incident and action; has a beginning, continuity of the narrative movement, climax involved in the narrative, and often an ending; its concern is also with the representation of characters (or portrayal of individuals) and their relationships; and deals with problems of time (the time of infancy or that of maturity, or the relation between narrative time and narrated time, the latter aspect often providing in Victorian novels different deviations and digressions on the narrative level), space (provincial background or urban environment, for example), description (the picturing of a scene or setting).

Bibliography

BAKHTIN, M. M., **Formi vremeni i hronotopa v romane** in **Voprosi literaturi i estetiki**, Moscva, Khudozhestvenaya Literatura, [1937-8] 1975;
BARTHES, Roland, **Romanul scriiturii,** Bucureşti, Editura Univers, [1953, 1954, 1957, etc.] 1987;
BOOTH, Wayne C., **Retorica romanului**, Bucureşti, Editura Univers, [1961] 1976;
COOK, Guy, **Discourse and Literature**, Oxford, Oxford University Press, 1995;
CUDDON, J. A., **The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory**, 3rd edn., London, Penguin Books Ltd., 1992;
ECO, Umberto, **Lector in fibula**, Bucureşti, Editura Univers, [1979] 1991;
ECO, Umberto, **Apocalypse Postponed**, edited by Robert Lumley, London, Flamingo, 1995;
FLORESCU, Vasile, **Retorica şi neoretorica. Geneza; evoluţie; perspective**, Bucureşti, Editura Academiei, 1973;
FORSTER, E. M., **Aspecte ale romanului**, Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, [1927] 1968;
GOLBAN, Petru, **A Student's Guide to English Literature. Romantic Movement and Victorian Age**, Chişinău, EAST WEST for You Ltd., 1998;
LOTMAN, Y., **Lectsii po structuralinoi poetiki**, Riga, 1968;
RICOEUR, Paul, **Eseuri de hermeneutică**, Humanitas, [1986] 1995;
SANDERS, Andrew, **The Short Oxford History of English Literature**, Oxford, Clarendon Press, 1994;
SHKLOVSKY, V. B., **O teorii prose**, Moscva, 1963;
STONYK, Margaret, **Nineteenth Century English Literature**, New York, Schocken Books, 1984;
TYNYANOV, Y. N., **O literaturnoi evolutii** in ***Poetica. Istoria literaturi. Kino***, Moscva, Nauka, [1927] 1977;
URNOVA, D. M. (ed.), **The Idea of Literature. The Foundations of English Criticism**, Moscow, Progress Publishers, 1979;
USPENSKY, B. A., **Poetica compozitsii**, Moscva, Iscustvo, 1970.

TOPLUMSAL YAPI VE TOPLUMSAL KURUM DEĞİŞMESİ (İHTİSAP KURUMUNUN ZABITA TEŞKİLATINA DÖNÜŞÜMÜ ÖRNEĞİ)

Ali Rıza ABAY*

ÖZET

Toplumsal kurumlar, toplumsal yaşam içinde, toplumsal ihtiyaçlardan neş'et ederler. Toplumsal yapının özelliklerine göre de şekillenirler. Tarihi süreç içerisinde de değişime uğrarlar. İhtisap kurumu da İslam toplumlarının sosyal yapılarına göre ortaya çıkmış ve tarihi dönüşüm içerisinde bugünkü Zabıta Teşkilatına dönüşmüştür. Toplumsal yapımızın,buna bağlı olarak da İhtisap kurumunun değişmesi ve görevlerinin de başka kurumlara devredilmesi ile İhtisabın devamı niteliğinde olan ve Belediyelerin organizasyon şemasında yer alan zabıta biriminin mevcudiyeti ve fonksiyonu da tartışılır hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: İhtisap Kurumu, Muhtesip, Zabıta Teşkilatı, Zabıta, Toplumsal Yapı, Toplumsal Kurum

ABSTRACT

Societal institutions appear due to societal requirements. These are gradually formed according to the features of the societal structure. However they can also gradually change in the historical process. Similarly, the institution of financial control was gradually transformed to Municipal finance security office in İslamic societies. Thus, this historical transformation at the same time led the Municipality structure to revise or recontrol itself as to organisation scheme, function, cooperation and so on.

Key Words: Municipal finance security office, the institution of finance control, Municipality structure, finance controller.

1. GİRİŞ

Varlık aleminde üç tip ilişkiden söz edilebilir. İnsan doğa ilişkisi,insan insan ilişkisi ve insan Tanrı ilişkisidir. İnsan doğa ilişkisi ile teknoloji, başka bir deyişle alt yapı dediğimiz maddi kültür unsurları,insan insan ilişkisi ile ideoloji,başka bir deyişle üst yapı dediğimiz manevi kültür unsurları üretilmiştir. İnsan Tanrı ilişkisi ile

* Doç. Dr. SAÜ Fen Edeb. Fak. Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, aabay@sakarya.edu.tr

de teoloji başka bir deyişle de yine bir üst yapı ve manevi kültür unsuru olan din ortaya çıkmıştır. Bu üç unsurun birbirinden bağımsız olmadığı ve aralarında bir etkileşimin olduğu da bir gerçektir. Bu etkileşim, adına toplumsal yapı dediğimiz bir takım eylem ve etkileşim kalıplarının oluşmasına da sebep olmaktadır. Ayrıca temelinde insan- insan ilişkisi olan bu etkileşim, bireye bağlı olmaksızın varlığını devam ettiren adına toplumsal kurum dediğimiz, toplumsal olguların da ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Toplumsal yapılar ve toplumsal kurumlar değişmez, statik yapılar değildirler. Çeşitli sebeplere bağlı olarak değişime uğrayabilirler. Genel olarak toplumsal yapıda meydana gelen değişmeler, tabii çevre faktörünün toplumsal yapıya etkisi, biyolojik özelliklerin toplumsal yapıya etkisi, teknolojideki gelişmelerin sosyal yapıya etkisi, ve manevi kültür yapısının toplumsal yapıya etkisi, gibi sebeplere bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumsal yapıda meydana gelen değişmeleri toplumsal değişme olarak da ifade edebiliriz.

Ayrıca toplumsal yapıya etki eden bu faktörler toplumsal değişmeye ayrı ayrı etki edebildikleri gibi birlikte de etki edebilirler. Başka bir deyişle, toplumsal değişme iyilik kötülük gibi değer yargısı taşımadığı gibi ileriye yada geriye göre belli bir hedefi de belirlemeyen bilimsel ve nesnel bir kavramdır. [1]

Hiçbir toplum hareketsiz (veya statik) değildir. Her toplumun farklı sebeplerle de olsa, sürekli bir dinamizm ve değişim içinde olduğunu söyleyebiliriz. Toplumsal yapının değişimini etkileyen sebepler ne olursa olsun maddi veya manevi kültür yapılarında az veya çok, bir başkalaşma söz konusu olacaktır. Sosyal yapıdaki bu değişmeler her zaman dengeli sayılabilecek bir nitelikte olmayabilir.

Toplumsal yapıda meydana gelen değişmeler,toplumsal kurumları da etkileyerek,toplumsal kurumlarda da değişime sebep olurlar.

Türkiye'nin de içinde bulunduğu doğu İslam dünyasının toplumsal yapılanmalarında İhtisap kurumunun müstesna bir yeri vardır. Ancak zaman içinde toplumsal yapılarda meydana gelen değişmeler, kurumların da değişimine sebep olduğundan,doğu İslam dünyasına özgü İhtisap kurumu da değişime uğramıştır.

[1]Amiran K. BİLGİSEVEN,**Sosyoloji**,Milli Eğitim Basımevi, İst., 1980, ss.106-119.

2. İHTİSAP KURUMUNUN KAYNAĞI VE ZABITA TEŞKİLATININA DÖNÜŞÜMÜNÜN SOSYOLOJİK ARKA PLANI

İhtisap ve Zabıta kavramları zaman içinde iç içe geçmiş iki kavramdır. İhtisap kavramı "hisbe" ve "muhtesip" kelimelerine dayanır. Hisbe; ecir, sevap demektir. Muhtesip ise; "hisab" kökünden bir kelime olup, hesap sorma, mesuliyet-sorumluluk anlamlarına gelmektedir.[2] Böylece muhtesip hesap sormak suretiyle "ecir" kazanan, "sevap" kazanan kimse demektir. Kavram olarak ise muhtesip: (eskiden) belediye işlerine bakan memur, belediye memuru, (eskiden) polis anlamlarında kullanılmıştır. [3] Ayrıca kavram olarak Muhtesip; "maruf" olanı açıkça yapmayana, yapmasını emretmek, kötülüğü de açıkça işleyene engel olmak anlamın da kullanılan bir tabirdir. [4]

İhtisap kurumunun ortaya çıkmasında İslam inanç sisteminin ve bu inanç sisteminin birincil kaynağı olan Kur'an 'ın çok açık bir etkisi söz konusudur. İslam dünyasında öne çıkmış olan bazı bilginler çeşitli eserlerinde [5] bu görüşü teyit etmektedirler.

Tarih boyunca Müslümanlar tarafından kurulmuş olan bütün devlet organizasyonlarında İhtisap kurumunun yerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Bu cümleden olarak, kronolojik bir sıralama ile, Hz. Peygamber dönemindeki Medine şehir devletinden başlayarak, Emeviler, Abbasiler, Fatimiler, Eyyubiler, Memluklular, Endülüs ve Safevi devlet organizasyonlarında ihtisap kurumuna yer verdikleri açıkça görülmektedir. [6]

---

[2] Ferit DEVELİOĞLU, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986.

[3] A.g.e.

[4] O. Zeki PAKALIN, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınevi, İstanbul, 1971, s.40.

[5] İMAM GAZALİ, **İhya-ı Ulumi'ddin**, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İst., 1989, s. 257 ; İBN-İ TEYMİYYE, **Hisbe**, Çev. Vecdi Akyüz, İnsan Yay., İst., 1989, s. 28 ; İBN-İ HALDUN, **Mukaddime**, Çev. Zakir Kadir Ukan, C.1., MEB Yay., İst., 1989, s. 574.

[6] Devri OKÇABAL, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi,** Ankara, 1940 ; Yusuf Ziya KAVAKÇI, **Hisbe Teşkilatı**, A.Ü. Yay., Ankara, 1975 ; Ziya KAZICI, **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi**, Zafer Matbaası, İstanbul, 1987 ; ŞEYZERİ, **İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı,** Çev.Abdullah Tunca, Marifet Yay., İst., 1992.

Türklerde İhtisap işlerine gelince,hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da Müslümanlıktan önce ve sonraki anlayış ve uygulamaları farklıdır.

Her toplumda olduğu gibi, Müslümanlıktan önceki Türk topluluklarında da İhtisaba tekabül eden bir kurumun var olması gerektiğini düşünmek son derece makul karşılanmalıdır.

Eski Türklerde toplumsal yapı ordu-millet özelliği gösterdiği için Zabıtanın yaptığı işleri ordu-millet hiyerarşisi içinde "Subaşı"lar yürütüyorlardı.[7] Türk Zabıta tarihinde Türklerin kurmuş olduğu bütün devletlerin idari yapılanmasında yer alan Subaşı, ilk Zabıta olma özelliğini taşır.

Subaşılar zaptiye işlerini yaparlarken keyfi davranmayıp Oğuz töresine uyuyorlardı. Töre'de herkesin görev ve dereceleri belirlenmişti. Töre'deki kurallara göre "Bir kimse ..... yasağa bir kere hilaf etse ana dil ile öğüt verler ve eğer giru (tekrar) muhalefet ederse gereği gibi tehdit ve cevredeler." biçiminde bir yaptırım da mevcuttur.[8]

Müslümanlıktan sonra kurulmuş olan belli başlı Türk devletlerinden Selçuklularda,Anadolu Selçuklularında ve özellikle de Cumhuriyet dönemini önceleyen Osmanlılarda İhtisap kurumu en belirgin şekilde görülmektedir.

Büyük Selçuklular zamanında, her şehirde loncaları teftiş ve ticaret ahlakını kontrol eden bir muhtesib bulunmaktaydı. [9] Nizam'ül-Mülk (öl.485/ 1092) bizi Selçuklulardaki hisbeden haberdar ettikten sonra Muhtesibin görevlerini ve İhtisabın dayandığı dini düsturu da izah etmektedir. Sultanların her şehre terazileri ve fiyatları denetleyecek, alış verişin doğrulukla yürümesini sağlayacak bir güvenlik yetkilisini de göndermeleri gerekir. Bunlar, diğer yerlerden gelip, şehir pazarlarında satılan mallara hile ve hıyanetin karıştırılmamasını sağlar. Dirhemleri kontrol ederek "iyiyi emir ve kötüden men etme" düsturunu yerine getirirler.[10] Anadolu Selçuklu devletinde de İhtisap kurumu bulunmaktaydı. II.Kılıç Arslan (1155-1192) zamanında Konya'da Sultana mensup, Konyalı Fahrettin Yunus bin Hasan isminde dükkan sahibi bir Muhtesip ile Malatyalı Ebu Bekir

---

[7] Halim ALYOT, **Türkiye'de Zabıta**, Ankara, 1947, ss. 9-12.
[8] OKÇABAL , a.g.e., ss. 15-17.
[9] KAZICI, a.g.e., s. 24.
[10] NİZAMÜ'L-MÜLK, **Siyasetname**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1987, s. 72.

bin Hasan adında diğer bir Muhtesibin varlığından söz edilmesi ve Anadolu Selçuklularının idari teşkilatı içinde bir "Divan-ı Muhtesip" dairesinin bulunması bunun kanıtıdır.[11]

Osmanlı dönemine geldiğimizde, diğer bazı kurumlarda olduğu gibi İhtisap kurumu da değişerek gelişmiştir. Osmanlı şehir merkezlerindeki günlük hayatın düzenlenmesinde önemli ölçüde rolü bulunan İhtisab kurumu, bilhassa esnaf örgütlerine karşı sahip olduğu geniş yetki ve selahiyetler bakımından önem arz ediyordu. Osmanlı toplumuna, Müslüman Arap dünyanın bir mirası olarak intikal eden İhtisab, her zaman önemini koruyan, vazgeçilmez kurumlardan biri olmuştur. Osmanlı devlet teşkilatının kadrosu içinde yer alan ve hemen hemen bütün müslüman devletlerde Muhtesib diye isimlendirilen bu görevliyi Osmanlılar da genellikle aynı şekilde isimlendirmişlerdir. Bununla beraber Osmanlılarda, bazen "İhtisab Emini" bazen da "İhtisab Ağası" diye isimlendirildiği olmuştur. Osmanlı devletinde İhtisab vazifesi yapmakla görevli bir yetkilinin resmen bu vazifeye ne zaman getirildiği kesin olarak tespit edilememektedir. Medeniyet tarihçisi Ziya Kazıcının tespitlerine göre ilk defa Sultan I. Murad'ın hicri 787 tarihli vakfiyesinde hem idareci, hem de şahid olarak bir Muhtesibin isminden bahsedilmektedir. [12]

Ünlü tarihçi Halil İnalcık'a göre ise Fatih zamanında vazife ve salahiyetleri kanunnamelerle tespit edilen Muhtesibin bu durumu ilerde neşredilecek olan İhtisab kanunnamelerine de ışık tutmuş olmalıdır. Zira, 1502 tarihli Bursa İhtisab kanunundaki bazı kayıtlardan Fatih zamanında böyle bir İhtisab kanunnamesi yapıldığı tespit edilebilmektedir. [13]

19.yy'ın ilk çeyreğinde sonra Osmanlının kurumlarında meydana gelen değişmelerden İhtisap kurumu da nasibini almıştır. Bu cümleden olarak,1826 yılında II. Mahmut tarafından yeniçeri ocağının kaldırılması ile birlikte, bir yenilik hareketi olarak İhtisap ağalığı da "ihtisap nezaretine" dönüştürülür ve İhtisap ağasının ünvanı da İhtisap nazırı olur. İhtisap nezaretinin görevleri yeniden düzenlenir. Bazı yeni görevler ile yükümlülüğü arttırılır. Daha önce devlet protokolünde, (kadının yardımcısı olarak görüldüğü için) yeri olmayan İhtisap

[11] KAZICI, a.g.e., s. 24.
[12] A.g.e., s. 32.
[13] Halil İNALCIK, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, İstanbul, 1987, s. 639.

ağasının, İhtisap nazırı olarak yer aldığını da görmekteyiz.[14] İhtisap nezaretinin kurulmasından sonra, "kul oğlanlığı" kaldırılarak, yerine "İhtisap Neferliği" ihdas olundu. Böylece kul oğlanlığı görevini İhtisap neferleri isimli askerler yürütmeye başladılar. Başka bir ifade ile 1826'da İhtisap Nezareti kurulunca, İhtisap Neferleri Belediye Zabıta memurluğu görevini devraldılar. Böylece bugünkü anlamda Belediye Zabıtası da (1826 tarihi itibarı ile) kurulmuş oldu.

Daha öncede belirtildiği gibi Osmanlılarda İhtisap ağalığı, çarşı pazar kontrolü, vergi toplama işi, bugünkü anlamda belediye zabıtasının görevleri yanında yine bugünkü anlamda polisin görevlerini de yürütüyordu. İhtisap nizamnamesinde de görüldüğü üzere; başlangıçta polis teşkilatının görevini ifa eden İhtisap Nezaretinin yükü 1845 de "polis teşkilatı"nın ve 1846'da "Zaptiyye Müşiriyyeti"'nin kurulması ile hafiflemiş ve sadece esnafın kontrolü, teftişi ve narh hususuna indirgenmiştir. İhtisap Nezaretinde şekilsel olarak zaman zaman bazı küçük değişiklikler yapılmışsa da, gerçek değişiklik batılılaşma sürecine paralel olarak 1855 yılında İhtisap Nezareti kaldırılarak yerine "Şehremaneti" kurulması suretiyle yapılmıştır.[15]

1855 yılında Şehremaneti kurulmasına kadar, belediye zabıta memurluğu görevini asker ocağından olan İhtisap neferleri yürütürken bu tarihten itibaren belediye zabıtası görevini "kavaslar" icra etmeye başladılar. Zamanla, okuma yazması olmayan kavaslar yerine batılı anlamda yeni memuriyetler ihdas edilerek kavas ismi de komisyon çavuşu olarak değiştirildi. Belediye zabıta müfettişlerine "tebdil" kıdemli olanlara "tebdil eskisi" ve daha sonraları da komiser denildi. 1869 tarihinde yapılan reorganizasyon da komiser ünvanı "başçavuş"'a, komisyon ünvanı da "belediye çavuşu"na çevrildi. Bu ünvanlar 1877 belediye kanunu ile de hükme bağlandı.[16]

Günümüz itibariyle belediye zabıtasının ünvanları ise şöyledir; Belediye zabıta memuru, Belediye zabıtası komiser yardımcısı, Belediye zabıta komiseri, Belediye zabıta Başkomiseri, Belediye zabıta merkez memuru(amiri), şubelere ayrılan belediyeler de şube

---

[14] O. Nuri ERGİN, **Mecelle-i Umur-i Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi Bşk. Yay., İstanbul, 1995, s. 325.

[15] A.g.e., s. 327.

[16] Edhem Ruhi ÖNEŞ, **Belediye Zabıta Klavuzu**, Birlik Yayınları, İstanbul, 1987, s. 10.

amiri, Belediye zabıta müdür yardımcısı, Belediye zabıta Müdürü'dür.[17]

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. İhtisap kavramı zamanla zabıta kavramına dönüşmüş, daha sonra da özel anlamıyla zabıta denilince belediye zabıtası anlaşılır hale gelmiştir.

Görüldüğü gibi İhtisap kurumu, toplumsal ve kültürel çevresi ile ilişkilendirildiğinde konuyu "yapısal-Fonksiyonel" bir yaklaşım ile ele almamız gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği gibi, ihtisap kurumu İslam inanç sistemine ve onun birincil kaynağı olan Kur'an ayetlerine dayanmaktadır. Bu durum insan tanrı ilişkilerine bağlı olarak ortaya çıkmış olan Dinin ve dolayısı ile Tanrı buyruğunun, toplumsal yapının ve toplumsal kurumların oluşmasına nasıl etki ettiğinin açık göstergesidir. Ancak,daha çok insan doğa ilişkisine bağlı olarak saf aklın hakimiyeti sonucu ortaya çıkan pozitivizmin etkisi ile, seküler bir anlayışın hakim olduğu dünyada, toplumsal yapının ve toplumsal kurumların değişmesinde de pozitivizmin ve seküler- laik anlayışın etkisinin olduğu görülmektedir. Osmanlılarda on sekizinci yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren başlayan yenileşme ve çağdaşlaşma hareketleri ile Osmanlı toplum yapısında meydana gelen değişmeler, önceki dönemlerden tevarüs eden kurumların da değişmesine sebep olmuştur.İhtisap kurumundan zabıta teşkilatına dönüşüm örneğinin izi sürüldüğünde böyle bir sonuca varılır.

3. MUHTESİP İLE ZABITANIN KARŞILAŞTIRILMASI

İhtisap kurumunda görev yapanlara Muhtesip, Zabıta teşkilatında görev yapanlara da Zabıta denilmektedir. Muhtesip ile Zabıtanın görevleri ve yetkileri de toplumsal yapı ve toplumsal kurumlarda, zaman içinde meydana gelen değişimi ve dönüşümü göstermesi bakımından anlamlıdır.

3.1. Muhtesibin* Görevleri

[17] 15-07-1969-13249 sayılı zabıta yönetmeliği.

* İhtisap Kurumu Çerçevesine dahil edilebilecek olan bir kavram daha vardır. Bu da mutatavvi kavramıdır. Muhtesip ile Mutatavvi kavramları birbirine karıştırılmamalıdır. Mühtesip deyince daha çok hükümet tarafından görevlendirilmiş resmi görevliler anlaşılmaktadır. Oysa bu görüş ihtisapın kaynağı olan Kuran ayetleri

Yukarıda İhtisap kurumunun İslam toplumlarına özgü bir kurum olduğunu ve Muhtesibin de hesap sormak suretiyle "ecir" kazanan, "sevap" kazanan kimse demek olduğu ifade edilmiştir. Muhtesip olmak için ise Müslüman,mükellef ve muktedir olmak şartlarına haiz olmak gerekir. [18]

Kur'an ayetlerini ve peygamber hadislerini ve uygulamalarını referans gösteren kaynaklarda İhtisap konusuna ayrılan özel bölümlerde Muhtesibin görevleri şöyle sıralanmaktadır.

-Allah'ın hakkı olan emirlere teşvik,

-İnsanların haklarına ait iyilikleri teşvik,

-Allah hakkıyla kul hakkı arasında müşterek iyilikleri teşvik,

-Kötülüklerden uzaklaştırma,

-Haram ve şüpheli işlerden menetme,

-Harama götürücü hileli işleri kontrol ve yasaklama

-Yalnız insanların haklarından doğan kötülükleri engelleme,

-Allah hakları ile kul hakları arasında müşterek olan kötü hareketleri engellemedir.[19]

Meşhur İslam bilgini Gazzali de insanların işlediği çirkin işleri (münkerleri) saymanın imkanı olmadığını ifade ettikten sonra çirkinlikleri (münkeratı) şöyle kategorilendirmiştir:

-Meclislerdeki münkerat

-Çarşı ve pazarlardaki münkerat

-Sokak ve caddelerdeki münkerat

-Hamamlardaki münkerat

-Ziyafet yerlerindeki münkeratı

-Amme münkeratı

---

ile çelişir gibi gözükmektedir. Sözgelimi herhangi bir toplumda veya toplulukta münker sayılan bir olay vukua geldiğinde resmi görevli bir muhtesip mi aranacaktır. Bu sorunun cevabı elbetteki hayır olacaktır. İlgili kaynaklarda ifade edildiği gibi ma'rufu emir ve münkeri Nehy'i halkın bu ibadeti kolaylaştırmak ve bazı çıkması muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçmek maksadı ile bir organizatör görevini yerine getirmektedir. İmam Maverdi bu konuya açıklık getirmek maksadıyla Muhtesip ve Mütetavvi ayrımını yapmaktadır. Mütetavvi gönüllü fahri memur demektir. Temel işlevi nafile ve farz-ı kifaye olan işleri yaptırmaktır. Mütetavviler genellikle yaşlı ve mutemet kişilerdir. Hükümetten izin alarak bu görevi yapabildikleri gibi, izin almaksızın da bu görevi yapabilirler. (Kavakçı, a.g.e., s. 52.) bu ayırımı resmi görevliler ve gönüllü siviller diye anlamakta da bir mahzur yoktur.

[18] ERGİN, a.g.e., ss. 306-310.

[19]MAVERDİ, **Ahkamu's-Sultaniyye**, Çev. Ali Şafak, Bedir Yay., İst., 1994, s. 453.

-Sultanların ve Emirlerin işlediği münkerat.[20]

İbn Haldun ise konuyu şöyle açıklar: Muhtesib, halkı şehir ve ahalisinin fayda ve maslahatlarına uygun hareket etmeye sevk eder. Yollardaki kalabalık ve sıkışıklıklara engel olur, hamalların ve gemicilerin fazla yük yüklenmelerini meneder, yıkılma tehlikesi gösteren yapıların ve evlerin yıktırılmasını sahiplerine emreder, yollardan geçip gidenler için zararı dokunabilecek nesneleri ortadan kaldırır. Okullardaki öğrencileri haddinden fazla döven öğretmenlerin ellerine vurur. Onları öğrencilere haddinden aşırı vurmaktan alıkoyar.. Aldatmalara, yiyecek ve içecek maddelerinde hile kullananlara yüksek fiyatla satanlara ve bundan başka ispata, delil ve tanıklıklara muhtaç olmayan hususlara,ölçü ve ölçeklere bakar. Borçlarını vaktinde ödemeyenleri insafla iş görmeye mecbur eder.[21]

3.2.Muhtesibin Yetkileri

Muhtesip, sınırları devlet tarafından belirlenmiş konularda hakim (kadı) gibi yetkilere sahiptir. Genel olarak Muhtesip, tanık ve delil ile ispata muhtaç olmayan iş ve hallere bakar. Muhtesip kendisince bilinen her işe ve incelenmek üzere kendisine sorulan ve açık olan,belli olan hal ve işlere bakar; hükmeder... Bunlar umumi haller ve yerine getirilmesi kolay işler olduğu için kadı bunları muhtesibe havale etmiş gibi olur. [22]

Genel yargılama usullerinde olduğu gibi ihtisap işlerinde de dava için muhtesibe müracaat edilebilir. Davacı insan haklarının ihlal edildiği gerekçesi ile muhtesibe muracaat edebilir. Ancak muhtesip insan hakları ile ilgili bütün davalara bakmaz. Sadece kendi konusuna giren insan haklarına bakabilir. Muhtisip, itiraf edilen haklara ait davalara bakar, inkar ve kaçınmayı ihtiva eden davalara bakamaz. Hakim, inkar edilen hususlarda yemin verir. Muhtesip ise yemin veremez. Hakimler delilleri dinleme ve yemin ettirme konusunda tam yetkilidirler. Muhtesip de genel yargılamada olduğu gibi davalıyı, yerine getirmediği görevi yerine getirmesi için zorlar. Ancak bu durum yine muhtesibin görev ve yetki alanına giren konular için geçerlidir.[23]

---

[20] GAZALİ, a.g.e., ss. 823-835.
[21] HALDUN, a.g.e., s. 574.
[22] A.g.e., s. 575.
[23] MAVERDİ, a.g.e., ss. 450-453.

Muhtesip görevini yaparken ve yetkilerini kullanırken bazı hususlara dikkat etmek mecburiyetinde olduğu gibi bazı kurallara da uymak zorundadır. Bilinmesi gereken genel bir ilkedir ki, kötü olan şey kim veya ne tarafından ve kime veya neye yapılırsa yapılsın kendisine ihtisap uygulanır.

Muhtesibin yapılmasını istediği iyi işler yada yapılmamasını istediği kötü işler yeni bir içtihada gerek olmayacak şekilde açık ve seçik olmalıdır.[24] Ayrıca Muhtesip çirkin kabul edilen işleri bulup çıkarmak için tecessüs sahibi olmamalıdır. Yaptığı işin kötülüğünü bilmeyenlere de öğretmek ve yumuşak bir üslup ile ikaz etmelidir Şayet bir kimse çirkin kabul edilen işi bilerek yapıyorsa nasihat ederek ikaz etmek Muhtesibin görevlerindendir. Eğer kötülüğü işleyen kişi nasihattan da anlamıyorsa yasaların yaptırım gücü ile korkutmak gerekir.[25]

3.3.Zabıtanın Görevleri

Belediye Zabıtası, belediye sınırları içinde beldenin, belde halkının düzen, sağlık ve huzurunu, yetkili organların bu amaçla alacakları kararların yürütülmesini sağlamak ve korumakla, belediye suçlarının işlenmesini önleyecek tedbirleri almak ve işlenen belediye suçlarını kovalamakla ilgili görevleri yapmakla görevli bir kuruluştur. [26] Zabıtanın görev ve yetkileri yasalarla belirlenmiştir.

Belediye Zabıtasının Görevleri :

a- Emirleri ifa, yerine getirme : Bu emirler ya mevzuatta yer alanlar, ya Belediye Meclisleri ile Belediye Encümenlerinin kararları yada amirlerinin emirleri şeklindedir.

b- Koruyucu, önleyici (menedici) görevler: Belediye mevzularından kaynaklanan suçları önleme, dilenenleri, seyyar satıcıları çevreyi kirletenleri men, kaldırımları işgal edenleri men etme vs.

c- Ceza kararnameleri kesmek, icra, ifa ve tahsil etmek Ölçü, tartı aletlerinde hile,ruhsatsız açılan yerlere kesilen cezalar ve bunların tahsili işlemleri gibi.

---

[24] GAZALİ, a.g.e., s. 800.
[25] A.g.e., ss. 809-816.
[26] Remzi FINDIKLI, **Zabıta Haftasının Sorunları Tebliği**, İst., 1995.

d- Mücadele ve imha görevleri: Başı boş dolaşan veya hasta olan hayvanlarla mücadele ve bunları itlaf, sağlığa zararlı gıdalara el koyma ve bunları imha işlemleri,

e- Faaliyetten menetme görevleri: Kanunsuz açılmış olan yerleri faaliyetten men etme işlemleri.

f- Yardımda bulunmak: Buradaki yardımdan maksat sair belediye görevlilerine, sağlık ve yıkım ekiplerine ve sair kamu görevlilerine onların görevlerini ifa sırasında ve gerektiğinde yardımcı olmaktır.

g- Örnekler almak: Su ve gıda numuneleri gibi,

h- Vergi,rüsum almak: Oyun ve eğlence yerlerinden alınan rüsum,vergi almak.

i- Fiyat listeleri asma, astırma ve bunların denetimi.

j- Danışmanlık hizmetlerinde bulunmak: Beldenin yabancısı olanlara yol gösterme ve onlara yardımcı olma gibi.

k-Özel mevzuat hükümleri ile belediye zabıtasına verilen görevlere benzer görevler ile de yükümlü kılınmış olan diğer genel ve özel zabıta kuruluşları ile işbirliği içinde bulunmak.

3.4. Belediye Zabıtasının Yetkileri

a- Denetim yetkileri: Umumi ve umuma açık yerleri.

b-Tutanak tanzimi ve kovuşturma yapmak: Kurallara uymayanlar, mukavemet gösterenler için

c- Maktu ceza kararnameleri kesmek ve bu cezaları tahsil etmek.

d- Binalara girme, yıkma ve denetimde bulunma

e- Yakalama ve zorla götürme : Şüpheliler, zararlı kişiler için,

f- Tecavüzleri, haksız işleri men ve önleme: Mesela belediye binalarına tecavüzler, kaldırım işgallerine engel olma.

g- İmha ve itlaf işlemlerinde bulunmak.

h-Trafik düzenini koruma ve uymayanları ikaz

i- Genel manada kurallara uymayanları ikaz, tenbih ve men yetkileri: Mesela umumi yerlerdeki gürültüyü, çevre kirleticileri vb.lerini ikaz ve men böyledir.

j-Sair yetkiler ki, buna genel yetkiler de denilir. Genel ve özel kanun hükümleri ile belediye zabıtasına ayrıca verilen yetkilerin dışında kalanlardır.[27]

Görüldüğü gibi,bugün adına Zabıta dediğimiz İhtisap kurumunun 200 yıllık tarihi dönüşümü aynı zamanda bir toplumun tarihi değişimini ve dönüşümünü de anlatmaktadır. Önceleri önemli yetkilerle donatılmış olan Muhtesiplerin, görevlerinin bir kısmı polise, bir kısmı askere, bir kısmı maliye'ye, bir kısmı da adliye'ye devredilince, bugünkü zabıta sadece belediye işlerini takip eden özel hizmet kurumu haline gelmiştir. Bugünkü zabıta kurumu sosyal statüsünden, devlet yapısı içindeki hiyerarşik konumundan, görev ve yetkilerinin mevcut durumundan oldukça rahatsızdır.

4. DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sağlıklı toplumsal çözümlemeler yapabilmek için benzerlikleri ve farklılıkları göz önünde bulunduran toplumsal sınıflamalar yapmak gerekir. Bu maksatla, toplum bilimciler tarafından çeşitli sınıflamalar yapılmıştır. Toennies'in cemaat ve cemiyet sınıflaması, Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma anlayışı, Cooley'in birincil grup ve ikincil grup ilişkilerine dayalı ayırımı, Redfield'in kır ve kent ayırımı , Becker'in kutsal toplum ve laik toplum tipolojisi, Lerner ve Levy'in geleneksel toplum ve çağdaş toplum ayırımı,biçimindeki sınıflamalar toplumsal yapılarda gerçekleşen toplumsal değişmeleri göstermektedir.[28] Ayrıca Osmanlıdan Cumhuriyete intikal ederken iki önemli toplum bilimcimizden birisi olan Prens Sabahattin, Edmond Demolins'ten mülhem olarak toplumları bireyci toplumlar ve bütüncü toplumlar ayırımına tabi tutuktan sonra batı toplumlarını bireyci toplumlar, doğu toplumlarını da kamucu toplumlar olarak nitelendirmekte ve Osmanlı toplum yapısını da bütüncü toplum olarak görmektedir. Osmanlı toplum yapısının mutlaka bireyci toplum yapısına kavuşması gerektiğini ifade etmektedir.[29] Yine Osmanlıdan

---

[27] Ali ŞAFAK, **Zabıta Haftasının Sorunları Tebliği**, İstanbul, 1995, ss. 4-5 ; 15-07-1969 tarih ve 13249 sayılı yönetmelik.

[28] Emre KONGAR, **Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği,** Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985, s. 289.

[29] Emre KONGAR, **Türk Toplum Bilimcileri**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1993, ss.111-112.

Cumhuriyete intikal ederken iki önemli toplum bilimcimizden diğeri Ziya Gökalp ise Türk toplumunu örnek göstererek, toplumların zaman içinde medeniyet dairelerini değiştirebileceğini, dolayısı ile de toplumsal yapının değişebileceğini ifade etmektedir. Ziya Gökalp'e göre Türk milleti Müslüman olmadan önce Uzak Doğu medeniyet dairesinde idi. Türkler Müslümanlığı seçtikten sonra Doğu Medeniyet dairesine girdiler. Yirminci Yüzyılın başında itibaren ise Batı medeniyet dairesine girmişlerdir.[30]

Toplumsal yapı sınıflamaları içinde yer alan Becker'in kutsal toplum ve laik toplum tipolojisi, Lerner ve Levy'in geleneksel toplum ve çağdaş toplum ayırımları ile Prens Sabahattin'in bireyci toplumsal yapı ve bütüncü toplumsal yapı ayırımı ve Ziya Gökalp'in medeniyet değişim teorisinin örtüştüklerini düşündüğümüzde Türk toplumunun çağdaşlaşma serüveninin aslında bir toplumsal değişme serüveni olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Ziya Gökalp'in ifadesi ile Türk milleti Doğu medeniyet dairesinden Batı medeniyet dairesine geçerken bütün kurum ve örgütsel yapılarında da değişime uğramaktadır. Başka bir ifade ile Toplumsal yapılarda meydana gelen değişmeler,toplumsal kurumları da etkileyerek, toplumsal kurumların alt kurumu niteliğinde olan kurumları ve o kurumların örgüt yapılarını da değiştirir. İhtisap kurumundan zabıta teşkilatına geçiş serüveni de bu genel kabule uygun olarak gerçekleşmiştir.

Bir toplumun, zaman içinde toplumsal yapısında değişme olsa bile,önceki toplumsal yapı ile sonraki toplumsal yapı arasında önemli sayılabilecek ortak noktalar olacaktır. İki toplumsal yapıdan birinin ötekini öncelediği dikkate alınacak olursa, toplumların geçmişin derin izlerini taşıdıkları ve bugünlerini de geçmişlerinin üzerine kurduklarını inkar etmek mümkün değildir. Bu açıdan baktığımızda, geleneksel yapının bir ürünü olan muhtesip ile aynı toplumun modern döneminin Belediye Zabıtasının benzerliklerinin yanında farklılıklarının olması doğal karşılanmalıdır.

Benzerlikler: Çarşı-pazar denetimindeki işlevleri hemen hemen aynıdır. Gıda kontrolleri, trafik düzenlemeleri ,zararlı hayvanları telef etme, pazar yeri ve kaldırım işgallerini önleme, ölçü ve tartı aletlerinde yapılan hilelere müdahale, kanunsuz işyerlerini kapatma ve belirli cezayı kesme, muayyen vergileri toplama, halka zarar verecek gürültü ve kirliliğe engel olma, izinsiz yapıları yıkma gibi kamu yararı

[30]Ziya GÖKALP, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yay., İst.,1976, s. 17.

ve zararının söz konusu olduğu durumlarda, kamu yararından yana vazife ifa etme noktasında muhtesip ile belediye zabıtası benzer işlevlere sahiptirler.

Farklılıklara gelince: İşte burada sadece muhtesip ile zabıta arasındaki fark değil, aynı zamanda bir toplumun geleneksel dönemindeki toplumsal yapısı ile modern dönemindeki toplumsal yapıları arasındaki fark da çok belirgin bir hal almaktadır. Zabıta teşkilatının oluşturulmasının düşünsel temeli dünyevi kamu anlayışı iken, ihtisap teşkilatınınki ise ağırlıklı olarak dinidir. Hisbe üzerine yapılan bütün çalışmaların istisnasız olarak bu noktayı vurguladıklarını bir kere daha belirtmiş olmakta fayda vardır. Muhtesib "ma'rufu emr ve münkeri nehy" kapsamında işlevlerini yerine getirirken, zabıta modern bir toplumda yaşayan bir birey olarak işlevlerini seküler anlayışa uygun bir biçimde her hangi bir ilahi temele dayandırmadan yerine getirmektedir. Muhtesib bir kamu görevi ifa ederken aynı zamanda dini bir görev yaptığını, bir farzı yerine getirdiğini düşünür. Zabıta ise yalnızca bir kamu görevi icra ettiğini düşünmektedir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bir başka önemli nokta da Muhtesibin daha fazla yetkiye sahip olduğunu belirtmemiz gerekir. Muhtesip günümüzdeki polis teşkilatının ve yargı teşkilatının bir kısım görev ve yetkilerine de sahip olarak daha donanımlıydı. Bazı durumlarda Muhtesipler Kadılar tarafından görevlendirilirler ve kadı gibi hükmetme yetkisini de kullanırlardı. Şüphesiz bunun en büyük faydası da mahkemelerin yükünü ayaküstü mahkeme sayılabilecek olan muhtesiplerin üstlenmiş olması idi. Günümüzde "para cezası,kapatma veya faaliyetten men yada verilen ruhsatın geri alınması" gibi bazı istisnaları saymazsak küçük büyük bütün yargı durumları mahkemeye intikal ettirildiği için haddinden fazla sıkışmalar yüzünden insanlar mağdur olmaktadır. Bugünkü Belediye Zabıtasının ise yukarıda görüldüğü gibi görev ve yetkileri oldukça sınırlıdır.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz; Toplumsal kurumlar, toplumsal yaşam içinde, toplumsal ihtiyaçlardan neş'et ederler. Toplumsal yapının özelliklerine göre de şekillenirler. Tarihi süreç içerisinde de değişime uğrarlar. İhtisap kurumu da İslam toplumlarının sosyal yapılarına göre ortaya çıkmış ve tarihi dönüşüm içerisinde bugünkü Zabıta Teşkilatına dönüşmüştür

Ancak İhtisap kurumu, "Muhtesip"ten "zabıta"ya gelinceye kadar bazı evrimler geçirmiştir. Osmanlıda batılılaşma hareketi

yukarıdan aşağıya doğru ve daha çok devlet kurumlarında yapılması anlayışı, devlet eliyle resmi örgütlerin yeniden yapılanmasını gerekli kılmıştır. İhtisap kurumu, bugünkü anlamda zabıta teşkilatı da bundan en çok etkilenen kurumlardan birisidir. Önceki bölümlerde izah edildiği gibi önceleri önemli yetkilerle donatılmış olan muhtesiplerin, görevlerinin bir kısmı polise, bir kısmı askere, bir kısmı maliye'ye, bir kısmı da adliye'ye devredilince, bugünkü zabıta sadece belediye işlerini takip eden özel hizmet kurumu haline gelmiştir. Bugünkü zabıta teşkilatı sosyal statüsünden, devlet yapısı içindeki hiyerarşik konumundan, görev ve yetkilerinin mevcut durumundan oldukça rahatsızdır.

Bu çalışma kapsamında bir öneri geliştirecek olursak; Zabıta teşkilatı uzun tarihi geçmişi, olan bir teşkilattır. Devletlerin devamlılığı kurumlarının devamlılığı ile ölçülür. Bu açıdan zabıta teşkilatı, ihtisabın tarihsel birikiminden de yararlanarak bugünkü toplumsal yapı ve idari organizasyon içinde yeni bir sentez ile ya reorganize edilerek etkin bir konuma getirilmeli yada tarihsel bağından koptuğu,dolaysıyla da fonksiyonunu yitirdiği gerekçesi ile tümüyle ortadan kaldırılarak bugünkü görevleri başka birimlere devredilmelidir.

KAYNAKÇA

ALYOT, Halim, **Türkiye'de Zabıta**, Ankara, 1947.

BİLGİSEVEN, A.Kurtkan, **Sosyoloji**, Milli Eğitim Basımevi, İst., 1980.

DEVELİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Lügat**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1986.

ERGİN, O. Nuri, **Mecelle-i Umur-i Belediye**, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Dairesi Bşk. Yay., İstanbul, 1995.

FINDIKLI, Remzi, **Zabıta Haftasının Sorunları Tebliği**, İst., 1995.

GÖKALP, Ziya, **Türk Medeniyeti Tarihi**, Kültür Bakanlığı Yayını, İstanbul, 1976.

İBN-İ HALDUN, **Mukaddime**, Çev. Zakir Kadir Ukan, MEB Yay., İstanbul, 1989.

İBN-İ TEYMİYYE, **Hisbe**, Çev. Vecdi Akuüz, İnsan Yay, İst., 1989.

İMAM GAZALİ, **İhya-ı Ulumi'd-din**, Çev. Ahmet Serdaroğlu, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1989.

İNALCIK, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi,** İstanbul, 1987.

KAVAKÇI, Yusuf Ziya. **Hisbe Teşkilatı,** A.Ü. Yay., Ankara, 1975.

KAZICI, Ziya, **Osmanlılarda İhtisap Müessesesi,** Zafer Matbaası, İstanbul, 1987.

KONGAR, Emre,**Türk Toplum Bilimcileri,**Remzi Kit.abevi,İst.,1993.

_____ **Toplumsal Değişme ve Türkiye Gerçeği**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1985.

MAVERDİ, **Ahkamu's-Sultaniyye,** Çev. Ali Şafak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1994.

NİZAMÜ'L-MÜLK, **Siyasetname**, Çev. Nurettin Bayburtlugil, Dergah Yayınevi, İstanbul, 1987.

OKÇABAL, Devri, **Türk Zabıta Tarihi ve Teşkilatı Tarihçesi,** Ankara, 1940.
ÖNEŞ, E. Ruhi, **Belediye Zabıta Klavuzu**, Birlik Yay., İst., 1987.
PAKALIN, O.Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, (Kol kesmek mad.) MEB Yay., İst., 1971.
ŞAFAK, Ali, **Zabıta Haftasının Sorunları Tebliği**, İstanbul, 1995.
ŞEYZERİ, **İslam Devletinde Hisbe Teşkilatı,** Çev. Abdullah Tunca, Marifet Yay., İstanbul, 1992.
ZABITA YÖNETMELİĞİ, 15.7.1996 - 13249 Sayılı Resmi Gazete.

BİR KİŞİLİK ÖZELLİĞİ OLARAK SUÇLULUK VE SPORLA İLİŞKİSİ

Veysel KÜÇÜK*
Mehmet ACET**

ÖZET

Suçluluk duygusu kişiliğimizin ayrılmaz parçalarından birisidir. Bir çok kimse yaptığı bir hareket veya söylediği bir sözden sonra suçluluk duygusunu yaşadığı anlar olmuştur. Suçluluk, bireyle çevresi arasındaki karşılıklı etki ve tepkilerin sonucu oluşur. Sporda ise, suçluluk duygusu genellikle başarısızlık ve hayal kırıklıkları sonunda kendini gösterir. Suçluluk duygularının ortadan kaldırılabilmesi için sebeplerini ortadan kaldırmak gereklidir. Aynı zamanda "Biz" duygusunun oluşturulması ve oyuncuların görev ve sorumluluklarının eşit şekilde dağıtılmasına dikkat edilmelidir.

SUMMARY

The feeling of crime is a part of our personality. Most of the people has a feeling of the crime after a behavior and speaking words. Crime is emerged as a result of interaction, between the person and around of the person. Feeling of the crime is usually was feeling and the of the successful watch's by the sport's man. Not to fell be crime first of all we have to cancel reasons of the the crime's feeling the some time everybody must have sprint of the and some responsibilitybility.

* Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu.
**Yrd.Doç.Dr. Dumlupınar Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu.

GİRİŞ

Spor; tarihte oyun, oyalanma, eğlenme ve işten uzaklaşma anlamıyla, beş altı bin yıl önce bir çeşit beceri yarıştırma oyunu olarak karşımıza çıkmıştır. Bu açıdan; en azından tarihsel düzlemde göze çarpan ya da bilinen ilk spor türlerinin devlet haline gelmiş topluluklarda, sporun toplumsal yapının sadece çağımızdaki değil, insanlık tarihinin başlangıcından beri görülen bir kurum olduğu hususunu ortaya çıkarmış oluruz. "Böylesine bir ortam ve biçimde yapılan sporun oyun ve eğlence olmadığı, hele sporcu açısından oyalanma ve işten uzaklaşma" olmadığını söyleyebiliriz. (FİŞEK, s.5)

Başlangıçta kişisel bir olgu olarak başlayan sportif faaliyetler, daha sonraları toplumsal bir nitelik kazanmasıyla daha geniş kitlelere yayılmıştır.

Bugün sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel boyutlarıyla, inkar edilemeyecek ve hafife alınmayacak bir gerçek olarak karşımıza çıkan bir çok bilimsel incelemeler de konu olmuştur. (GÜR, s.7)

Çünkü başlangıçta oyun , oyalanma ve işten uzaklaşma amacıyla başlayan sportif faaliyetler günümüzde, yüksek performansa başarıya yönelik yoğun bir rekabet ortamı içinde yapılan sistematik faaliyetlere dönüşmüştür.

Yapılan araştırmalar ve bilimsel çalışmalar neticesinde sporda başarıyı etkileyen faktörler iç ve dış diye iki gruba ayrılır. (İKİZLER, s.9) Dış faktörler çevreden kaynaklanır. Mesela, spor aletleri, hakem, rakip sporcu, seyirci vb. İç faktörlerde psikolojik özelliklerden oluşur. Yani kişinin sahip olduğu zihinsel özellikler, duygusal özellikleri ve kişilik özellikleridir. Bunlar; sporda direkt olarak etkileyen temel faktörlerdir.

Çalışmanızda özellikle kişilik ve duygusal özellikler üzerinde yoğunlaşılmıştır. Çünkü "Kişilik bireyin kendisine özgü bütün vasıflarını toplayan ruhsal bir bütünlüktür. Bu bütünlük içerisine kişinin zekası, yetenekleri, heyecansal tepkileri, duyguları, ilgileri, genel kültürü girer. Bu özellikler sportif hareketlere yön veren ve sporcunun verimini etkileyen unsurlardır. (BAŞER , s. 52)

Bu sebeple sporcu, sadece fiziksel yapısını kullanarak ve geliştirerek değil, psikolojik yapısının da bütün özelliklerini (kişilik, duygusal, ruhsal) kullanarak ve geliştirerek en yüksek performansa ulaşmaya çalışmalıdır. Bu açıdan yaklaşıldığında sportif başarıda psikolojik özellikler büyük önem kazanmaktadır. (KÜÇÜK, 1997, s.7)

Suçluluk duygusu kişiliğimizin ayrılmaz parçalarından biridir. Bir çok kimse yaptığı bir hareket veya söylediği bir sözden sonra suçluluk duygusu yaşamıştır.

Seligman ve Johnson, küçük veya büyük bir sosyal grubun üyeleri taraafından iyi ve yararlı diye kabul edilmiş bulunan inançların, geleneklerin örf, adet ve kurumların dayandıkları kurallara aykırı olarak işlenmiş bulunan anti sosyal bir davranışa suçluluk adına verirler. (EVRİM, s. 14)

Lowrey'e göre suçluluk ise; bireyle çevresi arasındaki karşılıklı etki ve tepkilerin sonucu oluşur, bu da bireyde bazı kişilik bozukluklarının meydana gelmesine neden olur. (YAVUZER, 1986, s.5)

Suç kavramını iki açıdan ele almak mümkündür. Birincisi toplum içinde yürürlükte olan yasalara karşı gelmek, bunun sonucu o yasaların karşılığı olan cezalara maruz kalmaktır. İkincisi ise psikolojik açıdan suçtur. Bu suç birinci kapsama giren suça göre daha geniş kapsamlıdır. Buna göre suç, toplumun ahlak ve davranış kurallarına aykırı hareketlerin sonucu olarak toplumla çatışma haline düşmektir. Bütün suç davranışları toplumsal bir uyumsuzluğun belirtesi olarak aynı psikolojik ve toplumsal sebeplerin sonucudur.

Kişiyi, toplumla çatışmaya düşürerek onun suç işlemesine sebep olan olaylar hakkında bazen dinsel, bazen felsefi, bazen de bilimsel açıdan yaklaşımlar olmuştur. (ENÇ, s.152)

Bazıları bireyin davranışları ve kaderin kendi iradesi dışarıda bir takım kuvvetler tarafından yöneltildiğini ileri sürüp bireyin yaptığı kötü davranışlardan sorumlu tutulmayacaklarını savunurlar. Diğer taraftan bazıları ise; insanın akıl ve iradeye sahip bir varlık olarak yaptığı her davranışı bilinçli yaptığını savunarak bireyi sorumlu

tutmaktadır. (ENÇ, s. 153) Bunun yanında çevre koşullarında suçun işlenmesine önemli bir faktör olup, kişinin içinde bulunduğu sosyal sınıf ve zümrede suçlu olup, kişinin içinde bulunduğu sosyal sınıf ve zümrede suçlu hareketlerin ne ölçüde bireyin kendisine kalacağını tayin edebilir. (YÜCEL, s. 15)

Suç davranışının sebeplerini ve kişinin sorumluluk durumunu ortaya çıkarabilmenin en etkili yolu sistemli ve tarafsız bilimsel araştırmalardır. Bu yönde bir çok araştırma yapılmıştır. Bunları önem sırasına göre incelediğimizde şöyle bir sıralama ortaya çıkar.

A. Aile Durumunun Bozuklukları

Aile, toplumu meydana getiren en küçük parçası olarak, çoğunun kişilik ve karakterlerinin gelişmesinde ailenin oynadığı rolün etkisi inkar edilemez. Çünkü, insan hayatının ve terbiyesinin dayandığı temel bir müessesedir. (GÜNGÖR, s. 206) "Bazı psikologlar, (Freud ve taraftarları) insan şahsiyetinin, doğumdan sonraki beş yıl içinde teşekkül edildiğini söylerler ki, bu iddia insanın yetişmesine ailenin rolünü zannettiğimizden çok daha büyük olarak gösteriyor" (GÜNGÖR, s.214) Dolayısıyla bu düzendeki bozukluklar veya eksiklikler çocukların davranış ve alışkanlıkları üzerinde derin izler bırakmaktadır. (ENÇ, s. 153) Eğer bir ailede kadın ve erkeğin rolleri belli değil ise, çocuk ideal bir anne ve babadan yoksun yetişiyor demektir. Çocuk, cinsiyetine uygun normları anne ve babayı taklit ederek kazanır. "Taklit" çocuğun en güçlü öğrenme mekanizmasıdır. (YAVUZER, 1992, s. 145)

İngiliz ruh bilimcilerinden C.Burt, 200 suçlu çocuğu çeşitli yönlerden inceleyerek, aynı şartlarda suç işlememiş bir grupla karşılaştırmıştır. Bu araştırmada, suçlu çocukların %58'inin ölüm, ayrılık ve boşanma gibi yıkılmış aile çevrelerinde yetişmiş oldukları bulunmuştur. Bu oran kontrol grubunda %25 olarak tespit edilmiştir.

B. Kötü Eğitim

Eğitimi insan için her yönü ile gerekli bir devre olarak kabul etmek zorundayız. Çünkü, her ne vermek istiyorsak, onu sistemli bir biçimde ve olması gereken kişiye en uygun bir tarzda vermek durumundayız. İdealler, düşünceler ve ileriye dönük programlar ancak istenilen doğrultuda yetişen ve terbiye edilen insanlar sayesinde gerçekleşebilir. (DOĞRU, s. 51-52). Eğitim denildiğinde ilk önce aile içerisinde kötü gelenek ve göreneklere bağlı kalma bilgisizlik ve arılayışsızlıkları yüzünden işledikleri devamlı hatalarıyla çocukları

suça ittiği tespit edilmiştir. Ailelerin çocuklarını ihmal etmeleri, üzerlerinde aşırı baskı kurmaları veya aşırı gevşek bırakmaları,aşırı koruma gayreti içine girmeleri, çocukları sık cezalandırma eğilimleri çocukları isyana anti-sosyal davranışların içine iter. (ENÇ, s. 159) Aile içerisindeki eğitim tarzı da önem arz etmektedir. Özellikle şımarık ve nazlı eğitim şekli, içe dönük saldırgan davranış eğilimleri için uygun bir ilk şarttır. (BAUMAN, s.176)

Nitekim yapılan bir araştırma suçlu gençlerin evden kaçmalarına bir anlamda anti-sosyal davranışa ilk adımı atmalarına neden olan en büyük etkenin %59 oranında ailesinin baskısı olduğu tespit edilmiştir. (YAVUZER, 1986, s.5)

Bunlar temelde yanlış eğitimin sonuçlarıdır.

C. Yoksulluk

Yoksulluğun suç ve cürüm doğurmaktaki rolü inkar edilememektedir. Ancak yoksulluk direk suça götürmektedir. Yoksulluğun getirdiği şartlar (bilgisizlik, alkoliklik, kalabalık bir ailenin dar bir ortamda yaşaması sonucu ahlaki değerlerin yokluğu veya zayıflığı) çocuğu dolaylı olarak suça teşvik etmektedir.

D. Çocuk Çeteleri

Ergenlik öncesi ve gerginlik boyunca çocukların bir araya gelerek gruplar kurmaktan hoşlandıkları tespit edilmiştir. Başlangıçta amaçsız olan bu gruplar bir arada bulunmak, yiyecekleri paylaşmak, sır ortaklığı yapmanın verdiği zevkle yetinirken daha sonraları çeşitli konularını tartışıldığı fikir çeteleri haline dönüşürler. Bu gruptaki çocukların aradığı heyecanı verici, kendilerine üstünlük kazandıran meşguliyetler bulmaktır. Bu; spor, izcilik gibi faydalı faaliyetlerle temin edilmediği taktirde çetecilikle ve yaşadışı faaliyetlerle elde etme yoluna gidilir.

E. Sinema ve Roman

Diğer faktörler kadar olmasa bile sinema ve romanlarını çocukları suça teşvik edici bir etken oldukları kabul edilen bir gerçektir. Buralarda görülen veya okunan suç işleme şekil ve kalıpları taklit edilerek uygulamaya konulmaktadır.

F. Cinsel Ayrılıklar

Suç çeşitleri arasında cinsel suçların daha fazla kız çocukları arasında, hırsızlık, soygunculuk, kalpazanlık gibi suçların da erkekler

tarafından daha sık işlendiği görülmüştür. Cinsel farklar arasında en önemlisi kızların aylık adetleri ve bunların davranış üzerindeki etkileridir. Bu dönem bazı kızları hasta edecek kadar sarstığı halde, bazılarını hiç etkilememekte, bazılarını da çok sinirli, kolayca heyecanlanan gergin bir hale sokmaktadır. Bu şartlarda bir kızın kendisinden beklenmedik şeyler yapabilmesi ihtimal dahilindedir. Yüz kişilik suçlu kız grubun %4 'ünün suçlarının kesin olarak aybaşının ruhsal ve davranış etkilerinden iler geldiği ortaya koymuştur. (ENÇ, s. 167)

Buraya kadar suç ve suçu doğuran sebepler üzerinde duruldu. Buradan hareketle, suçluluğun ortadan kaldırılması için sebepleri ortadan kaldırmak gerekir. Fakat sebep doğru olarak tespit edilmeli ortadan kaldırıldıktan sonra çocuğun gelişmesine iyi bir yön verebilmelidir.

Sporda suçluluk duygusu genellikle başarısızlıklar, hayal kırıklıkları sonucunda kendini gösterir. Kaybedilen bir maçın arkasından kendini sorguya çeken sporcu, oyun anındaki başarısız hareketlerini zihninde abartarak suçluluk, duygularının oluşmasına yardımcı olur. Özellikle sporcunun müsabakada eline geçen elverişli pozisyonları kullanamaması bu duyguların yoğunlaşmasına neden olacak, sonunda bir takıma ait olan mağlubiyetin yükünü kendi omuzlarına yükleyecektir. Bu duygularla sporcu kendine yönelik bir saldırganlık davranışını göstermesi muhtemeldir. Bu tür saldırılar suçluluk ve pişmanlık duyguları veya hayal kırıklığının bir sonucu olarak görülür. (BAUMAN, s. 176)

Suçluluk duyguları "Yıldız Futbolcu" olarak nitelenen ve bulundukları takımlarda büyük etkinlikleri olan sporcular üzerinde daha fazla gözükmektedir. Çünkü bu tip sporcular çevrelerinin (Kulüp çevresi, arkadaş çevresi, takım içi ve arkadaş çevresi) aşırı beklentileri sonucu devamlı psikolojik baskı altındadırlar. Bu yükün altında ezilen sporcular, başarısızlık durumunda bekleneni verememenin verdiği değişik duygularla suçluluk hissine kapılacaklardır. Küçük, tarafından futbolcular üzerinde yapılan bir araştırmada da suçluluk duygusunun en fazla amatör sporcularda, daha sonra profesyonel sporcularda, en az da sporcu olmayanlarda yaşandığı tespit edilmiştir. (KÜÇÜK, s. 83)

Suçluluk duygular moral bozukluğu ve saldırganlık gibi tepkilerle dışa yansıtılır. Yani rakibe karşı kasıtlı sert hareketler, çok fazla konuşma ve küfür etme, kötü bir oyun sergileme suçluluk duygularının görünen tepkileridir. Bu tepkiler bazen sporcunun

kendine yönelik de olabilir. Yani sporcu suçluluk duygusundan kurtulabilmek için kendi kendine ceza verme yoluna gider. Örnek; antrenmanda aşırı çalışma isteği, kendisi tokatlama, kendi kendine sinirlenme gibi davranışlar gösterir. (BAUMAN, s. 177)

Sonuç olarak, sporcuyu bu tip duygulardan kurtarmanın yolu; sporcuların performanslarını olumsuz etkileyen kişilik kusurları ve kişilik özellikleri, spor psikolojisi uygulamaları ile düzeltilebilir. (BAŞER, s. 10) Özellikle takım sporlarında oyuncuların görev ve sorumluluklarının eşit şekilde dağıtılmasına dikkat edilmelidir. Ayrıca "Biz" duygusu kazandırılarak başarı ve başarısızlıkları takımın bütününe mal edilmesi, sporcuları olumsuz duygulardan arındıracaktır.

Bir sorumluluk, görev dağılımı yapılacaksa, sporcunun psikolojik durumuna uygun bir görevin verilmesine dikkat edilmelidir.

Başarısız bir sonuç alındığında, aşırı duygusal olan sporculara ve yıldız sporcular, kendilerini suçlu görürler ve kendilerine ceza vermeye çalışırlar, bu tür sporculara müsabakadan sonra yardımcı olunması, başarısızlık durumunda yalnızca suçlunun onun olmadığını hatırlatmak gereklidir.

KAYNAKÇA

BAŞER, E.: Uygulamalı Spor Psikolojisi, Performans Sporunda Psikolojinin Rolü, MEGSB Yayınları, I. Baskı, Ankara, 1986.

BAŞER, E.: Futbolda Psikoloji ve Başarı, Bağırgan Yayınevi, 2. Baskı, Ankara, 1996

BAUMAN, S.: Uygulamalı Spor Psikolojisi, (Çev.: İKİZLER, C,-ÖZCAN, A.O), Alfa Basım Yayım, İstanbul, 1994.

DOĞRU, A.: Değişen Toplumun Bunalımı, Kültürü, Eğitimi ve Yaşayışları, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.

ENÇ, M.: Ruh Sağlığı Bilgisi, İnkılap ve Aka Yayınevi, İstanbul, 1979.

FİŞEK, K.: 100 Soruda Türkiye Spor Tarihi, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1985.

GÖNGÖR, E.: Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1995.

GÜR, A.: Spor ve Sosyal Sınıflar, Kent Basımevi, Aydınlık Yayınları, No.69, İstanbul, 1979.

İKİZLER, C.: Sporda Başarının Psikolojisi, Genişletilmiş II. Baskı, Alfa Basımevi, İstanbul, 1994.

KÜÇÜK, V.: Amatör ve Profesyonel Futbolcuların Bazı Kişilik Özellikleri, M.Ü. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1990.

KÜÇÜK, V.: Sporda Yönlendirmenin Yeri ve Önemi-Futbol Örneğin - Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1997.

YÜCEL, M.: Suç ve Ceza, Yarıaçık Cezaevi Matbaası, Ankara, 1973.